

74.00
x 98

A-PDF Merger DEMO : Purchase from www.A-PDF.com to remove

Xudayqulov X.J., Boboqulova D.M.

UMUMIY PEDAGOGIKA

44.00
X.98

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI
DENOV TADBIRKORLIK VA PEDAGOGIKA INSTITUTI

Xudayqulov XJ, Boboqulova D.M.

UMUMIY PEDAGOGIKA

moduli bo'yicha o'quv qo'llanma

Toshkent
"Innovatsiya-Ziyo"
2021

UDK-373,6
BBK-74200526
X-95

Xudoyqulov Xol Jumayevich, Boboqulova Dilfuza Meliboyeva
Umumiy pedagogika. O'quv qo'llanma. Toshkent: - "Innovatsiya-Ziyo", 2021, 208 b.

Mazkur "Umumiy pedagogika" moduli bo'yicha tayyorlangan o'quv qo'llanma bakalavr yo'nalishidagi barcha pedagogika oliygoh talabalariga mo'ljallangan bo'lib, unda pedagogik faoliyati bilan shug'ullanadigan mutaxassislariga O'zbekistondagi ta'lim tizimini rivojlantirishda ta'lim-tarbiya tizimining o'ziga xos tomonlarini yetarlicha yoritishga harakat qilingan. Unda pedagogikaning umumiy asoslari, shaxs rivojlanishida tarbiya va didaktik jarayonlar mazmuni har bir mavzu bo'yicha alohida-alohida yoritilgan. O'quv qo'llanma O'zbekiston Respublikasi Oliy va O'rta maxsus ta'lim vazirligining "2018 yil. 25.08 dagi №744 sonli buyrug'i bilan tasdiqlangan "Umumiy pedagogika" fanning namunaviy dasturi asosida tayyorlangan.

Mas'ul muharrir:

Abdullayeva Sh.A. - Pedagogika fanlari doktori, professor

Taqrizchilar:

Haydarov M.E. - Nizomiy nomidagi TDPU "Umumiy pedagogika" kafedrasini professori, pedagogika fanlari doktori

Choriev I.T. - Termiz Davlat universiteti "Pedagogika" kafedrasini professori, pedagogik fanlari doktori

Ashurov N.R. - Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti "Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim" kafedrasini mudiri, pedagogika fanlari nomzodi

O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining
2021-yil 18-avgustdagi 356-sonli buyrug'iga asosan nashrga tavsiya etilgan.

ISBN 978 9943 6970-9-3

© X.J.Xudoyqulov va boshqalar, 2021.

© "Innovatsiya-Ziyo", 2021.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasida mustaqil xuquqiy-demokratik davlat, erkin fuqarolik jamiyati qurish yo'lidagi ulkan ishlar amalga oshirilmog'daki, uning mohiyati evaziga yangi-yangi rivojlanish, yutuqlarga erishilmog'da va u yerdagi insonlarning o'zligini anglashda, imkoniyatlarni ruyobga chiqarishga va ma'naviy intellektual, aqliy-amaliy rivojlanishi uchun yangi shart-sharoitlar yaratib beradi.

Bu o'z navbatida insoniyat yaratgan ma'naviy-ilmii boyliklarga, insonning o'ziga yangicha munosabatda bo'lishni yuzaga keltiradi. Birinchi Prezidentimiz I.A.Karimov aytganlaridek: «Fuqarolar endi ijtimoiy - iqtisodiy jarayonlarning ishtirokchisi, bajaruvchisi emas, balki bunyodkori va tashkilotchisidir»¹. Bunday yangicha yondashishlar pedagogika fanining obyekti va predmetini kengaytirdi. Endi pedagogika fani faqat ta'lim-tarbiya jarayonini nazariy, metodik-amaliy ta'minlovchi fan emas, komil inson shakllanishini, rivojlanishini ta'minlovchi keng sohalarni o'z ichiga oladi. Shuning uchun kadrlar tayyorlash milliy dasturidagi milliy ta'lim modelida shaxsga kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekti sifatida qaraladi.

Yurtimiz taraqqiyotini rivojlantirish yo'lida chuqur islohatlar olib borilayotgan bir paytida, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning "Yoshlarga oid davlat siyosati to'g'risida"gi Qonuni, bugungi davr talablariga mos ravishda har tomonlama barkamol rivojlangan, mustaqil fikrlaydigan, mamlakatimiz istiqboli uchun mas'uliyat o'z zimmasiga olishga qodir, tashabbuskor, zamonaviy texnologiyani mukammal o'zlashtirgan, xalq manfaati yo'lida bor kuch va salohiyatini safarbar qiladigan, shijoatli va iqtidorli yoshlarni va kasb egalarni tarbiyalash, ularning intellektual va ijodiy salohiyatini ro'yobga chiqarish, huquqiy poydevor yaratish eng dolzarb muammolardan biri hisoblanmog'da. Bu borada, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» va 2030 yilgacha ta'lim islohotlari asosida bo'layotgan o'zgarishlar aynan dolzarb vazifalaridan biri bo'lib, ular uchun, yurtimizda barcha imkoniyatlar yaratilgan va iqtidorli o'quvchi-yoshlar uchun ularni har tomonlama bilimli va tarbiyali bo'lish uchun pedagogika fanining oldida ham katta maqsadlar qo'yilmog'daki, bu esa kelajakda yoshlarimiz dunyo tamiyidan, raqobatni yengadigan inson bo'lishi uchun asosiy maqsadi hisoblanadi.

Ma'lumki, pedagogika fani tarbiya va ta'limning inson rivojlanishiga, shaxs kamoli va mutaxassis shakllanishida ta'lim tizimi o'z ichiga olmaydigan etnik, antropologik, genetik tarixiylik, mustaqillik, tabiiy-ekologik, intuitiv, ruhiy-hissiy bilish, rivojlanish, komillik omillariga ham suyanadi. Bundan

¹ И.А.Каримова. Баркамол авлод орзуси -Т.: Шарк, 1998.

156263

tasqari, pedagogika fani oldiga yangicha fikrlash, yangicha tafakkur, milliy mafkuraning keng qamrovli sifatlarini shakllantirish vazifalari qo'yildi.

"Umumiy Pedagogika" fani bo'yicha o'quv-qo'llanma majmuasi bakalavriatning "Maktabgacha ta'lim" yo'nalishi davlat ta'lim standartlari va "Umumiy pedagogika" fanining fan dasturida belgilangan talablarga muvofiq egallanishi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirish, fanga oid jaxondagi ilm-fan, texnika, texnologiyalarning so'nggi yutuqlarini, ilg'or xorijiy tajribalarni keng yoritish va ularni hisobga olgan holda fan mavzularini shakllantirish, o'quv jarayonini kompleks loyihalash asosida kafolatlangan natijalarga erishish, mustaqil bilim olish va o'rganish xamda nazoratni amalga oshirishni ta'minlaydigan o'quv-qo'llanma vosita bo'lib, talabani ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'quv-uslubiy manbalar, didaktik vositalar va materiallar, elektron ta'lim resurslari, o'qitish texnologiyasi, baholash metodlari va mezonlarini o'z ichiga oladi. Shuningdek ushbu o'quv-qo'llanmada "Umumiy Pedagogika" fanining o'quv dasturiga muvofiq ravishda ma'ruzalar matnlari, mustaqil ta'lim topshiriqlarini bajarish bo'yicha uslubiy ko'rsatma, fan yuzasidan testlar, nazorat savollari, talabalar bilimini baholash mezonlari, fan mavzulari bo'yicha tarqatma materiallar, fan mavzularini o'zlashtirish bo'yicha asosiy va qo'shimcha adabiyotlar xamda boshqa didaktik materiallar jamlangan.

Endi pedagogika ta'lim-tarbiyada, hayot jarayonining hamma sohalarini qamrab olmasa, u o'zining komil inson tarbiyasidagi juda katta asosiy imkoniyatlarga ega bo'lgan ijtimoiy fan mavqeini egallay olmagan bo'ladi. Shuning uchun ham yangi ta'lim konsepsiyasida va mutaxassislar tayyorlash milliy dasturida ta'lim ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning ustuvor yo'nalishi qilib belgilandi. Pedagogika fanining metodologiyasida, mazmunida bo'layotgan o'zgarishlar yangi pedagogik texnologiyalarda o'z asosini topishi lozim. Pedagogika haqli ravishda tabiatning oliy mahsuli-insonning ma'naviy-axloqiy shakllanishi, uning shaxs sifatida rivojlanishi, komil insonga xos bo'lgan fazilatlarini va qonuniyatlarini, mutaxassislik asoslarini o'rgatuvchi ustuvor fanlardan biriga aylandi.

Insoniyat o'zligini anglashga yangicha yondashish faqat uning o'ziga, jamiyatga, tabiatga munosabatlarida emas, balki uning u yangicha fikrlash asoslarini egallashiga ham bog'liq.

Bizningcha, oliy o'quv yurtlari uchun pedagogika kursini o'qitishni quyidagi talablar asosida amalga oshirish maqsadga muvofiqdir:

1. Fan asoslarini ongli egallashni va talabalarning intellektual-ma'naviy rivojlanishlari bilan qo'shib olib borishning pedagogik asoslarini ochib berish.

2. Talabalarni insoniyat erishgan boy qadriyatlarga, milliy g'oya va milliy mafkuraga suyangan holda pedagogika fanining o'ziga xos ilmiy-amaliy asoslari bilan qurollantirish.

3. Bola, o'quvchi, talaba tushunchalarini abstrakt holda emas, balki asosiy ma'naviy-sifatlarini ta'riflagan holda, bu sifatarni yoshga, filosofik, fiziologik, psixologik va genetik asoslarga bog'liq holda shakllantirishning pedagogik asoslarini ishlab chiqish. Bu ishni har bir fan va fanlar guruhlarining tarbiyalovchi, rivojlantiruvchi tomonlarini ochish orqali amalga oshirish. Bunda xalq pedagogikasi va etnopedagogikadan keng foydalanish.

4. Kadrlar tayyorlash milliy modelini hayotga joriy qilish uchun talabalarni fan va o'quv fanlari qurilishining umumpedagogik amaliy asoslari bilan qurollantirish. Talabalarda ta'lim, fan, ishlab chiqarishni samarali integratsiyalash mexanizmlari, mazmuni va usullarini shakllantirish maqsadida o'qitishni ilmiy tadqiqot bilan qo'shib olib borish, fanlar bo'yicha har bir tushunchani o'zlashtirishda amaliy, amaliy-nazariy mashg'ulotlar uzviyligining pedagogik negizlarini shakllantirish lozim.

5. Oliy o'quv yurtlarida har bir o'quv fanining alohida soha sifatida rivojlantirishni pedagogik ta'minlash uchun talabalarni ijodiy fikrlash metodlari, mutaxassislik pedagogikasi asoslari bilan qurollantirish. Oliy o'quv yurtini tugatuvchi mutaxassis kelajakda faqat maktab, oliy maktab o'qituvchisi yoki ilmiy xodimgina bo'lib qolmasdan ma'naviy-intellektual yetuk shaxs bo'lib yetishishni ta'minlash uchun talaba ko'z o'ngida pedagogika fani mustaqil fan sifatida o'z mavqeyiga mos holda shakllantirilgan bo'lishi lozim.

Shundan kelib chiqib, bo'lajak o'qituvchi, pedagogik kasbini egallashga harakat qilayotgan yosh ustozlar uchun quyidagi ma'ruza matnlarini havola etmoqdamizki, undan bahramand bo'ladigan pedagog albatta o'z maqsadiga erishadi.

1-MAVZU: O'ZBEKISTON RESPUBLIKASIDA TA'LIM TIZIMINI RIVOJLANTIRISHNING KONSEPTUAL ASOSLARI

Reja:

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunlariga muvofiq "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" va uning maqsad va vazifalari.
2. Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari.
3. Ta'lim sohasida amalga oshirilgan yangi islohotlar.

Tayanch so'zlar: ta'lim tizimi, ta'lim islohotlari, Maktabgacha ta'lim vazirligi, o'n bir yillik umumiy o'rta ta'lim, kasb-hunar ta'limi, oliy ta'lim, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim, kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish.

1. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunlariga muvofiq "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" va uning maqsad va vazifalari.

O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonunlariga va «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ga muvofiq O'zbekiston Respublikasining ta'lim tizimidagi milliy tajribasiga binoan, jahon miqosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan, hamda yuksak umumiy va kasbiy madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, siyosiy hayotda mustaqil ravishda o'z fikriga va bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir bo'lgan kadrlarning yangi avlodini shakllantirishga qaratilganligidadir.

«Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»ning maqsadi - ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarash va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratishdan iboratdir.

"Ta'lim-insonlarga yaxshi yashash hayot tarzi va mavqe imkoniyatlarini beradi. Odamlarning bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazishlariga yordam beradi. Odamlarga o'zlari va dunyoni tushunishdagi bilimini oshiradi. Odamlardagi bag'rikenglikka o'rgatadi. Yoshlarning hayotga va dunyoga bo'lgan qarashini shakllantirishga va Millatni rivojlantirishga yordam beradi"²-deydi amerikalik pedagog olim A. Muur.

«Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi»da ilgari surilgan maqsadning to'laqonli ro'yobga chiqarish bir qator vazifalarning ijobiy hal qilinishini nazarda tutadi. Dasturda bu boradagi vazifalarning quyidagilardan iboratligi ko'rsatiladi:

- O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi qonuniga muvofiq ta'lim tizimini isloh qilish, davlat va nodavlat ta'lim muassasalari hamda ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida, raqobat muhitini shakllantirish negizida ta'lim

tizimini yagona o'quv, ilmiy - ishlab chiqarish majmui sifatida izchil rivojlantirishni ta'minlash;

- ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimini jamiyatda amalga oshirayotgan demokratik huquqiy davlat qurilishi jarayonlariga moslashtirish;

- kadrlar tayyorlash tizimi muassasalarini yuqori malakali mutaxassislar bilan ta'minlash, pedagogik faoliyatining nufuzi va ijtimoiy maqomini ko'tarish;

- kadrlar tayyorlash tizimi va mazmunini mamlakatning ijtimoiy va iqtisodiy taraqqiyoti istiqbollardan, jamiyat ehtiyojlaridan, fan, madaniyat, texnika va texnologiyaning zamonaviy yutuqlaridan kelib chiqqan holda qayta qurish;

- ta'lim oluvchilarni ma'naviy axloqiy tarbiyalashning va ma'rifiy ishlarning samarali shakllari hamda uslublarini ishlab chiqish va joriy etish;

- ta'lim va kadrlar tayyorlash, ta'lim muassasalarini attestatsiyadan o'tkazish va akkreditatsiya qilish sifatiga baho berishning xolis tizimini joriy qilish;

- yangi ijtimoiy-iqtisodiy sharoitlarda ta'limning talab qilinadigan darajasi va sifatini, kadrlar tayyorlash tizimining amalda faoliyat ko'rsatishi va barqaror rivojlanishining kafolatlarini, ustuvorligini ta'minlovchi normativ, moddiy-texnika va axborot bazasini yaratish;

- ta'lim, fan, ishlab chiqarish samarali integratsiyalashuvini ta'minlash, tayyorlanayotgan kadrlarning miqdori va sifatiga nisbatan davlatning talablarini, shuningdek, nodavlat tuzilmalari, korxonalar va tashkilotlarning buyurtmalarini shakllantirishning mexanizmlarini ishlab chiqish;

- uzluksiz ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimiga byudjetdan tashqari mablag'lar, shu jumladan, chet el investitsiyalari jalb etishning real mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish;

- kadrlar tayyorlash sohasida o'zaro manfaatli xalqaro hamkorlikni rivojlantirish.

2. Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari quyidagilardan iboratdir: **shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish.** Kadrlar tayyorlash milliy modelining asosiy tarkibiy qismlari: shaxs kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekt, ta'lim sohasidagi xizmatlarning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchidir.

Shaxs uzluksiz ta'lim jarayonida dunyoviy, ilmiy bilimlarni o'zlashtiradi, fan asoslarini puxta egallaydi, ishlab chiqarish sohalari bilan tanishadi, shuningdek, o'zida ijtimoiy ta'sirlar yordamida ma'naviy-axloqiy sifatlarini tarbiyalab boradi. shaxsda o'zlashtirilgan bilim, faoliyat ko'nikmalari va hayotiy tajriba asosida kasbiy mahorat ham shakllanib boradi. Yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlar va yuqori darajadagi kasbiy malakaga ega bo'lish uchun shaxs o'z oldiga muayyan maqsadni qo'ya olishi hamda unga erishish yo'lida tinimsiz izlanishi, o'qib-o'rganishi lozim, shuninga u ijtimoiy raqobatga chidamli, malakali kadr bo'lib shakllanadi.

²Алексе Муур. Таълимберништи ва таълимнинг педагогика, таълим дестурини тарбия. Рутадеж Иккичипанр. 2012. 35-бет

O'z-o'zini anglash tuyg'usiga ega bo'lish, ta'lim sohasidagi xizmatlardan to'laqonli, samarali foydalana olish, ilmiy va kasbiy bilimlarni puxta o'zlashtirishga erishish shaxsga yetuk mutaxassis bo'la olishi uchun poydevor yaratadi. Inson kamoloti, eng avvalo, uning o'ziga bog'liqdir. Shu bois milliy dasturda shaxs va uning kamolotini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan.

Ta'lim xizmatlarining iste'molchisi sifatida shaxsga davlat tomonidan ta'lim olish va kasb-hunar tayyorgarligidan o'tish kafolatlanadi. Ta'lim olish jarayonida shaxs davlat ta'lim standartlarida ifoda etilgan talablarni bajarishi shart.

Shaxs ta'lim xizmatlarining yaratuvchisi sifatida tegishli malaka darajasini olgach, ta'lim, moddiy ishlab chiqarish, fan, madaniyat va xizmat ko'rsatish sohasida faoliyat ko'rsatadi va o'z bilimi hamda tajribasini o'rgatishda ishtirok etadi».

Shaxs kamoloti nafaqat o'zi uchun, balki davlat va jamiyat taraqqiyoti, ravnaqi uchun ham muhim ahamiyatga egadir. Binobarin, fuqarolari yuksak ma'naviyatga ega jamiyat har tomonlama taraqqiy etadi.

Shaxs va davlat (jamiyat) o'rtasidagi aloqa ikki tomonlama xususiyatga ega. Shu bois har qanday davlat (jamiyat) o'z fuqarolarining yashashi, mehnat qilishi, iqtidori va salohiyatini ro'yobga chiqarishi, uni namoyon etishi uchun yetarli darajada shart-sharoit yaratib bera olishi lozim. Respublika ta'lim tizimida davlat va jamiyat shaxsning har tomonlama shakllanishi, o'zligini namoyon etishi uchun yetarli darajada shart-sharoit yaratib berish mas'uliyatini o'z zimmasiga oluvchi subyekt sifatida namoyon bo'ladi.

Davlat va jamiyat ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimining faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlarni tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari.

Davlat va jamiyat ta'lim muassasalarining yuqori malakali raqobatbardosh mutaxassislarni tayyorlash yo'lidagi faoliyatini ham uyg'unlashtiradi hamda quyidagilarga kafolat beradi:

1. Fuqarolarning bilim olish, kasb tanlash va o'z malakasini oshirish huquqlarining ro'yobga chiqarilishiga;

2. Majburiy umumiy o'rta ta'lim hamda akademik litsey yoki kasb-hunar kollejida ta'lim olish yo'nalishini tanlash huquqi asosida majburiy o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini olishga;

3. Davlat grantlari yoki pulli-shartnomaviy asosda oliy ta'lim va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'limni olish huquqiga;

4. Davlat ta'lim muassasalarini mablag' bilan ta'minlashga;

5. Ta'lim oluvchilarning o'qishi, turmushi va dam olishi uchun shart-sharoitlar yaratish borasidagi vazifalarning hal etilishida jamoatchilik boshqaruvini rivojlantirishga;

6. Ta'lim jarayoni qatnashchilarini ijtimoiy jihatdan qo'llab-quvvatlashga;

7. Sog'liq va rivojlanishida nuqsoni bo'lgan shaxslarning ta'lim olishiga.

Uzluksiz ta'lim malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlari, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimi tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi. Uzluksiz ta'lim kadrlar tayyorlash tizimining asosi, O'zbekiston Respublikasining ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotini ta'minlovchi, shaxs, jamiyat va davlatning iqtisodiy, ijtimoiy, ilmiy-texnikaviy va madaniy ehtiyojlarini qondiruvchi ustuvor soha bo'lib, ijodkor, ijtimoiy faol, ma'naviy boy shaxsning shakllanishi va yuqori malakali raqobatbardosh kadrlarning jadal tayyorlanishi uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi.

Uzluksiz ta'lim jarayoni shaxsning har tomonlama qaror topishi uchun eng qulay davr sanaladi. Mazkur davrda shaxs fan asoslari hamda kasb-hunar ma'lumotlarini o'zlashtiradi, yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega shaxs va malakali kadr sifatida kamol topib boradi. Unda muayyan dunyoqarash shakllanadi.

O'zbekiston Respublikasida uzluksiz ta'lim Davlat ta'lim standartlari hamda o'quv dasturlari talablariga muvofiq tashkil etiladi.

Uzluksiz ta'lim quyidagi ta'lim turlarini o'z ichiga oladi:

1. Maktabgacha ta'lim;
2. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim;
3. Kasb-hunar ta'limi;
4. Oliy ta'lim;
5. Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim;
6. Kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish;
7. Maktabdan tashqari ta'lim.

Kadrlar tayyorlash milliy modelining tarkibiy qismlaridan biri sifatida fan, yana shuningdek, «ta'lim mazmunini tubdan yangilashda: ta'lim standartlari, ta'lim dasturlari, o'quv darsliklari va qo'llanmalar tayyorlashda, ilmiy-metodik ta'minotni amalga oshirishda bevosita va bilvosita ishtirok etadi».

Fan yuqori malakali mutaxassisni tayyorlaydi va ulardan foydalanadi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqadi. Fan yuqori malakali mutaxassisni tayyorlovchi va ulardan foydalanuvchi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqaruvchi bo'lib, kadrlar tayyorlash milliy tizimida tabiiy va jamiyat taraqqiyoti qonuniyatlarini to'g'risidagi yangi fundamental va amaliy bilimlardan foydalanishni, yuqori malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar tarkibini shakllantirishni, ulardan ta'lim tizimida unumli foydalanishni, shuningdek, kadrlar tayyorlash jarayonining ilmiy tadqiqotlar infrastrukturasi yaratish, ta'limning axborot tarmoqlarida foydalanish uchun bilimning turli sohalari bo'yicha axborot bazasini shakllantirishni hamda ilmiy tadqiqotlar darajasiga yangicha qarashlar zahirida yosh olimlarning, ilmiy-pedagogik xodimlarning ijtimoiy mavqei va obro'sini oshirishni va shu kabilarni qamrab oladi».

Ishlab chiqarish - kadrlarga bo'lgan ijtimoiy ehtiyojni shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilovchi

asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini moliyaviy va moddiy-texnika jihatdan ta'minlash jarayonining qatnashchisi.

Avvallari ishlab chiqarish tayyor kadrlar kuchi va salohiyatidan foydalanuvchi iste'molchi sifatidagina faoliyat olib borgan bo'lsa, bugungi kunda ushbu faoliyatning mazmuni tubdan o'zgardi.

Endilikda ishlab chiqarish kadrlari tayyorlash sifati va saviyasiga nisbatan o'z talablarini qo'ya oladi, shu bilan birga sifatli hamda yuksak saviyali mutaxassisni tayyorlab yetishtirish yo'lida uzluksiz ta'lim hamda fan tarmoqlarining moliyaviy, moddiy-texnik jihatdan qo'llab-quvvatlash majburiyatini o'z zimmasiga oladi va shu asosida kadrlar tayyorlash tizimining faol ishtirokchisiga aylandi.

3. Ta'lim sohasida amalga oshirilgan yangi islohotlar.

Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyevning 2017 - 2021 yillarda O'zbekiston Respublikasini rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha «Harakatlar strategiyasi» qaratilgan muddatli istiqbolda davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlarini belgilab bergan eng muhim dasturiy hujjat hisoblanadi. Mazkur hujjat asosida ta'lim sohasiga doir qator islohotlar amalga oshirildi. Ta'lim tizimini xalq bilan muloqot va ilg'or xorijiy tajribalar asosida isloh qilishga asosiy e'tibor qaratildi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 30 sentyabrdagi «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida» PQ-3305-son qarori asosida respublikamizda ilk bor Maktabgacha ta'lim vazirligi tashkil etildi.

Maktabgacha ta'lim vazirligi o'z faoliyatini O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» 2017 yil 30 sentyabrdagi PF-5198-son Farmoni va «O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi faoliyatini tashkil etish to'g'risida» 2017 yil 30 sentyabrdagi PQ-3305-son qaroriga muvofiq amalga oshiradi.

Uzluksiz ta'lim tizimining muhim bo'g'ini bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, samarali davlat boshqaruvi tizimini yaratish, maktabgacha ta'lim muassasalari davlat va nodavlat tarmog'ini kengaytirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, ulami malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, maktabgacha ta'lim muassasalariga bolalarni qamrab olishni keskin oshirish, ta'lim-tarbiya jarayonlariga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish orqali bolalarni har tomonlama intellektual, ma'naviy-estetik, jismoniy rivojlantirish hamda ulami maktabga tayyorlash sifatini tubdan yaxshilash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017

30 sentyabrdagi «Maktabgacha ta'lim tizimi boshqaruvi tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5198-son Farmoni qabul qilindi. Mazkur farmonda quyidagilar O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligining asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari etib belgilandi:

birinchidan, maktabgacha ta'lim sohasida yagona davlat siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish;

ikkinchidan, ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish;

uchinchidan, respublikada davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari orasida sog'lom raqobat muhitini yaratish hisobiga barcha bolalarning maktabgacha ta'lim muassasalariga bosqichma-bosqich qamrab olinishini ta'minlash, ularga soliq imtiyozlari va preferensiyalar berish, byudjetdan subsidiyalar ajratish, shuningdek, bolalarning maktabgacha ta'limi va tarbiyasining muqobil shakllarini amaliyotga tatbiq etish;

to'rtinchidan, zamonaviy innovatsion pedagogik texnologiyalarni, ta'lim va tarbiyaning samarali shakllari hamda usullarini ta'lim-tarbiya jarayoniga, shu jumladan nodavlat sektorida joriy etish;

beshtinchidan, milliy madaniy-tarixiy qadriyatlarini aks ettiruvchi va bolalikdan kitob o'qishga qiziqishni uyg'otuvchi o'quv-metodik, didaktik materiallar, o'yin va o'yinchoqlar, badiiy adabiyotlar bilan maktabgacha ta'lim muassasalarini ta'minlash;

oltinchidan, zamonaviy pedagogik texnologiyalar va metodlarni hisobga olgan holda bolalarni tarbiyalash va har tomonlama rivojlantirish masalalarini professional darajada hal etishga qodir bo'lgan maktabgacha ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish;

yettinchidan, maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarini moddiy rag'batlantirish tizimini yaratish va tajribali yuqori malakali va kasbiy jihatdan puxta tayyorlangan pedagog kadrlar hamda tarbiyachilarni ta'lim-tarbiya jarayoniga jalb qilish;

sakkizinchidan, maktabgacha ta'lim muassasalari tarbiyalanuvchi-larining ratsional va belgilangan me'yorlar asosida sog'lom va to'g'ri ovqatlanishini ta'minlash uchun munosib sharoitlar yaratish, ko'ngilochar va bilim beruvchi mashg'ulotlar elementlari bo'lgan, hajmlari va intensivligi asosiy tibbiy taqdimnomalar bilan belgilanuvchi serharakat o'yinlar va mashqlar uyushtirish;

to'qqizinchidan, O'zbekiston Respublikasi Sog'liqni saqlash vazirligi bilan birgalikda maktabgacha ta'lim muassasalarida bolalarga tibbiy xizmat ko'rsatish hamda ularning hayoti va sog'lig'ini himoya qilish bo'yicha profilaktika chora-tadbirlarini muvofiqlashtirish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi «O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida»gi PQ-3304-son Qarori qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentyabrdagi PQ-3304-son Qarori asosida O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi faoliyati takomillashtirildi. Mazkur qarorga muvofiq, quyidagilar O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligining asosiy vazifalari va faoliyati yo'nalishlari etib belgilansin:

birinchidan, xalq ta'limi tizimini rivojlantirishga qaratilgan yagona davlat siyosatini amalga oshirish, umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'limni har tomonlama rivojlantirish, o'quvchilarning bilimi va ma'naviy-axloqiy darajasini yanada yuksaltirish;

ikkinchidan, o'rta ta'lim maktablari hamda o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari o'rtasida o'zaro integratsiyani ta'minlash orqali 11 yillik o'rta ta'limni joriy etish bo'yicha tashkiliy-metodik tadbirlar tizimini amalga oshirish;

uchinchidan, umumiy o'rta ta'lim maktablarining 10-11-sinf o'quvchilariga kasb-hunar o'rgatish hamda umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standartlariga va maktabdan tashqari ta'limga qo'yiladigan davlat talablariga muvofiq xalq ta'limi muassasalari faoliyatini muvofiqlashtirish hamda o'quvchilarga kasb-hunar o'rgatishda metodik rahbarlik qilish;

to'rtinchidan, umumiy o'rta ta'lim muassasalarida chet tillarini o'qitish samaradorligini ta'minlash, o'quvchilarni kasb-hunarga yo'naltirish va mehnat ta'limini yaxshilash bo'yicha kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirish;

beshinchidan, o'quv-tarbiya jarayoniga o'qitishning zamonaviy ilg'or shakllarini, yangi pedagogik va axborot texnologiyalarini, o'quvchilarning o'quv, psixologik va jismoniy yuklamasini optimallashtirishni hisobga olgan holda ta'lim-tarbiyaning samarali shakllari va usullarini joriy etish;

oltinchidan, mazmun va sifat jihatidan xalqaro talablarga javob beradigan, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llagan holda yangilangan o'quv reja va dasturlarga muvofiq ishlab chiqilgan o'quv va o'quv-metodik adabiyotlarning yangi avlodi yaratilishi va nashr etilishini tashkil qilish;

yettinchidan, mehribonlik uylari faoliyatini takomillashtirish, ota-onalar qarovisiz qolgan bolalarning ijtimoiy-psixologik reabilitatsiyasini va huquqiy himoya qilinishini ta'minlash, ularning ijtimoiy-mehnat ko'nikmalarini hosil qilishiga va jamiyatga uyg'unlashuviga ko'maklashish;

sakkizinchidan, rivojlanishida turli nuqsonlari bo'lgan hamda davolanishga va sog'lomlashtirishga muhtoj bo'lgan bolalarning (shu jumladan inklyuziv) ijtimoiy kafolatlarini ta'minlovchi chora-tadbirlar samaradorligini yanada oshirish, ularning ta'lim-tarbiya olishlari uchun moslashuv muhitini yaratish, imkoniyatlari cheklangan bolalar uchun ixtisoslashtirilgan ta'lim muassasalari (maktablar, maktab-internatlar) faoliyatini muvofiqlashtirish;

to'qqizinchidan, xalq ta'limi muassasalarida O'zbekiston yoshlar ittifoqi bo'limlari faoliyatini samarali yo'lga qo'yish orqali o'quvchilarni umuminsoniy qadriyatlar, yuksak ma'naviyat, insonparvarlik ruhida tarbiyalash, ularning qalbi va ongiga mustaqillik g'oyalari yanada chuqur singdirish, «ommaviy madaniyat» ko'rinishidagi yot g'oyalarga qarshi immunitetni mustahkamlash;

o'ninchidan, umumiy o'rta va maktabdan tashqari ta'lim muassasalari tomonidan davlat ta'lim standartlari va talablari bajarilishining tizimli monitoringini olib borish;

o'n birinchidan, ta'lim muassasalarida byudjet mablag'laridan maqsadli va samarali foydalanishni hamda byudjet intizomiga rioya etishni ta'minlash;

o'n ikkinchidan, ta'lim muassasalarida bino va inshootlardan samarali foydalanish shartlari muvofiqlashtirish va monitoringini olib borish.

"Maktabning maqsadi insonlarga kasbiy va avocotsional maqsadlariga erishishda yordam berishi kerak, qaysiki o'zlarining hohishdagi qobiliyatga mos o'qishda ushbu jarayonni o'zida mujassamlashtiradigan insonlar o'zlarini ko'proq band, mahoratli hisoblaydi va jamiyatni barpo etuvchi bo'lib tarbiyalanadi." - degan edi Gardner.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi «Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PF-5313-son Farmoniga muvofiq, majburiy umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim umumta'lim maktablarida, kasb-hunar ta'limi istiyoriylik asosida kasb-hunar kollejlari va yangi tashkil etilgan texnikumlarida amalga oshiriladi.

O'quv-ishlab chiqarish majmuasi - o'quvchilarga kasbiy bilimlar berish, tadbirkorlik, ibilarmonlik asoslarini, mehnat va kasb ko'nikmalarini egallashlari, shuningdek ularning o'ziga xos kasbiy qobiliyatlari va sifatleri rivojlantirilishini ta'minlaydigan ta'limni tashkil etish shakli.

O'quv-ishlab chiqarish majmuasida kasbiy ta'lim berishning vazifalari etib quyidagilar belgilab qo'yildi:

- o'quvchilar tomonidan kasb-hunar ko'nikmalarining o'zlashtirilishini ta'minlash, maxsus va chuqurlashtirilgan tayyorgarlikni talab etmaydigan kasblarni o'rgatish orqali ularning kasb-hunar olishga bo'lgan ehtiyojini qondirish;

- kasbiy ta'lim berish jarayonida «usta-shogird» an'analari, mahalliy va xorijiy ilg'or tajribani o'rgangan holda eng maqbul usullardan foydalanish hamda kasblarning malaka talablari va kasbiy ta'lim berish jarayonining metodik ta'minotini takomillashtirib borish;

- kasbiy ta'lim berish jarayoniga innovatsion pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini keng joriy etish orqali kasbiy ta'lim berish sifatini ta'minlash;

- o'quvchilarda mustaqil ijodiy fikrlagan holda mehnat jarayonini tashkil etish ko'nikmalarini shakllantirish orqali ularning mehnat faoliyati bilan faol shug'ullanishi imkonini beruvchi kasb egasi bo'lishlarini ta'minlash;

- mehnat bozori uchun maxsus va chuqurlashtirilgan tayyorgarlik talab etilmaydigan kasblar bo'yicha raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni ta'minlash.

Akademik litsey - o'rta maxsus o'quv yurti. Akademik litsey o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal o'stirishni, ularning chuqur, talaqqilashirilgan va kasb-hunarga yo'naltirilgan bilim olishlarini ta'minlaydi. Akademik litseyda o'quvchilar o'zlarini tanlab olgan ta'lim yo'nalishi (gumanitar, texnika, agrar va b.sh sohalar) bo'yicha bilim saviyalarini oshirish hamda

⁵Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum And Culture. Alex Moore.148-6er

fanlarni chuqur o'rganishga qaratilgan maxsus bilim olish imkoniyatiga ega bo'ladilar.

Akademik litsey o'quvchilarning intellektual qobiliyatlarini jadal o'stirishni, ularning chuqur, tabaqalashtirilgan va kasb-hunarga yo'naltirilgan bilim olishlarini ta'minlaydi.

Akademik litseylarning faoliyatini ular joylashgan hududning demografik, iqtisodiy va boshqa omillarini hamda bitiruvchilarning oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish natijalari nuqtai nazaridan olib borilgan tahlillar bu sohada ishlarining qoniqarli emasligini ko'rsatmoqda. Hozirgi paytga kelib akademik litseylar sonini optimallashtirish, ulardagi ta'lim sifatini oshirish va mazmunini yangilash, ularni bitirib chiqayotgan yoshlarning oliy ta'lim muassasalariga o'qishga kirish ko'rsatkichlarini tubdan yaxshilash bo'yicha qator chora-tadbirlarni amalga oshirish zarurati paydo bo'lmoqda.

Mazkur sohadagi mavjud muammolarni hal etish hamda akademik litseylarda o'quv jarayoni sifati va samaradorligini tubdan oshirish, akademik litseylarda umumta'lim maktablarining eng qobiliyatli bitiruvchilarini jamlash, umumta'lim maktablari bitiruvchilarining tanlangan kasblar va mutaxassisliklarni egallab olishga bo'lgan ehtiyojini qondirish uchun shart-sharoitlar maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 14 martdagi "O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari faoliyatini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-2829-son qarori qabul qilindi.

Mazkur qarorning 2-bandida akademik litseylarning muhim vazifalari va faoliyati yo'nalishlari belgilab berildi:

- umumta'lim maktablarining eng iste'dodli o'quvchilarini tanlash, ularning intellektual qobiliyatlarini yanada rivojlantirish va o'qishni oliy ta'lim muassasalarida davom ettirishga maqsadli chuqur tayyorlash;

- o'quvchilarning ijodiy salohiyati namoyon bo'lishi va faollashishiga ko'maklashuvchi, individual iste'dodlarni va har bir o'quvchining qobiliyatlari hamda usuliyatlarini hisobga olgan holda bilimlarni egallab olish jarayonida mustaqil faoliyat ko'nikmalarini shakllantiruvchi va rivojlantiruvchi ta'lim muhitini yaratish;

- ilg'or mahalliy va xorijiy ta'lim muassasalarining tajribasini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishning zamonaviy shakllarini joriy etish va uning mazmunini doimiy ravishda yangilab borish.

Oliy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, mamlakatni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning ustuvor vazifalaridan kelib chiqqan holda, kadrlar tayyorlash mazmunini tubdan qayta ko'rilish, xalqaro standartlar darajasiga mos oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash uchun zarur sharoitlar yaratilishini ta'minlash maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2909-son Qarori qabul qilindi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 20-apreldagi «Oliy ta'lim tizimini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi PQ-2909-son

Qarori qabul qilindi. Qabul qilingan qarorga ko'ra, quyidagilar oliy ta'lim tizimini kelgusida kompleks rivojlantirishning eng muhim vazifalari etib belgilandi:

- har bir oliy ta'lim muassasasi tomonidan xorijdagi etakchi turdosh ilmiy-ta'lim muassasalari bilan istiqbolli hamkorlik aloqalarini yaqindan yo'lga qo'yish, o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan eng zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ta'lim dasturlari va o'quv-metodik materiallarni keng joriy etish, ilmiy-pedagogik faoliyatga yuqori malakali chet el o'qituvchilari va olimlarini jalb etish;

- oliy ma'lumotli kadrlarni tayyorlashning maqsadli mezonlarini shakllantirish, oliy ta'lim muassasalaridagi ixtisoslik yo'nalishlari va mutaxassisliklarni hududlar va sohalar bo'yicha joriy etilayotgan dasturlarning talab va ehtiyojlari, iqtisodiyot tarmoqlari va hududlarni kompleks taraqqiy ettirish istiqbollarni inobatga olgan holda optimallashtirish;

- yangi avlod o'quv qo'llanmalarini yaratish va oliy ta'lim tizimiga keng ta'biq etish, oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy o'quv-metodik va ilmiy adabiyotlar bilan ta'minlash, jumladan, eng yangi xorijiy adabiyotlarni sotib olish va tarjima qilish negizida axborot-resurs markazlari fondlarini muntazam yangilab borish;

- pedagog kadrlarning kasb malakasi va mahoratini sifat jihatidan muntazam oshirib borish, pedagog va ilmiy xodimlarning stajirovkadan o'tishini yo'lga qo'yish, oliy ta'lim muassasalari bitiruvchilarini hozirgi ta'lim dasturi va xorijiy magistratura dasturlari asosida o'qitish;

- oliy ta'lim muassasalarining ilmiy salohiyatini mustahkamlash, oliy ta'lim tizimida ilmiy tadqiqotlarni yanada rivojlantirish, ularning akademik ilmiy bilan integratsiyasini kuchaytirish, professor-o'qituvchilar tarkibining ilmiy faoliyati samaradorligini oshirish, iqtidorli talaba-yoshlarni ilmiy faoliyat bilan shug'ullanishga jalb etish;

- oliy ta'limning ma'naviy-axloqiy mazmunini kuchaytirish, talaba-yoshlarning qalbi va ongiga milliy istiqlol g'oyasini, xalqimizning yuksak ma'naviyati va

insonparvarlik an'analariga sadoqat tuyg'usini chuqur singdirish, biz uchun mutlaqo yot va begona bo'lgan g'oyalarga nisbatan ularda mustahkam immunitet va tanqidiy munosabatlarni shakllantirish;

- oliy ta'lim muassasalari moddiy-texnika bazasini ularning o'quv va ilmiy-laboratoriya binolarini, sport inshootlari va ijtimoiy-muhandislik infratuzilmalarini qurish, kapital ta'mirlash va rekonstruksiya qilish orqali yanada mustahkamlash, zamonaviy ilm-fan sohalarining ustuvor yo'nalishlari bo'yicha o'quv-ilmiy laboratoriyalar bazasini zamonaviy asbob-uskunalar bilan ta'minlash;

- oliy ta'lim muassasalarini zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalari vositalari bilan ta'minlash, talabalar, o'qituvchi va yosh tadqiqotchilarning jahondagi ilg'or ta'lim resurslari, ilmiy adabiyotlar va

ma'lumotlar bazasi bo'yicha elektron kataloglarga kirish imkoniyatini kengaytirish.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida» 2017 yil 16 fevraldagi PF-4958-son Farmoni ijrosini ta'minlash maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 22-mayda «Oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida» Qarori qabul qilindi.

Mazkur qarorga muvofiq, oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim institutida ta'lim quyidagi shakllarda tashkil etiladi:

tayanch doktorantura; doktorantura; mustaqil izlanuvchilik.

Tayanch doktorantura-O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan, ishlab chiqarishdan ajralgan holda mutaxassislikni chuqur o'rganish va doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish maqsadida ular tomonidan ilmiy izlanishlar olib borish bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasi izlanuvchilari uchun OTM va ITMlarida tashkil etiladigan oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ixtisosliklari bo'yicha oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim shakli.

Doktorantura-O'zbekiston Respublikasi Davlat byudjeti mablag'lari hisobidan moliyalashtiriladigan, ishlab chiqarishdan ajralgan holda mutaxassislikni chuqur o'rganish va doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish maqsadida ular tomonidan ilmiy izlanishlar olib borish bo'yicha fan doktori (DSc) ilmiy darajasi izlanuvchilari uchun OTM va ITMlarida tashkil etiladigan oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar ixtisosliklari bo'yicha oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim shakli.

Mustaqil izlanuvchilik-ishlab chiqarishdan ajralmagan holda doktorlik dissertatsiyasini tayyorlash va himoya qilish maqsadida mutaxassislikni chuqur o'rganish va ular tomonidan ilmiy izlanishlar bo'yicha falsafa doktori (PhD) yoki fan doktori (DSc) ilmiy darajalari izlanuvchilari uchun OTM va ITMlarda tashkil etiladigan oliy malakali ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlar bo'yicha oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim shakli.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish chora- tadbirlari to'g'risida» 2015 yil 12 iyundagi PF-4732-son Farmoniga muvofiq oliy ta'lim muassasalari pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malakasini oshirish tizimining o'qitish shakllari va usullarini, pedagog kadrlar tarkibining sifat darajasini zamonaviy talablardan kelib chiqqan holda takomillashtirish maqsadida Vazirlar Mahkamasining 2015-yil 20-avgustdagi «Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishni tashkil etish chora-tadbirlari to'g'risida»gi 242-son qarori bilan «Oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish kurslari to'g'risida»gi Nizom tasdiqlandi. Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 27

fevraldagi 103-son Qarori bilan mazkur Nizomga qo'shimcha va o'zgartirishlar kiritildi.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi - yangi kasbiy bilimlar, mahoratlar, zamonaviy ko'nikmalar hamda boshqaruv va pedagogik faoliyatni yuritish uchun zarur hajmda va yetarli darajada hamda davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'quv- ta'lim jarayoniga talab qilinadigan sifatni ta'minlaydigan darajada vakolatlarni nazarda tutadigan oliy ta'limdan keyingi o'qitish shakli.

Yuqoridagi qayd etib o'tilgan hujjatlarga asosan qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida o'qish tasarrufida oliy ta'lim muassasalari bo'lgan vazirliklar va idoralar bilan kelishgan holda O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi tomonidan tasdiqlangan qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi o'quv rejasining namunaviy tuzilmasi asosida ishlab chiqilgan 288 soat hajmdagi o'quv dasturlari bo'yicha ikki oy davomida, ishdan ajragan holda amalga oshiriladi. Qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari tinglovchilari o'qishni tugatgandan keyin attestatsiya komissiyalari tomonidan o'tkaziladigan attestatsiyadan o'tishlari kerak. Attestatsiya komissiyasi tegishli sohalaridagi yetakchi olimlar va mutaxassislar, ilmiy kengash a'zolari, o'quv-uslubiy ishlar sohasidagi yirik mutaxassislar safidan kamida 7 kishidan iborat bo'lgan oliy ta'lim muassasasi rektori yoki fan doktori ilmiy unvoni berish bo'yicha ilmiy kengash raisi boshchiligidagi shakllantiriladi. Attestatsiyadan muvaffaqiyatli o'tgan qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari tinglovchilariga qat'iy hisobda turadigan davlat namunasidagi hujjat hisoblanadigan malaka attestati beriladi. Qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida o'qish yakunlari bo'yicha attestatsiyadan o'tmagan oliy ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog kadrlari bir yil mobaynida pulli asosda o'qishning tegishli yoki turdosh yo'nalishi (mutaxassisligi) bo'yicha keyingi qayta tayyorlash va malaka oshirish kursi yakunida attestatsiyadan o'tishadi.

Oliy ta'lim muassasalari rahbar va pedagog kadrlarini qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarini takroran o'zlashtirishi asosiy ishdan ajralmagan holda kurslarning o'quv dasturlarini mustaqil ravishda yoki masofadan o'qitish usullari orqali o'zlashtirish asosida amalga oshiriladi.

Mustaqil ravishda yoki masofadan o'qitish usullari orqali qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslari o'quv dasturlari bo'yicha tayyorlanib kelgan tinglovchilar yakuniy attestatsiyaga kiritiladi. Yakuniy attestatsiya tegishli yo'nalishlar bo'yicha tayanch oliy ta'lim muassasalari huzuridagi attestatsiya komissiyalari tomonidan amalga oshiriladi.

Qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslarida o'qish yakunlari bo'yicha attestatsiyadan takroran o'tmagan yoki asosiy ish joyi bo'yicha belgilangan muddatda qayta tayyorlash va malaka oshirish kurslaridan takroran o'tmagan taqdirda, ushbu xodimlar bilan tuzilgan mehnat shartnomasining amal qilish muddatidan hamda bo'sh turgan pedagog lavozimini egallash tanlovi davrining tugagan muddatidan qat'i nazar, mehnat shartnomasi belgilangan tartibda ikki

oy mobaynida bekor qilinadi. Bunda ular o'z pedagogik faoliyatini boshqa ta'lim muassasalarida (oliy ta'lim muassasalaridan tashqari) davom ettirishi yoxud boshqa tashkilotlarda ishlashi hamda o'zining kasbiy malakasini mustaqil ravishda oshirishi mumkin.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Kadrlar tayyorlash Milliy dasturining asosiy maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. Kadrlar tayyorlash Milliy modelining tarkibiy qismlariga izoh bering.
3. Uzuksiz ta'lim tizimining isloh qilinishi qanday omillar bilan bog'liq?
4. O'n bir yillik majburiy ta'limga o'tilishining sabablarini izohlang.
5. O'quv-ishlab chiqarish majmuasining asosiy maqsadini tushuntirib bering.
6. Kasb-hunar ta'limini tashkil etishga yangicha yondashuvni qanday baholaysiz?
7. Oliy ta'lim tizimining isloh qilinishi asosida qanday natijalarga erishiladi?
8. Oliy o'quv yurtidan keying ta'lim bosqichlariga izoh bering!
9. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishga qo'yiladigan talablarga baho bering.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq. 1920.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch -T.: Ma'naviyat. 2008.
3. Mirziyoyev Sh.M. O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakteristik strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017.
4. Абдуллаева Ш. Общая педагогика. Т.: O'qituvchi, 2017.
5. Mavlanova R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2003.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.-T.: Ta'lim markazi, 1999. - 136 b.
9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro'z. 2012.
10. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011.
11. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019.
12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
13. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. -T.: Innovatsiya-Ziyo. 2020.

3-MAVZU. PEDAGOGIKA SHAXS TARBIYASI VA RIVOJLANISHI TO'G'RISIDAGI FAN. UNING ILMIY TADQIQOT METODLARI VA METODOLOGIYASI

Reja :

1. Pedagogika fani maqsadi va uning asosiy kategoriyalari.
2. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi.
3. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari va metodologiyasi.

Tayanch so'zlar: pedagogika, maqsad, vazifa, obyekt, predmet, kategoriya, pedagogikaning sohalari, pedagogika fani metodologiyasi, ilmiy-tadqiqot metodlari.

1. Pedagogika fani maqsadi va uning asosiy kategoriyalari.

Pedagogika (yunoncha paydogogis bo'lib, paydo - «bola» va gogis - «etaklayman») ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniyatlari, muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan. Pedagogika ijtimoiy fanlar tizimiga kiruvchi fan sanalib, yosh avlod hamda kattalarni milliy istiqlol g'oyalari asosida tarbiyalash, unga ta'lim berish muammolarini o'rganadi. Pedagogika - ta'lim va tarbiya jarayonini yaxlitlikda o'rganadigan fan sohasi.

Pedagogika fani shaxsni rivojlantirishning ikki muhim jihati - uni o'qitish va tarbiyalashga asosiy e'tiborni qaratganligi bois didaktika (ta'lim nazariyasi) va tarbiya nazariyasi fanning muhim tarkibiy qismlari hisoblanadi.

Didaktika (ta'lim nazariyasi, yunoncha didaktikos «o'rgatuvchi», didasko «o'rganuvchi») ta'limning nazariy jihatlari, ta'lim jarayonining mohiyati, qonun va qonuniyatlari, tamoyillari, o'qituvchi va o'qituvchi faoliyati, ta'limning maqsadi, mazmuni, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'llari kabi masalalarni tadqiq etadi.

Tarbiya nazariyasi - pedagogikaning muhim tarkibiy qismlaridan biri bo'lib, tarbiya jarayonining mazmuni, tarbiya turflari, shakl, metod, vosita va usullari, uni tashkil etish masalalarini o'rganadi.

Ijtimoiy tarbiya fuqarolik, aqliy, axloqiy, jismoniy, mehnat, estetik, huquqiy, iqtisodiy, ekologik tarbiya kabi yo'nalishlarda tashkil etiladi.

Pedagogika fanining **obyekti** - yaxlit pedagogik jarayon. Pedagogika fanining **predmeti** - ta'lim-tarbiya jarayoni, mazmuni, qonuniyatlari, tamoyillari, shakl, metod va vositalari.

Pedagogika fanining **vazifalari** Pedagogika fani shaxsni shakllantirishdek ijtimoiy buyurtmani bajarish asosida jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga alohida hissa qo'shadi. Pedagogika fani maqsadi va vazifalarining belgilanishida ijtimoiy munosabatlar mazmuni, davlat va jamiyat rivojlanish strategiyasi, uning hayotida yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalar mohiyati muhim ahamiyatga ega.

O'zbekiston Respublikasida demokratik, insonparvar hamda huquqiy jamiyatni barpo etish sharoitida mazkur fan yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tarbiyalash tizimini ishlab chiqish, ilg'or xorijiy tajribalar asosida ta'lim va tarbiya nazariyasini rivojlantirish vazifasini hal etadi. Mazkur jarayonda quyidagi vazifalarni bajarishga e'tibor qaratiladi:

Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari. Bizga yaxshi ma'lumki, har bir fan o'zining tayanch tushunchalari, qonuniyatlari, tamoyillari, qoidalari tizimiga ega. Aynan mana shu holat uning fan sifatida e'tirof etilishini kafolatlaydi. Fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha kategoriya deb ataladi.

Pedagogika fanining asosiy kategoriyalari shaxs kamolotini ta'minlash, ta'lim va tarbiya samaradorligiga erishishga qaratilgan jarayonlarning umumiy mohiyatini yoritadi. Eng muhim kategoriyalar sirasiga quyidagilar kiradi: shaxs, tarbiya, ta'lim (o'qitish, o'qish), bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, ma'lumot, shakllantirish, rivojlantirish.

Pedagogikaning asosiy kategoriyalari **shaxs** - psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

Tarbiya - muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida yosh avlodni har tomonlama o'stirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib toptirish jarayoni.

Ta'lim - o'quvchilarni nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar bilan qurollantirish, kompetentlikni tarkib toptirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini shakllantirishga yo'naltirilgan jarayon.

Bilim - shaxsning ongida tushunchalar, umumlashmalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Ko'nikma - shaxsning muayyan faoliyatni tashkil eta olish layoqati.

Malaka - muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlash-tirilgan shakli.

Kompetensiya - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va kasbiy faoliyatda qo'llay olish qobiliyati.

Ma'lumot - ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, hosil qilingan ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Shakllantirish - shaxsda barqaror xususiyat va sifatlarni belgilangan talab va me'yorlar asosida tarkib toptirish jarayoni.

Rivojlanish - shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

2. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqasi. Ijtimoiy tarbiya mohiyatini ilmiy jihatdan asoslash ma'lum pedagogik hodisaning muayyan

vaziyatlarda namoyon bo'lish qonuniyatlarini bilishni taqozo etadi. Bizga ma'lumki, pedagogik hodisa murakkab tuzilmaga ega bo'lib, uning umumiy mohiyatini to'laqonli anglash uchun bir qator fanlarning imkoniyatlariga tayaniladi. Ana shu nuqtai nazardan pedagogika bilan quyidagi fanlar o'rtasida yaqin aloqadorlik mavjud:

Falsafa - shaxs rivojlanishi jarayonining dialektik xususiyatlari, muayyan pedagogik g'oya, qarash hamda ta'limotlarning falsafiy jihatlarini kabi masalalarni tahlil etishga imkon beradi.

Etika - shaxs ma'naviyatini shakllantirish, unda eng oliy insoniy sifatlar, axloqiy ong va ma'naviy-axloqiy madaniyatni tarbiyalashda muhim o'rin tutuvchi nazariy g'oyalarni pedagogik jarayonga tatbiq etishda alohida o'rin tutadi. **Estetika** - shaxs tomonidan go'zallikning idrok etilishi, uni yaratishga intilishi, shuningdek, estetik didni tarbiyalashda muhim yo'nalishlarni aniqlashga xizmat qiladi.

Iqtisod - ta'lim muassasalarining faoliyatini yo'lga qo'yish, o'quv binolarini qurish, ta'lim-tarbiya jarayonlarini tashkil etish va ularning moddiy-texnika va zamonaviy texnologiyalar bilan jihozlash kabi masalalarning iqtisodiy jihatlarini anglashga xizmat qiladi.

Sotsiologiya - ijtimoiy munosabatlar mazmuni, ularni tashkil etish shartlari asosida ma'lumotlarga ega bo'lish asosida ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining o'zaro munosabatlarini samarali tashkil etish uchun imkoniyat yaratadi.

Fiziologiya - o'quv-tarbiya jarayonida bolalarning fiziologik, anatomik xususiyatlarini inobatga olinishi uchun boshlang'ich asoslarni o'rganishga yordam beradi.

Gigiena - o'quvchilarning salomatligini muhofazalash, ularni jinsiy jihatdan to'g'ri shakllantirishga nazariy va amaliy g'oyalarni taqdim etadi.

Psixologiya - shaxsda ma'naviy-axloqiy, ruhiy-intellektual, hissiy-irodaviy sifatlarni tarkib toptirish uchun zamin yaratadi.

Tarix - pedagogika fani taraqqiyoti, ta'lim-tarbiya jarayonlarining dinamik, dialektik xususiyatlarini inobatga olish, shuningdek, tarixiy tajribani yosh avlodga o'rgatish uchun manba bo'lib xizmat qiladi.

Madaniyatshunoslik - o'quvchilarda insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma'naviy madaniyat asoslari haqidagi tasavvurni shakllantirish, ularda madaniy xulq-atvor xislatlarini tarkib toptirish uchun xizmat qiladi.

Tibbiy fanlar - shaxsning fiziologik-anatomik jihatidan to'g'ri rivojlanishi ta'minlash, uning organizmida namoyon bo'layotgan ayrim nuqsonlarni bartaraf etishga amaliy yondashuv, shuningdek, nuqsonli bolalarni o'qitish hamda tarbiyalash muammolarini o'rganishda ko'maklashadi.

Pedagogika fanlari tizimi - shaxs kamolotini ta'minlash, uning intellektual, ma'naviy-axloqiy hamda jismoniy jihatdan rivojlanishiga erishishda turli yosh davrlari, har bir davrning o'ziga xos jihatlarini, shuningdek, bolaning fiziologik, psixologik holatini inobatga olish maqsadga muvofiqdir. Shu bois yaxlit

pedagogik jarayon muayyan turkumni tashkil etuvchi pedagogik fanlar tomonidan o'rganiladi.

Ular quyidagilardir:

Umumiy pedagogika - pedagogikaning konseptual masalalari va amaliy jihatlarini tadqiq etadi.

Pedagogika nazariyasi - pedagogikaning umumnazariy masalalari, qonuniyatlari va tamoyillari hamda tasniflashga oid masalalarni o'rganadi.

Pedagogika tarixi - pedagogik fikrlarning taraqqiy etishi, maktab va ta'lim turlarining davriy xususiyatlari, o'ziga xos jihatlari va ahamiyatini tadqiq etadi.

Pedagogik mahorat - o'qituvchilarni pedagogik faoliyatga samarali tayyorlash taktikasi, pedagogik qobiliyatlarni shakllantirish, pedagogik madaniyat va texnikani tarkib toptirish hamda nutq texnikasini egallash yo'llarini o'rganadi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi - maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o'rganadi.

Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi - boshlang'ich sinf o'quvchilarini tarbiyalash, ularga ta'lim berish, ularning o'ziga xos psixologik hamda fiziologik xususiyatlarini tadqiq etish, shuningdek, ularni intellektual, ma'naviy-axloqiy va jismoniy jihatdan kamolotga etkazish masalalarini o'rganadi.

Korreksion (maxsus) pedagogika - jismoniy yoki ruhiy rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalash va o'qitish bilan bog'liq muammolarni o'rganadi.

Metodika - xususiy fanlarni o'qitish mazmuni, qonuniyatlari, tashkiliy shart-sharoitlarini tadqiq etadi.

Pedagogik texnologiya - ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.

Ta'lim menejmenti - ta'lim muassasalarining faoliyatini tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish hamda istiqbollarini belgilash masalalarini o'rganadi.

Ijtimoiy pedagogika - shaxs ijtimoiylashuvi, ijtimoiy me'yordan og'ishishning pedagogik diagnostikasi, korreksiyasi va reabilitatsiyasi hamda ijtimoiy-pedagogik faoliyatni tashkil etish masalalarini tadqiq etadi.

Oila pedagogikasi - oilaviy ta'lim-tarbiya, oilada bolalarni yuksak ma'naviy-axloqiy sifatlar asosida tarbiyalash, ota-onalarning pedagogik madaniyatini oshirish masalalarini o'rganadi.

Xalq pedagogikasi - xalq og'zaki ijodi, urf-odatlar, marosimlar, milliy va bolalar o'yinlari, o'yinchoqlari kabilarda saqlanib qolgan pedagogik ma'lumotlar va milliy tarbiyaga doir tajribalar majmuidir.

Qiyosiy pedagogika - qiyosiy aspektda turli davlat, hudud, umuman dunyo miqyosida, turli tarixiy davrlarda pedagogika nazariyasi va amaliyotining mavjud holati, rivojlanish tendensiyalari va qonuniyatlarini o'rganadigan pedagogik fan sohasi.

Pedagogik innovatika - pedagogik innovatsiyalarning yuzaga kelishi va rivojlanishi qonuniyatlarini o'rganadigan, shuningdek pedagogik an'analar bilan ishqboldagi ta'lim loyihalarining o'zaro aloqadorligini ta'minlaydigan fan.

Pedagogik aksiologiya - ta'lim oluvchi va ta'limni qadriyat deb e'tirof etgan holda, ta'limiy qadriyatlarni o'rganish hamda ta'lim-tarbiyaga aksiologik yondashuvni qaror toptirishga xizmat qiluvchi pedagogik bilimlar sohasidir.

Neypedagogika - bu bosh miya (o'ng va chap miya yarimsharlari) faoliyati va tuzilishidagi funksional tafovutlar to'g'risidagi bilimlar hamda mazkur bilimlarni ta'lim-tarbiya jarayonida qo'llay olish haqidagi amaliy fan sohasi.

Muzey pedagogikasi - pedagogika, psixologiya va muzey shunoslikning o'zaro uyg'unligi natijasida shakllangan fan sohasi bo'lib, muzey muhitida ta'lim-tarbiya berish yo'llarini tadqiq etadi. Muzeydagi mazkur ma'rifiy yo'llash bilan shug'ullanadigan xodim muzey pedagogi deb ataladi.

Pedagogik antropologiya - falsafiy, ijtimoiy, psixologik antropologiya qonuniyatlariga asoslangan holda ta'lim oluvchi uchun qulay va individual shart-sharoitlarni yaratish hamda ta'limning antropologik modeli va metodologiyasini o'rganuvchi fan sohasi.

Pedagogik akmeologiya - barcha yosh davrlari psixologiyasi bilan bog'liqlikda jadal rivojlanayotgan shaxsning yetuk rivojlanish cho'qqisi - «akme shaxs» darajasiga etkazish qonuniyatlari, texnika va texnologiyasini tadqiq etadi.

3. Pedagogika fanining ilmiy tadqiqot metodlari va metodologiyasi.

Pedagogika fani ilmiy tadqiqot metodlari - jamiyatning rivojlanishi sharoitida uzluksiz taraqqiy etib boruvchi pedagogik muhit holatini haqqoniy aks ettiruvchi, pedagogika nazariyasi hamda amaliyoti, ta'lim olish hamda unga yondashuv mezonlari haqidagi bilimlar tizimidir.

Pedagogika fani rivoji muayyan pedagogik muammolarni tadqiq etish maqsadida olib borilgan tadqiqot ishlarining g'oyasi, mazmuni hamda natijalari hisobiga ta'minlanadi. Ijtimoiy va ishlab chiqarish jarayonining keskin rivojlanishi shaxsni har tomonlama kamol toptirish imkonini beruvchi omil hamda pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash, jamiyat va shaxs ma'naviyatiga ayon etkazuvchi holatlarni bartaraf etishni taqozo qiladi. Tarbiya jarayonining mohiyatini anglash ularni keng yoki tor doirada o'rganish, mavjud ko'rsatkichlar vositasida ularning sodir bo'lish sabablarini o'rganish, zarur chora-tadbirlarni belgilash ilmiy izlanishlarni tashkil etish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Pedagogik izlanishlarning samarali kechishi bir qator obyektiv va subyektiv omillarga bog'liq. Mazkur jarayonda maqsadga muvofiq keluvchi, maqbul, ayni vaqtda samarali bo'lgan metodlarni tanlay olish ham muhimdir.

Pedagogik ilmiy-tadqiqot metodlari shaxsni tarbiyalash, unga muayyan yo'llanishlarda chuqur, puxta ilmiy bilimlarni berishga berish tamoyillari, obyektiv va subyektiv omillarini aniqlovchi pedagogik jarayonning ichki mohiyati, aloqa va qonuniyatlarini maxsus tekshirish va bilish usullaridir.

Ayni vaqtda, O'zbekiston Respublikasida pedagogik yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar dialektik yondashuvga asoslanadi. Pedagogik hodisa, voqe'lar va ularning qonuniyatlarini aniqlashga bunday yondashuv pedagogik hodisa va jarayonlarning umumiy aloqasi, ularning izchil, uzluksiz rivojlanishi, bolaning fiziologik rivoji uning psixologik, intellektual jihatdan takomillashtirib borishini ta'minlashi, qarama-qarshiliklarning shaxs kamolotini ta'minlashdagi o'rni va roli, shuningdek, dialektika kategoriyalarining ahamiyatini e'tirof etadi.

Pedagogik ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirish murakkab, muayyan muddatni taqozo etuvchi, izchillik, uzluksizlik, tizimlilik hamda aniq maqsad kabi xususiyatlarga ega bo'lgan jarayon bo'lib, uning samarali bo'lishi uchun bir qator shartlarga rioya etish zarur. Ular quyidagilardir: muammoning dolzarbligi va mavzuning aniq belgilanganligi; ilmiy farazlarning to'g'ri shakllantirilganligi; vazifalarning tadqiqot maqsadi asosida to'g'ri belgilanganligi; tadqiqot metodlar tizimiga nisbatan obyektiv yondashuv; tajriba-sinov ishlari jarayoniga jalb etiluvchi respondentlarning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlari, shuningdek, shaxs rivojlanishi qonuniyatlarining to'g'ri hisobga olinganligi; tadqiqot natijalarini oldindan tashxislash va uning natijalarini aytib o'tish; tadqiqot natijalarining kafolatlanganligi.

Zamonaviy sharoitda, pedagogik yo'nalishda, tadqiqotlarni olib borishda quyidagi metodlardan foydalanilmoqda:

1. Pedagogik kuzatish metodi;
2. Suhbat metodi;
3. Anketa metodi;
4. Intervyu metodi;
5. Ta'lim muassasasi hujjatlarini tahlil qilish metodi.
6. Test metodi;
7. Pedagogik tahlil metodi;
8. Bolalar ijodini o'rganish metodi;
9. Pedagogik tajriba metodi;
10. Matematik-statistik metod.

Pedagogik kuzatish metodi. Uni qo'llash jarayonida, ta'lim muassasalarining o'quv-tarbiya ishlari jarayonini o'rganish asosida tadqiq etilayotgan muammo holat aniqlanadi, tajriba avvali va yakunida qo'lga kiritilgan ko'rsatkichlar o'rtasidagi farq to'g'risidagi ma'lumotga ega bo'linadi. Pedagogik kuzatish murakkab va o'ziga xos xususiyatlarga ega. Kuzatish aniq maqsad asosida, uzluksiz, izchil va tizimli amalga oshirilsa, kutilgan natijani qo'lga kiritish mumkin. Olib borilayotgan pedagogik kuzatish ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, o'quvchi shaxsini shakllantirishga xizmat qilsa, mazkur metodning ahamiyati yanada oshadi.

Pedagogik kuzatuvni tashkil etishda xatoga yo'l qo'yimaslik muhimdir. Buning uchun tadqiqotchidan quyidagilar talab etiladi:

1. Kuzatuv jarayonida aniq maqsadga egalik qilish;

2. Kuzatishni tizimli ravishda yo'lga qo'yish;
3. Kuzatishning har bir bosqichida muayyan vazifalarni hal etish;
4. Har bir holatning mohiyatini sinchiklab o'rganish;
5. Xulosa chiqarishga shoshilmaslik.

Suhbat metodi. Bu metod pedagogik kuzatish jarayonida ega bo'lingan ma'lumotlarni boyitish, mavjud holatga to'g'ri baho berish, muammoning yechimini topishga imkon beruvchi pedagogik shart-sharoitlarni yaratish, tajriba-sinov ishlari subyektlari imkoniyatlarini muammo yechimiga jalb etishga yordam beradi. Suhbat maqsadga muvofiq holda individual, guruhli hamda ommaviy shaklda o'tkaziladi. Suhbat jarayonida respondentlarning imkoniyatlari to'la-to'kis namoyon bilishga erishish muhimdir. Uning samarali bo'lishi uchun quyidagilarga amal qilish maqsadga muvofiq:

1. Maqsaddan kelib chiqqan holda suhbat uchun belgilanuvchi savollarning mazmuni aniqlash hamda savollar o'rtasidagi mantiqiylik va izchillikni ta'minlash;
2. Suhbat joyi va vaqtini aniq belgilash;
3. Suhbat ishtirokchilarining soni xususida ma'lum to'plamga kelishi;
4. Suhbatdosh to'g'risida avvaldan muayyan ma'lumotlarga ega bo'lishi;
5. Suhbatdosh bilan samimiy munosabatda bo'lish;
6. Suhbatdoshning o'z fikrlarini erkin va batafsil aytib olishi uchun sharoit yaratish;
7. Savollarning aniq, qisqa va ravshan berilishiga erishish;
8. Olingan ma'lumotlarni o'z vaqtida tahlil qilish.

Anketa metodi (fransuzcha - tekshirish). Ushbu metod yordamida pedagogik kuzatish va suhbat jarayonida to'plangan dalillar boyitiladi. Anketa metodi ham tizimlangan savollar asosida respondentlar bilan muloqotni tashkil etishga asoslanadi. Anketa savollariga javoblar, ko'p hollarda, yozma ravishda olinadi.

O'rganilayotgan jarayon mohiyatidan kelib chiqqan holda anketa savollari quyidagicha bo'ladi:

1. Ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, batafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);
2. Yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo'q», «qisman» yoki «qo'biy», «qoniqarli», «salbiy» va hokazo turdagi javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar).

Anketa metodini qo'llashda ham bir qator shartlarga amal qilish zarur. Ular quyidagilardir:

1. Anketa savollari tadqiq qilayotgan muammoning mohiyatini yoritishga xizmat qilishi lozim;
2. Anketa savollari yirik hajmli va noaniq bo'lmasligi kerak;
3. Anketa savollari o'quvchilarning dunyoqarashi, yosh va psixologik xususiyatlarini inobatga olish asosida tuzilishi zarur;
4. Anketa savollari respondentlar tomonidan to'la javoblar berilishini

ta'minlovchi vaqtini kafolatlay olishi zarur;

5. Anketa o'quvchilarning pedagogik va psixologik tavsifnomalarini tuzish manbaiga aylantirib yuborilmasligi zarur;

6. Anketa javoblari muayyan mezonlar asosida puxta tahlil etilishi shart.

Intervyu metodi respondent tomonidan tadqiq etilayotgan muammoning u yoki bu jihatini yorituvchi hodisaga nisbatan munosabat bildirilishini ta'minlaydi. Intervyu respondent e'tiboriga turkum savollarni havola etish asosida o'tkaziladi. Intervyu jarayonida olingan savollarga nisbatan tadqiqotchi tomonidan munosabat bildirilishi uning samarasini oshiradi.

Test metodi: Ushbu metod respondentlar tomonidan muayyan fan sohasi yoki faoliyat (shu jumladan, kasbiy faoliyat) bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy bilim va amaliy ko'nikma, malakalar darajasini aniqlashga xizmat qiladi.

Test o'z mohiyatiga ko'ra quyidagi savollardan iborat:

1. Ochiq turdagi savollar (respondentlarning erkin, bafsil javob berishlari uchun imkon beruvchi savollar);

2. Yopiq turdagi savollar (respondentlar «ha», «yo'q», «qisman» yoki «ijobiy», «qoniqarli», «salbiy» va hokazo tarzda javob variantlarini tanlash orqali savollarga javob beradilar);

3. To'g'ri javob variantlari qayd etilgan savollar (respondentlar o'z yondashuvlariga ko'ra to'g'ri deb topgan javob variantini belgilaydilar).

Test metodini qo'llashda aniqlanishi zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalarni turkum asosida berilishiga e'tibor berish maqsadga muvofiqdir. Ushbu metodning afzalligi respondentlar javoblarini aniq mezonlar bo'yicha tahlil etish imkoniyati mavjudligi hamda vaqtning tejallishi bilan tavsiflanadi. Biroq, metod ayrim kamchilikdan ham holi emas. Chunonchi, aksariyat holatlarda javoblar yozma ravishda olinadi, shuningdek, respondent taklif etilayotgan javob variantlardan birini tanlashi zarur. Shu bois respondent o'z fikrini bafsil ifoda etish imkoniyatiga ega emas.

Pedagogik tahlil metodi. Tadqiqotni olib borish jarayonida ushbu metodni qo'llashdan ko'zlangan maqsad tanlangan muammoning falsafiy, psixologik hamda pedagogik yo'nalishlarda o'rganilganlik darajasini aniqlashdan iborat bo'lib, tadqiqotchi ilgari surayotgan g'oyaning nazariy jihatdan haqqoniyligini asoslashga xizmat qiladi.

Bolalar ijodini o'rganish metodi: Mazkur metod o'quvchilarning muayyan yo'nalishlardagi layoqati, qobiliyati, shuningdek, ma'lum fan sohalari bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash maqsadida qo'llaniladi. Uni qo'llashda o'quvchilarning ijodiy ishlari - kundalıkları, insholari, yozma ishlari, referatları, hisobotları muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Metodning afzalligi shundaki, u ma'lum o'quvchiga xos bo'lgan individual imkoniyatni ko'ra olish, baholash va uni rivojlantirish uchun zamin yaratadi.

Bolalar ijodini o'rganishning quyidagi shakllari mavjud:

1. Bilimlar bellashuvi;

2. Fan olimpiadalari;

3. Turli mavzulardagi tanlovlar;

4. Maktab ko'rgazmalari;

5. Festivallar;

6. Musobaqalar.

Pedagogik tajriba (eksperiment - lotincha «sinab ko'rish», «tajriba qilib ko'rish») metodi. Pedagogik tajriba metodidan muammo yechimini topish imkoniyatlarini o'rganish, mavjud pedagogik sharoitlarning maqsadga erishishning kafolatlay olishi, ilgari surilayotgan tavsiyalarning amaliyotda o'z in'ikasiga ega bo'la olishi hamda samaradorligini aniqlash maqsadida foydalaniladi. Muayyan muammo yechimini topishga yo'naltirilgan pedagogik tajriba ma'lum doirada, soni aniq belgilangan respondentlar ishtirokida amalga oshiriladi. Mazkur metoddan foydalanish tadqiqotchi tomonidan ilgari surilayotgan maxsus metodikaning samaradorligini aniqlay hamda unga baho bera olishi zarur.

Pedagogika fanining metodologiyasi bevosita Pedagogika fani rivojining boshqari bosqichida alohida dolzarb metodologik masalalarni hal etish bilan chegaradanmasdan xususiy bilimlar tizimi sifatida pedagogika fani metodologiyasini aniq belgilab olish zarur. Bu birinchidan, pedagogik nazariyalarning ishonchligini ta'minlash, boshqa tomondan metodologik bilimlariz pedagogik tadqiqotlarni samarali tashkil etish va o'tkazish mumkin amaliyotini uqtiradi.

Ijodiy jarayonda bugungi kunda pedagogika fani metodologiyasiga, uning predmetiga nisbatan turlicha yondashuvlar vujudga kelmoqdaki, ularning mohiyatini qisqacha tushuntirishga harakat qilamiz.

Metodologiya alohida fan sifatida ikkita funksiyani bajaradi: deskriptiv (ifodalovchi) va perskriptiv (me'yorlovchi). Birinchisi obyektning nazariy jihatdan ifodalashni ko'zlasa, keyingisi - tadqiqotchi uchun aniq mo'ljal olishga shart-sharoit yaratadi. Bu ikki vazifaning mavjudligi pedagogika metodologiyasini ham ikki guruhga ajratishni taqozo etadi - nazariy va me'yoriy.

Pedagogikaning nazariy metodologiyasiga quyidagilarni kiritish mumkin: «metodologiya» tushunchasi ta'rifi; fan metodologiyasining umumiy tavsifi, uning darajalari; metodologik bilimlar va faoliyat tizim sifatida; pedagogika sohasidagi tadqiqiy faoliyatni metodologik ta'minlash manbalari; pedagogik tadqiqot obyekti va predmetining metodologik tahlili.

Me'yoriy asos quyidagi savollar doirasini qamrab oladi: pedagogikani obyektiv borliqni ma'naviy jihatdan o'zgartirishning boshqa shaklidan farqli amonlarini ilmiy asoslash;

- pedagogika sohasidagi ishlarni fanning fundamental asoslariga muvofiqligini aniqlash;

- maqsadning aniqligi; maxsus tadqiqot obyektni ajratish; maxsus bilish metodlari va vositalarini qo'llash; atamalarning bir xil qo'llanilishi;

- pedagogik tadqiqotlarni tizimlashtirish;

- tadqiqot asosnomasi: muammo, mavzu, uning dolzarbligi, tadqiqot obyekti, predmeti, maqsad va vazifalari, farazi, himoya qilinadigan holatlar, ilmiy yangiligi, ilmiy-amaliy ahamiyati; pedagogik tadqiqotning tarkibi va mantiqiy ketma-ketligi; pedagogik fanlar tizimi, ularning o'zaro aloqasi.

Tadqiqot muammosi bo'yicha qabul qilingan direktiv va me'yoriy hujjatlar ham besavita metodologiyaning me'yoriy asosini tashkil etadi.

Falsafiy nuqtai nazardan metodologiya nazariy va amaliy faoliyatni tashkil etish prinsiplari va usullari tizimi, shuningdek, bu tizim haqidagi ta'limot (nazariya) sifatida qabul qilinadi. Aniqrog'i, metodologiya predmeti - faoliyatni tashkil etish haqidagi nazariya demakdir.

Pedagogik metodologiya - o'zida pedagogikaning nazariy asoslari va tuzilmasi haqidagi bilimlar tizimini, pedagogik hodisa va jarayonlarni tadqiq qilishga doir yondashuvlarini, pedagogik voqelikni haqqoniy ifoda etadigan axborotlarni olish usullarini, shuningdek, mazkur bilimlar tizimini qo'lga kiritishga doir faoliyat tizimini o'zida mujassamlashtiradi.

Ko'rinib turibdiki, bu ta'rifda ilmiy bilishning ikki jihati - bilimlar tizimi va ilmiy-tadqiqiy faoliyat qamrab olingan. Yoki ikki faoliyat turi - metodologik tadqiqot va metodologik ta'minot hisobga olinyapti. Agar birinchisining vazifasi pedagogika fanlari rivojining qonuniyatlari va yo'nalishlari, pedagogik tadqiqotlarning sifat va samaradorligini oshirish prinsiplari, ularning tushunchalari tarkibini aniqlashtirsa, ikkinchisi - metodologik bilimlardan tadqiqot dasturlarini asoslashda va sifatini baholashda foydalanishni anglatadi.

Shu bilan birgalikda pedagogik muammolarning umumnazariy muammolar bilan almashtirishga yo'l qo'yib bo'lmaydi. Chunki, birinchisi «qanday qilib metodologiyani pedagogikaga qo'llash mumkin» degan savolni aniqlashtirsa, ikkinchisi - umumnazariy savollar esa pedagogikaning predmeti, uning boshqa fanlar bilan aloqasi, ta'lim va tarbiya mohiyati kabi umumiy savollar yechimiga qaratiladi.

Pedagog kadrlar tayyorlash sifatini oshirish masalasi respublikamiz va jahon miqyosida tadqiqotchilarning diqqat markazida bo'lib kelmoqda. Mazkur muammo ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, ta'lim jarayonini tashkil qilish texnologiyalari va usullarini optimallashtirish bilan chambarchas bog'langan. Ularning to'laqonli hal etilishiga esa pedagogik tadqiqotlarni amalga oshirishda yanada moslashuvchan va taraqqiyparvar yondashuvlarni keng joriy etish orqaligina erishish mumkin. O'z navbatida pedagogika fani boshqa fanlar kabi yangi-yangi faktlar, yuqori natijalarga erishish imkonini beruvchi texnologiyalar asosida rivojlanib boradi. Buning uchun esa ilmiy asoslangan tadqiqot metodlariga tayanish talab etiladi. Ilmiy tadqiqot metodlari esa o'z navbatida metodologiya tushunchasi bilan ataluvchi nazariy prinsiplar majmuasiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik metodologiya sohasida amalga oshirilgan ilmiy ishlar tahlili «metodologiya», shuningdek, «pedagogik metodologiya» tushunchasiga nisbatan turlicha yondashuvlar mavjudligini ko'rsatadi. Pedagogika fanida

metodologiya tushunchasining gnoseologik talqini ko'proq ustuvorlik kasb etadi. Mazkur yondashuvga ko'ra «metodologiya» tushunchasi, mazmunan «gnoseologiya» (bilish to'g'risidagi fan), «nazariy bilish» kabi tushunchalarga yaqin turadi. Ushbu yo'nalish tarafdorlari masalaga bir tomonlama yondashib, metodologiyani faqat «bilish metodlari to'g'risidagi ta'limot» yoki hodisalarni bilish jarayoni sifatida talqin qiladilar. Shu o'rinda, ushbu tushunchaning shartli o'zgartirish metodlari to'g'risidagi ta'limot ekanligini e'tibordan chetda qoldiradilar va metodologiyani gnoseologik qolip bilan cheklab qiryadilar.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Pedagogika fani nimani o'rganadi?
2. Pedagogika fanining obyekti va predmetini izohlang.
3. Pedagogika fanining asosiy vazifalariga izoh bering.
4. Pedagogikaning asosiy kategoriyalariga nimalar kiradi?
5. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqadorligini asoslang.
6. Pedagogik fanlar tizimini shartli ravishda asosiy, yordamchi va mustaqil fan sohasi yo'nalishlariga turkumlang.
7. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari haqida gapirib bering.
8. Pedagogika fani metodologiyasi tushunchasiga izoh bering.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq. 1997.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat. 2008.
3. Mirziyoyev Sh.M.O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakterlar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika. -T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2001y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma. -T.: Ta'lim markazi, 1999. - 136 b.
8. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligini asosidir. Toshkent, Navro'z. 2012 y.
9. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzeyin-Press, 2011 y.
10. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
11. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
12. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. - T.: Innovatsiya-Ziyo. 2020 y.

3-MAVZU. SHAXSNING RIVOJLANISHI, TARBIIYASI VA IJTIMOYLASHUV YAXLIT PEDAGOGIK JARAYON EKANLIGI

Reja:

1. "Shaxs" tushunchasi va shaxs rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.
2. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar.
3. Shaxs shakllanishiga oid turli yondashuvlar.
4. Rivojlanishning yosh va o'ziga xos xususiyatlari.
5. Shaxs rivojlanishining gender xususiyatlari.
6. Shaxsning ijtimoiylashuvi yaxlit pedagogik jarayon ekanligi.
7. Yaxlit pedagogik jarayonning tuzilishi, qonunlari va tamoyillari.

Tayanch tushunchalar: pedagogik antropologiya, individ, shaxs, individuallik, o'sish, rivojlanish, ijtimoiylashuv, irsiyat, muhit, tarbiya, yosh davrlari, jarayon, pedagogik jarayon, pedagogik tizim, yaxlit yondashuv, komponent, yaxlit pedagogik jarayon, qonuniyat, tamoyil

I. "Shaxs" tushunchasi va shaxs rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari.

Shaxs tushunchasi insonga taalluqli bo'lib, psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyatning a'zosini ifodalashga xizmat qiladi. Odam shaxs bo'lishi uchun psixik jihatdan rivojlanishi, o'zini yaxlit inson sifatida his etishi, o'z xususiyatlari va sifatleri bilan boshqalardan farq qilmog'i kerak.

Kadrlar tayyorlash milliy modelida shaxs kadrlar tayyorlash tizimining bosh subekti va obekti, ta'lim sohasidagi xizmatlarining iste'molchisi va ulami amalga oshiruvchi sifatida ta'riflanadi.

Kadrlar tayyorlash sohasidagi davlat siyosati insonni intellektual va ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, uning har tomonlama rivojlangan shaxs sifatida namoyon bo'lishiga erishishni nazarda tutadi. Mazkur ijtimoiy talabning amalga oshirilishi har bir fuqaroning bilim olish, ijodiy qobiliyatini namoyon etish, intellektual jihatdan rivojlanishi hamda muayyan kasb yo'nalishi bo'yicha mehnat qilish huquqini kafolatlaydi.

Shaxs rivojlanishi. Odamning ijtimoiy mavjudot sifatida shaxsga aylanishi uchun ijtimoiy muhit sharoitlari va tarbiya kerak bo'ladi. Ana shular ta'sirida odam inson sifatida rivojlanib boradigan va shaxsga aylanadi.

Rivojlanish shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayondir. Rivojlanish mohiyatan oddiydan murakkabga, quyidan yuqoriga, eski sifatlardan yangi holatlarga o'tish, yangilanish, yangining paydo bo'lishi,

uning yo'qolib borishi, miqdor o'zgarishining sifat o'zgarishiga o'tishini ifodalaydi. Rivojlanishining manbai qarama-qarshiliklarni o'rtasidagi kurashdan iboratdir.

Dola shaxsning rivojlanishi inson ijtimoiy mavjudotdir degan falsafiy ta'limotga asoslanadi. Ayni vaqtda inson tirik, biologik mavjudot hamdir. Demak, uning rivojlanishida tabiat rivojlanishining qonuniyatlari ham muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, shaxs bir butun mavjudot sifatida baholanar ekan, uning rivojlanishiga biologik va ijtimoiy qonuniyatlar birgalikda ta'sir etadi, ularni bir-biridan ajratib bo'lmaydi.

Chunki shaxsning faoliyati, hayot tarziga yoshi, bilimi, turmush tajribasi bilan birga boshqa fojiali holatlar, kasalliklar ham ta'sir etadi.

Inson butun umri davomida o'zgarib boradi. U ham ijtimoiy, ham psixik jihatdan kamolga etadi, bunda bolaga berilayotgan tarbiya maqsadga muvofiq bo'lsa, u jamiyat a'zosi sifatida kamol topib, murakkab ijtimoiy munosabatlar tizimida o'ziga munosib o'rin egallaydi. Chunki rivojlanish tarbiya ta'siri ostida boradi. Shaxsning fazilatlarini to'g'ri ko'rish va bexato baholash uchun uni turli munosabatlarda jarayonida kuzatish lozim.

Demak, shaxsni rivojlantirish vazifasini to'g'ri hal etish uchun uning bolaga ta'sir etuvchi omillar hamda shaxs xususiyatlarini yaxshi bilish zarur. Tarbiya bolaga samarali ta'sir etishi uchun o'sish va rivojlanish qonuniyatlarini bilish va hisobga olish maqsadga muvofiq. Shunday qilib, rivojlanish va tarbiya o'rtasida ikki tomonlama aloqa mavjud.

2. Shaxs rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar. Fanda, odamning shaxs sifatida rivojlanishiga biologik va ijtimoiy omillarning ta'siri o'rtasidagi munosabatlarni belgilashga oid munozara ko'pdan buyon davom etmoqda.

Insonning shaxs sifatida, rivojlanishida ijtimoiy hodisalarning ta'siri kuchli bo'ladimi? Yoki tabiiy omillar yetakchi o'rin tutadimi? Balki tarbiyaning ta'siri muhimdir? Ular o'rtasidagi o'zaro munosabat qanday?

Fanda biologik yo'nalish deb nomlangan nuqtai nazar yetakchi o'rinlardan birini egallab, uning vakillari Aristotel, Platonlar tabiiy- biologik omillarni muhim qo'yadi. Ular tug'ma imkoniyatlar, taqdir, tole har kimning hayotdagi o'zini belgilab bergan, deyдилar.

XVI asr falsafasida vujudga kelgan preformizm oqimi namoyandalari esa shaxs rivojlanishidagi naslning roliga katta baho berib, ijtimoiy muhit va tarbiyaning rolini inkor etadi.

XVIII asr psixologiyasidagi yana bir muhim - bixeviorizm XX asr boshlarida vujudga kelgan bo'lib, uning namoyandalari, ong va aqliy qobiliyat nasldan naslga o'tib, insonga u tabiatdan berilgan, deyiladi. Mazkur ta'limot vakili amerikalik olim E.Torndaykdir.

Pragmatizm oqimi va uning vakillari D.Dyui, A.Kombe ham shaxs rivojlanishini biologik nuqtai nazarda asoslaydilar. Ular rivojlanishni faqat muqarror o'zgarishdan iborat, deb qaraydilar. Naslning rolini absolyutlashtirib, uni inson taqdirida hal qiluvchi ahamiyatga ega deb biladilar.

Demak, bir guruh xorijiy olimlar rivojlanishni biologik (nasliy) omilga bog'laydilar.

Biologik oqimga qarshi falsafiy oqim vakillari rivojlanishni ijtimoiy omil bilan belgilaydilar. Bu oqim vakillari bola shaxsining jismoniy, psixik rivojlanishi u yashaydigan muhitga bog'liq deb ko'rsatadilar.

Muhit deganda odam yashaydigan sharoitdagi barcha tashqi ta'sir tushuniladi. Shu nuqtai nazardan tarbiya tufayli bolani o'zi yashaydigan ijtimoiy sharoitga moslashtirish mumkin, degan xulosa kelib chiqadi.

Ular ijtimoiy muhitning rolini hal qiluvchi omil deb hisoblaydilar. Demak, odam bolasining shaxs sifatida rivojlanib, taraqqiy etib borishi, uning shaxs bo'lib kamolga yetishida nasl (biologik omil), ijtimoiy muhit (bola yashaydigan sharoit), shuningdek, maqsadga muvofiq amalga oshadigan tarbiya ham birdek ahamiyatga ega. Bu omillarning ta'sirini aniqlashda ilg'or pedagogik olimlar, psixolog va faylasuflar ta'limotiga suyaniladi.

Falsafada shaxsni jamiyat bilan bog'liq bo'lgan ijtimoiy hayotdagi murakkab voqealik deb qaraladi. Ular individning ma'naviy boyligi uning munosabatlariga bog'liq, deb hisoblaydilar.

Falsafiy-antropologik yondashuv o'zining tadqiqotchilik va tarbiyaviy funksiyasiga ko'ra o'quvchining ma'naviy dunyosiga yo'naltirilgandir. Ana shu sababli mazkur yondashuv pedagogikadagi mavjud boshqa ilmiy yoki gnoseologik yondashuvlardan farqli ravishda muloqot va o'zaro bir-birini tushinish asosida ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishni talab etadi.

Mazkur yondashuvning o'ziga xosligi ta'lim-tarbiya jarayonining barcha subyektlariga nafaqat dunyoqarash ko'rinishida, balki mavjudlik usuli tarzida qarashni talab etadi. Mazkur mavjudlik usulini birinchi navbatda borliqni anglab etish sifatida tushunish lozim. Ikkinchidan, mazkur mavjudlik usulini uzluksiz ravishda o'z-o'zi, boshqalar va boshqa madaniyatlar bilan muloqot tarzi sifatida aniqlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Shaxsiga ijtimoiy muhitning ta'siri ham muhim. Bu tarbiya orqali amalga oshiriladi.

Birinchidan, tarbiya ta'sirida muhit bera olmagan bilim, ma'lumot egallanadi, mehnat va texnik faoliyat bilan bog'liq ko'nikma va malakalar hosil bo'ladi.

Ikkinchidan, tarbiya tufayli tug'ma kamchiliklar ham o'zgartirilib, shaxs kamolga yetadi.

Uchinchidan, tarbiya yordamida muhitning salbiy ta'sirini ham yo'qotish mumkin.

To'rtinchidan, tarbiya kelajakka qaratilgan maqsadni belgilaydi.

Demak, tarbiya bilan rivojlanish bir-biriga ta'sir etadi, bu tarbiya doimiy va uzluksizdir.

Shunday qilib, bola shaxsining rivojlanishida tarbiya ham yetakchi o'ringa ega bo'lib, tarbiya tufayli nasl-nasabi, oila muhiti, ijtimoiy muhit ta'sirida har tomonlama rivojlanishga qodir, degan xulosani chiqarish mumkin.

3. Shaxs shakllanishiga oid turli yondashuvlar. Zamonaviy pedagogikada shaxs

shakllanishiga doir to'rt yondashuv qaror topgan:

1. **Biologik yondashuv** - inson tabiiy mavjudot bo'lib, uning butun xatti-harakatlari tug'ma instinkt va ehtiyojlar natijasidir. Inson jamiyat talablariga bo'yunushga majbur, shu bilan birga tabiiy ehtiyojlarini ham namoyon qilib boradi.

2. **Ijtimoiy yondashuv** - inson biologik mavjudot sifatida tug'iladi, faqat hayotiy faoliyati davomida boshqalar bilan doimiy muloqot va ijtimoiy munosabatlarning ta'siri ostida ijtimoiylashadi.

3. **Psixologik yondashuv** - insondagi psixik jarayonlar (sezgi, idrok, fikrlash kabilar) tabiiy tavsifga ega, insonning yo'nalganligi - qiziqishlari, qobiliyatlari ijtimoiy hodisa sanaladi.

4. **Yaxlit yondashuv** - shaxs yaxlit tavsifga ega bo'lib, uning rivojiga nafaqat uning faoliyatidagi o'ziga xosliklar, balki turmush tarzi ham ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga ijtimoiy hayot natijalari - motiv, maqsad, qiziqish kabilar ham uning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi.

Zamonaviy pedagogikada shaxs shakllanishiga doir to'rt - biologik, ijtimoiy, psixologik va yaxlit yondashuv qaror topgan.

4. **Rivojlanishning yosh va o'ziga xos xususiyatlari**. Muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi. Ana shu yosh xususiyatlarni hisobga olgan holda ta'lim va tarbiya ishi tashkil etiladi. Shunda bola rivojlanishiga tarbiya ta'siri kuchli bo'ladi.

Muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (jismoniy) va psixologik xususiyatlar yosh xususiyatlari deb ataladi.

Bolalarning tarbiyasiga to'g'ri yondashish, uni muvaffaqiyatli o'qitish uchun bola rivojlanishidagi turli yoshdagi davrlariga xos xususiyatlarni bilish va uni hisobga olish muhimdir. Chunki bola organizmining o'sishi ham, rivojlanishi ham, psixik taraqqiy etishi ham turli yosh davrlarida turlicha bo'ladi. Abu Ali bin Hano, Yan Amos Komenskiy, Abdulla Avloniyalar ham bolani tarbiyalash usulini uqitib o'tganlar.

Bolaning o'ziga xos xususiyatini hisobga olish juda murakkab. Chunki bir va bir yoshdagi bolalar ham psixik jihatdan turlicha bo'lishi mumkin.

Masalan, ko'rish va eshitish qobiliyati, faolligi, tez anglash, sust fikr qilishi, hovliqma yoki vazminligi, sergap yoki kamgapligi, serg'ayrat yoki g'ayratizdigi, yalqov yoki tirishqoqligi, pala-partish va chala ishlaydigan, yig'inchilik yoki ishga tez kirishib ketishi kabilar nerv faoliyati tizimining ta'siri bo'lib, o'qituvchi yoki tarbiyachi ularni bilishi zarur.

Bolaning individual - o'ziga xos xususiyatini bilish uchun temperamentning umumiy tiplari va bolaning o'ziga xos xususiyatini o'rganish, metodikasini bilish muhim. Temperament (lotincha "temperamentum"

"qismlarning bir-biriga munosabati" ma'nosini anglatib, shaxsning individual psixologik xususiyatlari majmuidir.

Shuningdek, turli yosh davrlarining o'ziga xos rivojlanish qonuniyatlari ham mavjud. Bolaning jismoniy va psixik kamoloti quyidagi davrlarga bo'linadi:

1. Go'daklik davri - chaqaloqlik (1 oy) davri tugagandan to bir yoshgacha bo'lgan davr.

2. Bog'chagacha bo'lgan yosh davri - 1 yoshdan 3 yoshgacha.

3. Maktabgacha bo'lgan yosh davri - 3 yoshdan 7 yoshgacha.

4. Kichik maktab yoshidagi o'quvchilar (bolalar) -7 yoshdan 11-12 yoshgacha.

5. O'rta va katta maktab yoshidagi o'quvchilar (o'smirlar, ilk o'spirinlar) - 12-17 yosh.

Maktabgacha yoshdagi bolaning jismoniy va psixik kamoloti shartli ravishda quyidagi davrlarga bo'linadi:

1. Go'daklik (1 yoshgacha); 2. Ilk yosh (1-2 yosh); 3. Ilk yosh guruhi (2-3 yosh);

4. Kichik yosh (3-4 yosh); 5. O'rta yosh (4-5 yosh); 6. Katta yosh (5-6 yosh);

7. Maktabga tayyorlov davri (7 yosh, majburiy ta'lim).

Kichik maktab yoshida o'yin faoliyatining o'rini endi o'qish faoliyati egallaydi. Bu juda qiyin o'tish davri bo'lib, bolaning bo'yi, og'irligi jihatdan uning tashqi ko'rinishi kam farq qiladi. Suyaklari qotmagani tufayli tez shikastlanadi. Muskullari tez o'sishi tufayli serharakat bo'ladi. Bosh miyasi tez rivojlanadi.

Jismoniy o'sishiga xos bu xususiyatlar tarbiyachidan ehtiyotkorlikni talab etadi. Bu yoshda bola bilim olish va o'rganishga qiziquvchan bo'ladi.

O'rta va katta maktab yoshi (o'smirlar, ilk o'spirinlik 12-17 yosh). O'smirdikning murakkabligi anatomik-fiziologik va psixologik xususiyatdagi kuchli o'zgarishlar bilan bog'liqdir. Bolaning o'sishi tezlashadi. Bu davrni o'tish davri ham deyiladi. Bu davrda jinsiy yetilish davri boshlanadi. Bu bolaning fe'l-atvoriga ta'sir etadi. O'smirlar hayotida mehnat, o'yin, sport va jamoat ishlari katta rol o'ynaydi. Ba'zilarining o'zlashtirishi pasayadi, intizomi bo'shashadi.

O'spirinlik - bu aqliy faoliyatning ham rivojlanish davri sanaladi. Ular o'z fikrlarini mustaqil ifodalashga harakat qilib, shaxslik xislatlarini namoyish etib boshlaydilar. Shunda o'qituvchilar va katta yoshlilar ularning hali g'o'r fikrlari va dunyoqarashlarini to'g'ri yo'naltirishlari muhim. Zero, bu davrda o'z-o'zini anglash, ma'naviy-axloqiy, ijtimoiy xislatlari tez shakllanadi.

Bunga uning faoliyati, jamoada va jamoat joylarida o'zini tutishi, odamlar bilan tez muloqotga kirishishi ham turtki bo'ladi. O'zini kattalardek his etish, o'ziga xosligini namoyon etish, boshqalarning diqqatini o'ziga qaratishga harakat qiladi. Axloqiy muammolarni o'z qarashlari nuqtai nazaridan hal etib boshlaydi. Hayot mohiyati, baxt, burch, shaxs erkinligini o'z qiziqishlari bilan

o'z hayotlar shu bois ularga katta yoshlilarning beg'araz, to'g'ri yo'nalish berishlari o'ta muhim.

Maktab davrida yoshlar xulqi ham tarkib topa boshlaydi. Bunda shaxsning jamoadagi mavqei, jamoa shaxslari bilan muomala- muloqoti muhimdir.

Albatta, bu borada, ta'lim muassasasida faoliyat ko'rsatayotgan yoshlar ijtimoiy harakati ta'siri katta ahamiyatga ega. Chunki o'spirin-yoshlar mustahil hayot ostonasida bo'lib, ularning bu hayotga to'g'ri qadam qo'yishi uning ijtimoiyotda faol fuqarosi bo'lishining muhim shartidir.

8. Shaxs rivojlanishining gender xususiyatlari. "Gender" atamasi 1908 yilda amerikalik psixolog olim Stoller tomonidan ilmiy iste'molga kiritilgan bo'lib, "jins" ma'nosini bildiradi. Jinsiy munosabatlar ilgari ham psixologiyada faol o'rganilgan bo'lsada, yangi atamaning paydo bo'lishi ijtimoiy fanlarda yangi oqimlarni yuzaga keltirdi. "Gender tarixi", "Gender psixologiyasi", "Falsafaning gender tomonlari", "Gender antropologiyasi", "Gender sosiologiyasi", keyinchalik esa "Gender pedagogikasi" kabi fan tarmoqlari shakllandi. "Gender" tushunchasi, avvalo, erkak va ayol, o'g'il va qiz bolalar munosabatlarining ijtimoiy-psixologik hamda pedagogik tomonlarini qamrab oladi.

Adabiyotlarda gender tushunchasining bir necha xil talqini mavjud. Hozirgi kunda, faylasuflar uni quyidagicha tavsiflaydilar: «Gender» inglizcha so'z bo'lib, jinsga mansublikning ijtimoiy jihatlarini ma'nosini anglatadi. Bu tushuncha erkaklar va ayollar o'rtasida nafaqat biologik farqni, balki jamiyatning jinsiy munosabatlarida ijtimoiy va madaniy tavsiflarning butun majmuini hisobga oladi. Erkaklar va ayollarga tegishli ijtimoiy bog'liqlik, xulq-atvor va kutilgan natijalarni ifodalaydi. Psixologlar ham gender tushunchasiga o'ziga xos tarzda munosabatlanadilar: psixikaning gender asoslari jins va u bilan bog'liq ijtimoiy munosabatlar, shaxsning psixologik ko'rinishidir. Olimlar orasida bu xususiyatning qaysi biri tug'ma, qaysi biri esa ta'lim va tarbiya jarayonida rivojlanganligi to'g'risida keskin munozaralar bormoqda. O'g'il va qiz bolalarning har bir xalq madaniyatida har xil tarbiyalanishi tufayli, ular maktabga kelgan davrdan boshlab jinslarning psixologik farqlari ma'lum bo'ladi. Bu farqlar orasida psixologlar qizlar o'g'il bolalardan matematik va mantiq qobiliyatlari bilan ustunroq deb ta'kidlashadi. O'g'il bolalarda qizlarga qaraganda o'ziga ishonch hissi kuchliroqdir. Qiz bolalar bir xillikka asoslangan qizqaruvchan faoliyatni yengilroq qabul qilishadi. O'zgaruvchan muhitga tez moslashishadi. O'g'il bolalar har bir holatni umumiy tarzda baholashsa, qizlar tashvishli tekshirib, o'rganib, keyin unga baho berishadi.

Pedagogik ma'noda gender - o'g'il va qiz bolalarning murakkab ta'limiy muvommadaning birligi bo'lib, ularning xatti-harakati, mentaliteti va emotsional xususiyatlari, o'quv faoliyatidagi o'zaro teng va farqli jihatlarini o'z ichiga oladi.

Hozirgi kunda o'g'il va qiz bolalarning rivojlanishidagi fiziologik, psixologik, emotsional, xulq-atvoriga oid farqlar to'liq o'rganilgan. Ana shu

asosdan kelib chiqib, o'quvchilarning rivojlanishida hisobga olish lozim bo'lgan quyidagi gender xususiyatlarni sanab o'tish mumkin:

- qiz bolalar o'g'il bolalarga qaraganda ikki marta ko'proq savol berishadi;
- qizlar to'g'ridan-to'g'ri o'zining istaklari haqida gapirmaydi, lekin tezda kelishib ketadi; o'g'il bolalar esa, hal qiluvchi fikri ayta olishadi va o'z nuqtai nazarida qolishni afzal ko'rishadi;
- mustaqil hal etish bilan bog'liq vazifalarni bajarishda o'g'il bolalar sifati, qiz bolalar esa hajmini hisobga olishadi;
- o'g'il bolalar ko'proq falsafiy fikr yuritadi, fikrning mantig'iga e'tibor berishadi; qizlarga ko'proq psixologiya, adabiyot yoqadi;
- o'g'il bolalar dialog, munozarani afzal ko'rishadi; qiz bolalar monologlikka moyil, eshitishni va o'zida aks ettirishni yoqtiradi;
- o'g'il bolalar ko'proq virtual(mo'jiza)likka, xayolotga qiziqishadi;
- qiz bolalar o'g'il bolalarga qaraganda ratsional va pragmatik. Ular o'z tanlovlarni foydalilik nuqtai nazaridan, ya'ni tanlanayotgan narsa qanchalik maqsadga erishishga imkon berishiga qarab amalga oshirishadi;
- o'g'il bolalar o'z tuyg'ularini ochiq bayon etishadi; qiz bolalar o'z xohish va istaklarini yashirishadi, aytish uchun uzoq vaqt kutishadi.
- shaxs ijtimoiylashuvi. Ijtimoiylashuv insonning madaniyat, kommunikatsiya ta'siri ostida shakllanish jarayoni, bir-birlari bilan muloqotda bo'lishlarini ifodalasa, ijtimoiylashtirish tushunchasi esa, jamiyatning muvafaqqiyatli rivojlanishi uchun zarur bo'lgan namunali xulq, psixologik mexanizm, sotsial norma va qadriyatlarini o'zlashtirish jarayonidir. Ijtimoiy-falsafiy, psixologik va pedagogik tadqiqotlar jarayonida shaxs ijtimoiylashuviga xos bo'lgan quyidagi holatlar aniqlangan:
 - shaxsning ijtimoiylashuvida ayrim davrlarning va bir davrdan ikkinchi davrga o'tish jarayonida ro'y beruvchi ijtimoiy omillar (mega omillar, makro omillar, mezo omillar, mikro omillar), voqealiklar hamda ularning ta'siri etakchi o'rin tutadi;
 - bolaning kamol topishi, shaxs bo'lib shakllanishida ijtimoiy, xususan, otanonalar va bola o'rtasidagi munosabatlar, ularning o'zaro hissiy birligi muhim ahamiyatga ega;
 - shaxs muayyan sxemalar hamda kognitiv tuzilmalar yordamida boshqariladi; shu sababli uning ana shu sxema va kognitiv tuzilmalarga moslashuvi ijtimoiylashuv mohiyatini anglatadi;
 - shaxs ijtimoiy ta'sirlar yordamida ilmiy bilimlar hamda kishilik madaniyati unsurlarini o'zlashtiradi, ularning negizida esa u aqliy jihatdan kamol topadi va axloqiy sifatlarga ega bo'ladi - mazkur holat shaxs ijtimoiylashuvining ustuvor jihati hisoblanadi;
 - shaxsning ijtimoiylashuvi turli ijtimoiy tuzumlar, jamiyat rivojining muayyan davrlarida bir xil kechmaydi; har bir davri shaxsning ijtimoiylashuviga o'ziga xos ko'rinishda namoyon bo'ladi;

- ijtimoiylashuv bolalikkagina xos xususiyat bo'lmay, shaxs hayotining barcha davrlarini qamrab oladi.

Ma'lumki, ijtimoiylashuv shaxsning jamiyatdagi qadriyatlarini qabul qilishi va zaruriy darajada ijtimoiy, fuqaroviy va shaxsiy etuklikka erishishi asosida jamiyatga kirib borishidir. Shaxsning ijtimoiylashuvi esa, inson o'zini jamiyatda shaxs sifatida anglab borishi jarayonidir. Bu tarbiya, ta'lim, o'z-o'zini tarbiyalash jarayonida yuzaga kelib, inson qachonki, o'z maqsadlarini mustaqil anglay olib va ularga erishish yo'llarini belgilay olganida, o'z qadr-qimmatini anglab etganida, jamiyatdagi o'z o'miga ishonch hosil qilgan taqdirda amalga oshadi.

6. Shaxsning ijtimoiylashuvi yaxlit pedagogik jarayon ekanligi - ta'lim-tarbiya ta'sirida inson psixologik funksiyalarining takomillashuvi, ijtimoiy-sotsial qadriyatlar, xulq-atvor me'yor va qoidalarining o'zlashtirilishi, dunyoqarashining boyish jarayoni va natijasi bu ijtimoiylashuv pedagogik jarayon ekanligini ko'rsatadi.

Ijtimoiylashuv jarayoni o'zining sifat xususiyatlariga, tarkibiga, muayyanliklariga, omillariga, shart-sharoitlariga, boshqarilishiga va ijtimoiylashgan insonda namoyon bo'lishiga (uning xususiyatlari, sifatlari, o'ziga xosliklari) ko'ra murakkabdир. Ana shu sababli u o'zida turli fanlar tomonidan ko'rib chiqiladigan ijtimoiylashuvning xilma-xil - madaniy, axloqiy, sotsial, mehnat, psixologik ko'rinishlarini aks ettiradi. Pedagogika haqida gap ketganda esa, bu sohada ijtimoiylashuv jarayoni pedagogikaning predmeti, shaxs va ehtiyojlarining o'ziga xosligini hisobga olib, pedagogik ijtimoiylashuv holat sifatida alohida e'tibor bilan qarab o'tiladi. Bu insonning dunyoga kelgan vaqtdan boshlab ijtimoiy belgilangan va muhim pedagogik yangidan shakllanuvchi tajribalarni - tarbiyalanganlik, ta'lim olganlik, ma'lumotlilik va muvofiqdorchilik hamda ularning kelgusidagi butun umri mobaynida muttasil o'zgarib borishi (mukammallashuvi) jarayoni va yuzaga kelish natijasidir.

Bu holda shaxsga nisbatan sust ravishda yondashuv kuzatilmaydi, balki u ijtimoiy munosabatlarining va pedagogik tizimning subyekti sifatida, tajriba saqlashda faollik va mustaqillikni namoyon qiluvchi hamda o'z-o'zini shakllantiruvchi, shu bilan birga o'z hayot yo'li uchun javobgarlikni his etuvchi subyekti sifatida qaraladi. Pedagogikaning vazifasi - insonga fikrlovchi shaxs, ijtimoiy faol fuqaro bo'lib etishishiga, jamiyatda o'z o'rnini va xulq-atvorini, o'z maqsadlarini yo'nalishini anglaydigan, pedagoglar va jamiyatdagi pedagogik tizim bilan birgalikda umuminsoniy qadriyatlarini saqlash va muvofiqdorchilikka yo'nalgan shaxs bo'lishiga yordam berishidir.

Ijtimoiylashuvning quyidagi umumiy mexanizmlari mavjud:

- ana-naviy, oila va yaqin muhit orqali o'quvchilarni ijtimoiy faollikka jalb etish, faoliyat va muloqotda maqbul shart-sharoitlarni yaratish;

- institutsional - ijtimoiy institutlar va ta'lim muassasalari tomonidan o'quvchilarning rivojlanishi uchun zaruriy shart-sharoit va imkoniyatlarni yaratish;

- shaxslararo - o'quvchilarni ijtimoiy aloqalar tizimiga jalb etish, ularda muloqotmandlik malakalarini rivojlantirish;

- reflektiv - o'z-o'zini anglash, o'z-o'zini loyihalashni pedagogik qo'llab-quvvatlash orqali individual ongini taraqqiy ettirish.

Ijtimoiylashuvning quyidagi umumiy mexanizmlari mavjud: ana'naviy, institutsional, shaxslararo, reflektiv.

O'quvchilarni ijtimoiylashtirishning muhim sharti ularda ijtimoiy kompetentlikni qaror toptirishdir. Ijtimoiy kompetentlik insondan ijtimoiy vaziyatlarga yo'nalganlik va boshqarish qobiliyatini talab etuvchi boshqa kishilar bilan kommunikatsiyani yo'lga qo'yishda o'z ifodasini topadi. Ijtimoiy kompetentlikning asosiy funksiyalariga moslashuv, ijtimoiy orientatsiya, shaxs integratsiyasi va umumijtimoiy tajribani kabilar kiradi.

Ijtimoiy tajriba o'quvchilarni ijtimoiylashtirishning integral natijaviy tavsifini o'zida aks ettirib, faoliyatga yo'naltirilgan va aksiologik yondashuvlarga asoslanishni talab etadi.

Faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv nuqtai nazaridan ijtimoiy tajriba o'quvchining boshqa kishilar, atrof-muhit bilan o'zaro harakati natijasida yuzaga keluvchi ma'naviy-axloqiy qadriyatlar va ustanovkalar yig'indisini o'zida aks ettiradi. Ana shu sababli shaxsda o'z-o'zini tashkillashtirish va o'z-o'zini korreksiyalash madaniyatini shakllantirishga yo'naltirilgan "o'z-o'zini boshqarish tajribasi"ni ijtimoiy tajribaning komponenti sifatida qarash maqsadga muvofiqdir. O'z-o'zini boshqarish tajribasini shakllantirishning asosiy ijtimoiy sohalar sifatida individni subyekt-subyekt munosabatlariga jalb etish;

- subyektida tashabbuskorlikni shakllantirish;

- hayotiy faoliyat jarayonida o'z-o'zini tashkillashning universal namunalarni qabul qilish kabilarni kiritish mumkin.

Aksiologik yondashuv nuqtai nazaridan shaxsda ijtimoiy tajribani shakllantirish ikkita o'zaro aloqador yo'nalishda amalga oshadi. Birinchidan, inson hayotining mazmuni, shaxslararo munosabatda ma'naviy-axloqiy me'yor va qoidalar sifatida individda qadriyatga yo'naltirilgan orientatsiyani shakllantirish, ikkinchi tomondan shaxsiy nuqtai nazardan yuqori mavqega ega o'z-o'zini boshqarishda aks etuvchi o'zaro birgalikdagi faoliyat jarayonidagi xatti-harakatlar, ijtimoiy va hayotiy ahamiyat kasb etuvchi xulq-atvor me'yorlarini o'zlashtirish bilan bog'liqlikni o'zida aks ettiradi.

O'quvchilarni o'z-o'zini boshqarishga yo'naltirish pedagogik hodisa sifatida shaxs salohiyatini rivojlantirish bilan bog'liq intellektual, emotsional-hissiy va faoliyatga yo'naltirilgan sohalar uyg'unligini talab etadi hamda o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini yuqori darajada rivojlantirish asosida ijtimoiy faolligini oshirishga xizmat qiladi.

O'quvchilarning ijtimoiy tajribani o'zlashtirishi quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi lozim:

- ijtimoiy moslashuv: ijtimoiy vaziyatlarda o'zining rolini aniqlay olish, vaziyatga moslashuvchanlik va safarbarlik;

- loyihaviy: ijtimoiy faoliyat jarayonida o'z-o'zini anglash, individual xulq-atvor strategiyalarini tanlay olish; interiorizatsiya: ijtimoiy faoliyatning asosiy me'yorlarini qabul qilish va faoliyatda namoyon etishdir.

7. Yaxlit pedagogik jarayonning tuzilishi, qonunlari va tamoyillari.

Pedagogik kasbining paydo bo'lishiga e'tibor qaratilsa, shu narsa ko'rmadiki, dastlab uning doirasida differensiallashuv va integratsiyalashuv jarayoni chegaralangan bo'lsa, keyinchalik ta'lim va tarbiya bir-biriga qarama-qarshi qo'yila boshladi: o'qituvchi o'qitadi, tarbiyachi esa tarbiyalaydi. Lekin XX asrga kelib, taraqqiyparvar pedagoglarning ishlarida argumentlarni asoslashda obyektiv nuqtai nazardan ta'lim va tarbiyaga bir butun, yaxlit hodisa sifatida qarala boshladi. I.F. Gerbartning fikricha, tarbiyasiz ta'limda vosita bor, lekin maqsad yo'q, ta'limsiz esa maqsad bor, vosita etishmaydi.

Pedagogik jarayon - pedagogik fanlarning eng muhim, asosiy tushunchalaridan biri. Pedagogik jarayon kattalarning pedagogik faoliyati va tarbiyachilarning boshqaruvchilik roli tufayli hayotiy faoliyat natijasida bolaning o'zini-o'zi o'zgartirishining maqsadga yo'naltirilgan mazmundor, ishkiliy harakatidir.

U haqiqatdan ilmiy asoslangan, rivojlantiruvchi va takomillashib boruvchi inson sifatida mavjud bo'ladi hamda tarbiya qonuniyatlari, pedagogning iqdorligi va ta'lim oluvchilarning yosh bilan bog'liq o'zgarishlari doimikasiga asoslanadi.

Pedagogik jarayon boshqa barcha ijtimoiy jarayonlar (iqtisodiy, siyosiy, axloqiy, madaniy va boshqalar) bilan chambarchas bog'langan. Uning mohiyati, mazmuni va yo'nalganligi ijtimoiy jarayonlarning holati, ishlab chiqarish kuchlari va ishlab chiqarish munosabatlarining real o'zaro harakatiga bog'liq bo'ladi.

O'quv-tarbiya jarayonining asosiy xususiyati - yaxlitlik, undagi barcha muhim tarkibiy qismlarni saqlab qolish zaruriyati.

Yaxlitlik deganda ta'lim, tarbiya va rivojlanish birligini ta'minlash pedagogik jarayonning mohiyatini tashkil etadi.

Pedagogik jarayon - ko'plab jarayonlarning ichki aloqadorligi yig'indisidir. Unda o'qitish, ta'lim, tarbiya, shaxsning shakllanishi va rivojlanishi jarayonlari birlashadi.

Pedagogik jarayonning umumiyligi va birligi uni tashkil etuvchi barcha jarayonlarni yagona maqsadga bo'ysundiradi. Pedagogik jarayonning murakkab ichki munosabatlari:

- uni tashkil etuvchi jarayonlarning birligi va mustaqilligi;

- undagi jarayonlarning yaxlitligi va teng huquqliligi;

- umumiy mavjudlik va o'ziga xoslikni saqlashda namoyon bo'ladi.

Pedagogik jarayonga uning tarkibiy qismlarining o'zaro aloqadorlikda qonuniy joy egallashi birligini o'zida ifoda etuvchi yagona tizim sifatida qarash mumkin.

Tuzilish (struktura) - bu tarkibiy qism(element)larning tizimdagi joylashuvidir. Tizimlarning tuzilishi tarkibiy qismlarni qabul qilish mezonlarida belgilangani bo'yicha, bundan tashqari ular orasidagi aloqadorlikda tashkil etiladi. Pedagogik jarayonning o'zi maqsad, vazifa, mazmun, metodlar, pedagog va tarbiyalanuvchilarning o'zaro harakati shakllari, shu bilan birga erishilgan natijalar bilan karakterlanadi.

Pedagogik jarayonda ishtirok etadigan tizim tarkibiy qismlariga quyidagilar kiradi: pedagoglar; tarbiyalanuvchilar; tarbiyaviy shart-sharoitlar.

Jarayonning **aniq maqsadli tarkibiy qismi** pedagogik faoliyatning barcha ko'p obrazli maqsad va vazifalarini: bosh maqsad - har tomonlama va barkamol shaxsni tarbiyalashdan - alohida sifatarni shakllantirishning aniq vazifasigacha o'z ichiga qamrab oladi.

Mazmunli tarkibiy qism umumiy maqsad bilan birga, xuddi shunday aniq vazifani qo'yadigan ma'noni aks ettiradi.

Faoliyatli tarkibiy qism - jarayonni tashkil etish va boshqarishda belgilangan natijalarga erishishga doir pedagoglar va tarbiyalanuvchilarning o'zaro harakati va ularning hamkorligi. Mazkur tarkibiy qism pedagogik adabiyotlarda tashkiliy yoki tashkiliy-boshqaruvga doir qism, deb ham nomlanadi.

Jarayonning **natijaviy tarkibiy qismi** uni amalga oshishi samaradorligini aks ettiradi, qo'yilgan maqsad bilan bog'liqlikda muvafaqqiyatli o'zgarishlarga olib kelish bilan karakterlanadi.

Professor I.P.Rachenko ta'lim tizimidagi tarkibiy qism (komponent) larni quyidagicha strukturalashtiradi:

- tizim faoliyatini aniqlashtiruvchi maqsad va vazifalar;
- ta'lim va tarbiya mazmuni maqsad va vazifalarining amalga oshishini ta'minlovchi pedagogik kadrlar;
- tizimning ilmiy asosda ishlashini tashkil etuvchi ilmiy kadrlar;
- ta'lim oluvchilar(ta'lim oluvchilar),
- moddiy-texnik ta'minot;
- tizim va uning samaradorligi ko'rsatkichlarining moliyaviy ta'minoti;
- shart-sharoitni (psixofiziologik, sanitar-gigienik, estetik va ijtimoiy) tashkil etish va boshqarish.

Amerikalik pedagog F.G.Kumbs quyidagilarni ta'lim tizimining asosiy tarkibiy qismlari deb hisoblaydi:

- tizimning faoliyatini aniqlashtirib beruvchi maqsad va asosiy vazifalar;
- ta'lim oluvchilar hamda tizimning asosiy vazifasi hisoblanuvchi o'qitish;
- tizim faoliyatini muvofiqlashtirish, rahbarlik va baholashni amalga oshiruvchi boshqarish;

➤ turli vazifalar bilan bog'liqlikda o'quv muddati hamda ta'lim sharoitlarining guruhining tuzilishi va taqsimlanishi;

➤ mazmun - eng asosiysi, ta'lim oluvchilar ma'lumotga ega bo'lishi shart;

➤ o'qituvchilar;

➤ o'quv qo'llanmalar: kitoblar, doskalar, xaritalar, filmlar, laboratoriyalar va boshqalar;

➤ o'quv jarayoni uchun zarur bo'lgan bino;

➤ texnologiya - ta'limda foydalaniladigan barcha metod va usullar;

➤ bilimlarni baholash va nazorat qilish;

➤ qabul qilish, baholash, imtihonlar, tayyorgarlik sifati qoidalari;

➤ bilimlarni oshirish va tizimni takomillashtirishi uchun tadqiqot

shartlari;

➤ ta'lim samaradorligi ko'rsatkichlari xarajatlari.

Pedagogik jarayon qonuniyatlari - bu obyektiv mavjud bo'lgan, takrorlanadigan, barqaror hodisalar orasidagi ma'lum aloqadorlik, mazkur jarayonning alohida tomoni.

Pedagogik jarayon qonuniyatlari - bu obyektiv mavjud bo'lgan, takrorlanadigan, barqaror hodisalar orasidagi ma'lum aloqadorliklar yig'indisi.

Pedagogik taraqqiyot sifatidagi bu qadar murakkab, katta va dinamik tizimda ko'plab turli tavsifiy aloqalar namoyon bo'ladi.

Jamoaaviy pedagogikada pedagogik jarayon qonuniyatlarining yagona birligi mavjud emas. Shu sababli quyida mavjud tasniflardan ba'zilarini ko'rib o'tamiz.

I.P.Fodlasiy tasnifi bo'yicha:

Tarbiya va ijtimoiy tizimlarning aloqadorligi: aniq tarixiy sharoitlardagi tarbiya xarakteri jamiyatning ehtiyojlari, iqtisodiy, milliy-madaniy o'ziga xosligi bilan aniqlanadi.

Ta'lim va tarbiya orasidagi: bu jarayonlarning o'zaro bog'liqligini, ularning ko'proq-aslama o'zaro ta'sirini, birligini belgilab beruvchi aloqadorlik.

Tarbiya va faoliyatning aloqadorligi: tarbiyalash - faoliyatning har xil sharoitga tarbiyalanuvchilarni jalb etish demakdir.

Tarbiya va shaxs faolligining aloqadorligi: agar uning obyekt(shaxs) bir qancha o'zida subyekti sifatida aks etsa, tarbiya muvafaqqiyatli amalga oshadi, ya'ni shaxs o'zining faol xulq - atvorini, shaxsiy erkinligini, mustaqilligini, faoliyatidagi ehtiyojini namoyon etadi.

Pedagogik jarayonda shaxsning rivojlanishi qonuniyati - shaxs rivoji darajasi va sur'ati: irsiyat; tarbiya va ta'lim muhiti; pedagogik ta'sir etish usul va usullarining qo'llanishiga bog'liq bo'ladi.

O'quv-tarbiya jarayonini boshqarish qonuniyati - pedagogik ta'sirning samaradorligi: ta'lim oluvchilar va pedagoglar orasidagi qayta aloqalarning mavjudligi; ta'lim oluvchilarga ko'rsatiladigan korrektsiyali ta'sirlarning amalanganligi hamda xarakteri, himmatiga bog'liq bo'ladi.

Pedagogik jarayonda hissiyot, mantiqiylik va amaliyotning birligi qonuniyati:

- o'quv-tarbiya jarayonining samaradorligi; hissiy idrokning sifati va intensivligi;
- idrok etilganing mantiqiy anglanishi;
- anglanganing amaliy qo'llanilishiga bog'liq bo'ladi.

Tashqi(pedagogik) va ichki(bilish) faoliyatning birligi qonuniyati pedagogik jarayonning samaradorligi; pedagogik faoliyatning sifati, tarbiyalanuvchilarning shaxsiy o'quv-tarbiyaviy faoliyatining sifatini shart qilib qo'yadi.

M. Kodjaspirov filri bo'yicha:

Ijtimoiy shart-sharoitlar bilan shartlanganlik qonuniyati: ta'lim va tarbiyaning ijtimoiy ehtiyojlar va sharoitlarga bog'liqligi.

Inson tabiati bilan bog'langanlik qonuniyati: shaxsni shakllantirishda muloqot va faoliyatning hal qiluvchilik roli; ta'lim va tarbiyaning ta'lim oluvchilarning yosh va individual o'ziga xosliklariga bog'liqligi.

Tarbiyaviy jarayon mohiyatining shartlanganlik qonuniyati: tarbiya, o'qitish, ma'lumot va shaxs rivoji jarayonlarining o'zaro bog'liqligi; o'quv-tarbiyaviy jarayonda shaxs va ijtimoiy guruhlarining o'zaro aloqasi.

M.Kodjaspirovning mazkur tasnifi Yu.K.Babanskiyning tasnifiga juda yaqin. Yaxlit pedagogik jarayonning qonuniyatlari, aynan akademik Yu.K.Babanskiy tomonidan sodda va tushunarli ochib berilgan:

Ta'lim va tarbiya jamiyatning ehtiyojlari va ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlariga bog'liq holida amalga oshadi.

Tarbiya, o'qitish, ma'lumot va rivojlanishning o'zaro bog'liqligi qonuniyati.

Tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalashning birligi qonuniyati.

Ta'lim va tarbiya jarayonida muloqotning hal qiluvchilik roli qonuniyati.

Pedagogik jarayonda ta'lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish.

Pedagogik jarayonda jamoa va shaxsning o'zaro aloqadorlik qonuniyati.

Pedagogik jarayon vazifalari, shakllari, metodlarining o'zaro aloqadorlik qonuniyati.

Yaxlit pedagogik jarayon tamoyillari. Yaxlit pedagogik jarayon qonuniyatlari singari tamoyillari masalasida ham turli qarashlar mavjud. Hatto ba'zi pedagoglar ularni qonuniyat sifatida e'tirof etishga moyildirlar. Biroq yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, qonuniyatlar obyektiv, eng muhim, barqaror, o'zgarishdagi, shu bilan birga, aniq sharoitlardagi harakatni ifoda etadi. Pedagogik jarayon qonuniyatlaridan uni samarali tashkil qilishga nisbatan muayyan muhim talablar kelib chiqadiki, buni tamoyillar(prinsiplar) deb ataymiz.

Pedagogik jarayon qonuniyatlari asosida uni samarali tashkil qilishga nisbatan muayyan qo'yiladigan muhim talablar tamoyillar deb ataladi.

Yaxlit pedagogik jarayon tamoyillarining ham hozirgacha turli tasniflari sharoitlarda o'z aksini topgan. Agar ularni sinchiklab o'rganib chiqilsa, tasniflarning bir-biriga yaqinligini ko'rish mumkin. Shu sababli biz quyida ta'lim va tarbiya tomonidan tushunarli deb topilgan ikkita (Yu.K.Babanskiy, M.F.Lisachev) tasnifini keltirib o'tishni ma'qul deb topdik. Yaxlit pedagogik jarayon tamoyillarining Yu.K.Babanskiy bo'yicha tasnifi:

- pedagogik jarayonning maqsadga yo'naltirilganligi;
- ta'lim va tarbiya mazmunining ilmiyligi;
- ta'lim oluvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish, ta'lim berilish sharoitlarini hisobga olish;
- tizimlilik va ketma-ketlik;
- o'nglilik, faollik, tashabbuskorlik, ta'lim oluvchilarning ijod-korligi;
- ta'lim va tarbiyaning ijtimoiy foydali, ishlab chiqarish mehnati bilan bog'liqligi;
- ta'lim va tarbiyaning jamoaviy xarakteri;
- ko'rgazmalilik;
- o'ngli talabchanlik bilan birgalikda ta'lim oluvchi shaxsini hurmat qilish;
- ta'lim va tarbiyaning qo'lay metod, shakl va vositalarini tanlab olish;
- sababiylik, o'nglilik hamda ta'lim, tarbiya va rivojlanishning amaliy qonuniyatlari.

M.Kodjaspirovning mazkur tasnifi Yu.K.Babanskiyning tasnifiga juda yaqin.

M.F.Lisachev tasnifi:

- o'quv-tarbiya jarayonining ijtimoiy-qadriyatli maqsadga yo'nalganligi;
- ta'lim oluvchilar faoliyatining turli turlarining o'zaro harakatini tashkil etishga kompleks yondashuvni amalga oshirilishi;
- ta'lim o'quv-tarbiyaviy ishlarining hayot bilan bog'liqligi;
- ta'lim va tarbiya jarayonida har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish, jamoada ta'lim va tarbiya;
- ta'lim oluvchilarga talabchanlik va hurmatning birligi;
- ta'lim oluvchilar hayotiga rahbarlik qilishda ularning tashabbuskorliklarini hisobga olish;
- barcha ta'lim oluvchilar hayotini estetizatsiyalash;
- ta'lim va tarbiyaning boshqaruvchilik roli;
- ta'lim oluvchilarning bilish, mehnat va boshqa faoliyatlarini o'zaro bog'liqligini hisobga olish, ularda ishga bevosita qiziqish uyg'otish orqali shaxsiy-tarbiyaviy kuchini faollashtirish;
- ta'lim oluvchilarda barcha turdagi fikrlashni rivojlanishini hisobga olish, ta'lim berilish sharoitlarini hisobga olish;
- tizimlilik va tizimlilik;
- ko'rgazmalilik;
- tushunarlilik;
- sababiylik.

Umuman olganda, yagona pedagogik jarayon va uning tarkibiy qismlarining umumiy va o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olish ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligiga xizmat qiladi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. "Individ" tushunchasi nimani ifoda etadi?
2. Odanning shaxs sifatida shakllanishining asosini nima tashkil etadi?
3. Shaxsning rivojlanishi tushunchasiga izoh bering.
4. Shaxs rivojlanishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
5. Shaxs rivojlanishiga doir zamonaviy yondashuvlarni izohlang.
6. Shaxs rivojlanishining yosh davrlariga izoh bering.
7. Shaxs rivojlanishining gender xususiyatlari deganda nima tushuniladi?
8. Shaxs ijtimoiylashuvining mazmun-mohiyatini yoritib bering.
9. Yaxlit pedagogik jarayon tushunchasiga izoh bering.
10. Yaxlit pedagogik jarayonning komponentlariga nimalar kiradi?
11. Yaxlit pedagogik jarayonning qonuniyatlari deb nima ga aytiladi?
12. Yaxlit pedagogik jarayonning qonuniyatlariga tavsif bering.
13. Yaxlit pedagogik jarayonning tamoyillari tushunchasiga ta'rif bering.
14. Yaxlit pedagogik jarayonning tamoyillariga izoh bering.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq, 1997.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakteristik strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika. -T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2003y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.-T.: Ta'lim markazi, 1999. - 136 b.
9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro'z, 2012 y.
10. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.
11. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
13. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. -T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020 y.

4-MAVZU: O'RTA MAXSUS VA KASB-HUNAR TA'LIMI MAZMUNLDAVLAT TA'LIM STANDARTLARI.

REJA:

1. O'zbekistonda O'rta maxsus va kasb ta'limini islohotlar va kvalifikatsion o'zgarishlar.
2. O'rta maxsus va kasbiy ta'limning shakllanish jarayoni. Kasbiy ta'lim standartlari.
3. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standarti.

1. O'zbekistonda O'rta maxsus va kasb ta'limini islohoti va kvalifikatsion o'zgarishlar.

tinchlikga erishgan mamlakatimizda yuz berayotgan tub o'zgarishlar ta'limi tizimi mazmunini davr nuqtai nazaridan yangilashni taqozo etmoqda. Bunday yangilash O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» asosida amalga oshirilmoqda.

Shundan, «Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» asosida shakllantirilayotgan kasb ta'lim tizimida kasb ta'limiga alohida o'rin berilishi natijasi sifatida kasb-hunar kollejlari va litseylarning tizimi shakllandi.

Kasbiy pedagogika jahon miqosida tan olingan eng ilg'or metodlar va texnologiyalar bilan boyib bormoqda. Bugungi kunda o'zining keng ta'limini kutib turgan, faning boshqa sohalari bilan bog'liq ravishda ishlab chiqilgan yangi texnologiyalar va nazariyalar rivojlantirilmoqda.

Kadrlar tayyorlashdagi kasbiy-kvalifikatsion o'zgarishlar:

Kasbiy ta'lim uzoq davrlar mobaynida har tomonlama rivojlangan shaxsni shakllanishga yo'naltirib borildi, biroq ushbu tadbir bitiruvchilarning kasbiy mahoratini shakllanish darajasini pasayishi hisobiga amalga oshirildi. Bu holat kasbiy mahoratni va layoqatni oshirish, insonning butun umri davomida o'zini takomillash-tirib borish va o'z-o'zini tarbiyalash ehtiyojini oshirishga imkon qolmas edi. Respublikamiz ta'lim tizimidagi islohotlar natijasi-da kasbiy ta'lim ishchi kasblariga maxsus tayyorlash masalasiga, ta'g'lim oluvchi shaxsida kasbiy mahorat va layoqat sifatlarini shakllantirishga alohida e'tibor berilmoqda.

Kasbiy mahorat deyilganda bitiruvchining yuqori darajadagi kasbiy mahoratini va malakalarini egallaganligi tushuniladi, u shaxsning mehnat tizimida egallayotgan kasbi bo'yicha raqobatbardoshlik daraja-sida o'z aksini topadi. Kasbiy mahorat ishchi kuchlarining yuqori darajada moslashuvchanligini ta'minlaydigan, faoliyat sohasini mustaqil tanlay olishi kabi sifatlar bilan ta'riflanadi. Kasbiy mahorat va layoqat shaxsning shunday sifatlariki, ular ko'rsak mutaxassisning hayotiy va mehnat muvafaqiyatlarini belgilab beradi. Shunday Respublikamizda ta'limni rivojlantirishning yangi bosqichida kasbiy pedagogika fanining asosiy vazifasi sifatida jahon talablari darajasida yangilanib

borayotgan ishlab chiqarish sharoitlari-riga moslasha oladigan, iqtisodiyotimizni buyuk davlat darajasiga ko'taradigan mutaxassislarni tayyorlash, va bu jarayonda asosiy omil sifatida beriladigan axborotlar hajmini emas, balki ijodiy yonda-shuvni shakllantirish, mustaqil fikrlash va tadbir qilish sifatlarini tarbiyalashga e'tibor qaratish lozim. Shu sababli bugungi kunda barcha fan sohalari bo'yicha, jumladan kasb ta'limiga oid darsliklar, o'quv qullanma va tavsiyalarining yangi avlodini yaratish muhim ahamiyat-ga ega bo'lmosda. Bu o'rinda kasb ta'limiga bo'lgan e'tiborning ortib borayotganligini quyidagilar bilan izohlash mumkin:

* ta'lim islohotlari natijasida litsey, kollej va boshqa shu turdagi yangi turdagi o'quv muassasalarining shakllantirishi va rivojlanishi;

* oliy o'quv yurtlarida kasb ta'limini tashkil qilish, alohida bo'lim va fakultetlarning tashkil etilishi;

* kasbiy pedagogikaning boshqa fanlar bilan yanada jipsroq bog'lanib borishi, istiqbolda amalga oshirilishi ko'zda tutilgan, bilim sohalari tutashuvida yangi konsepsiya va nazariyalarning yuzaga kelishi;

* kasbiy ta'lim muassasalarining aholiga ta'lim xizmatlarini ko'rsatish turlarining ortib borishi, o'z bazasida tayyor maxsulot ishlab chiqarish va unga xizmat ko'rsatishni yo'lga qo'yishi;

* mehnatni tashkil qilishning ilg'or shakllarini joriy etishi va boshqalar.

Kasbiy pedagogika talabalarni ta'limi, tarbiyasi, o'qishi hamda rivojlanish qonuniyatlarini o'rganadi, ta'lim va tarbiya, pedagogik va axborot texnologiyalarini qo'llash mezonlarini ishlab chiqadi, kasb ta'limi muassasalarini turlarini va ulami boshqarish tizimini asos-laydi. U pedagogik nazariyalarni to'g'risidagi bilimlarni, innovatsion texnologiyalarni loyihalash uslublarini umumlashtiradi. Kasbiy pedagogika fani insonni kasbiy faoliyatga tayyorlash, yangi avlodni kasbiy tarbiyalash, malakali ishchi kuchini yangi talablar darajasiga moslab borishni ko'zda tutadi.

2. O'rta maxsus va kasbiy ta'limning shakllanish jarayoni. Kasbiy ta'lim vazifalari.

Kasbiy pedagogika umumiy pedagogika faning tarmog'i sifatida kasbiy - texnik ta'lim tizimining takomillashish jarayonida shakllanib boradi. U nisbatan yangi fan sohasi sanalib, bugungi kunda ko'plab tushunchalari shakllanib, rivojlanib kelmoqda. Har qanday fan sohasida bo'lgani kabi kasbiy pedagogika o'z kategoriyalari va tushunchalariga, sifat ko'rsatkichlariga egaki, bular fanning asosini tashkil qiladi.

3. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standarti.

Ta'lim mazmunining rivojlanishida ko'zga tashlanayotgan zamonaviy tendensiyalaridan biri uni standartlashtirish (davlat miqyosida yagona qoidalar va talablar o'rnatilishi) hisoblanadi. Standartlashtirishda quyidagi ikki omil muhim ahamiyatga ega:

1) Turi Ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan yoshlarning umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar bilimlar hajmining bir xillik darajasini ta'minlovchi

sharoitlarda yagona pedagogik muhimi yaratish zarurligi;

2) O'zbekistonning jahon hamjamiyati tizimiga kirishi natijasida xalqaro ta'lim amaliyotida umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar Ta'limi muassasalarini rivojlantirish tendensiyalarining hisobga olinishi.

Davlat Ta'lim standarti:

U Ta'lim olish shaklidan qat'iy nazar bitiruvchilar erishishlari kerak bo'lgan Ta'lim darajasini belgilovchi asosiy hujjat;

O'quv fani bo'yicha yakuniy Ta'limning yakuniy natijalarini belgilovchi asosiy hujjat;

3) Ta'lim dasturlari mazmunining minimumi, o'quvchilar tomonidan bajariladigan o'quv ishlarining maksimal hajmi, shuningdek, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo'yiluvchi talablarni belgilaydi.

Davlat standartlari ta'limning zarur va yetarli darajasi va o'quv yuklamalari hajmiga qo'yiladigan asosiy davlat talablarini belgilab beradi.

Davlat ta'lim standart talablaridan kelib chiqib, Oliy va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standarti ishlab chiqiladi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi tarmoqli standart-malaka talablariga mos holda kasbiy ixtisoslarni asosida muayyan tayyorlov yo'nalishi va kasb-hunar bo'yicha ta'lim mazmunining zarur va yetarli hajmi va so'nggi maqsadlarini, o'quv yuklamalari hajmini aniqlovchi hamda ta'lim sifatining standart talablariga muvofiqligini ta'minlovchi me'yoriy hujjatdir.

Kasb-hunar ta'limi dasturi, kasb-hunar ta'limi tayyorgarligining asosiy mazmunini aniqlovchi hujjatlar to'plamidir. Kasb-hunar ta'limi dasturi kasb-hunar kolleji bitiruvchisiga egallagan kasbi bo'yicha ishni malakali bajarish imkonini berish xajmidagi ma'lum kasbga doir umumkasbiy va maxsus fanlarni hamda ishlab chiqarish ta'limi va amaliyotini o'z ichiga oladi.

Kasb-hunar ta'limi dasturini muvaffaqiyatli egallash kasb-hunar kollejlari bitiruvchilarni kasbi va ixtisosligi bo'yicha mehnat faoliyatini amalga oshirish imkoniyati bilan ta'minlaydi. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini standartlashtirishning maqsadi va vazifalari - o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining yuksak sifatini hamda mamlakatda amalga oshirilayotgan chuqur iqtisodiy va ijtimoiy islohotlar-ni, rivojlangan demokratik davlat barpo etish talablariga javob beruvchi raqobatbardosh kadrlar tayyorlashni ta'minlash, sifatli ta'lim xizmatlari ko'rsatish, ta'lim va kadrlar tayyorlash sohasida shaxsning, davlat va davlatning manfaatlarini himoya qilish, kadrlar tayyorlash sifatini va ta'lim faoliyatini baholash mezonlarini va tartibini belgilashdan iborat. Shuningdek kadrlar tayyorlashning izchilligi va uzluksizligini ta'minlash, mahorat va ta'lim xizmatlari bozorida raqobatbardoshlikni ta'minlashdan iborat. O'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi sifatiga va kadrlar tayyorlashga, ta'minlanadigan ta'lim xizmatlari turlariga nisbatan qo'yiladigan maqbul talablar-ni belgilash, ta'lim oluvchilarning bilimi va kasb malakasi darajasini vaqti-vaqti bilan baholash tartibiga, shuningdek ta'lim faoliyatini sifatli ustidan nazorat qilishga nisbatan qo'yiladigan tegishli talablarni belgilovchi me'yoriy negizni

yaratish, xalqning boy aql-zakovat merosi va umuminsoniy qadriyatlar asosida ta'lim oluvchi-larni ma'naviy -axloqiy tarbiyalashning samarali shakllari va usul-larini joriy etishdan iborat bo'ladi. O'rita maxsus, kasb-hunar ta'limi, o'quv-tarbiya va ta'lim jarayonini, pedagogik va axborot texnologiyalari bilan ta'minlashga, ta'lim darajasini nazorat qilishga, ta'lim muassasalarida ta'lim oluvchilari va ularni bitiruvchilarning malakasiga nisbatan me'yorlar va talablarni belgilash; kadrlarni maqsadi va sifatini tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlashdan iboratdir.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. O'zbekistonda O'rita maxsus va kasb ta'limini islohotlari nima asosida kvalifikatsion o'zgarishlar bo'lmoqda?
2. Kadrlar tayyorlashdagi kasbiy-kvalifikatsiya nima?
3. Kasbiy talimning tizimlari qanday vazifalarni bajarishi mumkin?
4. Standartlashtirish nima va u qanday omillarga ega?
5. Davlat ta'lim standarti qanday talablariga muvofiqlashgan me'yoriy hujjat hisoblanadi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T: Sharq. 1997.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonda rivojlanishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A.Obshaya pedagogika.-T.: O'qituvchi,2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika.-T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2003y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odbonoma.-T.: Ta'lim markazi, 1999. - 136 b.
8. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro'z. 2012 y.
9. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. -T.:Dzayin-Press, 2011 y.
10. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO Z" 2019 y.
11. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011 y.
12. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.-T.:Innovatsiya-Ziyo 2020 y.

8-MAVZU: DIDAKTIKA - PEDAGOGIK TA'LIM NAZARIYASI. O'QITISH JARAYONI YAXLIT TIZIM SIFATIDA

Reja:

1. Didaktika pedagogikaning tarkibiy qismi sifatida.
2. Didaktikaning asosiy kategoriyalari.
3. Zamonaviy ta'lim paradigmatlari.
4. O'qitish jarayoni mohiyati, uning vazifalari va bosqichlari.
5. O'quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi.
6. Ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari.

Tayanch tushunchalar: didaktika, o'qitish, o'qitish jarayoni, didaktikaning asosiy kategoriyalari, ta'lim paradigmatlari, ta'lim qonuniyatlari, ta'lim tamoyillari.

1. Didaktika pedagogikaning tarkibiy qismi sifatida. Didaktika pedagogika nazariyasining nisbatan mustaqil qismi bo'lib, unda o'qitish jarayonining umumiy qonuniyatlari ochib beriladi. Didaktikaning so'zma-so'z asosida ta'lim nazariyasi ma'nosini anglatadi. Didaktika «yunoncha» so'zidan olingan bo'lib, «didacticos» - o'rgatish, o'qitish ma'nosini bildiradi.

Didaktika - ta'lim jarayoni, mazmuni, qonuniyati va tamoyillari, shakli, usuli va vositalarini ilmiy asoslab beruvchi ta'lim nazariyasi, pedagogikaning alohida sohasi.

Bu atamani nemis pedagogi V.Ratke (1571-1635) fanga kiritgan, deb hisoblanadi. Didaktika nomi ostida fanni nazariy va metodologik asoslarini o'rnatib qiladigan ilmiy fanni tushundi. Didaktikaning fundamental ilmiy asoslari ikki bor **Ya.A.Komenskiy** tomonidan ishlab chiqilgan. 1657-yilda u chex tilida «Buyuk didaktika» asarini yozdi. Didaktikani Komenskiy «hammani hamma narsaga o'qitish san'ati» deb tushuntirdi.

«Didaktika» atamasi ilk bor nemis pedagogi Volfgang Ratkening «Didaktika yoki ta'lim san'ati» (1613-yil) deb nomlangan ma'ruzasida ta'limlangan Didaktika ilmiy bilimlar tizimi sifatida birinchi marta chex pedagogi Yan Amos Komenskiyning «Buyuk didaktika» (1657-yil) asarida ochib berilgan.

Didaktikada ta'limni tashkil etishning umumiy masalalari, o'qitish jarayonining mohiyati, ta'limning mazmuni, o'qitish qonuniyatlari, o'qitish usullari, metodlari, uning tashkiliy shakllari yoritiladi.

Pedagog - olimlar yillar davomida ta'lim tizimida *Nega o'qitamiz? Nimani o'qitamiz? Qanday o'qitamiz? Qaerda o'qitamiz?* kabi savollarga javob berishlar. Didaktika "nimaga o'qitish?", "nimani o'qitish?", "qaerda o'qitish?", "qanday o'qitish?" kabi savollarga javob beradi.

Ushbu holatga asosan 1990 yillarining o'rtalarida ta'lim sohasiga oid ilmiyotlar va ularning asoschilari, o'sha davr amaliy darslari va o'qitish tarixi,

talqin qilish kabilar bevosita ta'sir ko'rsatadi. Men o'z hamkasblarimga qaratib o'z zimzima "qanday o'qitish" kabi savollarga javob topish imkoniyatiga ega bo'lgan qo'llanmalar avval ham, xozir ham ta'lim jarayonida asosiy ustun bo'lib kelgan va talabalar, izlanuvchilarga amaliy maslahat ko'rsatadigan deb aytish mumkin.

Didaktikaning obyekti - o'sib kelayotgan avlodga ijtimoiy tajribalarni, milliy va umuminsoniy madaniyatni tarkib topirishga yo'naltirilgan faoliyatning asosiy turi hisoblangan ta'lim berishdir.

Didaktikaning predmeti sifatida o'rgatish (o'qituvchi faoliyati) va o'rganish (o'quvchilarning bilish faoliyati), ularning o'zaro harakati aks etadi.

O'qitish jarayoni pedagogning o'rgatuvchilik faoliyatini va o'quvchilarning maxsus tashkil etilgan bilish faoliyatini o'z ichiga oladi. Shu o'rinda bu jarayonlarning tahliliga e'tibor qarstaylik. Ta'limda o'qituvchining boshqaruvchilik roli o'z kasbining ijtimoiy asoslaridan kelib chiqib, ajdodlarining boy tajribasini, insoniyatning asrlar davomidagi bilish, mehnat, muloqot, umumiy aloqalar, estetik hamda axloqiy qarashlar jarayonida qo'lga kiritgan yutuqlarni egallashni shart qilib qo'yadi.

Bularning barchasi o'qituvchining ta'limiy, tarbiyaviy, rivojlantiruvchi vazifalarini amalga oshirishda o'z aksini topmog'i lozim. Ana shu asosdan kelib chiqib aytish mumkin, ta'lim jarayonida o'qituvchi o'quvchilarga qo'lga kiritilgan bilimlarni o'rgatadi. O'quv faoliyatida ularni ko'nikma va malakalar bilan qurollantiradi. Shu bilan bir paytda u o'quvchilarda dunyoqarash va axloq normalarini hosil qiladi, qiziqish va qobiliyatlarni shakllantiradi, ularning bilish faolligini oshiradi. O'qituvchining faoliyati o'quvchi shaxsining maqsadga muvofiq shakllanishiga katta imkoniyatlar ochib beradi. Yanada aniq qilib aytish, butun o'quv jarayonini rejalashtiradi, ushbu jarayonda o'quvchilar bilan birgalikdagi faoliyatni tashkil etadi. O'quvchilarga qiyinchiliklarni yengib o'tishda yordam beradi hamda ularning bilimlarini va butun ta'lim jarayonini tashxis qiladi. O'z navbatida o'quvchilarning faoliyati o'quv jarayonida o'rganishga, bilim, ko'nikma hamda malakalarni egallashga, o'zini jamiyatga foydali faoliyatga tayyorlashga yo'naltiradi. Ta'lim jarayonida o'quvchilarning faoliyati ko'p qirrali yo'nalgan harakati i'fodalaydi va bu harakat bilishga doir vazifalarni hal qilishda ularga katta yordam beradi.

Didaktika va metodika mustahkam aloqa va o'zaro bog'liqlikda joylashadi. Didaktika o'qitishning umumiy qonuniyatlarini o'rganadi. Aniq bir predmetni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini xususiy metodikalarda ishlab chiqiladi.

Didaktikaning asosiy kategoriyalari. Muayyan fanga xos bo'lgan tushunchalarda insoniyat tomonidan ijtimoiy taraqqiyot jarayonida to'plangan bilimlar aks etadi.

1. Didaktikaning asosiy kategoriyalari quyidagilardan iborat: o'rgatish, o'rganish, o'qitish, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, maqsad, ma'mum, tashkil etish, shakl, metod, vosita, natija.

2. O'qitish - o'qitish maqsadini amalga oshirish bo'yicha pedagogning ta'lim berish faoliyati.

3. O'rganish - anglash, mashq qilish, va egallangan tajribalar asosida xulq-atvor va faoliyatning yangi shakllarini egallash jarayoni, oldin egallanganlarni o'rganish.

4. O'qitish - qo'yilgan maqsadga erishishga yo'naltirilgan pedagog bilan o'quvchilarning tartiblangan o'zaro harakati.

5. Ta'lim - o'qitish jarayonida egallanadigan bilim, ko'nikma, malakalar, kompetensiya va fikrlash usullari tizimi.

6. Ma'mum - ma'lum bir fanni nazariy o'zlashtirishni aks ettiradigan inson bilimining yig'indisi.

7. Ko'nikma - egallangan bilimlarning aniq xatti-harakatdagi ifodasi, o'zlashtirilgan bilimlarni amaliyotga qo'llash usullarini egallash.

8. Ma'laka - avtomatlashgan, biror bir usul bilan bexato bajarish, ko'nikmaning takomillashgan darajasi.

9. Kompetensiya - egallangan bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik va ixtiyoriy faoliyatda qo'llay olish layoqati.

10. Maqsad - o'qitishning maqsad qaratilganligi, uning kuchlari kelgusida qay tarzda saqlanib etilishi.

11. Ma'mum - o'qitish jarayonida egallanishi lozim bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma va malakalar, faoliyat, fikrlash usullari tizimi.

12. Tashkil etish - qo'yilgan maqsadni samarali amalga oshirish uchun unga muvofiq shaklni taqdim etadigan, aniq mezonlar bo'yicha tartiblangan didaktik jarayon.

13. Ma'lak - o'quv jarayonining tashqi ifodasi, uning ichki mohiyati, mantig'i, ma'mumi uchun qobiq.

14. Maqsad - o'qitishning maqsad va vazifalariga erishish (amalga oshirish) maqsadi.

15. Ma'mum - o'quv jarayonining predmetli qo'llab-quvvatlanishi, yangi ma'mumni o'zlashtirish jarayonida o'qituvchi va talabalar tomonidan egallanadigan obyekt.

16. Ma'mum - o'quv jarayonining so'nggi mahsuli, belgilangan maqsadlarning amalga oshirilganlik darajasi.

1. Didaktikaning asosiy kategoriyalari.

2. Zamonaviy ta'lim paradigmatlari.

3. O'qitish jarayoni mohiyati va uning vazifalari.

4. O'qitish jarayoni bosqichlari.

5. O'quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi.

6. Ta'lim tamoyillari va qonuniyatlari.

⁴АлексМуур. Таълим бериш ва таълим олиш: Педагогика, таълим дастури ва тарбия. Рутлеж. Иккинчи нaср. 2012. – Б. (Иккинчи нaсрда учун сўз бошлди)

3. Zamonaviy ta'lim paradigmalari. Paradigma (grekcha, paradeigma) so'zining o'zi keng ma'noda turmash va fikrlashining biror sohasining fundamental asoslarini aniqlab beruvchi o'ziga xos tuzilishga ega nazariya deb izohlanadi.

Paradigma - aniq vaqt doirasida ilmiy jamoatchilikka muammolarni aniqlash va ularni hal etish modeli sifatida taqdim etiladigan barcha ilmiy yutuqlarga tegishli tadqiqot vazifalarini hal etish namunası sifatida qabul qilingan nazariya.

Ta'limning yangi paradigmasining paydo bo'lishi faqat ijtimoiy- iqtisodiy o'zgarishlar bilan bog'liq bo'lmagan, u butun madaniy

rivojlanish jarayonida yuzaga kelgan. Uning shakllanishida insonparvarlik falsafasi va psixologiyasi asosiy o'rin egallaydi. Mazkur konsepsiyaning asosiy nuqtai nazarı - har bir elohida inson hayotining o'ziga xosligi, har bir shaxs noyob, individual, hargiz qadriyat ekanligini e'tirof etish. Insonparvar falsafa va psixologiya o'z-o'zini realizatsiyalash, o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojini insonning yuksak ehtiyoji deya e'tirof etib, insonning o'z noyobligini asrash va rivojlantirish, insonning erkinlikka erishish mexanizmi sifatida individual shaxsiy tanlovni amalga oshirishni o'zida namoyon etish, qilingan tanlov uchun javobgarlikni bo'nyiga olishda ulami amalga oshirishning muhim shartini ko'radi. Shuning uchun shaxsning rivojlanishi va insonning shakllanishi boshqalar bilan hamjihatlikda, ishonch, oshkoralik, sevgiga asoslangan insonparvar munosabatlarni o'rnatish jarayonida sodir bo'ladi.

Asosida ta'limga yangicha yondashuv yotadigan g'oyalarning rivojlanishida psixologlar ham muhim hissa qo'shishgan: yaqin zondan rivojlanish va inson rivojlanishida birgalikdagi faoliyatni roli haqidagi ta'limot, shaxsning hayotiy faoliyatidagi vazifalari, fikriy soha, insonning reflektiv imkoniyatlarining rivojlanishi, o'quv faoliyatı jarayonida uning psixik rivojlanish qonuniyatları haqidagi tadqiqotlar, shular jumlasidandir.

Zamonaviy pedagogik fanlardagi maqsadiga (ta'limiy, tarbiyaviy), ta'limning bosh maqsadi - madaniyatga yondashuvga, o'quv-tarbiya jarayoni doirasida hal etiladigan vazifalariga, pedagog va talabalar orasidagi o'zaro ta'sir etish tavsifiga ko'ra paradigmalar farqlanadi.

Ta'limning keng tarqalgan beshta paradigmasi mavjud: an'anaviy (bilimga yo'naltirilgan paradigma); fenomenologik (insonparvarlik paradigmasi); ratsionalistik (bixevioristik, xulq-atvorga doir); texnokratik; ezoterik.

An'anaviy (bilimga yo'naltirilgan) paradigma. Bilimga yo'naltirilgan paradigmada ta'limning bosh maqsadi: «dastalgan qiymatdagi bilim, bilim va yana bilimdir». Shuning uchun ta'lim muassasasining roli insoniyat sivilizatsiyasi madaniy merosining ko'proq mavjud unsurlari - ham individual, xuddi shunday ijtimoiy tartibni saqlab qoluvchi, individual rivojlanishga imkon beradigan zaruriy, xilma-xil, muhim bilim, ko'nikma va malakalar, bundan tashqari ideal va qadriyatlarini uzatish va saqlashda namoyon bo'ladi. shuning uchun o'quv dasturlari mazmuni tayanch, asosiy, bilim, ko'nikma va

malakalarni egallash vaqtda sinovdan o'tuvchi, shaxsning funksional imkonidagi va ijtimoiyligini ta'minlashga asoslanadi.

Ratsionalistik (ratsionalistik) paradigma. Ratsionalistik paradigma insoniyat paradigmagaga qarama-qarshi o'laroq, o'zining diqqat markazida munosasi emas, o'quvchilarning turli turdagi bilimlarni o'zlashtirishining asosiy usullarni qo'yadi. Ratsionalistik ta'lim paradigmasi asosida ijtimoiy iqtisodiy bixevioristik konsepsiyasi turadi. Ta'lim muassasasining maqsadi - ta'lim shaxslarida ijtimoiy me'yorlar, milliy madaniyat talabları va natijalariga moslashuvli «xulq-atvor majmuasi» shakllantiradi. Shuning uchun «xulq-atvor» atamasi «barcha turdagi reaksiyalar, insoniy xususiyatlar, uning fikrlashi, his-tuyg'usi va harakati»ni bildiradi.

Makbul paradigma ta'lim muassasiga ta'lim oluvchilarning maqbul xulq-atvorini shakllantirish maqsadida bilimlarni o'zlashtirish yo'li sifatida qaraydi, ya'ni har qanday ta'lim muassasasi - bu yashash muhitiga moslashtirishning ta'lim muassasizmi. Bunday o'qitishning asosiy metodlariga o'rgatish, trening, o'qituvchi, individual o'qitish, korreksiyaalash kiradi.

Insonparvarlik (fenomenologik) paradigmasining diqqat markazida o'z-o'zini rivojlantirish ehtiyojiga ega bo'lgan, hayot subyekti, shaxs erkinligi va insoniyat sifatidagi ta'lim oluvchi turadi. U bolaning ichki dunyosini rivojlantirish, shaxslararo muloqot, ijod, dialog, shaxs o'sishi uchun yordamga yo'naltirilgan insonparvarlik paradigmasi vakillari yagona qarash bilan ajralib turadi. Uning doirasida ta'limning xilma-xil modeli amalga oshadi. Ularni bosh va inson hayotning tengsiz davri sifatida bolalikka qadriyatli munosabat, ta'lim ta'lim muassasasining bosh vazifasi bolani rivojlantirish (aqliy, axloqiy, jismoniy, aistetik) ekanligini e'tirof etish yagona yo'nalishda birlashtiriladi.

Insonparvarlik paradigmasi doirasida harakatlanuvchi har bir ta'lim tizimi boshqalarga asoslanib, ta'lim va tarbiyaning so'f mazmunini, metod va usullardan joy oladi. Insonparvarlik paradigmasi ham o'qituvchi, ham o'quvchilarning erkinligi va ijodkorligini talab etadi.

Pedagogik faoliyatning insonparvarlik tamoyiliga asoslanuvchi paradigmasi quyidagi mezonlaraga tayanadi:

ta'limning ijtimoiylashuvi - o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga nisbatan texnokratik yondashuvdan voz kechish, ular tomonidan nisbatan o'rnatiladigan bilimlar majmuasining pedagogik hamda psixologik xususiyatlarini o'z ichida ta'minlash, o'qituvchilarda umuminsoniy, umummadaniy qadriyatlar mazmunida ilgari surilgan g'oyalarga asoslangan ijtimoiy tafakkurni shakllantirish;

milliy hamda jahon madaniyati asoslari va ularning mohiyatidan talabara bo'lish;

ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishda milliy istiqol g'oyalari bilan ishlash;

shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish hamda mustaqil ta'lim olishga bo'lgan istiqolga taylanish va uni takomillashtirish;

- o'qituvchilarning kasbiy jihatdan shakllanish jarayonida o'qituvchi hamda talabalarining o'zaro hamkorlikda faoliyat olib borishlariga erishish;

- ta'lim (xususan, kasbiy ta'lim) jarayonida o'quv dasturlarining talabalar qobiliyati hamda qiziqishlariga ko'ra tanlab olinishi borasidagi imkoniyatning mavjudligi;

- pedagogik ta'limning fundamental xususiyat kasb etishi, ya'ni, talabalar tomonidan o'zgaruvchan sharoitlarda shassis ijodiy rivoji asosini ta'minlovchi invariant bilimlarning o'zlashtirilishiga erishish;

- mehnat bozori hamda ijtimoiy jarayonlarda yuzaga keluvchi hamda doimiy ravishda o'zgarib turuvchi ehtiyojlarga to'laqonli javob bera oladigan ta'limni shakllanish shu asosda kasbiy moslashuvchan mutaxassislarni tarbiyalash;

- ta'limning uzluksizligi, ta'limning har bir jarayon bosqichining natijalanishini ta'minlovchi kasbiy ta'lim (kadrlar malakasini oshirish hamda ularni qayta tayyorlash) dasturlarining tizimning yaratish va rivojlanish, muayyan dasturi ta'limning u yoki bu bosqichida o'qitilishi yoki o'qinishi boshqa tipdagi o'quv muassasida davom ettira olish imkoniyatini bera olishi;

- ta'limning ekvivalentligi, ya'ni uning davlat ta'lim standarti, milliy madaniyati va mentalitet, shuningdek, xalqaro me'yorlarga muvofiq darajasi.

Ilmiy-texnik, texnokratik paradigmaning bosh maqsadi amaliy takomillashtirish uchun zarur «aniq» ilmiy bilimlarni uzatish va o'zlashtirishdan kelib chiqadi. «Bilim - kuch», shuning uchun inson qadr-qimmatini uning bilish imkoniyatlari aniqlab beradi. Inson o'zini o'zicha emas, faqat aniq belgilangan etalon (o'rtacha namuna, standartlashgan)dagi bilish yoki xulq-atvori sobihi sifatidagina baholaydi. Texnokratik paradigma sharoitida o'quv-tarbiya jarayonining istalgan natijasi «ha - yo'q», «biladi - bilmaydi», «tarbiyalı - tarbiyasiz», «egallagan-egallagan» tizimida baholanishi mumkin. Bu yerda tayyorgarlik, ma'lumotlilik, tarbiyalanganlik darajasi tekshirib aniqlanadigan qandaydir etalon, ideali mavjud bo'ladi.

Exoterik paradigma. Bu biznes sayyoramizdagi eng qadimiy ta'limiy paradigmalardan biri. Mazkur so'zning yunonchadan so'zma-so'z tarjiması «sirlı», «yashirin» ma'nolarini bildiradi. Uning mohiyatini abadiy va o'zgarmas Haqiqatga munosabatni namoyon etadi. Ushbu paradigma tarafdorlarining fikrcha, haqiqatni shunchaki bilish mumkin emas, unga vijdon pokligi orqali erishish mumkin. Pedagogik faoliyatning oliy maqsadi o'quvchining tabiiy kuch va imkoniyatlarini yuqori darajadagi ongga ega bo'lish, Kosmos bilan muloqot uchun sarf etish va rivojlanishda namoyon bo'ladi. shuning uchun o'qituvchining muhim muhofaza qiluvchi funksiyasi ta'lim oluvchilarning axloqiy, jismoniy, psixik tayyorgarligini amalga oshirish va mavjud kuchlarini rivojlantirishdir.

4.0. qitish jarayoni mohiyati, uning vazifalari va bosqichlari. O'qitish o'qituvchi va o'quvchilarning maqsadga qaratilgan birgalikdagi faoliyati

jarayoni bo'lib, bu jarayonda o'quvchilarni rivojlantirishni amalga oshiradigan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar yuzaga chiqadi.

O'qitish (didaktik) jarayonining mohiyatini quyidagi formula yordamida ta'biq anglash mumkin: DJ, M, Ao'f, Ao'fb Bu erda:

DJ - didaktik jarayon. M - motivatsiya.

Ao'f - o'quvchilarning o'zlashtirish faoliyat algoritmi.

Ao'fb - o'quvchilarning bilish faoliyatini boshqarish.

O'qitish jarayoni uchta vazifani bajaradi: ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi.

O'qitish jarayonining **ta'limiy vazifasi** o'quvchilarda bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni shakllantirishdan iborat. O'qitish natijasi sifatida bilimlarning to'liqligi, chuqurligi, tizimlili, anglanganligi, mustahkamligi va asosiy xususiyat kasb etishi muhimdir. Bu kabi holatlar ta'lim jarayonining asosdık jihatdan to'g'ri tashkil etilganligini ifodalaydi.

Ta'lim jarayonida o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilgan nazariy bilimlar asosida hosil qilingan amaliy ko'nikma va malakalar hamda kompetensiyaning shakllanishi ham alohida ahamiyatga ega.

O'qitishning **tarbiyaviy vazifasi** ta'lim jarayonida shaxsning ma'naviyatini va estetik tasavvurlari, xulq-atvori va dunyoqarashi shakllanishida o'z ifodasini topadi. Ta'limning tarbiyaviy xususiyati, eng avvalo, ta'lim muassasida aks etadi. O'qitish jarayonida tarbiyaning ikkinchi omili o'qituvchi va o'quvchilarning munosabatlari, sinfdagi psixologik muhit, o'qitish jarayoni ushbu sharoitlarining o'zaro munosabatlari, o'quvchilarning idrok etish faoliyatlariga o'qituvchining rahbarligi hisoblanadi.

O'qitishning **rivojlantiruvchi vazifasi** o'quvchi nutqining, fikrlashi, hissiyatining sensori va harakatlanish sohalari, emotsional-irodaviy, intellektual sohalarini rivojlantirishda o'z aksini topadi. O'qitish jarayonida o'quvchini aqliy rivojlantirish, aqliy faoliyat usullari, analiz qilish, taqoslash, tasniflash, kuzatish, xulosa chiqarish, obyektning muhim belgilarini ajrata bilish, faoliyat maqsadi va usullarini aniqlashni bilishga o'rgatish, uning natijalari tekshirish usullarini rivojlantirishga erishiladi.

O'qitish jarayonining bosqichlari. O'qitish o'qituvchi rahbarligida o'quvchining o'quv materiallarini rejalı ravishda bilib olish jarayonidir. Bu jarayonni bilish bosqichidan iborat bo'lgan aqliy tarkibiy qismlarga (yoki komponentlarga) ajratish mumkin. O'quvchi bilmaslikdan bilish, uddasidan o'quv materialidan uddalay olish, malakalar hosil qilish yo'lidan borib, ushbu bosqichlardan o'tishi kerak.

O'qitish jarayoni 4 ta asosiy bosqichdan iborat:

1) o'zlashtirilishi lozim bo'lgan materialni idrok etish;

2) uni fahmlab olish, tushunchalarning hosil bo'lishi;

3) bilimlarni mustahkamlash va takomillashtirish, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi;

4) hosil qilingan ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash

(kompetensiyalarni tarkib toptirish).

Har bir bosqich uchun o'quvchilarning muayyan xarakterdagi bilish faoliyati xarakterlidir. Bu faoliyat o'qituvchi tomonidan alohida rahbarlikni talab etadi.

O'rganilayotgan materialni idrok qilish. O'quvchilarning o'rganilayotgan (yoki o'rganilishi lozim bo'lgan) materialni idrok qilishini tashkil etar ekan, o'qituvchi ularning hayotiy tajribasi va tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda material to'g'risida umumiy tasavvur hosil qilib, oldindan uni butunligicha tushuntiradi va ko'rsatadi.

O'rganilayotgan materialni fahmlab olish. O'rganilayotgan obyekt haqidagi umumiy tasavvur asosida uni tushunishni ta'minlovchi, asta-sekin chuqurlashib boruvchi anglash jarayoni davom etadi. O'qitishning bu zvenosining maqsadi ilmiy tushunchalarni tarkib toptirishdir.

Bilimlarni mustahkamlanishi, ko'nikma va malakalarning hosil bo'lishi. O'quv materialini idrok etish va faqrlab olish jarayonida o'zlashtirish keyinchalik uni mustahkamlash va takomillashtrishni talab etadi.

Bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llay olish (kompetensiyalarni shakllantirish). Bilim, ko'nikma va malakalarni amalda qo'llash jarayoni ta'limning yakuniy mustaqilligini asta-sekin va izchillik bilan oshirib borish.

O'qitish va o'qish jarayonlari tavsifi, o'quv jarayonida ularning o'zaro bog'liqligi. Inson faoliyatining hamma asosiy turlari (mehnat, fan, san'at, o'yin, sport) uning to'rtar-atrof olamini va o'z-o'zini bilish bilan bog'langan. O'qish to'rtar-atrofdagi olamni bilishning maxsus tashkil etilgan va o'qituvchi rahbarlik qiladigan alohida turidir. Bu jarayonning mohiyati - bilim, ko'nikma malaka va kompetensiyalarni hosil qilish, o'quv fanlari mazmunini o'zlashtirib olish va bilish kuchlarini rivojlantirishdir.

O'rgatuvchilik faoliyati yoki o'qitish, o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarishdan iborat bo'ladi va ularni mashg'ulotlar uchun uyushtirishda, ularning diqqat, tafakkuri, hatti-harakati va hokozolariga rahbarlik qilishda, ular oldiga ularning faoliyatini to'rtar murakkablashtrilgan vazifalarni izchillik bilan qo'yib boshda, ularni tekshirib borish kabilarda o'z ifodasini topadi.

O'quv faoliyati yoki o'qish bilim, ko'nikma va malakalarni egallab olishning murakkab jarayoni bo'lib, o'quvchilarning intellektual, irodaviy va jismoniy kuch-g'ayratini talab etadi hamda ularning rivojlanishini rag'batlantiradi. O'qituvchining oqilona biror maqsadga qaratilgan rahbarligi va o'quvchilarning esa faol ongli ishtirokisi, ta'lim jarayonida ijodiy natijalar bo'lishi mumkin emas. Ta'lim jarayonining bu ikki tomoni (o'qitish va o'qish) bir maqsad: ta'limning xilma-xil vositalari va metodlaridan foydalangan holda o'quv materialni egallab olish maqsadi bilan birlashganidir.

5.0'quvchilarning bilish faoliyati va uning tuzilishi. Ma'lumki, bilish faoliyatining subyekti o'quvchi sanaladi. shu bois ijtimoiy-pedagogik asoslarga ega ta'lim markazida uning shaxsi, ongi, ham o'rganilayotgan olamga, ham

bilish faoliyatidagi hamkorlarga: o'quvchilar va uning ta'lim olishini tashkil etishi va yo'naltiruvchi o'qituvchilar munosabati yotadi. Bu masala barcha jihatda birdek ahamiyat kasb etib kelgan. Ta'limda o'quvchilarning faoliyati har qanday usul boriganda o'quvchining bilish faolligi tushunchasi alohida ahamiyat kasb etadi.

O'quvchining bilish faolligi uning bilish jarayonidagi intellektual mahabbatida, umumiy va alohida topshiriqlarni bajarishida namoyon bo'ladi. Bu xususiyatlar o'quvchilarning faqatgina yuqori darajadagi bilim olishini talab etib qolmay, balki uning hayotiy faoliyati, ya'ni o'quvchi shaxsning fahmlanishi, uning amaliyotiga, hayotga bo'lgan faol munosabati uchun zarurligini shu sababli bilish faolligini oshirish insonning faol hayotiy shakllanish shakllantirish deb bemaol atiyish mumkin.

O'quvchining bilish faoliyatining yana bir farqli xususiyati uning kechish xarakteridir. O'quvchining bilish faoliyati maqsadi ham, mazmuni ham, usullari ham dasturga kiritilganligi bois, o'quvchi jalb etilayotgan ta'lim jarayoni barcha kechishi, subyekt (o'quvchi) kuchi faolligi, mustaqilligi, turlicha sarf etishi bilan borishi mumkin. Ayrim hollarda uning jarayoni taqdiyiy natijalar, boshqalarda izlanishli, uchinchisida ijodiy xarakterga ega bo'lishi mumkin. Aynan faoliyat jarayonining kechish xarakteri uning oxirgi natijasi bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarni xarakteriga ta'sir etadi.

O'quvchining bilishi xuddi etuk ilmiy bilish yo'li kabi haqiqat o'qituvchi bilimining bundagi faktlar, ilmiy kashfiyotlarni o'rganish ularning tarixiy yo'lini o'zlashtirish yordamida kechadi.

Insonning asl ijtimoiy mulki sifatida faoliyatning muhim belgisi faoliyat to'rtar atrof-muhit bilan o'zaro ta'siri va muhim boyliklar yaratuvchi faoliyatining qayta yaratuvchi xarakteridir. O'quvchilarning ta'lim jarayonidagi bilish faoliyatining xarakteri shundaki, uning natijasi hamma vaqt ham moddiylashgan mahsulga ega emas va o'quvchining o'zi hamma vaqt ham his etmaydi - javobi uchun yomon baho olgan o'quvchining xafa bo'lib, o'zini o'qim, o'rgandim! Adolatdan emas» degan fikmi qat'iy takrorlashi bejiz bo'lar.

Bilishga qiziqish o'qishning eng muhim va eng qimmatli motivi sifatida bilimni maktabga, darslarga, o'z bilish faoliyatiga nisbatan ijodiy munosabatiga ko'maklashadi.

O'quvchilarning bilishga qiziqishi motiv sifatida rivojlanishi o'ziga xos usul yo'liga ega bo'lishi mumkin. Ayrim o'quv-harakatlari ta'sirchisidan to'rtar faoliyatning ustuvor motivigacha.

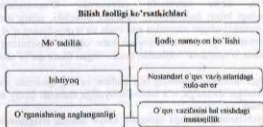
Hatto o'qishning etakchi motivlaridan biriga aylanib, qiziqish shaxsning ma'naviy boyishiga ko'maklashuvchi umumiy yo'nalganligining ahamiyati qonunga aylanishi mumkin. Har qanday motiv singari bilishga qiziqish ajralgan holda rivojlanmaydi, uning tiklanishi boshqa motivlar (axloqiy, ijtimoiy, o'quv va h.k.) bilan birga kechadiki, qiziqish ular bilan boyiydi va ularga ijodiy ta'sir etadi.

Ma'lumki, o'quv jarayoni modeli o'zida uch tarkibiy qismni aks ettiradi: o'qituvchi faoliyati, o'quvchi faoliyati hamda o'qituvchi va ta'lim oluvchilarning jadal o'zaro faoliyati. O'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro harakatini konstruktiv pedagogika nuqtai nazaridan qator belgilariga ko'ra tasnif etish mumkin: yo'nalganligiga ko'ra (qayta aloqalar bilan yoki qayta aloqalarsiz); axborot jarayonining turiga ko'ra (o'zaro harakati tashkil etishda axborot jarayonining yo'nalganlik darajasi); boshqarish va axborotlarni uzatish vositalari turiga ko'ra.

O'quvchilar bilimlarni o'zlashtirish jarayonida turli darajadagi faollikni namoyon etishadi. Ana shu sababli, o'quvchilarga bilimlarni sust ravishda qabul qiladi kabi nuqtai nazaridan qarash to'g'ri bo'lmaydi. Shu sababli bilish faoliyatiga quyidagicha yondashish zarur: o'quv faoliyatining inkor etilmagan tavsifi asosida unga munosabat o'zgaradigan bilishning quyidagi darajasi; quyidan mo'tadillashgan bosqichga o'tish sifatidagi vaziyatli faoliyat; o'quv jarayonida ijro etuvchilik faoliyati; o'quvchining subyektiv nuqtai nazarini maksimal darajada ochishga imkon beruvchi ijodiylik.

Yuqorida aytilganlarni umumlashtirib, bilish faolligi ko'rsatkichi sifatida mo'tadillik, ishtiyok, o'rganishning anglanganligi, ijodiy namoyon bo'lishi, nostandart o'quv vaziyatlaridagi xulq-atvor, o'quv vazifasini hal etishdagi mustaqillik va boshqalarni aytib o'tish mumkin (4-rasm).

O'quvchilarning o'quv jarayonidagi ishtiroki va faolligining namoyon bo'lishi - bu rivojlanib boruvchi, o'zgaruvchan jarayon. O'qituvchi yordamida o'quvchilarning bilish faolligi quyidagi darajadagi vaziyatli-faollikka, undan faol ijrochilikka o'tib boradi. Ko'p jihatdan o'quvchining bilish faolligi ijodiylik darajasiga ko'tarilishi yoki ko'tarilmasdan qolishi o'qituvchiga bog'liq.

4-rasm. O'quvchilarning bilish faoliyati ko'rsatkichlari

Didaktlarning ishlarida shu narsa yuqol ko'rinadiki, o'quv jarayonida o'qituvchi va o'quvchilar orasidagi munosabat subyekt-subyekt tavsifiga ega bo'lishi zarur. Bundan kelib chiqib aytish mumkin, ta'lim - bu keng tarzda sotsiuning bo'lajak a'zosi uning umiy mehnat, hamkorlikka o'rgatish uchun zarur bo'lgan birgalikdagi faoliyat.

Hamkorlikdagi faoliyatga tayyorlash nuqtai nazaridan zamonaviy ta'lim mazmunini ko'rib chiqish asosida o'quvchilarning rollar orqali namoyon bo'lishi quyidagicha ko'rinish kasb etadi:

- o'quv jarayoni bilan dastlab tanishishda tomoshabin, kuzatuvchi;
- guruhli faoliyatning ishtirokchisi;
- namuna bo'yicha uy vazifasini mustaqil bajargandan so'ng faoliyat egasi;
- faoliyatning shaxsiy namunasi yaratishda faoliyat egasi Q fikr egasi;
- o'z faoliyatini natijasida yuzaga keladigan o'z-o'zining faoliyat egasi.

6. Ta'lim qonuniyatlari va tamoyillari. Pedagogikada qonuniyatlar - bu qonunlarning aniq sharoitlaridagi harakat ifodasi. Ularning asosiy xususiyati qonuniyatlar pedagogikada ehtimoliy-statistik xarakter berishida aks etadi, qonunlarni esa ta'lim jarayonida amalga oshirishni hamma holatlarda ham aniq ko'rib bo'lmaydi.

Ta'lim jarayonining tarkibiy qismlari orasidagi obyektiv, mavjud, baqaror, aksorlamuvchi aloqadorlik ta'lim qonuniyati deb ataladi.

Ta'limning umumiy qonuniyatlariga quyidagilar kiradi: **ta'limning maqsadli** jamiyatning rivojlanish sur'ati va darajasi; jamiyatning talablari va imkoniyatlari; pedagogika fani va amaliyotning rivojlanganligi va imkoniyatlari bilan bog'liqlikda aniqlashtiriladi;

• **ta'lim mazmunini belgilashda** ta'limning ijtimoiy ehtiyojlari va maqsadlari; ijtimoiy va ilmiy-texnik taraqqiyot sur'ati; o'quvchilarning yoshi imkoniyatlari; ta'lim nazariyasi va amaliyotning rivojlanish darajasiga bog'lanadi;

• **ta'limning sifati** avvalgi bosqich mahsuldorligi va hozirgi bosqichda rivojlanish natijalar; o'rganilayotgan material xususiyati va hajmi; o'quvchilarga ta'lim berish pedagogik ta'sir ko'rsatish: o'quvchilarning bilim olishga qobiliyatlarini ta'limning ta'lim vaqtiga bog'liq;

• **ta'lim metodlari samaradorligi** ta'lim maqsadiga; o'quvchilarning yoshi, ta'lim olish imkoniyatlariga; ta'lim muassasasining moddiy-texnik ta'minotiga bog'liq;

• **ta'limni boshqarish samaradorligi** ta'lim tizimida qayta aloqalarning mavjudligi va korreksiyaga, ta'sir ko'rsatishning asoslanganligiga bog'liq;

• **ta'limda rag'batlantirish samaradorligi** ichki va tashqi stimullarning o'zaro uyg'unligiga bog'liq.

Shuningdek, pedagogikada ta'limning xususiy qonuniyatlar ham mavjud: **gnoseologik**: ta'lim natijalari o'quvchilarning o'zlashtirish ko'nikmalariga;

ta'lim samaradorligi o'quvchilarning o'quv faoliyati hajmiga, bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirish samaradorligi ularning amalda qo'llanilishiga; o'quvchilarning aqliy rivojlanishi o'zaro aloqador bilim, ko'nikma va mahoratning o'zlashtirish hajmiga to'g'ri dan to'g'ri bog'liq;

• **psixologik**: ta'lim samaradorligi o'quvchilarning o'quv faoliyatiga qaratilishiga;

fikrlash darajasi, kuchi, jadalligi va o'ziga xosligiga, xotiraning rivojlanganlik darajasiga, bilish faolligi darajasiga bevosita bog'liq;

- **kibernetik:** ta'lim samaradorligi qayta aloqalarning tezligi va hajmi, bilimlarning sifati nazoratini to'g'ri olib borilishiga;

ta'lim sifati o'quv jarayonini boshqarish sifatiga; boshqaruvning samaradorligi boshqaruvga doir axborotlarning soni va sifatiga bevosita bog'liq;

- **sotsiologik:** individning rivojlanishi u bevosita va bilvosita muloqotda bo'ladigan individlarning rivojlanishiga; ta'lim samaradorligi "intellektual muhit"ning mavjud holatiga, o'zaro bi-biriga o'rnatishning jadalligiga;

o'qituvchi va o'quvchilar muloqotining sifatiga bevosita bog'liq;

- **tashkiliy:** ta'lim natijasi o'quvchining o'quv mehnatiga, o'zining o'quv majburiyatlariga munosabatiga; o'quvchining ischanlik qobiliyatiga;

o'quvchilarning aqliy faolligini oshirish o'quv mashg'ulotlarining tuzilishi, unda jismoniy tarbiya va mehnat mashg'ulotlarining joylashirilishiga bevosita bog'liq.

Ta'limning xususiy qoniniyatlariga gnoseologik, psixologik, kibernetik, sotsiologik, tashkiliy qonuniyatlar kiradi.

Ta'lim tamoyillari. Ta'lim qonuniyatlaridan uni samarali tashkil qilishga nisbatan muayyan muhim talablar kelib chiqadi.

Ta'lim tamoyillari o'quv jarayonining umumiy maqsadlari va qonuniyatlariga binoan uning mazmuni, tashkiliy shakl va metodlarini belgilab beruvchi boshlang'ich qoidalaridir.

Ta'lim tamoyillarini shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin ta'limning mazmunga aloqador va tashkiliy-metodik tamoyillari.

Ta'lim mazmuniga aloqador tamoyillarga quyidagilar kiradi: insonparvarlashtirish; tabiat bilan uyg'unlik; madaniyat bilan uyg'unlik, ilmiylik; ta'limning fundamentalligi va amaliy yo'nalganligi; ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi.

Ta'limni insonparvarlashtirish - uring mazmuni, tamoyillari, shakl va metodlarini yangilash, ularning o'zaro aloqasi va birligini ta'minlash orqali shaxsni har tomonlama shakllantirish va rivojlantirishga yunaltilishdir.

Shaxsning rivojlanishi va o'quvchilarning ijtimoiy ahamiyatga ega sifat va qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratilgan ta'limning insonparvarlik mazmuniga yaqinlashuvi, ulami hayotda faol ishtirok etishga jalb etish, uning bilish bilan o'z-shiluv va madaniyatni o'zlashtirishi hamma-hammasi so'nggi yillarda sezilarli shakllandi. Mazkur yo'nalishda so'nggi yillarda tarbiyalanuvchilar ongidagi aldam-qaldamlik, ularning xulq-atvorini haddan tashqari qat'iy belgilash, ularga qattiq ta'sir etish, tanqidiy fikrlash tarziga ega bo'lmagan qarashlardan voz kechish yordamida ko'plab innovatsiyalar yo'naltirildi.

Bunday aqidaparastlikka qarama-qarshi o'laroq, milliy va chet el pedagogikasida tarbiyalanuvchi shaxsni hurmat qilishga yo'naltirilgan, unda mustaqillikni shakllantiruvchi, tarbiyachi va tarbiyalanuvchilar orasida insonparvar, ishonchga asoslangan munosabatlarni tarkib toptirish qoidalaridan

iboratlash, ta'limni insonparvarlashtirish, ya'ni insonparvarlik tamoyili ko'rsatib chiqadi. Bunday asosga qurilgan ta'lim esa, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim bo'lmastand.

Ta'limning tabiat bilan uyg'unligi tamoyili. Ya.A.Komenskiy tomonidan ilgari kiritilgan bo'lib, tabiatda hayot bahordan boshlangani kabi ta'lim olish jarayoni uchun eng qulay davr bolalik ekanligi g'oyasiga asoslanadi. Pedagogikamizda ularning yosh davrlarini imobata olgan holda bilimlarning o'zaro o'ziga o'ziga bilimlarning ulari uchun tushunarlari bo'lishini ta'minlaydi. Natijada, ta'lim jarayoni bolaning rivojlanishi, ya'ni tabiat bilan uyg'un bo'lishi ko'zga tashlanadi.

Ta'limning madaniyat bilan uyg'unlik tamoyili. Ta'limni azaldan insonni inson o'g'rida nafaqat o'lam manzarasini, balki insondagi rivojlanish, intellektual harakat va o'sish holatida bo'lgan o'zining shaxs sifatidagi o'zini shakllantirishda iborat. Ta'lim butun umr davom etadi va ta'lim olish cheklanmaydi. U insonga o'z duniyosi va boshqa madaniyatlarni o'ziga o'ziga madaniyat vakillari fikrini eshita olish, ularni qadrlash, ularning o'zini tushunish, o'zining shaxsiy fikriga tayanish, o'zining bu yorug' dunyodagi mavjudligini anglash va o'zining hayotdagi, madaniyatdagi o'zini anglash imkonini beradi. Ta'limning bugungi kundagi ma'nosi ham ana shunday.

Ta'lim o'zini madaniyatlar dunyosida faraz qilish orqali insonda o'lam insonni yaratish, insonning tabiat, boshqa odamlarga, jamiyat, o'z-o'ziga bo'lgan munosabatlari tizimini shakllantirish sifatida qaraladi. Inson o'zining o'ziga o'ziga, his-tuyg'usi, bilish imkoniyatlari orqali madaniy qadriyatlarini yaratib, buning natijasida individual ijodiylik shakllanadi. Bunday ijodiylikning namoyon bo'lishining o'z yozuq nafaqat madaniyatning namoyandligi, iste'mol qilinishi, balki rivojlanishini ham anglatadi. Bunday baharsh pedagogikadagi yangi paradigma - shaxsga yo'naltirilgan ta'lim insonni tashkil etuvchi jamiyatdagi yangicha qadriyatlar - shaxsning o'zini-o'zini o'zlashtirishi, o'ziga-o'ziga ta'lim berish va o'zini-o'zi loyihalashning namoyon bo'lishi aks ettiruvchi madaniyat bilan uyg'unlik tamoyilini shakllanishiga jalb etiladi.

Ta'limning ilmiylik tamoyili - o'quvchining o'quv materialidagi qadriyatlarini aks ettirishi, tushunishi va o'zlashtirishi uchun to'g'ri shart-sharoit yaratish maqsadi uchun zarur ahamiyat kasb etadi. Bu tamoyil ta'lim mazmunini zamonaviy fan va texnika rivojlanish darajasi, jahon sivilizatsiyasi o'ziga o'ziga mos kelishini ifodalaydi. Bu tamoyil ta'lim vaqtda va o'z-o'ziga tashqari vaqtda amalga oshiriladigan ta'lim mazmuni o'quvchilarni shaxsiy ilmiy dalillar, hodisalar, qonunlar, zamonaviy yutuqlar va rivojlanish imkoniyatlarini ochib berishga yaqinlashtirib, u yoki bu sohaning asosiy nazariya va konsepsiyalari bilan tanishtirishga yo'naltirilgan bo'lishini talab etadi.

Ta'limning fundamentalligi va amaliy yo'nalganligi tamoyilining mazmuni shundaki, umumiy o'qitish ta'lim maktablaridayoq o'quvchilar chuqur

nazariy va amaliy tayyarlardan o'tadilar. Mazkur holat an'anaviy didaktikada ta'limning hayot bilan, nazariyaning amaliyot bilan bog'liqligi tamoyili sifatida ifoda etiladi. O'qishda fundamentallik bilimlarning ilmiyligi, to'liq va chuqur bo'lishini ko'zda tutadi. U yuksak intellektual salohiyat, fikrlash layoqatining tadqiqotchilik ko'rinishda bo'lishi, bilimlarini doimiy ravishda to'ldirib borish istagi va malakalarini talab etuvchi zamonaviy ilmiy-texnik taraqqiyotga asoslanganlik bilan tavsiflanadi. Fundamental bilimlar aniq bilimlariga qaraganda sekin eskiradi, shuningdek, inson va xotirasiga emas, ko'proq uning fikrlash layoqatiga bog'liq bo'ladi. Ta'limning fundamentalligi bilimlar mazmunining muntazamligi, nazariy va amaliy jihatdan o'zaro nisbatda bo'lishni talab etadi.

Ta'lim va tarbiyaning uyg'unligi tamoyili yaxlit pedagogik jarayonda ta'lim va tarbiyaning birligi qonuniyatlariga tayanadi. Bu tamoyil ta'lim jarayonida barkamol rivojlangan shaxsni shakllantirishni ko'zda tutadi. Ta'lim jarayonida tarbiyalashning samarali kechishi shaxsning intellektual rivojlanishi, birinchi navbatda, o'quvchilarning qiziqishlari, idrok etish hamda individual qobiliyatlarining hisobga olinishi bilan bog'liq.

Ta'lim olish va axloq: Skinnerning "Qonuni ijobiy tarzda mustahkamlash" nazariyasining ishi nafaqat talabalariga maktablarning va o'quvchilarning munosabati usullarini o'zida aks ettirdi, balki jarayonga ichki hissiyoti bilan qarashni o'z ichiga oladi. Umumiy (masalan, maktabdagi ham ichki, ham tashqi vaziyatni) rivojlantirish yuz berishi va vaziyatni nazorat qilishni o'rganib chiqqan bu nazariyotchi Byurhis Fredrik Skinnerd (1953). Skinnerning ko'plab nazariyalari makratosi ko'rish atrofida aylanadi, insonlar "to'g'ri javobgarliklar" yoki javobgarliklar, ya'ni potentsiyal vaziyatlarda "to'g'ri javobgarliklar"ning (ba'zida "ta'sir etuvchi qobiliyat" deb aytiladi) dalili bo'lib, ko'rinishi orqali yaxshi o'rganadilar. Torndikning "qonunning ijobiy ta'siri" (Torndik 1914)dan ilhomlanib, Skinner o'zining "Qonuni ijobiy tarzda mustahkamlash" deb nomlangan dasturini ishlab chiqdi. Dastur aqar kattalarning hulq-atvori yoshlarga o'mak bo'larli bo'lsa,ular maktab o'quvchilarga va ularning mukofotlashi, o'mak qilib ko'rsatish o'yoasini ham o'z ichiga olgan. Bugungi kunda bunday mukofotlar "ahloqi uchun beho" jamoatchilik maqullagan va ijtimoiy imtiyozga ega bo'lgan bir qancha shakillar tarkibiga kiradi.

Skinnerning nazariyasi nafaqat sinfonasidagi yuqori darajada ijobiy ko'tarinkilikning muhimligiga, balki o'quvchilarning tashqi tarafdin qo'yilgan maqsadlariga qadam ba qadam intilishlari uchun yuqori strukturaviy materiallardan foydalanishlariga ham urg'u beradi, chunki Skinner xato qilish haqida quydagicha fikr yuritadi, tushkunlikka solish yoki istakni so'ndirish, o'quvchilarning o'quv jarayonlariga xalaq' berishi xato, u bu kabi materiallar ehtimollikdan imkon qadar uzoq, xatolikdan hok bo'lishining tarafdori. O'ta strukturalashgan, "ssenariylashtirilgan" - o'qituvchilar tilida oldindan belgilab qo'yilgan va kamdan-kam sezilarli tarzda og'ishgan dars shakli aniq belgilab

o'yilgan qolipga bog'liq bo'ladi. Ba'zan buni qat'iy tushinish mumkin, bugungi kunda mahokamali mavzu "an'anaviy" tarzda dars o'tish, ya'ni o'qituvchi boshlashi (bunga, masalan, belgilab olingan savollarni so'rash yoki oddiy o'qituvchi boshlashi) qat'iy javob berishi bo'lib qolmoqda.

Ta'limning tashkiliy-metodik tamoyillariga quyidagilar kiradi: tashkiliy tizimliliigi va izchilligi; ta'limda ongillik, faollik va mustaqillik; ko'rsatmalilik; ta'limning o'quvchilarga mos bo'lishi; ta'limda bilim ko'nikma va mahokamalarini paxta va mustahkam o'zlashtirish tamoyili; tushunarliklik.

Ta'limning tizimliliigi va izchillik tamoyili bayon qilinayotgan o'quv materialini mustahkamlash va ilgari o'tilgan materialarni to'ldirishga xizmat ko'rsatadi, o'quvchilarning uzluksiz va tizimli sur'atda mustaqil ish olib borishlarini, o'quvchilarning o'zlashtirgan bilim va hosil bo'lgan ko'nikma, mahokamalarini hisobga olib borishni ham o'z ichiga oladi. Izchillik ta'lim jarayonini, uning shakli va usullari, o'quv jarayoni ishtirokchilari bo'lgan o'quvchilarning o'zaro munosabatlariga taalluq. U alohida parsial (yunoncha parsial - qisman) va xususiy o'quv vaziyatlari, predmet va hodisalar o'rtasidagi bog'liqlik, aloqadorlik qonuniyatlarini asta-sekin o'zlashtirish asosida o'quv jarayoniga yaxlit o'quv jarayoniga birlashtirishga imkon beradi. Izchillik ta'lim jarayonining ma'lum tizim va ketma-ketlik asosida bo'lishini nazarda tutib, sara, murakkab masalalarni oddiy masalalarni o'rganmay turib hal etib bo'lmaydi. Tizimlilik va ketma-ketlik u yoki bu o'quv materialini o'zlashtirish usuli, uning elementlari o'rtasidagi o'zaro mosligini tahlil qilishga imkon beradi. Ta'limning tizimliliigi va ketma-ketligi ma'lum fanlar bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarini shakllantirish, birligini yaxlit idrok etish o'rtasidagi munosabatlarini hal etishga imkon beradi. Ushbu holatlar birinchi navbatda dastur va ilohiklarni muayyan tizimda yaratish, fanlararo hamda fanlar ichidagi bog'liqlikni ta'minlash evaziga namoyon bo'ladi.

Ta'limda ongillik, faollik va mustaqillik tamoyili o'qitishni shunday tashkil etishni nazarda tutadiki, bunda o'quvchilar ilmiy bilimlarni hamda ularni mustaqil qo'llash usullarini ongli va faol egallab olishlari lozim. Bilimlarni ongli sur'atda o'zlashtirish quyidagi omil va shartlarga bog'liq: o'quv motivlari, o'quvchilarning faollik darajasi, o'quv-tarbiyaviy jarayonning samarali tashkil etilishi, o'quvchi tomonidan qo'llanuvchi ta'lim metodlari va vositalarining munosabati va boshqalar. O'quvchilarning faolliklari reproduktiv va ijodiy tashkilotlarga ega bo'lishi mumkin. Mazkur tamoyil o'quvchilarning mustaqil ishtirokchiliklari va mustaqil faoliyatlarini nazarda tutadi.

Ta'limda ko'rsatmalilik tamoyili o'qitish jarayonini sifatini oshiradi, o'quvchilarning bilim olishlarini osonlashtiradi. Ya.A.Komenskiy uni "shakllanangan "oltin qoidasi" deb atagan. Unga binoan ta'limda inson sezgi asosidagi foydalanish kerak. «Agarda biz o'quvchilarda haqiqiy va aniq

Alena Muur. Ta'lim berish va ta'lim olishni pedagogika, ta'lim dasturi va tarbiya. Tashkent: Nisvoniya nashriy. 2012. 3-4 betlar

bilimlar paydo qilishni istasak, unda biz umuman hamma narsaga shaxsiy kuzanish va sezib ko'rish bilan ta'limga intilishimiz kerak - deb ta'kidlaydi - agar qandaydir predmetni baravariga bir necha sezgi organlari bilan qabul qilish mumkin bo'lsa, mavzi ular baravariga bir necha sezgilari bilan o'rganilsin».

Tajribalar asosida o'rganilayotgan narsani namoyish etish va jarayon mohiyatini hikoya qilib berish o'zlashtirish darajasini birmuncha oshiradi. Xususan, axborotlarni eshitib qabul qilish samarasi 15%, ko'rib qabul qilish esa - 25%ni tashkil etadi. Ta'lim jarayonida, ularni bir vaqtda ishtirok etish natijasida ma'lumotlarni qabul qilish samaradorligi 65 % gacha ortadi.

Ta'limning o'quvchilarga yoshiga mos bo'lish tamoyili deganda o'quv materiallarining mazmuni uning hajmi, xarakteri, u yoki bu usul o'quvchilarning jismoniy rivojiga, umumiy tayyorgarligiga - saviyasi va imkoniyatlariga loyiq bo'lishi tushuniladi.

Yoshiga muvofiq yondashish o'quvchilarning psixik xususiyatlari, shaxsiy rivojlanish darajasi, ma'naviy-axloqiy sifatlari, ijtimoiy ehtiligi baholay olishni nazarda tutadi. Agar qo'yilayotgan talablar yoki ta'limning tashkiliy tuzilishi o'quvchilarning yoshi imkoniyatlaridan ortda qolsa yoki ilgari lab kesa, o'quv faoliyatining samarasi pasayadi. Individual yondashish o'quvchilarning murakkab ichki dunyosini o'rganish, yuzaga kelgan munosabatlarni tizimini tahlil qilish va shaxs shakllanishi sodir bo'ladigan ko'p turdagi sharoitlarni aniqlashni talab etadi.

Ta'limda bilim ko'nikma va malakalarni puxta va mustahkam o'zlashtirish tamoyili muhim didaktik talab va qoidalarni, ya'ni o'quvchilar tomonidan tizimli va oqil o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni mustahkam, enda saqlab qolish hamda o'zlashtirilgan ilmiy bilimlarni o'z turmush faoliyatlarida qullay olish malakalari bilan qurollantirishni nazarda tutadi.

Ta'limning chuqurligi va mustahkamligi talabi didaktikada an'anaviy hisoblanadi va u yuzakilikka qarama-qarshi qo'yiladi. Chuqur, mustahkam bilimning asosiy belgisi eng fundamental g'oyalarni, qoidalar, tushuncha, kategoriyalarni tushunish, chuqur o'zlashtirish, o'rganilayotgan materiallar mazmunini puxta anglashdan iborat.

Ta'limning tushunarligi tamoyili o'quvchilarning mavjud imkoniyatlarini hisobga olish, jismoniy va psixik sog'lig'iga yomon ta'sir etuvchi intellektual va emosional qiyinchiliklardan voz kechishni talab etadi. Ta'limning tushunarli bo'lishi o'quvchilarning yoshi, bilish imkoniyatlarini hisobga olib o'qishning mazmunini to'g'ri aniqlash demakdir, ya'ni, har bir o'quv fani bo'yicha o'quvchilarni engalab olishi zarur bo'lgan bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni hajmini to'g'ri aniqlashdir. Bu tamoyil o'quv jarayonini o'quvchilarda qiyinchiliklarni engish istagini hosil qiluvchi va shaxsiy muvaffaqiyatlarining natijalaridan quvonish tuyg'usini yuzaga keltirishga yo'naltirilganligini ifodalaydi. Bu bolalarda ko'zga tashlanuvchi qattiq

qiyinchilik, shuningdek, o'quv masalalarini echishdagi ishonchsizlikni qaytacha yordam beradi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

- 1) Didaktika nimani o'rganadi? Mazkur sohaning obyekti va predmetini tushun.
- 2) Didaktikaning asosiy kategoriyalarini sanab bering.
- 3) Zamonaviy ta'lim paradigmatlariga nimalar kiradi?
- 4) Qitish jarayonining asosiy vazifalariga izoh bering.
- 5) Qitish jarayonining bosqichlariga ta'rif bering.
- 6) O'quvchilarning bilish faoliyatining tuzilishi va o'ziga xosliklarini tushun.
- 7) Ta'lim qonuniyatlarini deganda nimani tushunasiz?
- 8) Ta'limning qanday umumiy qonuniyatlarini mavjud?
- 9) Ta'limning xususiy qonuniyatlariga nimalar kiradi?
- 10) Ta'lim tamoyillari deb nimga aytiladi?
- 11) Ta'limning mazmunga doir tamoyillariga nimalar kiradi?
- 12) Ta'limning tashkiliy-metodik tamoyillariga izoh bering.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1) O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq. 1997.B-65.
- 2) Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat. 2004.
- 3) Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
- 4) Abidullayeva sh.A. Obshyaya pedagogika.-T.: O'qituvchi, 2017 g.
- 5) Maslanova R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000 y.
- 6) Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2001y.
- 7) Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.-T.: Ta'lim markazi, 1999. - 110 b.
- 8) Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim metodologiyasining asosidir. Toshkent, Navro'z. 2012 y.
- 9) Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.
- 10) Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
- 11) Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
- 12) Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.-T.: Innovatsiya. 2020 y.

6-MAVZU. TA'LIM MAZMUNI

Reja:

1. Ta'lim mazmuni tushunchasining umumiy xususiyatlari.
2. Ta'lim mazmunini loyihalash tamoyillari va mezonlari.
3. Ta'lim mazmunini belgilab beruvchi me'oriy hujjatlar.

Tayanch tushunchalar: ta'lim mazmuni, kompetensiya, Davlat ta'lim standartlari, o'quv reja, o'quv dasturi, malaka talablari, o'quv-metodik majmua

1.Ta'lim mazmuni tushunchasining umumiy xususiyatlari. Ta'lim mazmuni tushunchasi. Ta'lim mazmuni deganda o'quvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalarning aniq belgilangan hajmi va ko'lami tushiniladi.

Ta'lim mazmuni tarkibida quyidagilar aks etadi: olam va inson haqidagi bilimlar, faoliyati amalgah oshirish usullari; ijodiy faoliyat tajribasi; atrof muhitga emotsional-faoliyat tajribasi.

Ta'lim mazmuni takomillashib borish tavsifi ega bo'lib, uni aniqlovchi asosiy omillarga quyidagilarni kiritish mumkin:

1. Jamiyatda fan, texnika va madaniyatning rivojlanganlik darajasi;
2. Jamiyat tomonidan qo'yiladigan ijtimoiy buyurtma;
3. Ta'limning maqsad va vazifalari;
4. Innovatsion rivojlanish darajasi;
5. Axborotlarning hajmi va ko'lami;
6. O'quvchilarning yosh xususiyatlari.

Zamonaviy sharoitda fan va texnika rivoji ta'lim va uning natijalariga qo'yiladigan talablarni tubdan o'zgartirishni talab etmoqda va ana shu asosdan kelib chiqqan holda ta'lim mazmunini modernizatsiyalashni davrning o'z talablariga moslashtirish zarur. Pedagoglarning oldiga muhim vazifa qilib qo'yilmoqda. Hozirgi vaqtgacha ta'lim mazmunini loyihalash tizimli-faoliyat yondashuviga asoslangan bo'lsa, umumiy o'rta ta'lim maktablarining maqsadini o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarni o'zlashtirish tarzidan o'z-o'zini rivojlantirishga qaratilgan kompetensiyalarni kompetentli-faoliyatli yondashuviga asoslanishdan kelib chiqqan holda belgilash talab etilmoqda. Chunki umumiy o'rta ta'lim maktablarida tashkil etilayotgan o'quv-tarbiya jarayonining mohiyati o'quvchilarning ehtiyojlari va qobiliyatlarini rivojlantirish emas, balki o'quv fanlari bo'yicha asosan bilimlarni axborot-verbal tarzda etkazish, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat bo'lib qolmoqda. Bunday reproduktiv tarzda o'zlashtirilgan ma'lumotlar o'quvchining amaliy faoliyat tajribasini rivojlantirishga etarfiha imkon bermaydi.

Oqibatda o'quvchilarda juda ko'p axborotlarning behuda jam'lanayotganligi, ta'limning samarasi past bo'lishi va uning real voqeelikka mos kelmasligi kabi tafovutlar ko'zga tashlanmoqda. Aniqrog'i, o'quvchi real

bilimni o'zlashtirib qolgandek, uning oldiga faqat ilgari tan o'tirilgan kompetensiyaga o'zlashtirish maqsadi qo'yilgandek tuyuladi. Ta'limning mazmunida bunday tarzda belgilash o'quvchining faolligini cheklab qo'yadi, natijada uning ham shaxsiy, ham ijtimoiy jihatdan anglangan ma'nosi yo'qoladi.

Kompetent yondashuv o'quvchidan alohida-alohida bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishni emas, balki ularni yaxlitlikda egallashni talab etadi. Mazkur talab ta'limning har bir bosqichida o'z navbatida o'qitish metodlarini tanlash tizimi ham ta'limning muvofiqdirligi uchraydi. O'qitish metodlarini tanlash va amaliyotda qo'llash o'z navbatida ta'lim jarayonida qo'yiladigan talablarga muvofiq keladigan kompetensiya va funktsiyalarni takomillashirishni talab etadi.

Yuzasida ta'kidlab o'tilganidek, kompetent yondashuv umumiy o'rta ta'limni modernizatsiyalash nuqtai nazaridan yangi pedagogik voqeeliklarni talab etadi. Mazkur yondashuv doirasida amaliy faoliyat tajribasi, kompetensiya va kompetentlikni didaktik birliklar sifatida ko'rib chiqish hamda ta'limning an'anaviy uch elementi (triada) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka»ni o'z ichiga olish (sikstet) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka - Amaliy faoliyat tajribasi - Kompetensiya - Kompetentlik» tarzida tahlil etilishi talab etiladi.

Kompetensiyaviy yondashuvda ta'limning an'anaviy uch elementi (triada) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka»ni oltita birlik (sikstet) - «Bilim - Ko'nikma - Malaka - Amaliy faoliyat tajribasi - Kompetensiya - Kompetentlik» tarzida tahlil etish talab etiladi.

O'quvchi uchun kompetensiya - bu uning kelajak obrazi, o'zlashtirish uchun usul mo'ljall (orientir). Biroq maktab ta'limi davrida o'quvchida ayuksak kompetensiyalarning ayrim elementlari shakllanadi, nafaqat u kelgusi faoliyatga tayyorlanib, balki hozirgi bosqichda muvaffaqiyatli ijtimoiylashuv uchun zarur kompetensiyalarni umumta'limiy nuqtai nazaridan o'zlashtiradi.

Ushbu ta'limiy kompetensiyalar maktabda o'qitiladigan fanlarni o'zlashtirishga yo'naltirilgan faoliyatning tarkibiy qismi sifatida qaralishi hamda uning maqsadini to'liq ro'yogga chiqarishni ta'minlay olishini e'tirof etish zarur bo'lgan muvofiqdirligi. Yana shuni alohida ta'kidlab o'tish joizki, maktab ta'limi davrida o'quvchi eng asosiy - fuqarolik kompetensiyasini o'zlashtiradi va ta'limning keyingi bosqichlarida ham mazkur kompetensiyani etakchilik roli o'ynash qolishi zarur.

1.Ta'lim mazmunini loyihalash tamoyillari va mezonlari. Ta'lim mazmunini loyihalash quyidagi umumiy tamoyillarga muvofiq amalga oshiriladi:

1. Ta'lim mazmunining barcha elementlarining jamiyat, fan, madaniyat va shaxs rivojlanishi talablariga mos bo'lishi tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmuniga an'anaviy bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar bilan birga insonning rivojlanishini, ilmiy bilim, madaniy hayot darajasi va shaxsning o'zlashtirish imkoniyatlarini aks ettiruvchi fanlarni kiritishni talab etadi.

Ta'lim mazmunining tashkiliy-jarayon bilan aloqadorlik tamoyili. Bu tamoyil ta'lim mazmunini tanlashda bir tcmorlama yondashishni rad etadi. U aniq bir o'quv jarayonini amalga oshirish bilan bog'liq tashkiliy shart-sharoitlarga hisobga olinishi ko'zda tutadi. Bu umumiy o'rta ta'lim mazmunini loyihalashtirish jarayonida taqdim etish va o'zlashtirish tamoyillari, texnologiyasi, darajasi va u bilan bog'liq xatti-harakatlarni hisobga olish kerakligini anglatadi.

Ta'lim mazmunining yaxlit strukturaga aloqadorlik tamoyili. Bu tamoyil ta'lim tizimining turli bosqichlarida nazariy bilimlarning berilishi, o'quv fani, o'quv materiali, pedagogik faoliyat, o'quvchi shaxsi kabi komponentlarining o'zaro mosligini ko'zda tutadi.

Ta'lim mazmunini insonparvarlashtirish tamoyili. Bu tamoyil birinchi navbatda o'quvchilarning umuminsoniy va milliy madaniyatni faol ijodiy va amaliy o'zlashtirishlari uchun shart-sharoitlar yaratish bilan bog'liqdir. Buning uchun insonparvar g'oyalari umumiy ta'lim mazmuniga singdirilishi kerak. Bu esa o'z navbatida ijtimoiy-gumanitar va tabiiy-ilmiy fanlarning o'zaro bog'liqligi va o'zaro munosabatlari tamoyilining o'zgartirishini talab etadi, uning asosini shaxsga yo'nalganlik tashkil etishi zarur.

Ta'lim mazmunini fundamentallashtirish tamoyili. Ta'limni insonparvarlashtirishdagi to'siqlarni yo'qotishga imkon beradi. U ijtimoiy-gumanitar va tabiiy-ilmiy bilimlarni birlashtirish, ketma-ketlikni o'rnatish va fanlararo aloqalarni o'quvchilarning idrok etishi va amaliy faoliyat metodologiyasining mohiyatini anglab etishlariga tayanishni talab etadi.

Ta'lim mazmunining ketma-ketligi tamoyili. Mazkur tamoyil ta'lim mazmunini o'sib boruvchi yo'nalishda rejalashtirishdan iborat bo'lishini anglatadi, bunda birinchi navbatda har bir yangi bilim avvalgisiga tayanadi va undan kelib chiqadi.

Ta'limning mazmuni muntazamligi tamoyili. Ushbu tamoyil o'rganilayotgan bilimlar va shakllantirilayotgan malakalar va kompetensiyalarni yagona tizimdagi o'rni, umumiy o'rta ta'lim, barcha o'quv kurslari va yuzdan mazmunning bir-biriga hamda umuminsoniy, milliy madaniyat tizimi aloqadorlikda ko'rib chiqishni ko'zda tutadi.

Ta'lim mazmunining o'quvchilar yosh xususiyatlariga mosligi tamoyili. Mazkur tamoyil ta'lim mazmunini loyihalashda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini va tayyorgarlik darajasini hisobga olinishi ko'zda tutadi. Ma'lum bir yosh davriga mos bilim, ko'nikma, malaka va kompetensiyalar tizimi ta'lim mazmunida aks ettiriladi.

Ta'lim mazmunini loyihalashtirishda quyidagi mezonlarga asoslaniladi:

- ta'lim mazmunini mustaqil fikr yuritish va axborot iste'moli madaniyatini shakllantirish ehtiyojiga muvofiq loyihalashtirish;

- ta'lim mazmunining aniq ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etishi;
- ta'lim mazmunining murakkablik darajasini hisobga olish, o'quvchilar imkoniyatlarining mavjud o'quv dasturlariga mosligi;

ta'lim hajmining uni o'rganishga ajratiladigan vaqtga mosligi;

- ta'lim muassasalari moddiy-texnik bazasining zamonaviy talablarga javob berishi;

ta'lim mazmunini loyihalashda ilg'or xorijiy tajribalarni hisobga olish.

Ta'lim mazmunini belgilovchi me'yoriy hujjatlar. Ta'lim mazmunini belgilovchi eng asosiy me'yoriy hujjat Davlat ta'lim standartidir. O'quv dasturiga asoslanib, malaka talablari umimg tarkibiy qismiga kiradi.

O'quv dasturi, malaka talablari tarjima qilinganda «me'yoriy», «namuna», «standart» ingliz tilidan tarjima qilinganda «me'yoriy», «namuna», «standart» ma'nolarini anglatadi. Standart yordamida, respublika miqyosidagi turli ta'lim muassasalarida ta'limning barqarorlik darajasini ta'minlashga erishiladi, o'quv ishlari normativlari moslashtiriladi, o'qituvchilarning bilimlarini baholash mezonlari ishlab chiqiladi.

Davlat ta'lim standartining maqsadi - umumiy o'rta ta'lim tizimini mustaqil ravishda amalga oshirilayotgan ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar, rivojlangan ijtimoiy munosikatlarning ilg'or tajribalari hamda ilm-fan va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga asoslangan holda tashkil etish, ma'naviy va intellektual rivojlangan shaxsni tarbiyalashdan iborat.

Davlat ta'lim standartining vazifalari quyidagilardan iborat:

- umumiy o'rta ta'lim mazmuni va sifatiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

- milliy, umuminsoniy va ma'naviy qadriyatlar asosida o'quvchilarni tarbiyalashning samarali shakllari va usullarini joriy etish;
- o'quv-tarbiya jarayoniga pedagogik va zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining o'quvchilari va bitiruvchilarning malakasiga qo'yiladigan talablarni belgilash;

- kadrlarni maqsadli va sifatli tayyorlash uchun ta'lim, fan va ishlab chiqarishning samarali integratsiyasini ta'minlash;

- ta'lim va uning pirovard natijalari, o'quvchilarning malaka talablarini ta'minlash darajasini tizimli baholash tarbini, shuningdek ta'lim-tarbiya jarayoni sifatini nazorat qilishning huquqiy asoslarini takomillashtirish;

- davlat ta'lim standartlari talablarining ta'lim sifati va kadrlar tayyorlashga qo'yiladigan xalqaro talablarga muvofiqligini ta'minlash.

Davlat ta'lim standartlari quyidagi **asosiy prinsiplarga** asoslanadi:

- o'quvchi shaxsi, uning intilishlari, qobiliyati va qiziqishlari ustuvorligi;
- umumiy o'rta ta'lim mazmunining insonparvarligi; davlat ta'lim standartlarining ta'lim sohasidagi davlat va jamiyat talablariga, shaxs ehtiyojiga mosligi;

- umumiy o'rta ta'limning boshqa ta'lim turlari va bosqichlari bilan uzviy bog'lanishi va ta'lim mazmunining uzviyligi;

- umumiy o'rta ta'lim mazmunining respublikadagi barcha hududlarda tarqalishi va yaxlitligi;

- umumiy o'rta ta'limning mazmuni, shakli, vositalari va usullari tanlashda innovatsiya texnologiyalariga asoslanilganligi;

- o'quvchilarda fanlarni o'rganish va ta'lim olishni davom ettirish uchun tayanch va fanlarga oid umumiy kompetensiyalarni rivojlantirishning ta'minlanilganligi;

- rivojlangan xorijiy mamlakatlarning ta'lim sohasida me'yorlarni belgilash tajribasidan milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda foydalanish.

Davlat ta'lim standarti quyidagi **tarkibiy qismlardan** iborat:

- umumiy o'rta ta'limning tayanch o'quv rejasini;

- umumiy o'rta ta'limning o'quv dasturi;

- umumiy o'rta ta'limning malaka talablari;

- baholash tizimi.

Umumiy o'rta ta'limning **tayanch o'quv rejasini** umumiy o'rta ta'lim muassasalarida o'qitiladigan o'quv fanlari nomi, o'quv yuklamasining minimal hajmi hamda ularning sinflar bo'yicha taqsimoti belgilangan hujjat hisoblanadi.

Tayanch o'quv reja umumiy o'rta ta'lim muassasalarining dars jadvalini ishlab chiqish uchun asos hisoblanadi.

Tayanch o'quv reja umumta'lim fanlari bo'yicha belgilangan ta'lim mazmunini o'quvchiga etkazish uchun ajratilgan o'quv soatlari (davlat ixtiyoridagi va maktab ixtiyoridagi soatlar)ning minimal hajmini belgilaydi.

Umumiy o'rta ta'limning malaka talablari umumta'lim fanlari bo'yicha ta'lim mazmunining majburiy minimumi va yakuniy maqsadlariga, o'quv yuklamalari hajmiga hamda ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablardan iborat.

Umumiy o'rta ta'limning malaka talablari quyidagilardan tashkil topadi: bilim - o'rganilgan ma'lumotlarni eslab qolish va qayta tushuntirib berish; ko'nikma - o'rganilgan bilimlarni tanish vaziyatlarida qo'llay olish, malaka - o'rganilgan bilim va shakllangan ko'nikmalarni notanish vaziyatlarida qo'llay olish va yangi bilimlar hosil qilish; kompetensiya — mavjud bilim, ko'nikma va malakalarni kundalik faoliyatda qo'llay olish qobiliyati.

Baholash tizimi - davlat ta'lim standarti bo'yicha umumiy o'rta ta'limning malaka talablarini o'quvchilar tomonidan o'zlashtirilishi darajasini hamda umumiy o'rta ta'lim muassasasining faoliyati samaradorligini aniqlaydigan mezonlar majmuidan iborat.

Ta'lim mazmuni va o'quv dasturlari asosida o'quv materiallari o'quv-metodik majmuada o'z ifodasini topadi.

O'quv-metodik majmua - darslik, mashq dasturi, o'qituvchi uchun metodik qo'llanma, darsliklarning multimediالى ilovasidan iborat majmua.

Darslik - davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'quv dasturi asosida didaktik, metodik, pedagogik-psixologik, estetik va gigienik talablarga javob beradigan, o'quv fanining mavzulari to'liq yoritilgan, uning asoslari mukammal o'zlashtirilishiga qaratilgan, o'quv fanining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda ta'lim oluvchilarning yoshi va psixofiziologik xususiyatlarini

hisobga olgan holda ishlab chiqiladigan, nazariy ma'lumotlardan tashqari qisqacha tajriba va sinov mashqlarini qamrab olgan kitob shaklidagi o'quv nashri.

Darslik o'quvchilarning ta'lim jarayonida, ongli ravishda va faol ishtirok etishini, o'quv materialini to'la o'zlashtirishlarini ta'minlash kerak. Ana shu maqsadlarni hal etish yo'lida darsliklar quyidagi vazifalarni bajaradi:

Motivatsion vazifa - bu vazifa o'quvchilarni ushbu fanni o'rganishga qiziqdiradigan, ularni ishga pozitiv munosabati va qiziqishini shakllantiruvchi har bir tashabbuslarni hosil qilishdan iborat;

Axborot vazifasi o'quvchilarga axborotlarni etkazish, samarali usullar yordamida ularning bilimlari hajmini kengaytirishga imkon beradi;

uzorot-tuzatish (mashq qilish) vazifasi - ta'lim jarayoni, uning natijalarini tekshirish, o'quvchilarda o'zini baholash va tuzatish layoqati hamda o'ziga bo'lgan ko'nikma, malakalarni shakllantirish uchun o'rganish mashqlarini tayyorlashni nazarda tutadi;

Muvofiqlashtirish vazifasi material ustida ishlash jarayonida ta'limning boshqa vositalari (xaritalar, ko'rgazmali materiallar, diapozitiv va boshqalar)ni ta'lim ushbu ifodalaydi;

rivojlantiruvchi-tarbiyaloovchi vazifasi darslik mazmunining o'quvchilarga ma'naviy-axloqiy ta'sir ko'rsatishi, kitoblar bilan ishlash jarayonida ularni mehnasevarlik, faol fikrlash, ijodiy qobiliyat kabi sifatarni shakllantirishdan iborat;

o'qitish vazifasi darslik bilan ishlashda mustaqil bilim olish uchun zarur bo'lgan kompetent yozish, umumlashtirish, asosiyini ajratib ko'rsatish, mantiqiy fikrlash qobiliyati kabi malaka va ko'nikmalarni rivojlantirishga yordam berishda ta'lim ushbu ifodalaydi.

Mashq dasturi - darslikning tarkibiy qismi hisoblanadigan, davlat ta'lim standartlariga muvofiq o'quvchilar tomonidan egallangan bilim va ko'nikmalarni mustahkamlash hamda o'quv fanining mavzulariga mos ravishda ishlab chiqilgan, mantiq va tafakkurni rivojlantirishga qaratilgan (krossvordlar, topshiriqlar, mantiqiy fikrlashga undovchi topshiriqlar va hokazo) topshiriqlardan iborat bo'lgan didaktik vosita.

O'qituvchi uchun metodik qo'llanma - darslikdagi har bir mavzuni samarali o'qitish metodikasi, qo'shimcha sinov topshiriqlari va o'qituvchining dasturi qiziqarli tashkil etishiga oid boshqa metodik ko'rsatmalar berilgan, har bir darsning maqsadi, darsda foydalaniladigan vositalar va ularning foydalanish usullari, darsning mazmuni, amaliy mashg'ulotlar, qo'shimcha topshiriqlar va topshiriqlar haqida metodik ko'rsatmalar aniq bayon qilingan kitob shaklidagi o'quv nashri.

Darsliklarning multimediالى ilovalari - axborot-kommunikatsiya texnologiyalari yordamida o'quv faniga oid materiallarni davlat ta'lim standarti va o'quv dasturiga mos ravishda yontiladigan, o'quv fanini samarali o'zlashtirishga, o'quvchilarning mustaqil ta'lim olishiga ko'maklashuvchi tashabbuslar video, ovoz, animatsiya, jadval, matn va lug'atlarni o'z ichiga olgan,

bilimlarni nazoratdan o'tkazish va mustahkamlashga yo'naltirilgan, o'quv fanining asosiy mazmunini boyitadigan qo'shimcha materialga ega bo'lgan xushu kabi manbalarga murojaatlarni o'z ichiga olgan interaktiv elektron asbortali'm resursi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Ta'lim mazmuni deb nimaga aytiladi?
2. Ta'lim mazmunini belgilashga doir qanday yondashuvlar mavjud?
3. Kompetensiyaviy yondashuv deganida nima tushiniladi?
4. Ta'lim mazmunini loyihalash tamoyillariga izoh bering.
5. Ta'lim mazmunini loyihalashda qanday mezonlar asoslanish lozim?
6. Davlat ta'lim standart nima va u qanday komponentlardan iborat?
7. Tayanch o'quv rejasiga izoh bering.
8. O'quv dasturida qanday masalalar o'z aksini topadi?
9. O'quv-metodik majmua nima va u o'z ichiga nimalarni qamrab oladi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.; Sharq, 1997.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakteristik strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika.-T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2003y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.-T.: Ta'lim markazi, 1999. - 136 b.
9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro'z, 2012 y.
10. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.
11. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO Z" 2019 y.
12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011 .
13. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.-T.: Innovatsiya-Ziyo. 2020.

7-MAVZU. TA'LIM METODLARI VA VOSITALARI

Reja:

1. Ta'lim metodlari va usullari tushunchalari.
2. Zamonaviy didaktikada ta'lim metodlari tasnifiga turlicha yondashuvlar.
3. Ta'lim metodlarining mohiyati va mazmuni.
4. Ta'lim metodlarini tanlab olish shartlari.
5. Ta'lim vositalari va ularning vazifalari.

Tayanch tushunchalar: metod, ta'lim metodi, ta'lim usuli, qoida, intrefaol metodika, texnologiya, didaktik vosita, ta'limning texnik vositalari.

Ta'lim metodlari va usullari tushunchalari. Metod, usul va texnologiya Ta'lim metodi tushunchasi anchagina murakkabdir. Shu bois didaktikada uning tobora aniq talqini xususida munozara haligacha davom etmoqda. Biroq bu tushunchaga beriladigan didaktikamning turli ta'lim usullariga nisbatan ularning nuqta nazarlarini yaqinlashtiradigan qandaydir umumiylikni ta'lim usulida kullash mumkin. Ko'pchilik mualliflar ta'lim metodini o'quvchilarning o'qish faoliyatini tashkil etish usuli, deb hisoblashga moyildir.

Shu qisqani boshlang'ich nuqta bilib, mazkur tushunchani yanada batafsil ta'lim usuliga va uning ilmiy ta'rifiga kelishga harakat qilamiz.

Metod so'zi yunoncha tadqiqot, maqsadga erishish yo'li, usuli deganidir. Metod - eng umumiy ma'noda - maqsadga erishish usuli, ma'lum tarzda tartibga solingan faoliyat. Ko'rinadiki, bu o'rinda ham o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va tashkil etgan o'quvchilarning faol o'quv-bilish faoliyati uyg'unlashadi.

Ta'lim metodlari deyilganda, o'rganilayotgan materialni egallashga zarur bo'lgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari yig'indisi tushuniladi.

Didaktikada, shuningdek, ta'lim usullari atamasi ham keng qo'llanadi. **Ta'lim usuli** - ta'lim metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Metodlar bilan usullar munosabati o'zaro bir-biriga bog'langan. Usul va metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat pedagogik yoki o'qituvchi faoliyatining bir qismi hal qilinadi. Xuddi shu metodik usullar turli metodlarga foydalanilgan bo'lishi mumkin. Va aksincha, xuddi shu metod turli o'qituvchilar tomonidan turli usullarda ochib berilishi mumkin.

Ta'lim usuli - o'qitish metodining tarkibiy qismi yoki alohida tomoni. Usul o'qitish metod butun va qism sifatida bir-biriga bog'lanadi. Usullar yordamida faqat o'qituvchi faoliyatining bir qismi hal qilinadi.

Masalan, o'qituvchilar tomonidan ko'p qo'llaniladigan mashq manbasiga ko'ra asosiy metod hisoblangan, uni qo'llash esa bir nechta usullar (mashqning tarkibiy qismlari) o'qib berish (1-usul), bittasini namuna sifatida bajarib ko'rsatish (2-usul), o'qituvchining namunasi asosida o'quvchilar tomonidan mashqning

bajarilishi (3-usul), o'quvchilar tomonidan bajarilgan mashqlarni tekshirish va xatolarini tuzatish (4-usul) va boshqalar) yordamida amalga oshiriladi.

O'qituvchilarning ayrimlari esa, "metod" tushunchasining o'rniga "uslub" tushunchasini ham qo'llaydilar. Ammo "uslub" tushunchasi "metod" atamasining mohiyatini o'zida to'liq aks ettira olmaydi. Chunki uslub ko'proq xususiy (so'z borayotgan holatda aynan o'qituvchiga xoslikni ifoda etadi) tavsifiga ega bo'lib, aniq maqsadga erishish yo'li sifatida xizmat qila olmaydi.

Pedagogik texnologiya - bu muayyan loyiha asosida tashkil etiladigan, aniq maqsadga yo'naltirilgan hamda ushbu maqsadning natijalanishini kafolatlovchi pedagogik faoliyat jarayoni mazmunidir.

Har qanday pedagogik texnologiya, jumladan umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishga yo'naltirilgan texnologiya ham o'zaro hamkorlik, muloqot, ularning bir-birlariga ta'sirlari eng zamonaviy talablarga javob bergan holda, o'qituvchi ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etish va boshqarish tamoyillari, yo'llari, umummadaniy dunyoqarashni shakllantirishga xizmat qiluvchi metod va uslublar, talablar shaxsi faoliyatini to'g'ri tashkil etish, ular bilan hamkorlik qilish, muloqotga kirishish, pedagogik faoliyatini tashkil etish jarayonida yuzaga keluvchi muammo va qarashlarni birgalikda hal etish, auditoriyada ijodiy hamkorlik, ischamlik muhitini hosil qilishga doir shakl va metodlar bilan qurilgan bo'lishi lozim.⁶

Ta'lim amaliyotida "pedagogik texnologiya" tushunchasi uch darajada qo'llaniladi:

Umumpedagogik (makro) daraja. Mazkur darajaga muvofiq keladigan texnologiyalar ya'ni pedagogik jarayonga tegishli bo'lib, ularga muammoli, taqaballashtirilgan, integratsion, shaxsiga yo'naltirilgan, rivojlantiruvchi, modulli, masofali o'qitish texnologiyalarini misol sifatida keltirish mumkin. Mazkur texnologiyalar innovatsiya tavsifiga ega bo'lib, novator o'qituvchilar, o'limlar va izlanuvchilar tomonidan ishlab chiqiladi hamda samaradorligi kafolatlanganidan va amaliyotga keng tatbiq etish imkoniyatiga ega bo'linganidan so'ng uni amaliyotchi o'qituvchilar o'z faoliyatida qo'llaydilar.

Xususiy-metodik (mezo) daraja. Ushbu daraja o'zida ma'lum bir o'quv fanini o'qitish jarayonini loyihalash va rejalashtirishni o'zida aks ettiradi. Masalan, boshlang'ich sinf o'qituvchisi o'qitish darsini har safar texnologik modeli va xaritasini tuzib kelishi kerak. Hozir ko'p ta'kidlanayotgan texnologik model loyihalashga, texnologik xarita rejalashtirishga to'g'ri keladi. Natijada har bir fanni o'qitish texnologiyasi yuzaga keladi.

Lokal daraja (mikro). Mazkur darajaga tegishli texnologiyalar o'quv-tarbiya jarayonining ma'lum tarkibiy qismi, alohida shaxs sifatlarini shakllantirish, maxsus o'quv ko'nikma va malakalarini tarkib topirishga xizmat qiladi. Masalan, o'quvchilarning mantiqiy fikrlashini shakllantirish

texnologiyasi, o'quvchilarning aqliy qobiliyatini rivojlantirish texnologiyasi va boshqalar.

Metodika - qat'iy ketma-ketlikka (algoritmik xarakterga), ilgari o'ratilgan uslub (uslub) tuzimga aniq ro'ya qilish bo'lib, biror bir ishni maqsadga muvofiq o'zlashtirish metodlari, yo'llari majmuasi. "Metodika" tushunchasi turli fanlarni o'qitish bilan ham bog'liqlikda qo'llanilib, ma'lum sohani o'qitish jarayoni, mazmuni, qonuniyatlarini, tamoyillari, shakl, metod va vositalari yig'indisini o'zida ifodalaydi.

"Metodika" va "texnologiya" tushunchalarning bahs doirasi bilan ham bog'liqlikda ayrim farqli jihatlarni ajratib ko'rsatish mumkin. Jumladan, metodik tizim "Qanday o'qitish?", "Nima uchun o'qitish?", "Nimaga o'qitish?" kabi savollarga javob izlaydi, texnologiya esa, "Qanday tarzda o'qitishni o'zlashtirish erishish mumkin?" degan savolni markazga qo'yadi. Metodika o'quv jarayonining qanday tarzda tashkil etish lozimligini nazarda tutsa, texnologiya qiyoy'sinda o'quv jarayonini eng qulay, maqbul tarzda amalga oshirishga diqqat-yo'nborni qaratadi.

I. Zamonaviy didaktikada ta'lim metodlari tasnifiga turlicha yondashuvlar. Didaktik tadqiqotlar ko'rsatadiki, ta'lim metodlari funktsionalaturasi (nomlanishi) va tasnifi ularni ishlab chiqishda tanlangan yondashuvga bog'liq holda juda xilma-xil ekanligi bilan xarakterli. Ulardan eng asosiyiga to'xtalim.

Ta'lim metodlari tasnifi.
An'anaviy (manbasiga ko'ra) ta'lim metodlari (e.I. Golant, N.M. Verzin va boshqalar)

1. O'g'zaki; (Hikoya, Suhbat, Ma'ruza)
2. Ko'rgazmali; (Ilyustratsiya, demonstratsiya)
3. Amaliy; (Mashq, Amaliy, Laboratoriya)
4. Kitob bilan ishlash; (O'qish, O'rganish, Reja tuzish.)
5. Video metod; (Ko'rish, O'rganish, nazorat qilish).

Asosiy didaktik maqsadlariga ko'ra ta'lim metodlari tasnifi

- (Sh.A. Danilovva; B.P. Espipov):
- Yangi bilimlarni egallash metodlari;
 - Ko'nikma va malakalarni shakllantirish metodlari;
 - Bilimlarni amaliyotda qo'llash metodlari.

Ta'limning binaiy metodlari (M.I. Maxmutov)

Vaxlit yondashuv bo'yicha ta'lim metodlari tasnifi (Yu. K. Babanskiy):

O'rnatish metodlari	O'rnatish metodlari
Axboriv-ma'lumotli	Ibro etish (bajarish)
Tushuntirishli	Reproduktiv
Ko'rsatmali-amaliy	Ijodiy-amaliy
Tushuntirishli	O'zmas izlanishli
Undovchi	Izlanishli

• Bilim, ko'nikma va malakalarni mustahkamlash va nazorat qilish

⁶Алекс Муур. Тяльмн берин ва тяльмн олий: педагогива, тяльмн дустури ва тарбия. Рутледж. Ижодичи нашр. 2012. 93-110-бетлар.

metodlari.

- O'quv-bilish faoliyatini tashkil etish va amalga oshirish metodlari.
- O'quv-bilish faoliyatini motivatsiyalash va rag'batlantirish metodlari.
- O'quv-bilish faoliyatini nazorat va o'z-o'zini nazorat qilish metodlari.

O'qitish metodlari:

1. Ta'limiy o'yinlar yoki raqobatchilik – raqobat orqali yoki o'yin orqali qaysi guruh yoki alohida olingan shaxsning boshqarlardan ustunroq ekanligini anglashga yordam beradi. Komyuterli o'yinlar ham juda mashhurdir.

2. Brainstorming – ijodiy fikrlarni to'plash uchun o'tkaziladi, barcha ishtirokchilar tanqid va e'latiqarsiz muayyan muammo yuzasidan o'z fikrlarini ochiq oydin bayon etadilar va ushbu muammoning echimini izlaydilar. Masalan o'quvchilarga dunyodagi ocharchilik muammosi haqida fikr bildirish vazifi qilib topshirilsa o'quvchilar o'z fikr mulohazalarini birin – ketin aytadilar, hamma fikrlar qayd etib olinganidan so'ng ushbu muammo bilan kurashish usullarining eng maqbul variantlari ko'rib chiqiladi.

3. Case studi – Case ta'limi turida 1 ta talaba yoki odatda bir guruh talabalar biror sodir bo'lgan voqea yoki ma'lum vaziyatni tafsilotini namoyish etadilar. Keyin ular biror bir nuqta va to'g'ri fikrga kelishdan oldin, shu vaziyatni muhokama va o'rganish un yig'ilgan bilim va tushunchalarni amalda qo'llashlari talab qilinadi. Texnologiya bilan ta'minlangan case ta'limi odatda tibbiyot ta'limida qo'll keladi va foydalaniladi. Bunda case ta'limi tibbiyot tarixini va bemorning simptomlari, ko'pincha ko'rgazmaviy qurollar, turli holatlar bilan bog'liq simptomlar haqidagi ma'lumot va mutaxasssing ishi haqidagi turli xil fikrlar bog'liqligi to'g'risidagi resurslarni o'z ichiga oladi. Talabalar esa ma'lum bir fikrga kelishdan oldin hamma berilgan ma'lumot va fikrlar ko'rib chiqib muhokama qiladilar.

Bir qator omillar yaxshilab tushunilib qaralsa, va ma'lum bir vaziyatda to'g'ri qaror qabul qilinsa, case ta'limining juda ko'plab sohalarda foydasi katta. Chunki case ta'limi talabalarda ko'p va kerakli resurslardan foydalanishni talab qiladi, bu guruhli yoki masofadan o'qitish mahitiga o'rganish imkoniyatini yaratuvchi eng yaxshi yo'nalish hisoblanadi, keyin esa talabalarga mavzu bilan shug'ullanishlari uchun dastlabki imkoniyatlar beriladi. O'qituvchi doim ham hamma kerakli ma'lumotni o'zlarini yaratishlari shart emas, chunki har qanday sohadagi eng sara ma'lumotlar internet saytlarida allaqachon joylashtirilgan.

4. Qiziqishlar markazi – muayyan bir mavzuga tegishli turli kolleksiya va ekspozitsiyalar orqali o'quvchilarni qiziqishlarini o'rttirishga xizmat qiladi. Masalan o'quvchilarga o'zlarining etnik eklib chiqishlarini izohlovchi turli materiallar, oila shajarasining rasmlari maktabga olib kelish va uni sinfdoshlarga so'zlab berish vazifasi topshiriladi. Bu metod orqali o'quvchilarning dunyo millatlarini kelib chiqishini o'rganishga qiziqishlari ortadi va o'zga madaniyat namoyondalarini hurmat qilishga o'rgatiladi.

1. Colliqua – sinfdagilarning qiziqishlaridan kelib chiqib sinfga taklif qilingan mehmonlar o'z faoliyatlarini va kasblari haqida so'zlab beradilar.

Ushbu sinfga taklif qilingan sozanda o'z kasbi va faoliyati haqida o'quvchilarga ma'lumot berishi, jonli ijro orqali esa o'quvchilarda musiqaga bo'lgan muhabbatni tarbiyalashi mumkin.

1. Hamkorlikda o'qitish – yuklatilgan vazifa va muammolarni bir guruh bilan bir oshiga o'rgatadi.

1. Ommaviy madaniyat tazyiqi (culture jamming) – ommaviy axborot vositalari orqali umuman ommaga qarshi tura olishga va turli stereotiplarni engishga xizmat qiladi.

1. Debat – muayyan mavzu yoki muammoli vaziyatga turli nuqtai nazarlar bilan kurashish va o'z fikrini omma oldida himoya qilishga o'rgatadi.

1. Debriefing – muayyan tajriba yoki sinovdan so'ng o'z hissiy kechinmalari va fikrlarini muayyan muammoli vaziyat bilan almashinish iborat bo'ladi.

1. Demostarasiya – muayyan jarayon yoki qurilmani shtlash va faoliyat namoyishini ko'rsatish ya'ni namoyish qilishdir.

1. Keshfiyot yoki tadqiqotchilik – muayyan vaziyat yoki holatga nisbatan ma'lumot yoki o'z nuqtai nazarini ilgari surishni taqazo etadi.

1. Hukusiya – muayyan mavzu, vaziyat yoki holatni muhokama qilish.⁷

1. Ta'lim metodlarining mohiyati va mazmuni.

1. Hukusiya – o'qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning mohiyati yoki qimmlarga bo'lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo'li bilan ta'lim berish, qisqa va izchil bayon qilinishi. Metodning samarasi ko'p jihatdan o'qituvchining muq mahorati, so'zlarni o'z o'mida, ifodali bayon qilishi, muammoli, o'quvchilarning yoshi, niwojanlash darajasini inobatga olgan holda muammoli mavzuga bog'liq, shu bois hikoya mazmuni o'quvchilarning mavjud bilimlariga tayanishi, ularni kengaytirishga xizmat qilishi zarur. Hikoyaning muvofiqdirligi bilan boyitilishi maqsadga muvofiqdir.

Hukusiya qilinayotgan materialni samaralash maxsus reja asosida amalga oshiriladi. O'qituvchi har bir darsda uning maqsadini aniq belgilab oladi, undagi muammoli tushunchalarga alohida urg'u berishga e'tiborni qaratadi.

1. Suhbat – savol va javob shaklidagi dialogik ta'lim metodi bo'lib, u fanga o'qituvchi ma'lum, xatto undan o'z faoliyatida Suqrot ham mohirona foydalanagan. Suhbat ta'lim jarayonida ko'p funksiyalar (aqliy fikrlash, muammoli, muoloqot madaniyati va boshqa sifatlarni shakllantiradi) bajaradi, ammo muayyan o'quvchida faollikni yuzaga keltiradi. Suhbat o'qituvchi fikrga aniq harakat qilish, natijada yangi bilimlarni bosqichma-bosqich egallashga xizmat beradi.

1. Suhbat – faoliyatini endigina boshlagan o'qituvchi uchun murakkab ta'lim berishni hisoblanadi, binobarin, savollarni tayyorlash, ularning kelma-ketligini ta'minlash ko'p vaqt talab etadi, uni tashkil etishda esa barcha o'quvchilarning muvofiqdirligi jihat etish talab qilinadi. O'qituvchi oddiy savollar berishi,

⁷ What teachers need to know about teaching methods. Peter WestWood, Camberwell, Victoria, Australia, 2008 p.16-36.

o'quvchilarga ular yuzasidan batafsil o'ylash uchun vaqt ajratish, o'quvchilarning javoblari esa diqqat bilan tinglashi, zarur o'rinlarda ularni sharhlashi lozim. shu bois subhatda bilish deduktiv yoki induktiv yo'l bilan amalga oshadi. Deduktiv subhat o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lgan qoidalar, tushunchalar, hodisalar, jarayonlar asosida tashkil etilib, o'quvchilar tahlil yordamida xususiy xulosalarga keladilar. Subhatning induktiv shaklida alohida dalillar, tushunchalarning tahlil asosida umumiy xulosaga kelinadi. Suhbat ko'proq o'quvchilarni yangi bilimlar bilan tanishtirish, bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlash, nazoratni tashkil etish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni tashxislashda ijobiy natijalarni beradi. Suhbat turli ko'rinishlarda, ya'ni, kirish, yakuniy, individual va guruhli subhattarзда tashkil etiladi.

Tushuntirish o'quv materiali mazmunini isbot, tahlil, umumlashtirish, taqqoslash asosida bayon qilishdir. Bu metod hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo'llaniladi. Undan odatda, nazariy materiallar hamda murakkab masalalarni o'rganishda foydalaniladi. Tushuntirish jarayonida o'quv materialining bir qadar qiyin unsurlari ko'zga tashlanadi va shu asosda materialning mohiyati ochib beriladi. Tushuntirish samarasi ko'p hollarda o'qituvchining ko'rgazmali vositalardan oqilona foydalanishiga bog'liq bo'ladi.

Ma'ruza - yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish usuli sanalib, uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: qat'iy mantiqiy ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimliliigi. Maktab ma'ruzasi mazmunini murakkab tizimlar, hodisalar, obyektlar, jarayonlar, ularning sababli-oqibatli bog'lanishlari, qonun va qoidalar tashkil etadi. shu bois ma'ruza maktab sharoitida yuqori sinflardagina qo'llaniladi. Chunki u butun dars jarayonini qamrab olishi mumkin. Ma'ruza usuli tushuntirish va subhatning asta-sekin kengayib borishidagi vujudga keladi va bu vaqtda o'quvchilarni qisqacha yozib olish (konspektlash)ga o'rgata boradi. Ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashda ko'rgazmali metodlar haru alohida ahamiyatga ega.

Tasvir (illyustratsiya) usuli namoyish usuliga chambarchas bog'liq bo'lsada, didaktikada alohida o'rganiladi. Ilyustratsiya narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning ranziy ko'rinishlari - chizma, port, rasm, fotosurat, yassi modellar va boshqalar yordamida ko'rsatishni taqozo etadi.

Namoyish (demonstratsiya) usuli o'rganilayotgan obekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'llaniladi va ayni chog'da predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniladi. Tabiiy obektlarni namoyish qilishda odatda uning tashqi ko'rinishi (shakli, hajmi, miqdori, rangi, qismlari, ularning o'zaro munosabatlariga) e'tibor qaratiladi, so'ngra ichki tuzilishi yoki alohida xususiyatlarini o'rganishga o'tiladi. Ko'rsatish ko'p hollatlarda o'rganilayotgan obektlarning subekti yoki chizmasi yordamida kuzatiladi.

Amaliy metod - o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar echimini topishga yo'naltirilgan jarayonda qo'llashni taqozo etadi. Bunda nazariy

bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil qilinadi. Amaliy ishlar sinfida tabiiy sharoitlar - maktab er maydoni, issiqxona, geografik maydonlarda ishga oshiriladi. Ularni amalga oshirishda sodir etiladigan harakatlar o'quvchilarning imonidan nazorat qilinadi va zarur hollarda yo'riqnomalar yoki maxsus ko'rsatmalar o'quvchilarga e'tiboriga havola etadi.

Mashq - aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko'nikmalarini oshirish yo'lidagi ko'p marta takrorlanishlar bo'lib, mashqsiz ko'nikma hamda maktabdagi shakllantirish imkon emas. Mashqlar og'zaki, yozma, gradikaviy (masalan jarayonlar mohiyatini ifodalash), ijtimoiy-foydali, jismoniy va boshqa turdagi bo'linadi.

Laboratoriya ishlari o'quvchilarning jihoz, maxsus uskuna, qurol hamda boshqa texnikaviy qo'llardan foydalanilgan holda tajribalarni o'tkazish metodlari bo'lib, ular ko'proq tabiiy fanlar asoslarini o'rganishda qo'llaniladi. Bu metod o'quvchilarning asbob-uskunalar bilan ish ko'rish, o'lchash ishlarni amalga oshirish va ularning natijalariga ishlov berish kabi ko'nikmalarni tekzor oshirishga imkon beradi. Laboratoriya ishlarni bajarish maxsus qurollar va vositalar, shuningdek, materiallar hamda vaqtni sarflash, ularni ishga tayyor qilishga ketirishni talab etadi. Biroq bu harakatlar o'quvchilarning yuqori darajadagi faolligi asosida mustaqil ravishda tajriba va o'lchash ishlarni tashkil etish bilan takomillashtirilib boriladi.

Didaktik o'yin o'rganilayotgan obyekt, hodisa va jarayonlarni oshirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi. Ayni vaqtda o'yin ham ijtimoiy bo'lib ko'rinishi sanaladi.

Ta'lim metodlarini tanlash. Pedagogika fani da, o'qituvchilarning amaliy tajribasini o'rganish va umumlashtirish asosida ta'lim metodlarini tanlashda o'qituvchilarning o'zlarining o'rganilayotgan shart-sharoitlar va aniq holatlarga bog'liq mavzularni yondashuvlar vujudga keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda quyidagi vositalar inobatga olinishi lozim:

- Ta'limning umumiy maqsadlari.
- Fanning va o'rganilayotgan mavzuning mazmuni hamda o'ziga xosliklari.
- Biror fanni o'qitish metodikasining o'ziga xosliklari.
- Materialni o'rganishga ajratilgan vaqt.
- O'quv mashg'ulotining maqsadi, vazifalari va mazmuni.
- O'quvchilarning yoshi va bilim imkoniyatlari.
- O'quvchilarning tayyorgarlik darajasi.
- Ta'lim muassasasining moddiy ta'minlaniligi.
- O'qituvchining nazariy, amaliy va metodik tayyorgarligi, pedagogik mahoratini egallaganlik darajasi.

8. Ta'lim vositalari va ularning vazifalari. Ta'lim vositalari. Ta'lim vositalari ta'lim vositalari bilan birgalikda qo'llaniladi. Ta'lim vositalari - bu yangi bilimlarni o'zlashtirish uchun o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan

o'quvchilarga ular yuzasidan batafsil o'ylash uchun vaqt ajratish o'quvchilarning javoblarini esa diqqat bilan tinglashi, zarur o'rinlarda ularni sharhlashi lozim. shu bois subhadda bilish deduktiv yoki induktiv yo'l bilan amalga oshadi. Deduktiv subhatt o'quvchilarga oldindan ma'lum bo'lgan qoidalar, tushunchalar, hodisalar, jarayonlar asosida tashkil etilib, o'quvchilar tahlil yordamida xususiy xulosalarga keladilar. Subhattning induktiv shaklida alohida dalillar, tushunchalarning tahlil asosida umumiy xulosaga kelinadi. Subhatt ko'proq o'quvchilarni yangi bilimlar bilan tanishtirish, bilimlarni tizimlashtirish va mustahkamlash, nazoratni tashkil etish hamda o'zlashtirilgan bilimlarni tashxislashda ijobiy natijalarni beradi. Subhatt turli ko'rinishlarda, ya'ni, kirish, yakuniy, individual va guruhl subhattarizida tashkil etiladi.

Tushuntirish o'quv materialini mazmunini isbot, tahlil, umumlashtirish, taqqoslash asosida bayon qilishdir. Bu metod hikoyaga nisbatan birmuncha keng qo'llaniladi. Undan odatda, nazariy materiallar hamda murakkab masalalarni o'rganishda foydalaniladi. Tushuntirish jarayonida o'quv materialining bir qadam qiyin unsurlari ko'zga tashlanadi va shu asosida materialning mohiyati ochib beriladi. Tushuntirish samarasi ko'p hollarda o'qituvchining ko'rgazmali vositalardan oqilona foydalanishiga bog'liq bo'ladi.

Ma'ruza - yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish metodi sanalib, uning o'ziga xos xususiyatlari quyidagilardan iborat: qat'iy mantiqiy ketma-ketlik, uzatilayotgan axborotlarning ko'pligi, bilimlar bayonining tizimliliigi. Maktab ma'ruzasi mazmunini murakab tizimlar, hodisalar, obektlar, jarayonlar, ularning sababli-oqibatli bog'lanishlari, qonun va qoidalar tashkil etadi. shu bois ma'ruza maktab sharoitida yuqori sinflardagina qo'llaniladi. Chunki u butun dars jarayonini qamrab olishi mumkin. Ma'ruza metodi tushuntirish va subhattning asta-sekin kengiyib borinishdan vujudga keladi va bir vaqtda o'quvchilarni qisqacha yozib olish (konspektlash)ga o'rnatib beradi. Ta'lim sifati va samaradorligini ta'minlashda **ko'rgazmali metodlar** ham alohida ahamiyatga ega.

Tasvir (illyustratsiya) metodi namoyish metodiga chambarchas bog'liq bo'lsada, didaktikada alohida qo'llaniladi. Ilyustratsiya narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning raxizy ko'rinishlari - chizma, port, rasn, fotosurat, yassi modelllar va boshqalar yordamida ko'rsatishni taqozo etadi.

Namoyish (demonstratsiya) metodi o'rganilayotgan obekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'llaniladi. Ilyustratsiya narsa, hodisalar va jarayonlarni ularning raxizy ko'rinishlari - chizma, port, rasn, fotosurat, yassi modelllar va boshqalar yordamida ko'rsatishni taqozo etadi.

Amaliy metod - o'zlashtirilgan bilimlarni amaliy masalalar echimini topishga yo'naltirilgan jarayonda qo'llashni taqozo etadi. Bunda nazariy

bilimlarni amaliyotda qo'llash ko'nikmasi hosil qilinadi. Amaliy ishlar sinfda ko'p tabiiy sharoitlar - maktab er maydoni, issiqxonalar, geografik maydonlarda amalga oshiriladi. Ularni amalga oshirishda sodir etiladigan harakatlar o'quvchilar tomonidan nazorat qilinadi va zarur hollarda yo'riqnomalar yoki maxsus ko'rsatmalar o'quvchilar e'tiboriga havola etadi.

Mashq - aqliy yoki amaliy (jismoniy) harakatlarni bajarish ko'nikmalarini oshirish yo'lidagi ko'p marta takrorlanishlar bo'lib, mashqsiz ko'nikma hamda bilimlarni shakllantirish mumkin emas. Mashqlar og'zaki, yozma, gradikaviy (yoki jarayonlar mohiyatini ifodalash), ijtimoiy-foydali, jismoniy va boshqa turdagi bo'linadi.

Laboratoriya ishlari o'quvchilarning jihoz, maxsus uskuna, qurol hamda tabiiy obektlar qo'llanilgan foydalangan holda tajribalarni o'tkazish metodlari bo'lib, ular ko'proq tabiiy fanlar asoslarini o'rganishda qo'llaniladi. Bu metod o'quvchilarning asbob-uskunalar bilan ish ko'rish, o'chash ishlarni amalga oshirish va ularning natijalariga ishlav berish kabi ko'nikmalarini tekzor o'zlashtirishga imkon beradi. Laboratoriya ishlarni bajarish maxsus qurim va jihozlar, shuningdek, materiallar hamda vaqtni sarflash, ularni ishga tayyorlashga kelishni talab etadi. Biroq bu harakatlar o'quvchilarning yuqori darajadagi faolligi asosida mustaqil ravishda tajriba va o'chash ishlarni tashkil etish bilan takomillashtirilib boriladi.

Didaktik o'yin o'rganilayotgan obekt, hodisa va jarayonlarni o'zlashtirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi. Ayni vaqtda o'yin ham ijtimoiy faoliyat ko'rishni sanaladi.

Ta'lim metodlarini tanlash. Pedagogika fani da, o'qituvchilarning amaliy tajribalari o'rganish va umumlashtirish asosida ta'lim metodlarini tanlashga o'qituvchilarning jarayoni kechayotgan shart-sharoitlar va amiq holatlarga bog'liq bo'lgan yondashuvlar vujudga keladi. Ta'lim metodlarini tanlashda quyidagi holatlar inobatga olinishi lozim:

- Ta'limning umumiy maqsadlari.
- Fanning va o'rganilayotgan mavzuning mazmuni hamda o'ziga xosliklari.
- Biron fanni o'qitish metodikasining o'ziga xosliklari.
- Materialni o'rganishga ajratilgan vaqt.
- O'quv mashg'ulotining maqsadi, vazifalari va mazmuni.
- O'quvchilarning yoshi va bilish imkoniyatlari.
- O'quvchilarning tayyorgarlik darajasi.
- Ta'lim muassasasining moddiy ta'minlanganligi.
- O'qituvchining nazariy, amaliy va metodik tayyorgarligi, pedagogik mahorati egallaganlik darajasi.

Ta'lim vositalari va ularning vazifalari. Ta'lim vositalari. Ta'lim vositalari ta'lim vositalari bilan birgalikda qo'llaniladi. Ta'lim vositalari - bu ushbu bilimlarni o'zlashtirish uchun o'qituvchi va o'quvchilar tomonidan

foydalaniladigan obyekt. Ta'lim vositalari katta ahamiyatga ega. Ta'limning barcha vositalari ta'lim maqsadlarini muvafaqqiyatli amalga oshiradi.

Didaktik vositalar deganda, o'quv va ko'rgazmali qo'llanmalar, namoyishli qurilmalar, texnik vositalar tushuniladi.

Ta'lim vositalari o'zida o'quv-tarbiyaviy maqsadga erishish uchun zarur bo'lgan moddiy yoki ma'naviy qadriyatlar aks ettiradi. Odatta ular ta'lim metodlariga mos holatda foydalaniladi. Biroq agar metodlar «qanday o'qitish» savoliga javob bersa, vositalar esa, «uning yordamida niamani o'qitish» savoliga javob beradi.

An'anaviy ravishda qo'llaniladigan ta'lim vositalariga darslik, rasmlar, jadvallar, nutq, o'quv-ustaxonasi jihozlari, laboratoriyalar, axborot vositalari, o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish vositalari kiradi. Didaktik vositalar metodlar singari ta'limiy, tarbiyaviy va rivojlanituvchi funksiyalarni bajaradi. Bundan tashqari o'quvchilarning o'quv-bilish faoliyatini hosil qilish, boshqarish va nazorat qilish vazifalarini bajaradi. Didaktik vositalar audiovizuallik tafsilotida motivation, axborot, ta'lim jarayonini boshqarish, optimallashtirish funksiyalarini bajaradi.

Fanni o'qitish bilan bog'liq holda ta'lim vositasi tanlanadi. O'qituvchi o'zining ixtiyori bo'yicha ko'rgazmali material, o'quv qo'llanmalar foydalanishi mumkin. Ta'lim vositasini qo'llashning yana bir jihati albatta ta'lim jarayonining tarkibiy qismi sifatida aks ettirishdir.

Ta'lim vositasini tanlab olish ta'lim metodini tanlab olish bilan bog'liq. Agar ta'limning faol metodi(kitob bilan ishlash, mashqlar) foydalanilisa, u holda o'quv qo'llanmalari, darsliklar va ta'limning texnik vositalaridan foydalaniladi. Aynan ta'limning aktiv-texnik vositalari amaliy metodlarda foydalaniladi. Ta'limning faollikni nisbatan kam talab etadigan metodlari(o'quvchilar eshitadi, ya'ni hikoya, ma'nuz, tushuntirish, ekskursiya) ta'limning ko'rgazmali vositalaridan foydalaniladi. Ta'limning ko'rgazmali vositalari pedagogning o'zi tomonidan tuzilgan bo'lishi mumkin.

Vositalarining istalgan turidan foydalanishda o'lchov va mutanosiblikka e'tibor berish kerak. Masalan, ko'rgazmali vositalarning soni etarli bo'lmishligi bilimlarning sifatiga ta'sir ko'rsatadi, bilishga qiziqishni pasaytiradi, obrazli idrok etishni rivojlantirmaydi. Ulardan haddan tashqari foydalanish o'quvchilarning o'rganilayotgan fanga engil-yelpi qarashiga olib keladi. Murakkab mavzularni o'rganishda 4-5 demonstratsiya optimal hisoblanadi.

Ta'lim vositalari tasnifi aniq va yagona bo'lishi mumkin emas. Ta'lim vositasining ahamiyatli tomoni ularning birgalikda qo'llanilishidir va hech qachon bir-birini inkor etmaydi.

O'qituvchining vazifasi - dars jarayonini faollashtirish uchun ta'limning samarali vositasini tanlab olishdir.

Ta'lim vositalarini tasniflashda turli asoslarga ko'ra yondashish mumkin:

- faoliyat subyektiga ko'ra; - faoliyat obyektiga ko'ra;
- o'quv axborotiga munosabatiga ko'ra;

o'quv jarayonidagi vazifasiga ko'ra.

Faoliyat subyektini bo'yicha ta'lim vositalari o'rgatish va o'rganishga

bo'yicha

O'rgatish vositalari. Masalan, namoyishli-tajriba qurollari. Bunday vositalar o'qituvchi tomonidan mavzuni tushuntirish va mustahkamlash uchun foydalaniladi.

O'rganish vositalari. Masalan, laboratoriya-praktikum qurollari. Bunday vositalar o'quvchilar tomonidan yangi bilimlarni egallash uchun qo'llaniladi. Didaktik vositalar o'qituvchi va o'quvchi uchun xosligiga qarab, ikkiga bo'linadi. Birinchisiga ko'ra, narsalar o'qituvchi tomonidan ta'limning maqsadlarini samarali realizatsiyalash uchun qo'llanilisa, ikkinchisi - bu o'rganilarning individual vositalari, darsliklar, daftarlardir. Bundan tashqari didaktik vositalar o'qituvchi va o'quvchilar faoliyat turiga ko'ra sport qurollari, kartalari va geografiya maydonchasi, kompyuterlarga ham bo'linadi.

Faoliyat obyektlari bo'yicha ham ta'lim vositalari ikkiga bo'linadi:

Material ta'lim vositalari. Bu o'quv qo'llanmalar, darsliklar, jadvallar, tasvirlar, modellar, o'quv-texnik vositalar, mebel, o'quv-laboratoriya qurollari, ko'rgazmali vositalar bo'lishi mumkin.

O'quv axborotiga munosabatiga ko'ra ta'lim vositalari yangi materialni o'rganish vositalari, takrorlash, mustahkamlash, umumlashtirish vositalari, bilimlarni nazorat qilish vositalari, o'quv jarayonini tashkil etish va boshqarish vositalari va axborot vositalariga bo'linadi.

O'quv jarayonidagi vazifasiga ko'ra ta'lim vositalari kommunikatsiya vositalari va o'quv ishlari vositalariga tasnif etiladi. O'quv ishi vazifa, masalan, masalalarni hal etish, turli mashqlarni bajarish jarayonidir. Ta'lim - kommunikatsiya (muloqot) o'qituvchi va o'quvchilarning o'quv faoliyatini amalga oshirish kommunikativ-faoliyatli jarayon. Kommunikatsiya - bu kodlash o'qituvchi nutqidagi atamalarda, uzatish (yozilish) va o'quvchilarning fikrlarini qabul qilishi (tushunish) va dastlabki eslab qolish).

Didaktik vositalar his qilish, sezish uchun foydalanishiga ko'ra ham tasnif etiladi. Bunday bog'liqlikka ko'ra didaktik vositalar vizual (ko'rish) - kognitiv(original) narsalar yoki turli obrazli ekvivalentlari, diagrammalar, kartalar, audial(eshitish) - radio, magnetofon, musiqa asboblari; avtoavtomatik(ko'rish-yeshitish) - ovuzli filmlar, televidenie, kompyuterlar, didaktik nashinalar, elektron darsliklar.

Ta'limning texnik vositalari. TTV - bu o'zida o'quv-axborotlarni uzatish-ovuzli aks ettiruvchi asbob va moslamalardir. Ularga quyidagilar kiradi: o'zining kinofilmlari; diafilmlar; kompyuterlar; magnetofon tasmlari; telekommunikatsiya; teleko'rsatuvlar.

Ta'limning texnik vositalarini quyidagi turlarga ajratish mumkin: axborot uzatish(kombinatsion); trenajyor; bilimlarni nazorat qilish vositalari; audiovizual vositalar.

Ta'limning texnik vositalari quyidagi funksiyalarni bajaradi:

- ta'limning sifati va samaradorligini oshiradi;
- o'quv jarayonining jadallashuvini ta'minlaydi;
- o'quvchilarni idrok qilishga yo'naltiradi;
- o'quvchilarda bilimlarni egallashga nisbatan katta qiziqish hosil qiladi;
- dunyoqarashni, ishonchni, o'quvchilarning axloqiy qiyofasini shakllantirishga yordam beradi;
- o'quv ishiga nisbatan o'quvchilarda emotsional munosabatni oshirishni ta'minlaydi;
- bilimlarni nazorat, o'zini-o'zi nazorat qilishni ta'minlaydi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Ta'lim metodlari deb nimaga aytiladi?
2. «Ta'lim usuli», «pedagogik texnologiya», «metodika» tushunchalariga izoh bering.
3. Ta'lim metodlari tasnifini izohlang.
4. Ta'lim metodlarining mazmun-mohiyatini bayon eting.
5. Ta'lim vositalari deganda nima tushuniladi?
6. Ta'lim vositalari tasnifini izohlang.
7. Ta'limning texnik vositalariga nimalar kiradi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" –T.: Sharq, 1997, B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonda nivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasi. –T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika.-T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika.–T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.–T.: Ta'lim markazi, 1999 - 136 b.
9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro'z, 2012 y.
10. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.
11. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. –T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. –T.: Navro'z, 2011 .
13. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.–T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020 y.

8 MAVZU. TA'LIMNI TASHKIL ETISH SHAKLLARI VA TURLARI

Reja:

1. Ta'limni tashkil etishning shakllari.
2. Dars - ta'lim tashkil etishning asosiy shakli.
3. Darsning turlari va tuzilishi.
4. Darsga qo'yiladigan talablar.
5. O'quvchining darsga tayyorlanishi.
6. Ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari.

Tayanch so'zlar: tashkil etish, shakl, ta'limni tashkil etish shakli, ta'limni tashkil etish tizimi, dars, darsning turlari, ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari.

1. Ta'limni tashkil etishning shakllari. Ta'limni tashkil etish shakli - bu o'quvchi va o'quvchining belgilangan tartibda, muayyan maqsadga muvofiq va buni rejimda tashkil etiladigan o'quv-bilish faoliyatining tashqi ifodasidir. Umumiy pedagogika fani va amaliyotida ta'limni tashkil etishning turli shakllari mavjud. Jamiyat rivojining har bir yangi bosqichi ta'limni tashkil etishga o'z ta'limni o'tkazadi.

Ayni vaqtda ta'limning quyidagi shakllari ajratib ko'rsatiladi: **individual, individual-guruhli, sinf-dars, lektsiya-seminar va sinfdan tashqari, maktabdan tashqari, maktabdan tashqari.** Ular o'quvchilarni qamrab olish, o'quvchilar faoliyatini tashkil etishi, jamoaviy va individual shakllarning xususlari; mustaqilligi darajasi va o'qish jarayoniga rahbarlik qilish imkoniyatini kabi belgilarga ko'ra quyidagi uch asosiy turga ajratiladi: **individual, sinf-dars; ma'ruza-seminar.**

Qadim zamonlarda mavjud bo'lgan o'qitishning eng qadimgi shakli ta'limning **individual shakli** hisoblanadi. O'qishni tashkil etishning individual shakli antik davr va o'rta asrlarda yagona usul bo'lgan, undan ba'zi davrlarda XVIII asrgacha keng foydalanilib kelingan.

XVI asrdan boshlab individual o'qitish shaklining ahamiyati pasayib, uning o'rnini ta'limning **individual-guruhli shakli** egallashiga imkon berdi.

Ulardan biri bolalarning **guruhli (jamoali) ta'limi** sanaladi. U G'arbiy Yevropa (hozirgi Belorussiya va Ukrainaning g'arbiy qismlari) **birondarlik maktablarida** ilk bor qo'llanilgan va u sinf - dars shaklining asosi bo'lib qolgan. Bu maktablar XVI asrda Yan Amos Komenskiy tomonidan "Buyuk daktika" nomida nazariy jihatdan asoslab, berildi va ommaviylashtirildi. Olim pedagogikaga **o'quv yili, o'quv kuni, dars, mashg'ulotlar usridagi tanaffus, o'quv ta'limlari** kabi tushunchalarni kiritdi. Sinf-dars tizimi garchi 350 yil avval asoslangan bo'lsa, bugungi kunda ham keng qo'llanilib kelinmoqda.

XIX asr oxiri XX asr boshlarida, aqliy rivojlanishida farqi bo'lgan o'quvchilarni o'qitishda individuallashtirishga ahamiyat qaratish masalasi ayniqsa dolzarb xususiyat kasb etdi. shunga mos ravishda **tanlab o'qitish** shakli yuzaga keldi (AQShda **Batov**, Yevropada **Mangemy** tizimi).

Yevropa va AQShda, XX asr boshida o'quvchilarning individual, faol mustaqil o'quv ishlarini ta'minlashga qaratilgan ko'plab ta'lim tizimlarining samaradorligi sinab ko'rilgan. 1905 yili Dalton shahrida (Massachusetts shtati) o'qituvchi elena Park Xerst tomonidan birinchi bor qo'llanilgan **ta'limning individuallashtirilgan tizimi** ular orasida eng radikal hisoblangan. Bu tizim **dalton-reja** nomi bilan pedagogika va maktab tarixiga kirdi. U ba'zan **laboratoriya yoki ustaxonalar tizimi** deb ham ataydilar.

Birinchi universitetlar paydo bo'lishi bilan ta'limning ma'ruza- seminar tizimi yuzaga kela boshlaydi. U yaratilgan paytdan beri hali deyarli hech bir katta o'zgarishlarga ega emas. Ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya ishlar, konsultatsiya va tanlagan kasbi bo'yicha amaliyot hozirgacha leksiya-seminar tizim sifatida o'qishning asosiy shakllaridan biri bo'lib kelmoqda. Leksiya seminar tizimi o'zining sof ko'rinishida oliy va oliy maktabdan keyingi ta'lim amaliyotida qo'llaniladi.

2.Dars - ta'lim tashkil etishning asosiy shakli. Dars bevosita o'qituvchi rahbarligida aniq belgilangan vaqt davomida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli sanaladi. Darsda har bir o'quvchi xususiyatlarini hisobga olish, barcha o'quvchilarning mashg'ulot jarayonida o'rganilayotgan fan asoslarini egallab olishlari, ularning idrok etish qobiliyatleri va ma'naviy-xoqliq sifatlarini tarbiyalash hamda rivojlantirish uchun qulay sharoitlar yaratiladi.

Yangilanayotgan pedagogik tafakkur o'quvchilarga ko'ra zamonaviy dars o'quv muassasasining mulkiy mansubligidan qat'i nazar quyidagi xususiyatlariga ega bo'lishi lozim: ta'limning tarbiyaviy maqsadlarga bo'sundirilganligi, o'quvchini komil shaxs sifatida shakllantirishga yo'naltirilganligi, ilmiyligi va izchilligi, tarbiyalanuvchining faolligi va mustaqilligini ta'minlashga qaratilganligi, insonparvarlik yo'nalishiga egaligi, tizimliliigi, bilimlarni ogli ravishda o'zlashtirishga qaratilganligi, amaliy axamiyatga egaligi va h.k.³

Dars ta'limning boshqa shakllaridan farq qiluvchi o'ziga xos belgilarga ega, chunki: o'quvchilarning doimiy guruhi, o'quvchilar faoliyatiga ularning har biri xususiyatlarini hisobga olish bilan rahbarlik qilish, o'rganilayotgan fan asoslarini bevosita darsda egallab olish (bu belgilari darsning faqat mazmunini emas, balki o'z xususiyatini ham aks ettiradi).

3.Darsning turlari va tuzilishi. Darsning quyidagi turlari mavjud:

- Aralash (kombinatsion dars)
- Yangi bilimlarni bayon qilish darsi.
- O'rganilganlarni takrorlash va mustahkamlash darsi.

³<https://en.wikipedia.org/wiki/Lesson>

o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish darsi.

laboratoriya darslari.

Amaliy darslar.

Aralash darsning tuzilishi:

a) tashkiliy qism;

b) o'rganilgan mavzuni takrorlash (uy vazifasini tekshirish); v) yangi mavzuni

bayon qilish;

g) o'rganilgan materialni mustahkamlash;

g) o'quvchilarni baholash;

z) uy vazifasini berish.

Yangi bilimlarni bayon qilish darsining tuzilishi:

a) tashkiliy qism;

b) yangi mavzuni bayon qilish;

v) o'rganilgan materialni mustahkamlash;

z) uy vazifasini berish.

O'rganilganlarni takrorlash va mustahkamlash darsining tuzilishi:

a) tashkiliy qism;

b) o'rganilgan mavzularga doir savol-javob o'tkazish;

v) o'rganilgan mavzularga doir amaliy topshiriqlarni bajarish;

g) o'quvchilarni baholash.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish

darsining tuzilishi:

a) tashkiliy qism;

b) o'rganilganlarni umumiy tarzda takrorlash (yodga tushirish);

v) nazorat ishini o'tkazish;

z) uy vazifasi (o'rganilganlarni qayta takrorlash maqsadida)

Laboratoriya darslarining tuzilishi:

a) tashkiliy qism;

b) nazariy materiallarni mustahkamlash;

v) laboratoriya ishini o'tkazish;

g) o'quvchilarni baholash;

d) uy vazifasi.

Amaliy darslarning tuzilishi:

a) tashkiliy qism;

b) nazariy materiallarni mustahkamlash;

v) amaliy ish topshiriqlarni bajarish;

g) o'quvchilarni baholash;

d) uy vazifasi.

Darsga qo'yiladigan talablar. Har bir dars quyidagi uchta asosiy maqsadga erishishga yo'naltiriladi: o'qitish, tarbiyalash, rivojlantirish. Ana shularni hisobga olib darsga umumiy talablar didaktik, tarbiyaviy va rivojlantiruvchi talablarda aniq ifodalanadi.

4. Darsga qo'yiladigan talablarga har bir darsning ta'lim vazifalarini aniq belgilash, darsni axborotlar bilan boyitish, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarni hisobga olish bilan mazmunini optimallashtirish, idrok etish eng yangi texnologiyalarini kiritish, turli xildagi shakli, metodlari va ko'rinishlaridan nasa ravishda foydalanish, dars tuzilishini shakllantirishga ijodiy yondashish, jamoaviy faoliyat usullari bilan birga o'quvchilar mustaqil faoliyatlarini turli shakllaridan birga foydalanish, operativ qayta aloqani ta'minlash, amaliy nazorati va boshqaruvni amalga oshirish, ilmiy mo'ljal va darsni mahorat bilan o'tkazishni ta'minlash kabilar kiradi.

Darsga nisbatan qo'yiladigan **tarbiyaviy talablar** o'quv materialining tarbiyaviy imkoniyatlarini aniqlash, darsdagi faoliyat, aniq erishilishi mumkin bo'lgan tarbiyaviy maqsadlarni shakllantirish va qo'yish, faqat o'quv ishlari maqsadlari va mazmunidan tabiiy ravishda kelib chiqadigan tarbiyaviy masalalarni belgilash, o'quvchilarni umuminsoniy qadriyatlarda tarbiyalash, hayotiy muhim sifatlar (tirishqoqlik, tariblilik, mas'uliyatlilik, intizomlilik, mustaqillik, ish bajarishga qobiliyatlilik, e'tiborlilik, halollik va boshqalar)ni shakllantirish, o'quvchilarga diqqat-ye'tiborli munosabatda bo'lib, pedagogik odob talablariga amal qilish, o'quvchilar bilan hamkorlik va ularning muvaffaqiyat qozonishlaridan manfaatdor bo'lishdan iborat.

Barcha darslarda doim amalga oshirilib boriladigan **rivojlantiruvchi talablar**ga o'quvchilarda o'quv-rganish faoliyati ijobiy sifatleri, qiziqish, ijodiy tashabbuskorlik va faollik shakllantirish hamda rivojlanirishi, o'quvchilarning idrok etish imkoniyatlari darajasini o'rganish, hisobga olish, "rivojlanishning yaqin zoxonasini loyihalashtirish", "o'zib ketish" darajasidagi o'quv mash'ulotlarini tashkil etish, rivojlanishidagi yangi o'zgarishlarni rag'batlantirish, o'quvchilarning intellektual, emotional, ijtimoiy rivojlanishlaridagi esakshlarni oldindan ko'ra bilish, boshlanayotgan o'zgarishlarni hisobga olish asosida o'quv mash'ulotlarini operativ qayta qurish kabilar kiradi.

5. **O'qituvchining darsga tayyorgarligi.** O'qituvchining darsga tayyorgarligida quyidagi o'rta bosqich ko'zga tashlanadi: **taxxislash, bashoratlash, loyihalashtirish va rejalashtirish.** Algoritmi amalga oshirish aniq sharoitlarni taxxislash bilan boshlanadi.

Taxxis didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini belgilashdir. Unda o'quvchilarning imkoniyatlari, ularning faoliyatleri va xulqlari, motivlari, talab va layoqatlari, qiziqish va qobiliyatlari, bilimdonlik darajasi, o'quv materialining xususiyati, uning amaliy ahamiyati, dars tuzilishi, yangi axborotni o'zlashtirish, mustahkamlash va tizimlashtirish, bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish hamda tuzatish kabi holatlar namoyon bo'ladi.

Bashoratlash bo'lajak darsni tashkil etilishining turli varianlarini baholash va ulardan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma'qulini tanlab olish.

Loyihalashtirish va rejalashtirish o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish bo'lib, u darsga tayyorlanishning yakuniy bosqichi bo'lgan **Loyiha** (boshqarish dasturi) qisqa va aniq, erkin tuzilgan, pedagog o'z uchun boshqarish jarayoni muhim vaziyatlari (kimdan va qachon so'rash, qachon mavzuni kiritish, mashg'ulot keyingi bosqichiga qanday o'tish, oldindan ko'rib olingan qiyinchiliklar yuzaga kelganida jarayonni qaysi sxema bo'yicha qayta o'zgartirish)ni belgilab olishga imkon beruvchi hujjatdir.

6. **Ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllari.** Ta'limning yordamchi shakllari: to'garak, konferensiya, maslahat (konsultatsiya), fakultativ mashg'ulot, o'quv ekskursiyalari, o'quvchilarning mustaqil uy ishlari va boshqalar sanaladi.

Maktabdan tashqari mashg'ulotlarning asosiy va barqaror turlariga o'qish jarayonining tarkibiy qismi sifatida qaraladigan, o'quvchilarning **mustaqil uy ishlari** kiradi. Uning asosiy maqsadi - darsda o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalarini kengaytirish, chuqurlashtirish, ularni esdan chiqarishning oldini olish, o'quvchilarning individual layoqati, iste'dod va qobiliyatini rivojlantirishdan iborat.

Fan to'garaklari yo'nalishi, mazmuni, ish metodi, o'qish vaqti va boshqa jihatlar bilan ajralib turadi. Ular o'quvchilarning qiziqishi va qobiliyatlarini rivojlantirish, o'qishga ijobiy munosabatlarni shakllantirishga yordam beradi.

Ta'limning yordamchi shakllari **ekskursiyalar** ham kiradi. Ular jamoaviy, guruhli va kichik guruhli bo'lishi mumkin. O'quv ekskursiyalari asosida fanlar hamda bir qancha fanlar bo'yicha ham rejalashtiriladi. Ekskursiyani muvaffaqiyatli o'tkazish uchun o'qituvchi unga puxta tayyorlanishi: obyekt va mashrut bilan oldindan tanishib chiqishi, to'la rejaning o'zlashtirish, o'quvchilarni bo'lajak topshiriqlarni bajarishga jalb eta olishi kerak.

O'quv rejasi turli **fakultativ va tanlov bo'yicha kurslarni** tashkil etishni hisobga tutadi. Ular o'quvchilar, ularning ota-onalari istak va qiziqishlarini hisobga olish bilan bog'liqlikda ishlab chiqiladi. Fakultativ va tanlov fanlari ta'limni aniqlashda faqat o'quvchilar istaklari emas, balki ijtimoiy talablar va ularning imkoniyatidan kelib chiqiladi. Fakultativ va tanlovi bo'yicha mashg'ulotlar majburiy va umumiy o'rta ta'lim fanlari bilan uzviy bog'liqlikda o'tkazilishi kerak.

Maslahat (konsultatsiya - o'quv subhiti)ga talablar ko'pincha o'quvchilarning ma'lum o'quv materialini yoki topshirg'i ustida mustaqil ishlashi usulini yuzaga keladi. Bunda ko'proq o'quvchi savol beradi. To'g'ri tashkil etilgan konsultatsiya o'quvchilarga o'quv materialini egallashda qiyinchiliklarni o'zlashtirishga yordam beradi. Konsultatsiya davomida o'qituvchi o'quvchilarni faoliyatini o'z yoki bu masalani to'g'ri tushunishga mustaqil keladigan, ular uchun qiyin topshiriqlarni tushunib oladigan qilib, o'rganilayotgan materialni mohiyatini o'zlashtirishga o'rganadigan qilib yo'naltiradi. Konsultatsiya o'qituvchiga o'quvchilarning bilimlaridagi kamchiliklarni aniqlash, alohida e'tibor berishni talab etuvchi

vaziyatlarga ularning diqqatini jalb etishga imkon beradi. To'g'ri tashkil etilgan konsultatsiya o'quvchilarda o'zini nazorat qilish, bilimlarga tanqidiy ko'z bilan qarashni tarbiyalaydi. O'qimishlilik darajasini to'g'ri aniqlashga yordam beradi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Hozirgi vaqtda ta'limni tashkil etishning qanday shakllari keng tarqalgan?
2. Ta'limni tashkil etishning individual tizimiga izoh bering.
3. Sinf-dars tizimining afzalligi va kamchiliklari nimalarda namoyon bo'ladi?
4. Ma'ruza-seminar tizimining o'ziga xosligini izohlang.
5. Dars deb nimaga aytiladi?
6. Darsning qanday turlari mavjud?
7. Darsga qo'yiladigan talablarni tushuntirib bering.
8. O'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rishi qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?
9. Ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllariga nimalar kiradi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq, 1997 B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakteristik strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika.-T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlano va R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2003y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.-T.: Ta'lim markazi, 1999. - 136 b.
9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro'z, 2012 y.
10. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.
11. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
13. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.-T.: Innovatsiya-Ziyo. 2020 y.

9-MAVZU. O'QUVCHILARNING BILIM, KO'NIKMA VA MALAKALARINI TASHXIS ETISH.

Reja:

1. Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati.
1. Ta'lim olganlikni tashxis etish tamoyillari.
3. O'quv faoliyatini nazorat qilish turlari, shakl va metodlari.
4. Bilim, ko'nikma, malakalarni va kompetensiyalarini baholash usullari.
8. Ta'lim sifati monitoringi.

Tayanch tushunchalar: tashxis, tashxis etish, nazorat, hisobga olish, tekshirish, baholash, baho, ta'lim sifati, monitoring.

1. Ta'lim olganlikni tashxis etishning mohiyati. Tashxis - bu didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, uning natijalarini bog'lab demakdir. Tashxisiz didaktik jarayonni samarali boshqarish, mavjud sharoit uchun optimal natijalarga erishish mumkin emas.

Didaktik tashxislashning maqsadi o'quv jarayonida kechadigan barcha sharoitlarni uning mahsuli bilan bog'liq holda, o'z vaqtda aniqlash, baholash va baholi qilishdan iborat.

Tashxislash nazorat, tekshirish, baholash, statistik ma'lumotlar to'plash, shuni tahlil qilish, dinamika, tendensiyalarni aniqlash, voqealarning keyingi ruzgari tasminlashni o'z ichiga oladi.

O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish, baholash jarayonining zaruriy tarkibiy qismlari sanaladi.

Ta'lim jarayonida nazorat va hisobga olish, ularning vazifalari. Ta'lim jarayonining muhim tarkibiy qismlaridan biri - nazorat va hisobga olishdir. Bu tushunchalar o'ziga xos mohiyat va xususiyatlarga ega. O'qituvchi nazorat va hisobga olishni to'g'ri tashkil etsa, ta'lim jarayonining samaradorligi ortadi. Buning uchun o'qituvchi o'quvchining o'quv materiallarini o'zlashtirish darajasini aniqlab borishi lozim.

Nazorat (ta'lim jarayonida) ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'chash va baholash jarayonini anglatadi. Aniqlash va o'chash esa tekshirish deb ataladi.

Tekshirish - nazoratning tarkibiy qismi bo'lib, uning asosiy didaktik vazifasi o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasida aks aloqani ta'minlash, pedagog tomonidan o'quv materialini o'zlashtirish haqida obektiv axborot olinishi hamda bilimlardagi kamchilik va nuqsonlarni o'z vaqtda aniqlashdir. Tekshirishning maqsadi nafaqat o'quvchining bilim darajasi, sifati, balki uning o'quv mehnati bajarini ham aniqlashdan iborat.

O'quvchilarning bilim va malakalarini tekshirish quyida ko'rsatilgan usulliy qetma-qetlikda olib borilishi kerak:

Tekshirish tizimida *birinchi bo'g'in* ta'lim oluvchilarning bilim darajasini **oldindan aniqlash** hisoblanadi. Odatda, u o'quv yili boshida o' quvchilar tomonidan avvalgi o'quv yilida o'zlashtirilgan bilimlari darajasini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Bu kabi tekshirish, shuningdek, o'quv yilining o'rtasida yangi bo'lim (kurs)ni o'rganishga kirishilganda ham o'tkazilishi mumkin va o'rni bo'ladi.

Bilimlarni tekshirishning *ikkinchi bo'g'ini* har bir mavzuni o'zlashtirish jarayonidagi **joriy tekshirishdir**. Joriy tekshirish ta'lim oluvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan ayrim alohida elementlarni o'zlashtirish darajasini tashxislash imkonini beradi. Mazkur tekshirishning asosiy vazifasi o'rganishdagi bunday tekshirishning shakl va metodlari turlicha bo'lib, ular o'quv materialini mazmun, murakkabligi, o' quvchilarning yoshi va tayyorgarligi, ta'lim bosqichi va maqsadlari, muayyan pedagogik sharoitlarga bog'liq bo'ladi.

Takroriy tekshirish bilim, ko'nikma va malakalarni tekshirishning **uchinchi bo'g'ini** sanalib, joriy tekshirish kabi mavzuli bo'lishi mumkin. Yangi mavzuni o'rganish bilan birga o'quvchilar avval o'rganilganlarni takrorlaydilar. Takroriy tekshirish bilimlarni mustahkamlashga ko'maklashadi, biroq o'quv ishlari bosqichini tavsiflash, bilimlarni o'zlashtirish mustahkamligi darajasini tashxislash imkonini bermaydi. Ushbu tekshirish tashxisning boshqa turlari va metodlari bilan birga qo'llanilishiga kutilgan samarani beradi.

Tizimning *to'rtinchi bo'g'ini* o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini yaxlit bo'lim yoki kursning alohida mavzusi bo'yicha **davriy tekshirish** hisoblanadi. Mazkur tekshirishning maqsadi - kursning turli qismlarida o'rganilgan o'quv materialining strukturaviy elementlari o'rtasidagi o'zaro aloqalarni o'zlashtirish sifatini tashxislash. Davriy tekshirishning asosiy vazifasi - tizimlashtirish va umumlashtirish.

Tekshirishni tashkil etishda *beshinci bo'g'in* ta'lim oluvchilarning, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida egallangan bilim, ko'nikma va malakalarini **yakuniy tekshirish va hisobga olishdir**. O'zlashtirishning yakuniy hisobi har bir chorak va o'quv yili oxirida o'tkaziladi. U olingan baholani qo'shib, o'rtaacha arifmetik balni mexanik tarzda chiqarishdangina iborat bo'lmashligi lozim. Bu, avvalo, mazkur bosqichda belgilangan maqsadga muvofiq tarzda amaldagi ta'lim olganlik darajasi (sifati)ni tashxislashdir.

Tekshirishdan tashqari nazorat o'z ichiga baholashni (jarayon sifatida) va bahoni (natija sifatida) ham oladi.

Baholash deb bilim, ko'nikma va malakalarni o'quv dasturida ko'rsatilgan etalon (ko'rsatkich, qolip, o'lgach)lar bilan solishtirishni o'rtamiz. **Baho** deb baholashning ball shaklida ko'rsatilgan son jihatdan o'lchamiga aytiladi.

O'zlashtirish tabellari, sinf, guruh jurnallari, reyting daftrachalari va shu kabilarda baholar sharti belgilar, kod signallari, xotiralash belgilar va xotkazalar baho ko'rinishida qayd etiladi. O'quvchining o'zlashtirish darajasini baholash uchun nazorat yakunlari (natijalari) asos bo'ladi. Bunda o'quvchilar ishing ham sifat, ham miqdor ko'rsatkichlari hisobga olinadi.

O'qituvchi o'qitish bilan bir vaqtda o'quvchilarning o'rganilayotgan mavzuni qanday qilib idrok etishini, esda saqlashga harakat qilishini va uni hisobga qo'llash malakalarini egallashini hisobga olib borishi kerak.

Hisobga olish - bu o'qitishning muayyan bir davrida o'quvchilar va o'qituvchi faoliyatini umumlashtirib xulosalash.

Hisobga olish natijasida o'qituvchi ham, o'quvchi ham o'zlarining keyingi egallagan ishlarning shaklini va mazmunini belgilaydi. O'zlashtirishni hisobga olish o'quvchilarning bilish faoliyatini rag'batlantirib, ma'lum bir maqsadlarni bajarish uchun uning irodasini tarbiyalaydi. shuningdek, o'zlashtirishni hisobga olish o'qituvchining faoliyatini ham tashkil etadi. O'qitish metodlari va shakllarining tabora takomillashuvi natijasida baho o'qituvchining pedagogik mahorati ko'rsatkichiga aylanmoqda va o'qituvchining o'z malakasini oshirib borishida muhim ahamiyatga ega bo'lmoqda.

O'zlashtirishni nazorat qilish va hisobga olish nazorat, o'qitish, baholash va rivojlantirish vazifalarini bajaradi.

Nazorat qilish vazifasi o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash va baholashdan iborat. Bu o'quv materiallarini o'rganishning har bir bosqichiga o'tish imkoniyatlarini aniqlashdir hamda o'qituvchining o'qitish metodlarini va usullarini to'g'ri tanlaganini nazorat qiladi. Nazorat qilish asosiy o'quv materiallarini o'rganishning maqbul yo'llarini topish bilan bog'liqdir.

O'qitish vazifasi o'quvchilarning bilimini tekshirishda aniq ko'rinadi. Yangi mavzuni mustahkamlash jarayonida yoki uy vazifalarini tekshirishda o'quvchilarning o'tilgan mavzuni takrorlashga, ular uchun tushunarli bo'lgan ma'lumotlarni bilib olishlariga imkon tug'iladi.

Nazoratning **tarbiyalash vazifasi** shundan iboratki, o'quvchilar takrorlashga tayyor bo'lish uchun darslarni o'z vaqtida tayyorlaydilar, bo'sh vaqtlardan umumli foydalanishga harakat qiladilar, intizomga o'rganadilar.

Agar nazoratning o'qitish va tarbiyalash vazifalari to'g'ri amalga oshirilsa, shuningdan tafakkurini rivojlantirishga, xis-tuyg'ulari va xilqo'y sifatlarini tarbiyalashga imkon tug'iladi. Bu esa o'z-o'zidan **nazoratning rivojlantiruvchi vazifasi** sanaladi.

1. Ta'lim olganlikni nazorat qilish va tashxislash tamoyillari.

Pedagogikada o'quvchilarning ta'lim olganligini tashxislash va nazorat qilish tamoyillarining tizimi ishlab chiqilgan. Ulardan eng muhimlari xolislik (obektivlik), tizimlilik (sistemalilik), ko'rgazmalilik (oshkoralik) sanaladi. Xolislik (obektivlik) tashxis testlari (topshiriqlari, savollari), tashxis jarayoni tuzatishning ilmiy asoslanganligi, pedagogning barcha ta'lim oluvchilarga muvofiq munosabati hamda bilim, malakalarni baholashning aniq ko'rinishda belgilangan mezonlaridan iborat. Amalda tashxisning xolisligi qo'yilgan baholar nazorat metodlari va vositalaridan, tashxis o'tkazgan o'qituvchidan qat'iy nazar turmush vaqt mos kelishini anglatadi.

Tizimlilik (sistemallik) tamoyilining talabi shundan iboratki, tashxislash nazoratini ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida - bilimlarni boshlang'ich idrok etishdan to' amalda qo'llashgacha bo'lgan bosqichlarida olib borish kerak. Tizimlilik barcha ta'lim oluvchilar o'quv muassasida bo'lgan birlinchi kundan boshlab o'xirigacha muntazam tashxisga jalb etilishini anglatadi. Ta'lim oluvchining bilimi va egallashi lozim bo'lgan barcha jihatlarni ishonchli tekshirish uchun ta'lim nazoratini tez-tez o'tkazish kerak. Tizimlilik tamoyili tashxis o'tkazishga bir butun yondashuvni talab etadiki, bunda nazorat, tekshirish, baholashning turli shakllari, metodlari, vositalari uzviy o'zaro bog'liqlikda va birlikda qo'llaniladi, bir maqsadga xizmat qiladi. Bu kabi yondashuv tashxisning ayrim metodlari va vositalarini mutloqlashtirishga yo'l qo'yamdi.

Ko'rgazmalilik (oshkoralik) tamoyili avvalo barcha ta'lim oluvchilarni aynan bir xil mezonlar bo'yicha ochiq sinovdan o'tkazishni anglatadi. Tashxis jarayonida belgilanadigan har bir o'quvchi reytingi ko'rgazmalilik, qiyosiy xarakterga ega. Oshkoralik tamoyili, shuningdek, baholarni e'lon qilish va motivatsiyalashni talab etadi. Baholalar (orientir) bo'lib, ta'lim oluvchilarga unga muvofiq o'zlariga qo'yiladigan talablari va pedagogning xofisligi haqida fikr yuritadi. Tamoyilni amalga oshirishning zarur sharti tashxislash natijalarini e'lon qilish, ularni manfaatdor shaxslar ishtirokida muhokama va tahlil qilish, nuqsonlarni tugatishning istiqbolli rejalarni tuzish hisoblanadi.

3. O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish turlari, shakl va metodlari. Hozirgi davr pedagogik amaliyotida o'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilishning qo'yidagi **turlaridan** foydalaniladi: joriy nazorat; oraliq nazorat; yakuniy nazorat.

Joriy nazorat o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning har bir o'quv ishini muntazam nazorat qilishni hamda ularning o'rganilgan mavzularni o'zlashtirish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalari darajasini tekshirishni o'z ichiga oladi. Bilim darajasini tekshirish fanning har bir mavzusi bo'yicha kundalik ballar qo'yib borishni nazarda tutadi. Joriy nazorat o'qituvchini har bir o'quvchining o'quv faoliyati bo'yicha tekzor ma'lumotlar bilan ta'minlaydi. O'qituvchi jarayonini boshqarishda yaxshi natija beradi, o'zlashtirmagan o'quvchilarni o'z vaqtida aniqlaydi, o'zlashtirmaslikni bartaraf etish bo'yicha choralar belgilaydi.

Oraliq nazorat - bu o'quvchilar tomonidan mazkur fanning muayyan bob yoki bo'lmlarining o'zlashtirilganini tekshirish. Oraliq nazoratni o'qituvchi darajadali asosida darsda o'quv materialining o'ziga xos xususiyatini hisobga olgan holda o'tkazadi.

Oraliq nazorat o'tkazishdan oldin o'quvchilarni ogohlantiriladi. Har bir oraliq tekshirish alohida-alohida shkala asosida baholanadi.

Yakuniy nazorat - choraklik, yarim yillik, yillik va davlat attestatsiyasi sinovlari singari turlarga bo'linaadi. Yakuniy nazorat og'zaki, yozma, test hamda amaliy topshiriqlarni bajarish metodlari asosida o'tkaziladi.

Nazoratning shakli o'quv ishini tashkil etish shakliga bog'liq bo'ladi. O'qituvchi uni mavzudan kelib chiqib tanlaydi. **Nazoratning asosiy besh shakli** mavjud:

1) **nazoratning ommaviy (frontal) shaklida** o'qituvchi o'quvchilarga nazoratning ma'lum bir hajmi bo'yicha savol beradi, o'quvchilarga unga qisqa javob qaytaradi. Mazkur so'rash ko'pchilik o'quvchini nazorat qilishni ta'minlaydi va butun guruhni faollashtiradi. Ammo bu nazoratni o'quvchilarning bilim darajasini har tomonlama aniqlash uchun qo'llab bo'lmaydi.

2) **nazoratning guruhli shaklida** o'quvchilarning ma'lum bir qismi nazorat o'tkazish o'qituvchi tomonidan o'quvchilar guruhiga vazifa beriladi va uni shu guruh bajaradi. Lekin masalani hal qilishda boshqa o'quvchilar ham qatnashishi mumkin. Guruh ishtiroqida paytida qolgan o'quvchilar bo'lish qolmaydi, ular o'zlarining bajaragan ishlarni baholash uchun o'z ustilarida ishlash o'tiradi.

3) **nazoratning individual shaklidan** har bir o'quvchining bilim, ko'nikma va malakasi bilan mukammal tanishish uchun foydalaniladi. **Nazoratning bu shaklida**, odatda o'quvchilar javob berish uchun sinf taxtasi oldiga chaqiriladi.

4) **nazoratning kombinatsiyalangan (birkutirilgan) shakli** individual nazoratni ommaviy va guruhli shakllar bilan birlashtirishni taqozo etadi. Bu nazoratni hajmi katta mavzularni barcha o'quvchilardan so'rash kerak bo'lgan vaqtda foydalanadi. Har bir o'quvchiga alohida topshiriq beriladi va bir vaqtda barcha o'quvchini tekshirish mumkin bo'ladi.

5) **O'z-o'zini nazorat qilish shakli** ta'lim jarayonida ichki aks aloqaning ta'mini ta'minlaydi. **Nazoratning bu shakli** psixologik mezonlarga asoslanadi. Uning samaradorligi o'qituvchining kasbiy mahoratiga bog'liq bo'ladi.

6) **O'quvchilarning o'quv faoliyatini nazorat qilish metodlari quyidagilar:**
a) **so'zli tekshirish**, yozma tekshirish, amaliy topshiriqlarni bajarishga mavzudagi tekshirish, uy vazifalarini tekshirish.

Og'zaki tekshirish. Bu metod bilimlarni nazorat qilish va baholashning eng keng tarqalgan an'anaviy usullaridan biridir.

Og'zaki tekshirishning mohiyati shunda ko'rinadiki, o'qituvchi o'quvchilarga o'rganilgan mavzuning mazmunidan kelib chiqib, savollar beradi va ularni javob berishga undaydi. Ana shu tarzda ularning o'zlashtirish darajasini aniqlaydi. Og'zaki tekshirish o'quvchilarning bilimlarini tekshirishni eng javob usuli asosida amalga oshiriladi. Ushbu usul ayrim holdarda shubhat uysh deb ham ataladi. Og'zaki tekshirishda o'qituvchi o'rganilayotgan mavzuni alohida qismlarga ajratadi va ularni har biridan o'quvchilarga savollar beradi. Har bir o'quvchilarning natijani o'tirish hamda ularning chuqur va mustahkam bilimga ega bo'lishlari uchun ulardan shu yoki oldingi mavzuni butunlay esga o'tirishini talab qilish mumkin.

Yozma tekshirish - o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish va baholashning eng samarali usullaridan biri bo'lib, ularning qadriy qobiliyatlarini baholash imkonini beradi. Mazkur usulning mohiyati shundaki, o'qituvchi alohida mavzu yoki o'quv dasturining ma'lum bo'limini

o'tib bo'lganidan so'ng oz vaqtning ichida barcha o'quvchilarni tekshirishi mumkin. Yozma tekshirish nazorat ishi, insho, bayon, diktant va b. yordamida olib boriladi. Ammo o'qituvchi va o'quvchi o'rtaida bevosita aloqaning yo'qligi sababli uning fikrlashini kuzatish imkoni bo'lmaydi.

Amaliy topshiriqlarni bajarishga asoslangan tekshirish.

Bajarilayotgan amaliy harakatlar (sport, mehnat harakatlari)ning to'g'riligini kuzatish yoki olingan natijalarga tayanishdan iborat bo'lishi mumkin. Amaliy tekshirish tabiiy-matematik sikldagi fanlardan o'quvchilarning o'zlashtirishini hisobga olishda keng foydalaniladi. Bu usul yordamida o'quvchilarning olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olish malakasi aniqlanadi.

Uy vazifalarini tekshirish. O'quvchilarning o'zlashtirishini nazorat qilish uchun ularning uyga berilgan vazifalarini bajarishini tekshirish katta ahamiyatga ega. Uy vazifalarini tekshirish o'qituvchiga o'quvchilarning o'quv ishiga bo'lgan munosabatini, o'rganilgan materialni qanchalik egallaganligini, uy vazifalarini bajarishdagi mustaqillik darajasini aniqlashga imkon beradi.

4. Bilim, ko'nikma, malakalarni va kompetensiyalarini baholash mezonlari. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari hamma vaqt baholalab mavzu bo'lib kelgan. Chunki u turli adabiyotlarda turlicha yoritilgan. Biroq mavjud qarashlarni umumlashtirib aytish mumkinki, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlari har bir fanning maqsad va vazifalariga, shuningdek, sinf (guruh)dagi o'quvchilarning o'zlashtirish darajasiga tayangan holda belgilanadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib shunday xulosa chiqarish mumkin:

«1» **baho** qo'yiladi, agar: a) o'quvchi dasturdagi materialni to'liq o'zlashtirib olgan bo'lsa; b) o'rganilgan mavzu bo'yicha asosiy fikrlarni ochib bera olsa; v) egallangan bilimlarni amalda erkin qo'llay olsa; g) o'rganilgan mavzuni bayon qilishda, yozma ishlarda xatolarga yo'l qo'ymasdan, ma'lumotlarni tushuntirib bera olsa.

«2» **baho** qo'yiladi, agar: a) o'quvchi o'rganilgan mavzuning mohiyatini bilsa; b) o'qituvchining savollarga qiyalmasdan javob bera olsa; v) egallangan bilimlarni amaliyotda qo'llay olsa; g) og'zaki javob berishda jiddiy xatolarga yo'l qo'ymasdan, o'qituvchining qo'shimcha savollari bilan xatolarini to'g'riyay olsa hamda yozma ishda uncha jiddiy bo'lmagan xatoga yo'l qo'ysa qo'yiladi.

«3» **baho** yiladi, agar: a) o'quvchi o'rganilgan mavzuni o'zlashtirgan, lekin mustaqil tushuntirib berishda o'qituvchining aniqlashtiruvchi savollarga aytib sezsa; b) savollarning mantiqiy tuzilishini o'zgartirib berganda, javob berishga qiyinlasa; v) yozma ishda xatolari bor bo'lsa.

«2» **baho** qo'yiladi, agar: a) o'quvchi o'rganilgan mavzu haqida tushunchaga ega, biroq mavzuni o'zlashtirmagan, b) yozma ishda qo'pol xatolarga yo'l qo'ysa qo'yiladi.

5. Ta'lim sifati monitoring. "Monitoring" atamasi ilk marotaba Birlashgan Millatlar tashkilotining 1972-yil iyun oyida Stokgolm konferensiyasini tashkil etish arafasida "nazorat" atamasiga muqobil sifatida ishlatila boshlangan.

"Monitoring - inglizcha atama bo'lib, "uzluksiz kuzatish" degan ma'nosini anglatadi. Monitoringga ijtimoiy boshqaruv nazariyasida eng muhim, boshqaruv asosidagi nisbatan mustaqil bo'lim sifatida qaraladi hamda ta'lim monitoringi asosida pedagogik faoliyat natijalari yuzaga chiqariladi va baholanadi.

Respublikamizda umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitish so'fati monitoring tizimi samarali yo'lga qo'yilgan.

Umumiy o'rta ta'lim sifati nazorat qilishning turlari quyidagilardan iborat: ichki nazorat - O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi tomonidan tasdiqlangan tartib asosida umumiy o'rta ta'lim muassasasining monitoring guruhi tomonidan amalga oshiriladi; tashqi nazorat - ta'lim asosidagi vakolatli davlat organlari, hududiy xalq ta'limi boshqaruvi organlari tomonidan amalga oshiriladi; davlat-jamoatchilik nazorati - qonun hujjatlarida belgilangan tartibda hududiy xalq ta'limi boshqaruvi organlari va nodavlat notijorat tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi; milliy va xalqaro darajada baholash - Hukumatning tegishli qarori hamda xalqaro shartnomalar asosida xalq ta'limi boshqaruvi organlari, nodavlat notijorat tashkilotlar va xalqaro tashkilotlar hamkorligida amalga oshiriladi.

Umumiy o'rta ta'lim sifati nazorat qilishning turlari quyidagilardan iborat: ichki nazorat; tashqi nazorat; davlat-jamoatchilik nazorati; milliy va xalqaro darajada baholash.

Ishu sababli zamonaviy shaxsga, raqobatbardosh mutaxassisga qo'yilgan talablarning ortib borishi eng avvalo ta'lim muassasalari va hududiy xalq ta'limi boshqaruvi idoralardagi alohida tuzilmalar tomonidan ta'lim sifati monitoringini tizimli va maqsadli amalga oshirishni talab etadi. Ta'lim muassasalarida monitoring - yaxditi tuzimning holati va dinamikasini kompleks kuzatish, tahlil qilish, korrektsiyalash hamda prognozlash jarayoni hisoblanadi.

Baholashning keyingi uchunchi turi - davlat attestatsiyasi va ta'lim muassasalarining akkreditatsiyasi hisoblanadi. Ular davlat tomonidan yoki uning vakolatli tashkilotlar tomonidan o'tkaziladi. Ularda qatnashish bosqichiga muayyan talablarga javob beradigan barcha o'quvchilar ega. Mazkur baholash muayyan ta'lim bosqichi yoki turi tugaganidan so'ng amalga oshiriladi. Ularning asosiy va ijtimoiy jihatdan muhim vazifalari bitiruvchilar va ta'lim muassasalarining davlat va jamiyatning ijtimoiy buyurtmalarini bajarish holatini tahlil qilish imkonini beradi.

Umummilliy baholash - barcha o'quvchilarni yoki ma'lum bir guruhdagi o'quvchilarni tanlab olish yo'li bilan muntazam ravishda o'quvchilar o'quv jarayonlari darajasini milliy standartlarga nisbatan mosligi baholash hisoblanadi. Mazkur turdagi baholash o'quv dasturlari asosida olib, imtixonlardan farq qilib Birinchi, alohida olingan o'quvchilarning bilim va malakasi darajasi esa, balki tizimning ishlab natijalari o'lchanadi. Ikkinchidan, milliy baholash natijalari muayyan yoshdagi yoki sinfdagi o'quvchilarning umumiy o'zlashtirish darajasining "rentgen surati" sifatida foydalaniladi va milliy standartlarning ko'p hollarda monitoringini olib borishga xizmat qiladi. Tanlash yo'li bilan

o'tkazilgan umummilliy baholash qisqa muddatlarda va iqtisodiy jihatdan arzonroq o'tkazish imkoniyatini beradi. Uning natijalari ma'lum o'quv fanlari bo'yicha o'quvchilar o'quv yutuqlari to'g'risida qimmatli ma'lumotlarni berishi mumkin.

Xalqaro baholashni yaqin 15-20 yilda tashkil etish yo'lga qo'yilib, ularda bir necha mamlakatlar o'quvchilarining o'quv yutuqlari tanlov yo'li bilan baholanadi. Bunday keng qamrovli tadqiqotlarning asosiy maqsadi qamrab olingan muayyan yoshdagi (masalan, 13 yoshdagi o'quvchilar) yoki sinfdagi o'quvchilarning bir yoki bir necha o'quv fanlari bo'yicha o'quv yutuqlarini baholash va bir qator mamlakatlar kesimida qiyoslashdan iborat. Misol tariqasida matematika va tabiiy fanlardan o'tkazib kelintyotgan - TIMSS Trends in International Mathematics and Science Study - Xalqaro matematika va tabiiy fanlarning o'rganishdagi tendensiyalarini keltirish mumkin. TIMSS ning birinchi xalqaro tadqiqotida 38 mamlakatning 4-, 8- va umumiy o'rta ta'lim muassasalarining bitiruvchilari (11- va 12-sinf o'quvchilari) qamrab olingan. Ikkinchi uchinchi tadqiqotida esa 46 mamlakat o'quvchilari qatnashganlar.

Yana bir xalqaro o'quvchilar ta'limiy yutuqlarini xalqaro baholash dasturi - IEA (Program for International Student Assessment) tadqiqoti hisoblanadi. U tadqiqot birinchi marta 2000 yilda o'tkazilib, unda 32 mamlakatning 15 sinfli o'quvchilari qatnashgan. PISA da asosiy e'tibor o'quvchilarning o'qish, matematika va tabiiy fanlar (fizika, kimya, biologiya)dan olgan bilimlarini turli vaziyatlarda qo'llay olishlarini baholashga qaratilgan. Uchinchi xalqaro tadqiqot - PIRLS da turli mamlakatlar boshlang'ich maktablari bitiruvchilarining o'qish va uni tushunish darajasi baholanadi.

Xolden va Klaf "o'z javoblarni o'z e'tiborga olganimizdek bolalarimizni baholashga undaydi" degan bahsni keltirishadi.

Brunerning sinfxonaga daxldor asosiy bir munozarasi shuki, o'quvchining ixtisari ishonchisizdek tuyulsa, o'qituvchilar o'sha o'quvchining xulqidagi xarakteristiklarni qidirish o'miga o'zlarining shaxsiy tajriba uslubini va ashariga e'tiborli bo'lishlari kerak. Bundan tashqari ular o'quvchilarning o'zlarining qatnashgan o'qituvchilari bilan o'zlarining o'rganuvchi sifatida tushuncha va qarashlarini taqdim etishlari kerak. Buning yo'lga o'yishning yana bir yo'li - Blok va Viliam o'zlarining ta'lim olishni baholash dasturida bahslashganidek o'quv mashg'ulotlarini ifodalashga izoh sifatida o'zlarining o'quvchilari bilan bo'lgan pedagogik jarayondan yig'ib olingan ma'lumotdan foydalanishda qo'shimcha ravishda o'qituvchilar bunday ma'lumotdan o'zlarining shaxsiy o'qitish uslubini ifodalash va baholashda foydalanishi mumkin. Aslini olganda ular Fieldingning shaxsiy tadqiqot metodikasini rivojlantirish uchun o'quvchilar bilan birga tadqiqotchi va o'qituvchi sifatida ishlash nazariyasini amalga oshirishlari mumkin.

Ta'lim sifati monitoringini olib borishdan ko'zlangan maqsad o'quvchilar ma'lumotidan davlat ta'lim standartlari talablarining bajarish dinamikasini tizimli kuzatish, ta'lim sifatiga ta'sir etgan omillarni aniqlash, ta'lim muassasalarini, boshqaruvni xalq ta'limi boshqaruvi idoralari, metodik xizmat va malaka oshirish xizmat faoliyatini baholash, rivojlantirishga oid chora-tadbirlarni belgilash, ularning holatini bashoratlash natijasida ta'lim sifati oshirishdan iborat.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Didaktik tashxis deganda nima tushiniladi?
2. Tashxislashning tarkibiy qismlarga nimalar kiradi?
3. Nazorat va hisobga olish deb nimaga aytiladi?
4. Nazoratning qanday vazifalari mavjud?
5. Tekshirish deb nimaga aytiladi? Tekshirishning qanday bo'g'inlari mavjud?
6. Baholash deb nimaga aytiladi? Baho deb nimaga aytiladi?
7. Tashxislashning tamoyillarini izohlang.
8. Nazoratning turlari, shakli va metodlarini bayon eting.
9. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlarini tushuntirib bering.
10. Ta'lim sifati monitoring qanday bosqichlarda amalga oshiriladi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq. 1997.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xaraktar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika. -T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlano R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2001y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma. -T.: Ta'lim markazi, 1999.-136 b.
8. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim amaliyotlariga asosdir. Toshkent, Navro'z. 2012 y.
9. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. -T.: Dzyin-Press, 2011 y.
10. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
11. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
12. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. -T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020.

10-MAVZU. TARBIIYA JARAYONINING MOHIYATI VA MAZMUNI, TARBIIYA QONUNIYATLARI VA TAMOYILLARI

Reja:

1. Tarbiya jarayonining mohiyati, ahamiyati va vazifalari.
2. Tarbiya jarayonining o'ziga xos xususiyatlari.
3. Tarbiya qonuniyatlari va tamoyillari.

Tayanch tushunchalar: tarbiya, tarbiya jarayoni, tarbiyaning maqsadi, tarbiya mazmuni, tarbiyaning umumiy vazifalari, tarbiya turlari, tarbiya qonuniyatlari, tarbiya tamoyillari.

Tarbiya jarayonining mohiyati, ahamiyati va vazifalari.

Tarbiya pedagogikadagi asosiy tushunchalardan biri sanaladi. Jamiyat va pedagogikaning tarixiy rivoji davomida mazkur kategoriyani tushuntirishga turlicha yondashuvlar yuzaga keldi, eng avvalo, yuqorida keng va tor ma'nodagi tarbiya farqlandi.

Keng ma'noda tarbiya shaxsga jamiyatning ta'sir etishi, ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Mazkur holatda tarbiya ijtimoiylashtirish bilan uyg'unlashadi.

Tor ma'nodagi tarbiya deganda, pedagogik jarayon sharoitida ta'lim maqsadini amalga oshirish uchun pedagog va tarbiyalanuvchilarning maxsus tashkil etilgan faoliyati tushuniladi. Ushbu holatda pedagoglarning tarbiyaviy faoliyati tarbiyaviy ish deb ataladi.

Tarbiya mazmuni degilanda, qo'yilgan maqsad va vazifalar bilan bog'liqlikda ta'lim oluvchilarning egallashi lozim bo'lgan bilim, malaka, e'tiqod, shaxs sifati va xarakteri, xulq-atvor tizimi tushuniladi.

Tarbiyaning maqsadi - har tomonlama barkamol shaxsni shakllantirish.

Tarbiyaning umumiy vazifalari:

- jamiyat a'zolarining maqsadga yo'naltirilgan rivojlanishi hamda ularning qator ehtiyojlarini qondirish uchun shari-sharoit yaratish;
- jamiyat rivoji uchun zarur bo'lgan ijtimoiy madaniyatga mos yetarlicha hajmdagi "inson kapitali"ni tayyorlash;
- madaniyatlarni uzatib turish orqali ijtimoiy hayotning barqarorligini ta'minlash;
- ma'lum jins yoshi va ijtimoiy-kasbiy guruhlarning qiziqishlarini hisobga olgan holda ijtimoiy munosabatlar doirasida jamiyat a'zolarining harakatini tartibga solish

Tarbiya jarayonining qonuniyatlari va tamoyillari. Tarbiya jarayoni o'qituvchi va ta'lim oluvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan hamkorlik jarayonidir.

2. Tarbiya jarayoni o'ziga xos xususiyatlarga ega:

- maqsadga yo'naltirilganligi;

- ko'p qirrali jarayon;
- uzoq muddat davom etishi;
- uzluksizligi;
- yaxlitligi;
- variativligi;
- natijalarning oldindan aniqlanmasligi;
- ikki tomonlamalilik;

3. Tarbiya qonuniyatlari - bu bir tomondan, ijtimoiy hodisa sifatida tarbiyaning xususiyatlari, ikkinchi tomondan, shaxsning rivojlanishi bilan bog'liq bo'lgan barqaror aloqalar.

Tarbiya jarayonining quyidagi **qonuniyatlari** mavjud:

- ijtimoiy muhitning obyekti va subyekti omillariga bog'liqligi;
- tarbiyaning shaxsning rivojlanishi bilan birligi va o'zaro bog'liqligi;
- faoliyat va munosabati e'tirof etish shaxsning ijtimoiy qimmatli xususiyatlarini shakllantirishning negizi va asosiy manbai;
- tarbiyalanuvchilarning o'zaro tarbiyaviy ta'siri, o'zaro munosabatlari orqida faol faoliyati o'rtasidagi bog'lanish;
- tarbiya va o'zini-o'zi tarbiyalashning intensivligi;
- tarbiyalanuvchining "ichki olami"ga ta'sir etishning intensivligi;
- tarbiyalanuvchilarda verbal va sensor motor jarayonlarning rivojlanish darajasi va pedagogik ta'siri hisobga olish.

Tarbiya tamoyillari - bu tarbiyaviy ishning yo'nalishiga, mazmuniga, usullariga va tashkil etilishiga, tarbiya jarayonining ishtirokchilari orasidagi munosabatlarga qo'yiladigan asosiy talablar ifodalanadigan dastlabki qoidalardir.

Tarbiya turlarining umumiy tavsifi. Tarbiya turlari turli sohalarga ko'ra tasnif etiladi. Ko'proq umumlashgan tasnif o'zida aqlli, mehnat, jismoniy tarbiyani qamrab oladi. Ta'lim muassasalaridagi tarbiyaviy ishlarning turli yo'nalishlari bilan bog'liqlikda fuqarolik, siyosiy, baynalmilal, xalqiy, estetik, mahnat, jismoniy, huquqiy, ekologik, iqtisodiy tarbiyaga bo'linadi. Institutsonal baholarga bo'yicha oila, ta'lim muassasasi, ta'lim muassasasidan tashqari, diniy, bolalar, yoshlar tashkilotlaridagi tarbiya, maxsus ta'lim muassasalaridagi tarbiyaga bo'linadi.

Herbert Spencer - ingliz olimi "Tarbiya - bolaning shaxs sifatida har tomonlama rivojlanishini ta'minlashning amaliy jarayonlarini o'z ichiga olishi kerak" - deb yozadi, va bolaning yashash sharoitlari uning shaxs sifatida shaxsning rivojlanishiga bog'liqligi, ta'siri misollar orqali keltiradi. O'zining "Butun shaxsni rivojlantirish" kitobida tarbiyaning aqliy, xalqiy va jismoniy turlarini ko'rsatib o'tib, ulardan eng asosiy xalqiy tarbiya deb ta'kidlaydi.¹⁰ (The elements of teaching. Jems M. Banner. Gardners Books.)

¹⁰The elements of teaching. Jems M. Banner. Gardners Books.

Tarbiya va tarbiyalanuvchilar orasidagi munosabatlar ustubiga ko'ra avtoritar, demokratik, liberal, erkin tarbiya; turli falsafiy konsepsiyalar bilan bog'liqlikda pragmatik, aksiologik, jamoaviy, individual tarbiya farqlanadi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Keng va tor ma'nodagi tarbiya tushunchalariga izoh bering.
2. Tarbiya mazmuni deganda nima tushiniladi?
3. Tarbiyaning maqsadi va umumiy vazifalarini bayon eting.
4. Tarbiya jarayoni qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?
5. Tarbiya qonuniyatlarini shrhlab bering.
6. Tarbiya tamoyillarini izohlang.
7. Tarbiya turlarining umumiy tavsifini bayon eting.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" – T.: Sharq, 1997. B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasi. –T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika. –T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika –T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odbonoma –T., Ta'lim markazi, 1999. -136 b.
9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro'z, 2012 y.
10. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. –T., Dzayin-Press, 2011 y.
11. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. –T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. –T.: Navro'z, 2011.
13. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. –T.: Innovatsiya-Zryo, 2020 y.

II-MAVZU. JAMOA TARBIYA OBYEKTI VA SUBYEKTI SIFATIDA

Reja:

1. Jamoa haqida tushuncha.
2. O'quvchilar jamoasini shakllanish bosqichlari.
3. O'quvchilar jamoasini shakllantirish shart-sharoitlari.
4. Jamoa an'analari.

Tayanch tushunchalar: jamoa, o'quvchilar jamoasi, jamoaning shakllanish bosqichlari, jamoaning shakllanish darajalari, konformizm, lider, norasmiy lider.

I. Jamoa haqida tushuncha. Jamoa (lotincha «kollektivus» so'zining tarjimai bo'lib, yig'ilma, omma, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh) bir necha a'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahamiyatga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh demakdir. Zamonaviy talqinda «jamo» tushunchasi ikki xil ma'noda ishlatiladi. Birinchidan, jamoa deganda bir necha kishilarning muayyan maqsad yo'lida birlashuvidan iborat tashkiliy guruhi tushuniladi (masalan ishlab chiqarish jamoasi, zavod jamoasi, o'quv yurti jamoasi, xo'jalik jamosi va hokazo). Ikkinchidan, jamoa deganda yuqori darajada uyushtirilgan guruh tushuniladi.

O'quvchilar jamoasi yuqori darajada uyushtirilgan birlashma hisoblanadi.

Jamoa va jamoa yordamida tarbiyalash – tarbiya tizimida muhim ahamiyatga ega bo'lgan tamoyillardan biridir. Shaxsni shakllantirishda jamoaning etakchi rol o'ynashi to'g'risidagi fikrlar pedagogika fanining ilk rivojlanish davrlaridayoq bildirilgan. Jamoada uning a'zolari o'rtasidagi munosabating alohida shakli yuzaga keladi, bu esa shaxsning jamoa bilan birgalikda rivojlanshini ta'minlaydi. Lekin har qanday guruhi ham jamoa deb hisoblab bo'lmaydi. Jamoa bir qator belgilarga egadirki, mazkur belgilar jamoani kishilarning etarli darajada uyushgan har qanday guruhdan ajratib tutadi.

Ijtimoiy ahamiyatga ega yagona maqsadning mavjudligi.

Jamoaning maqsadi albatta ijtimoiy maqsadlar bilan mos kelishi, jamiyat va davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi, Davlat konstitussisi va qonunlariga, jamiyat mafkurasiga qarama-qarshi bo'lmasligi zarur.

Umumiy birgalikdagi faoliyat. Kishilar aniq maqsadga birgalikda tez erishish uchun jamoaga birlashadilar. Buning uchun jamoaning har bir a'zosi birgalikdagi faoliyatda faol ishtirok etishi zarur, faoliyat Umumiy tashkil etilishi kerak. Jamoa a'zolari birgalikdagi faoliyat natijalari uchun yuqori shaxsiy javobgarlikni his qilishlari bilan ajralib turishadi.

Majburiy mas'uliyatli munosabatning yo'lga qo'yilishi. Jamoa a'zolari asosida faqatgina yagona maqsad va faoliyat emas, ularning g'ayriqayg'ularining aloqador birligi aks etuvchi maxsus munosabatlar yuzaga keladi.

Saylangan umumiy rahbariy organiga egalik. Jamoada demokratik munosabatlar o'rnatiladi. Jamoani boshqarish organlari jamoaning obro'i a'zolarini to'g'ri dan to'g'ri, ochiq saylab olish asosida shakllantiriladi.

Mazkur aytilgan belgilardan tashqari jamoa boshqa muhim o'ziga xosliklari bilan ham farqlanadi. Bu jamoa ichki muhitida aks etuvchi o'ziga xoslik, psixologik iqlim, jamoa a'zolari orasidagi munosabatlarda ko'rinadi.

Maktab jamoasi tarkibida eng barqaror bo'g'in - bu muayyan sinflar negizida shakllangan jamoalar sanaladi. Sinf jamoasi tarkibida o'quvchilar tomonidan amalga oshiriluvchi asosiy faoliyat o'qish faoliyati sanaladi. Aynan sinf jamoasida shaxslararo aloqa va munosabatlar tarkib topadi. shuningdek, sinflar jamoalari negizida maktab jamoasi shakllanadi.

Yuqoridagi jamoaning o'ziga xos belgilardan kelib chiqib, shunday xulosa chiqarish mumkin. O'quvchilar jamoasi - bu ijtimoiy ahamiyatga ega yagona maqsadni ko'zda tutuvchi, birliglikdagi faoliyatni tashkil etuvchi, umumiy saylab qo'yilgan organiga ega bo'lgan, mustahkamlik, umumiy javobgarlik bilan ajralib turuvchi, barcha a'zolarining huquq va majburiyatlarda tengligi sharoitida majburiy aloqadorlikka ega bo'lgan o'quvchilar guruhidir.

2. Jamoani shakllanish bosqichlari. Jamoani shakllanirish muayyan qonuniyatlarga bo'y sunaligan uzoq muddatli murakkab jarayondir.

O'quvchilar jamoasini shakllanirish to'rt bosqichda amalga oshiriladi. **Jamoa shakllanishining birinchi bosqichi.** Mazkur bosqichda talab faqat o'qituvchilar tomonidan qo'yiladi. Bu jamoa rivojlanishining boshlang'ich nuqtasidir. Ushbu davrdagi jamoa hali tarbiyalovchi jamoa bo'lmay, balki «tashkil etuvchi birlik» (sinf yoki guruh) hisoblanadi. Ushbu bosqichda o'quvchilar o'qituvchi tomonidan talablarining qo'yilishiga e'tiborsiz qaraydilar. Jamoa a'zolarining uzluksiz ijodiy faoliyatini tashkil qilish va ularni muayyan (yagona) maqsad atrofida birlashtirishga erishish orqaligina jamoa qaror topadi. O'quvchilarning jamoa faoliyatida ishtirok etishi tufayli asta sekin bo'yib boradigan tajriba, faoliyat natijasini birliglikda muhokama qilish, qilinajak ishlarni rejalashtirish jamoa a'zolarida mas'uliyat, javobgarlik, faoliyat birligi, shuningdek, ischanchlik munosabatning paydo bo'lishi, shuningdek, o'quvchilarda jamoa faoliyatiga nisbatan qiziqishni paydo bo'lishiga olib keladi. Bolalarning jamoa faoliyatini tashkil etish borasidagi tajribaga ega emasliklari bois so'z yuritilayotgan bosqichda o'qituvchining asosiy maqsadi jamoa a'zolarini oddiy tarzda uyushtirishdan iborat bo'ladi.

Jamoa hayotining birinchi bosqichida jamoa faollarning paydo bo'lishi ushbu davr uchun xarakterli hodisadir. Jamoa faoli (aktiv) muayyan guruhning shunday a'zolaridirki, ular jamoa manfaatiga muvofiq tarzda harakat qiladilar, o'qituvchi faoliyati va talabiga nisbatan xayrixohlik bilan munosabatda bo'ladilar. Faollar o'qituvchining yaqin yordamchilari sifatida ish olib boradilar.

Jamoa rivojlanishining ikkinchi bosqichi. Ushbu bosqich jamoa boshqiruv o'qituvchi talabini qo'llab-quvvatlash hamda o'z navbatida uning o'zi to'rt talablarini jamoa a'zolari zimmasiga qo'yishi bilan tavsiflanadi. endilikda o'qituvchi jamoada paydo bo'lgan va u bilan bog'liq muammo, masalalarni o'ziga o'zini hal qilmaydi. Jamoa faoli bilan maxsus tarbiyaviy ish olib borish ushbu bu ishga uni jalb etadi. Ushbu bosqichda jamoa hayotini tashkil qilish ushbu murakkablashib boradi, ya'ni, jamoa o'z-o'zini boshqarishga o'tadi.

O'quvchilar amaliy faoliyatining doimiy ravishda murakkablashib borishi mazkur davrimning muhim xususiyati sanaladi. Ikkinchi bosqichda jamoaning asosini ishlarini o'quvchilar tomonidan mustaqil rejalashtirilishi, tadbirlarni o'tkazishga iyyorgarlik, uni o'tkazish hamda faoliyat natijalarini muhokama qilish jamoa faoliyatining ijodiy xususiyat kasb etishini ko'rsatuvchi omillar sanaladi.

Jamoaning rivojlanishi bu bosqichda to'xtab qolishi mumkin emas, chunki faoliyat ko'rsatayotgan kuch jamoaning bir qismigina xolos. Bordi-yu, jamoaning rivojlanishi ushbu bosqichda to'xtatib qolinsa, jamoa faoliyning boshqiruv boshqa a'zolari bilan qarama-qarshi qo'yish xavfli tug'ilishi mumkin. Bu bosqichda jamoaning barcha a'zolarining alohida faollik ko'rsatishiga erishishlari zarur sanaladi.

Jamoa rivojlanishining uchinchi bosqichi. Jamoa faoliyatida bu bosqich boshqiruvga sermahsul hisoblanadi. Bu davrda butun jamoa «ayrim o'zini chetga olib qituvchi, inijq shaxs»larga talab qo'ya boshlaydi.

Jamoa ishiga ushbu bosqichda faqat faolgina emas, balki uning butun a'zolari qiziqadi. Jamoa hayotidagi uchinchi bosqich, ijtimoiy fikr mavjudligi bilan ifodalanadi. O'qituvchi mazkur yo'nalishda maqsadga muvofiq va izchil ish olib borgan sharoitidagina ijtimoiy fikrni shakllanirishga erishishi mumkin. Bu maqsadda u yoki bu tadbir rejasini, jamoaning birliglikdagi faoliyati va uning a'zolari hatti-harakati jamoa bo'lib muhokama qilinadi, turli mavzularda talablar va ma'ruzalar uyushtiriladi, o'quvchilar o'rtasida samarali axborot almashirish yordamida ijtimoiy-g'oyaviy, axloqiy, estetik, ekologik, huquqiy, ijtisodiy va hokazo bilimlarning targ'iboti tashkil etiladi. O'qituvchi jamoa a'zolarining birliglikdagi faoliyatini tashkil etar ekan, jamoa a'zolarining ijodiy ishiga hissa qo'shish imkonini beradigan o'zaro munosabatlarini shakllanirishga ta'sir ko'rsatadigan shakl va metodlardan foydalanadi.

Jamoa rivojlanishining to'rtinchi bosqichi. Bu bosqich uning barcha a'zolari jamoa oldida turgan vazifalar asosida o'z-o'zlariga talablar qo'ya oshkirlari bilan tavsiflanadi. shuni aytish joizki, har bir bosqich jamoa a'zolarining o'ziga nisbatan muayyan talab qo'yishi bilan tavsiflanadi, ammo qo'yilgan har bir talab o'ziga xos yo'nalishi (masalan o'yindan umuminsoniyat baxsi yo'lida kurashishga intilish o'rtasidagi farq) bilan ajralib turadi.

To'rtinchi bosqich jamoa a'zolarining o'ziga nisbatan yuksak axloqiy talablar qo'ya olishlari bilan ahamiyatlidir. Jamoaning hayoti va faoliyatini muammoni jamoa a'zolarining har biri uchun shaxsiy ehtiyojga aylantadi.

Jamoadagi tarbiya jarayoni o'z-o'zini tarbiyalash jarayoniga aylanadi. Biroq bu holat jamoaning muayyan shaxsni yanada rivojlantirishdagi roli va o'zini pasaytirmaydi. To'rtinchi bosqichda amalga oshiriladigan vazifalar ancha murakkab va mas'uliyatlidir. Mazkur bosqichda jamoa oldiga istiqbolli, yuksak va murakkab talablarni qo'yish uchun mutlaqo qulay sharoit yaratiladi.

3. O'quvchilar jamoasini shakllantirish shart-sharoitlari.

O'quvchilar jamoasini shakllantirishning jarayonida quyidagi shart-sharoitlarni hisobga olish lozim: pedagogik talab, jamoa faolini tarbiyalash, jamoaviy an'analarni qaror toptirish.

O'quvchilar jamoasini shakllantirishning jarayonida quyidagi shart-sharoitlarni hisobga olish lozim: pedagogik talab, jamoa faolini tarbiyalash, jamoaviy an'analarni qaror toptirish.

Jamoani shakllantirishda jamoa a'zolari va ularning faoliyatlariga qo'yiladigan yagona talablar muhim ahamiyat kasb etadi. Yagona talab o'quvchilarning dars jarayonidagi, tanaffus, sinfdan tashqari ishlar vaqtidagi, shuningdek, jamoat joylari hamda oiladagi xulq-atvor qoidalarini o'z ichiga oladi.

O'quvchilar tomonidan qo'yilgan talablar quyidagi sharoitlarda ijobiy natija beradi:

- qo'yilayotgan talablar o'quvchi shaxsini hurmat qilish tuyg'usi bilan uyg'unlashgan bo'lishi kerak;
- talablar muayyan maktab yoki sinfdagi mavjud sharoitni hisobga olgan holda qo'yilishi lozim;
- jamoaga nisbatan qo'yilayotgan talablar aniq bo'lishi lozim;
- o'quvchilarning tashqi qiyofasi, kiyinishi, yurish-turishi hamda muomalasiga nisbatan qo'yilayotgan talablar, ularda ma'naviy madaniyatni shakllantirishga xizmat qilishi shart.

Talablarning qo'yilishi jarayonida ularga o'quvchilarning amal qilishi ustidan nazorat o'rnatish lozim. Nazorat qilib borish turli shakllar yordamida amalga oshiriladi, chunki aniq, xulq-atvor jumalini yuritish, sinfdagi navbatchilik uchun stendda baholarni qayd etib borish va boshqalar. Qo'yilayotgan talablarning bajarilishi yuzasidan olib borilayotgan nazorat munozam ravishda, izchil olib borilishi va haqqoniy bo'lishi zarur. Olib borilgan nazorat natijalaridan o'quvchilarni ogoh etib borish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

Jamoani uyushtirish va jipslashtirish unda sinf faolini tarbiyalash bilan chambarchas bog'liq. Har bir o'quvchining jamoani shakllantirish borasidagi harakti jamoaning tayanch yadrosini tanlashdan boshlanadi.

Jamoa faolini shakllantirish jamoaning u yoki bu faoliyatiga nisbatan ehtiyoji mazmunidan kelib chiqadi. Ishonchli, ishchan jamoa faolini yaratish uchun o'quvchilar faoliyatini ularning jamoa ishlaridagi ishtiroki, xulq-atvorini kuzatib borishi har bir o'quvchining ijtimoiy faoliyatini tashkil etish layoqatini aniqlash zarur.

Jamoa faolini shakllantirishda o'quvchilarning jamoadagi obro'sini ham hisobga olish lozim. Jamoa faoli tarkibini bolalarning o'zlariga, albatta, o'qituvchi ishtirokida va rahbarligida tanlash maqsadga muvofiq bo'ladi. O'qituvchi jamoa faoli bilan maslahatlashish asosida tarbiyaviy faoliyatni tashkil etadi.

Jamoa faolining har bir a'zosi zimmasiga muayyan vazifani yuklash, shuning ma'lum davrda ana shu vazifalar yuzasidan hisobot berib borishlariga alohida maqsadga muvofiq. O'qituvchi aynan faolga oshirilgan talab qo'yadi. O'quvchilar jamoasida faol rahbarligida o'z-o'zini boshqarish jamoa a'zolaridan istisnolarning boshqasi ustidan ustun kelishiga olib kelmasligi kerak.

Shu bois o'qituvchi faolni maqsadga muvofiq faoliyat yuritishini nazorat qilib borishi lozim.

O'quvchilar jamoasini shakllantirishda an'analar muhim o'rin tutadi. Jamoa an'analari jamoa a'zolari tomonidan birdek qo'llab-quvvatlanuvchi taqdirlangan odatlar bo'lib, ularning mazmunida munosabatlar xususiyati hamda jamoaning ijtimoiy fikri yorqin ifodalangan.

4. Jamoa an'analari shartli ravishda ikkiga bo'linadi: kundalik faoliyat an'analari; bayram an'analari.

Kundalik faoliyat an'analari o'quvchilarning o'quv faoliyati (o'zaro yordam turlari) va mehnat faoliyati (ko'chatlar o'tkazish, hasharlar uyushtirish va boshqalar)ni o'z ichiga oladi. Bayram an'analariga ijtimoiy ahamiyatga ega talab yoqqa hamda hodisalar bilan bog'liq sanalar (xususan, «Alifbe bayrami», «Khatolig'lik bayrami», «Navro'z bayrami», «Xotira va qadrlash kuni» va boshqalar)ni nishonlash maqsadida tashkil etilgan faoliyat kiradi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. «Jamoa» va «o'quvchilar jamoasi» tushunchalariga izoh bering.
2. O'quvchilar jamoasining o'ziga xosliklarini sanab bering.
3. O'quvchilar jamoasini shakllantirish bosqichlarini izohlang.
4. O'quvchilar jamoasini shakllantirish darajalariga doir ma'lumotlarni to'plab o'qing.
5. O'quvchilar jamoasini shakllantirish shart-sharoitlarga tavsif yozing.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" –T.: Sharq, 1997. B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xaraktarlar strategiyasi. –T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika –T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika –T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2001y.

7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.–T.: Ta'lim markazi, 1999. – 136 b.

9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro'z, 2012 y.

10. Xudoyqulov X.J. Pedagogiya va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.

11. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. –T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.

12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. –T.: Navro'z, 2011.

13. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.–T.: Innovatsiya Zryo, 2020 y.

12-MAVZU. TARBIIANING UMUMIY METODLARI

Reja:

1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha.
2. Tarbiya metodlari tasnifi.
3. Tarbiya metodlarini tanlab olish shartlari.

Tayanch tushunchalar: Tarbiya, metodlari, tarbiya usullari, ibratnamuna, rag'bat, jazo, nasixat, tushuntirish, subhat.

1. Tarbiya metodlari haqida tushuncha. Muammoli pedagogik vaziyatlar:

1. O'rta sinfda har xil buyumlar: qalam, ruzka, rezinka va boshqalar narsalar yo'qola boshladi. Bir kuni sinfdagi qizchanning bosh kiyimi yo'qoldi. O'qituvchi topilmalar byurosining faoliyati haqida gapirib berdi. Bolalar topib olingan narsalar qaytarib berilishi to'g'risidagi kattalardan eshitgan misollarni aytishdi.

O'qituvchi qanday tarbiya metodini qo'llagan? Bu metodning samaradorligi nimalarga bog'liq? Har doim ham ushbu metod samara beradimi?

2. O'qituvchi quyidagicha hikoya qiladi: O'g'lim (8 yosh) qorong'idan va balandlikdan qo'rqadi. Men imkon boricha uni ko'proq ana shu qo'rquvni eng oladigan sharoitga qo'yaman. Goho ob-havo qandayligini bilib kelish uchun xovliga, goho go'yo esidan chiqqan narsani olib kelish uchun qorong'u xonaga yuboraman. O'yin paytida ayrim paytlari chuqurlikka sakraymanga, "Daraxtning anavi novdasini menga olib ber. Uni emas, narigi, yuqoridagisini" deyman.

O'qituvchi to'g'ri qiladimi? Bu qanday tarbiya metodi? U nima uchun samarali?

1. Dars boshlanishidan oldin o'qituvchi erda g'ijmlangan qog'oz parchasi bilan ko'rib, bir o'quvchiga "qog'ozni ol", deb murojat qiladi. O'sha o'quvchi sekin partadan turib "men tashlamaganman, nega olarkanman" deb, qana joyiga o'tirdi.

O'qituvchi nima qilishi kerak? Sinfning ta'sirlanishi qanday bo'ladi va bu sinfga bog'liq?

4. Ko'p bolali oilaning otasi mamnun bo'lib hikoya qiladi: er ag'darish bo'lgan uchun hech gap emas. 1-2 kg konfet, pechene sotib olib kelimanda, qani o'tirib bu sizlarga, lekin oldin emi chopib beringlar, deyman.

Bolalar konfesini er ag'darishmaydimi, - so'radik biz.

Uchta tirishib ishlashmaydi-da, tushuntirdi ota.

Ota qo'llagan rag'batlantirish usuliga qanday baho berasiz?

3. 4-sinf o'quvchisining onasi hikoya qiladi: Avvalari o'g'limning hamma narsa joyida edi. Men ishlamasdim, unga ko'p vaqt ajratdim. Ishga kirganimdan so'ng "ikki baholar" o'la boshladi. Kechqurun darsini tekshirsam, qizimning bir qismi bajarilmagan, bajarilgani esa iflos, tushunasiz bo'lgani uchun uni qayta ko'chirish kerak. Lekin qachon ulguradi. Uxlash vaqi bo'lib qolardi.

Ota-onaning xatosi nimada. Siz qanday yo'l tutardingiz?

Tarbiya metodlari haqida tushuncha. Tarbiya metodi (yunoncha metodos - yo'l) tarbiya maqsadiga erishishning yo'li. Tarbiya amaliyotiga asoslangan, metodlar - bu tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va usullari ta'sir etish usullaridir.

Tarbiya metodlari tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va usullari ta'sir etish usullari yig'indisidir.

Tarbiya usullari - umumiy metodning bir qismi, alohida harakati, yanada muqobil. Obrazli aytganda, usullar - bu qo'yilgan maqsadga tezroq erishish uchun tarbiyachi o'zining tarbiyalanuvchilari bilan yo'l ochadigan qo'ng'iroqlar bo'lgan. Agar uni boshqa tarbiyachilar ham foydalana boshlarsa, u holda asta-sekin usullar keng ustunli yo'llar - metodlarga aylanishi mumkin. **Tarbiya usullari - umumiy metodning bir qismi, alohida harakati**

Amaliyotda tarbiya vositalari tushunchasi ham ajratiladi. Usullarga deganda ta'sir ko'rsatish birligi, vosita deganda, usullar yig'indisi tushuniladi. Vosita - bu usul ham emas, metod ham emas. Masalan, mehnat - tarbiya vositasi, biroq uni ko'rsatib berish, mehnatni baholash, ishdagi xatoni ko'rsatish - bu usullar. Bu usul (kong ma'noda) - tarbiya vositasi, biroq replika, taqqoslash - usullar. Bu usul bog'liqlikda ba'zan tarbiya metodlari qo'yilgan maqsadni muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun foydalaniladigan usul va vositalar tizimi sifatida ataladi. Xuddi shuningdek metodning tuzilishida usullar va vosita albatta muvofiq bo'ladi.

Tarbiya vositalari - bu usul ham emas, metod ham emas, usullar yig'indisi.

2.Tarbiya metodlari tasnifi.Zamonaviy pedagogikada ba'zilar amaliy vazifalarni hal etishga, ba'zilar faqat nazariy vazifalarni o'zida aks ettiradigan o'nlab tarbiya tasniflari mavjud.

Metodlar o'ziga xos xarakteriga ko'ra ishonirish, mashq, rag'batlantirish va tanbeh berishga bo'linadi. Mazkur holatda metodning umumiy xarakterli belgisi o'ziga xoslikni, qo'llanishga yaroqlilikni aks ettiradi. Bu tasnifga metodlarning ko'proq umumlashganligi bilan ajralib turuvchi tarbiyaning umumiy metodlari mustahkam tutashib ketadi. U o'zida ishonirish, faoliyatni tashkil etish, o'quvchilarning xulq-atvorini rag'batlantirish metodlarini qamrab oladi. I.S.Marienkoning tasnifida tarbiya metodlari guruhlari quyidagicha nomlanadi: tushuntirishli- reproduktiv, muammoli vaziyatli, o'rnatish va mashq metodlari, rag'batlantirish, to'sqinlik qiluvchi, boshqarish, o'zini-o'z tarbiyalash.

Skinner nazariyasi o'qitish va ta'lim olish jarayonida o'qituvchilarning o'zlarini hulq-atvorlari muhim bo'lmagan rolda ekani uchun tanqid qilinadi, bu mavzuda gap ketganida unga e'tibor berishga chegara qo'yilgan, bu o'rinda jazo tayinlash va mukofotlashdan ko'ra ko'proq, deydi, o'qituvchilar o'zleri (Met) termini 5-bo'limga to'laroq yoritilgan) namuna bo'lishlari zarur. Bu "ahloq o'ynini o'ynash"ni istamayotgan o'quvchilar - mehribonlik ko'rsatilmagan yoki, ular ta'limga omadga erishmagan, yo ular o'qituvchi tomonidan maqtah, yo koyilmagan - bilan yuzaga kelgan muammoni hal qilishishart bo'lgani o'qituvchilarga kichik yordam taklif qiladi.¹¹

Tarbiyalanuvchilarga ta'sir etishi natijalariga ko'ra metodlarni ikki guruhga bo'lish mumkin:

- Axloqiy me'yorlar, motivlarni hosil qilishga, tasavvur, tushuncha, g'oyalarni shakllantirishga ta'sir etuvchi.
- Xulq-atvoming u yoki bu turini aminlaydigan odatlarni hosil qilishga ta'sir etuvchi.

Hozirgi vaqtda o'zida tarbiya metodlaridagi yagona maqsad, mazmun va tartibliqlikni aks ettiruvchi ko'proq obyektiv va qulay metodlar qo'llaniladi. Ana shunday tavsif bilan bog'liqlikda tarbiya metodlari uch guruhga bo'linadi:

- shaxs ongini shakllantiruvchi metodlar.
- Faoliyatni tashkil etish va xulq-atvor tajribalarini shakllantirish metodlari.
- Xulq-atvorni va faoliyatni rag'batlantirish metodlari.

Shaxs ongini shakllantirish metodlari o' quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlar, e'tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, his-tuyg'usi va irodasiga ta'sir ko'rsatish usullari sanaladi.

shaxs ongini shakllantirish (ishonirish) metodlariga quyidagilar kiradi: hikoya, tushuntirish, izoblash, ma'ruza, etik suhbat, nasihat, o'git, ko'rsatma, munozara, namuna.

Bu guruhga mansub metodlarning mohiyati shundaki, ular orqali o'quvchilar ongiga jamiyatda ustuvor o'rin tutuvchi ijtimoiy g'oya va maqsadlar namoyandasi. O' quvchilarda g'oyaviy onglik va ijtimoiy faollik, ya'ni, belgilning ichki va xalqaro siyosati mazmunini tushunish va idrok qilish belgilarini tarbiyalash lozim.

Tushuntirish ijtimoiy ongni shakllantirishda eng ko'p ishlatiladigan metoddir. Tushuntirishning vazifasi o'quvchilarni yuksak madaniyatli, milliy g'oyaga tuyg'usiga ega bo'lib voyaga etishlarini tarbiyalashga yordam berishdan iborat.

Suhbat. O'quvchi shaxsini g'oyaviy va ma'naviy-axloqiy jihatdan shakllantirishda o'qituvchining jonli so'zi eng ta'sirchan metod hisoblanadi. Suhbat uchun mavzu tanlashda uning mazkur sinf o'quvchilari uchun axtariligi, o'quvchilarning suhbat mazmuniga bo'lgan munosabatlari va shundan kutilayotgan natijani hisobga olish zarur.

Hikoya. O' quvchilar odatda hayot va turli adabiyotlardan olingan aniq misollar bilan boyitilgan hikoyalarni katta qiziqish bilan tinglaydilar. Ularqa xalq me'yorlari, xalq o'tmishi, tabiiy boyliklar, qahramonlar hayoti va jasorati, shuningdek, tarix, adabiyot va san'at haqida hikoya qilib berish mumkin. Badiiy ahbiyot namunalari, shuningdek, ommaviy axborot vositalari - radio, televidenie, gazeta va jumallar sahifalarida hamda Internet matbuotida e'lon qilingan ma'lumotlar ham o'quvchilar uchun qimmatli material bo'lib xizmat qiladi. Suhbat ham, hikoya ham o'quvchilarning yoshiga mos mavzularda, ular tushunadigan so'zlar vositasida adabiy tilda o'fakazilishi maqsadga muvofiqdir. Suhbat yoki hikoya mavzusining o'quvchilar tomonidan belgilanishi, ularning samarali kechishini ta'minlaydi, buning natijasida o' quvchilar ilgari surilayotgan muvofiq bafarq qaramaydilar.

Namuna. O'quvchilar o'z atrofidagi kishilarda hamma yaxshi axloqiy sifatlarini ko'rinishlari va ibrat olishlari nihoyatda muhim.

O'qituvchining shaxsan o'zi namuna bo'lishi, ayniqsa, yoshlarga katta ta'sir ko'rsatadi. Ular o'qituvchining darsda va hayotda o'zini qanday tutishini, atrofidagi kishilar bilan qanday muomala qilishini, o'z vazifalarini qanday bajarishini kuzatib yuradilar.

O'quvchilar o'zlariga yaqin kishilarning xulq-atvoriga taqlid qiladilar, xulq-atvorlar bolalarda yaxshi sifatlarining, ba'zan esa yomon sifatlarining ham tashkil topishiga ta'sir ko'rsatadi. shuning uchun o'qituvchi va ota-onalar har qanday holatda ham o'zlarini tuta bilishlari kerak. Ular qarda bo'lishmasin, atrofidagi bolalar borligini his etishlari lozim. Kattalarning so'zi bilan yurish-tarshi va xatti-harakatlarida tafovut bo'lmassligi kerak.

O'z-o'zini tarbiyalash metodlari. O'quvchida o'z-o'zini tarbiyalashga, ya'ni, o'z ustida ongli, bartartib ishlagisha ehtiyoj paydo bo'lgandagina tarbiya jarayonini samarali deb hisoblash mumkin. Tarbiya jarayonida o'z-o'zini tarbiyalash metodlaridan foydalanish samarali hisoblanadi.

¹¹ Аллен Мьюр. Талант берган ва талантни олган инсангагина, худдики адолатлига тибан. Руслан. Иккинчи нур. 2012. 5-бет.

O'z-o'zini tahlil (nazorat) qilish o'z shaxsi, mavjud fazilatları, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish, mavjud sifatlarını boyitish yoki salbiy odatlarını bartaraf etishga qaratilgan faoliyat usuli.

O'z-o'zini tahlil (nazorat) qilish uchun o'quvchi o'zining yurish-turishi, intizomi, ijobiy fazilatlarining ortib borishi va aksincha, salbiy odatlarining kamayib borishi haqida munozam ravishda kundaligiga yozib boradi.

O'z-o'zini baholash mavjud fazilatları, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish asosida o'z shaxsiga baho berishga yo'naltirilgan faoliyat usuli.

O'quvchining qobiliyatini o'z kuchi bilan yuzaga chiqishiga yordamlashish zarur. O'z-o'zini baholash qiyin, lekin o'quvchini bunga etarli tayyorlash mumkin. Shu bois o'quvchi irodali bo'lishi, o'z burchini tushunishi, tahsil va tarbiya olish uchun sababli asos bo'lishi, ya'ni, tarbiyalanishni xohlashi, o'zini o'rtqolari, atrofdaqlarining ko'zi bilan ko'rish va o'z-o'zini takomillashtirishga intilishi lozim.

Maktab amaliyotida izohlash ishonirishga tayyand. Ishonirish vositasida o'quvchi ruhiyatiga sezilarli holda ta'sir etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hamda o'smirlar ishonuvchan bo'lishadi. Pedagog ishonirishda tarbiyalanuvchi ma'lum ko'rsatmani qabul qilishi zarur bo'lgan vaziyatlarda foydalanadi. Mazkur metoddan boshqa metodlarning ta'sirini kuchaytirish uchun ham foydalaniladi.

Munozara tarbiyalanuvchilarga hissiy-og'zaki ta'sir ko'rsatish asosida ularda ma'naviy-axloqiy sifatları shakllantirishga yo'naltirilgan bahs-munozara usuli bo'lib, siyosiy, iqsodiy, madaniy, estetik va huquqiy mavzularda o'tkaziladi. Munozara turli nuqtai nazarlar to'qnashgan vaziyatda o'quvchilarda ma'lum hodisaga nisbatan ishonch hosil qilishga yordam beradi.

Faoliyatni tashkil etish va xulq-atvor me'yorlarini shakllantirish (mashq) metodlari: *mashq, pedagogik talab, ijtimoiy fikr, topshiriq, tarbiyalovchi vaziyat.*

Mashq va o'rgatish metodlari muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirishdir. Odatlar bolalikdan tarkib topadi va shaxs rivojlanishining keyingi bosqichlarida mustahkamlanib boradi.

O'quvchi hamda ota-onalar bolalarda ijobiy odatlarning tarbiyalanib borayotganligini kuzatib borishlari kerak. O'quvchilar odatlarni o'z yaqinlaridan meros qilib olmaydi, balki ular atrofdaqlar bilan faol muloqotga kirishishlari tufayli taqld qilish, uzluksiz tarbiyani yo'lga qo'yish asosida tarkib topirladi. Natijada odat xarakterga aylanadi.

Mashq muayyan xatti-harakatları ko'p marotaba takrorlashni o'z ichiga oladi. Mashq va odatlantirish o'quvchi uchun ogli, ijobiy jarayondir. Mashq natijasini ko'nikma, odat, yangi bilimlar hosil qilimadi, o'quvchining aqliy qobiliyati rivojlanadi, ma'naviy-axloqiy sifatları boyiydi, hayotiy tajribasi ortadi.

Pedagogik talab turli xatti-harakatları bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari. Pedagogik talab tarbiyaning eng muhim usullaridan biridir. Pedagogik talab ma'lum harakatları rag'batlantiruvchi yoki to'xtatuvchi hamda o'quvchini oqilona harakatları bajarishga undovchi xarakterga ega bo'lishi mumkin.

Faoliyatni rag'batlash va motivatsiyalash metodlari: *rag'batlantirish, tashbeh berish, uyltirish.*

Rag'batlantirish tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'nglini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usulidir. O'quvchi har bir o'quvchi shaxsida ro'y berayotgan ijobiy odatlarni anglash olishi zarur.

Tashbeh berish - eng muhim jazo chorasi. O'quvchi o'quvchiga yuzma-yuz tashbeh beradi, buni kundaligiga yozib qo'yish mumkin.

Uyltirish - o'quvchingan ma'lum xatti-harakatlariga jamoa yoki uning tarbiya uchun mas'ul bo'lgan subektlar (ota-onalar, vasiylar, jamoatchilik vakillari va boshqalar) oldida baho berish. Odarning eng nozik sezgilaridan biri hisoblanadi. Ushbu usulda sharm-hayodir. Odamda insonda izzat-nafs, odamiylik kabi kuchli bo'lsa, avvalo, o'zini hurmat qilsa, unda or-nomus, uchi kuchlik kuchli bo'ladi. Bolalarni tarbiyalashda shu his-tuyg'ularni shaxslik bilan o'stirish lozim, lekin hadeb uyltiraverish va qiztiraverish jarayonidir. Bundan oqilona va o'z o'zida foydalanish kerak, shundagina ijobiy natijaga umid qilish mumkin.

Tarbiya metodlarini tanlab olish shartlari. Metodning ijobiy va salbiy bo'lmaydi, tarbiya jarayonida ma'lum yo'lni yuqori darajadagi samarali va samarasiz deya baholash mumkin emas. Metodning samaradorligini u o'z faoliyatog'larining sharoit nuqtai nazaridan baholash mumkin. Tarbiya metodlarini tanlab olishda muvofiq tanlab bir qator omillarga bog'liq:

Tarbiyaning maqsad va vazifalari. Tarbiyaning maqsad va vazifalari. Maqsad nafaqat metodlarni oqlaydi, balki ularni aniqlab beradi. Maqsad qanday bo'lsa, unga erishish metodlari unga muvofiq bo'lishi zarur.

Tarbiya mazmuni. Unutmastik kerakki, aynan bitta vazifa turli xil fikrlar bilan to'ldirilgan bo'lishi mumkin. shuning uchun metodlarni umuman mazmun bilan emas, balki aniq fikr bilan bog'lash g'oyat muhimdir.

Tarbiyalanuvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olish.

U yoki shunga o'xshash vazifalar tarbiyalanuvchilarning yoshi bilan bog'liqda amalga oshiriladi. Yosh bu oddiygina qara yashaganligi son ko'rsatkichi emas. Unda egallangan ijtimoiy tajriba, psixologik va ahloqiy shakllanish rivojlanganlik darajasi o'z aksini topadi. Aytaylik, mas'uliyat uyg'un boshlang'ich ta'lim, o'rtacha ta'lim va o'rtacha maxsus, kash-hunar ta'limi mas'uliyatlarida ta'lim olayotgan o'quvchilarda ham shakllantirish mumkin. Biroq har bir bosqichda mazkur sifatni shakllantirish borasida turli metodlar qo'llaniladi.

Jamoaning shakllanganlik darajasi. O'zini o'zi boshqarishning jamoa shakllining rivojlanishi bilan bog'liqlikka pedagogik ta'sir ko'rsatish metodlarini o'zgarimasdan qiyoyayo. Bizga ma'lumki boshqaruvning moslashuvchanligi tarbiyachining tarbiyalanuvchilar bilan muvaffaqiyatli hamkorligining zaruriy sharti.

Tarbiyalanuvchilarning individual o'ziga xosliklari.

Umumiy metodlar, umumiy dasturlarning o'zi tarbiyaviy o'zaro ta'sir etishning asosi bo'la olmaydi. Ularga individual va shaxsiy tuzatishlar kiritish zarur. Insonparvar pedagog har bir shaxs o'ziga xosligini rivojlanishiga, o'ziga xosligini saqlashga, o'zining «Men»ini ro'yobga chiqarishga imkon beradigan metodlarni qo'llashga harakat qiladi.

Tarbiyaviy shart-sharoitlar. Unga moddiy, psixofiziologik, sanitar-gigiyemik tashqari sinfda yuzaga keladigan munosabatlar: jamoadagi iqlim, pedagogik rahbarlik usuli va boshqalar tegishlidir. Ma'lumki, mavhum shart-sharoitlar bo'lmaydi, ular hamisha aniq. Ularning birlashuvi aniq holatlarda ko'rinadi. Tarbiya amalga oshadigan sharoit pedagogik vaziyatlar deb ataladi.

Tarbiya vositalari. Tarbiya metodlari tarbiya jarayonining tarkibiy qismi sifatida yuzaga chiqadigan tarbiya vositalaridan tashkil topadi. Metodlar ular bilan mustahkam bog'langan va birgalikda qo'llaniladigan boshqa tarbiya vositalari ham mavjud. Masalan, metodlarni samarali qo'llash uchun zaruriy yordam beruvchi ko'rgazmalari qurollar, tasviriy san'at asarlari va musiqa san'ati, ommaviy axborot vositalari.

Pedagogik malakani egallaganlik darajasi. Tarbiyachi odatda faqat o'zi biladigan va qo'llay oladigan metodlarni tanlab oladi. Ko'plab metodlar murakkab bo'lganligi bois, o'qituvchidan ko'p kuch ishlatishni talab etadi. Bunday mas'uliyatdan bo'yin tovlaydigan pedagoglar ularsiz faoliyatni tashkil etishga harakat qiladi. Natija esa turli obrazli, xilma-xil maqsad, vazifa, shart-sharoitlardan kelib chiqib metodlardan foydalanishga qaraganda past samaraga ega bo'ladi.

Tarbiya vaqti. Qachonki, vaqt kam, maqsad esa katta bo'lsa, «kuchi harakatga keltiradigan» metodlari qo'llaniladi, qulay sharoitlarda esa, tarbiyaning «oddiy» metodlaridan foydalaniladi. Tarbiyani «kuchi harakatga keltiradigan» va «oddiy» metodlarga bo'linishi sharti: birinchisi tanbeh berish va majbur qilish bilan, ikkinchisi nasihat qilish va doimiy o'rgatish bilan bog'liq.

Kutiladigan natija. Metodni tanlayotganda, tarbiyachida muvaffaqiyatga erishishga nisbatan ishonch bo'lishi kerak. Buning uchun qo'llanilayotgan metod qanday natijaga olib kelishini oldindan ko'ra bilish kerak.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Tarbiya metodi, usuli va vositasi tushunchalariga ta'rif bering.
2. Tarbiya metodlarini tasniflashga doir yondashuvlarni izohlang.
3. Shaxs ongini shakllantirish metodlari haqida gapirib bering.
4. Faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulq-atvor tajribalarini

shakllantirish metodlarini misollar asosida tushuntiring.

5. Faoliyatni rag'batlash va motivatsiyalash metodlarini qo'shimcha usullardan o'qib o'ldiring.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq, 1997.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakteristikalar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshchaya pedagogika -T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika –T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odoynoma.-T.: Ta'lim markazi, 1999. - 136 b.
9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim innovatsion texnologiyalaridan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
13. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.-T.: Innovatsiya-Pedago 2020 y.

13-MAVZU. O'QUVCHILARNING ILMYI DUNYOQARASHINI SHAKLLANTIRISH. AQLIY TARBIYA

Reja:

1. Dunyoqarash haqida tushuncha.
2. O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning asosiy vositalari.
3. Aqliy tarbiyaning mazmun-mohiyati va komponentlari.

Tayanch tushunchalar: Dunyoqarash, ijtimoiy jamiyat, tafakkur, ma'naviy-axloqiy qiyofa, e'tiqod.

1. Dunyoqarash haqida tushuncha. Dunyoqarash tabiat, ijtimoiy jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab boruvchi dialektik qarashlar va e'tiqodlar tizimidir. Mazkur tizim doirasida

ijtimoiy-g'oyaviy, falsafiy, iqtisodiy, tabiiy-ilmiy, ma'naviy-axloqiy, estetik, huquqiy va ekologik bilimlar negizida shakllangan e'tiqodlar asosiy tarkibiy unsurlar sifatida namoyon bo'ladi. eng muhimi insonning olamga munosabati, dunyodagi o'rnini, mohiyati, hayotiy yo'nalishini, o'zligini anglash kabi savollarga javob beradi. shuningdek, dunyoqarash «dunyoni tushuntirish», «dunyoni his qilish», «ifodani idrok qilish» kabi tushunchalar bilan yaqin ma'nodosh ekanligini aytish joz. Dunyoqarash insoniyatni o'tmish merosi, hozirgi hayot va bundagi sharoitlar, tizimlarning aifab olinganligi, qadriyatidir.

Dunyoqarash kishilarning mujassamlashtirgan tasavvurlar, bilimlar, madaniyatini yanada o'zida mujassamlashtirgan tasavvurlar, bilimlar yig'indisidir.

Shaxsda dunyoqarash izchil, tizimli, uzluksiz hamda maqsadga muvofiq tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiyaning yo'lga qo'yilishi, uning turli yo'nalish va mazmundagi ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etishi, shuningdek, o'z-o'zini tarbiyalab borishi natijasida shakllanadi. Yosh avlod dunyoqarashining shakllanishida ta'lim muassasalarida o'qitilishi yo'lga qo'yilgan tabiiy, ijtimoiy va gumanitar fanlar asoslarining ular tomonidan puxta o'zlashtirilishi muhim o'rin tutadi.

Shaxsning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, hayotiy yondoshuvlari, uning uchun ustuvor ahamiyatga ega bo'lgan qadriyatlar hamda axloqiy tamoyillar mohiyati u ega bo'lgan dunyoqarash mazmunini ifodalaydi. O'z navbatida dunyoqarashning boyib borishi shaxsning shaxsiy sifat va fazilatlarining tobora barqarorlashuvini ta'minlaydi. O'z mazmunida ezgu g'oyalarni ifoda etgan dunyoqarash shaxs qiyofasida namoyon bo'layotgan ijobiy fazilatlarining boyib borishiga yordam beradi.

Dunyoqarash o'z mohiyatiga ko'ra, ilmiy (muayyan falsafiy tizimga ega) va oddiy (muayyan falsafiy tizimga ega bo'lmagan) dunyoqarash tarzida farqlanadi. Ilmiy dunyoqarash asosida uzluksiz, izchil ravishda mavjud fanlar asoslarini puxta o'zlashtirib borish, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish natijasida barqarorlik kasb etgan g'oyalari yotadi.

Shaxs dunyoqarashini shakllantirish uzoq muddatli, dinamik xususiyatga ega murakkab jarayon sanaladi.

E'tiqod dunyoqarash negizida aks etuvchi ijtimoiy-falsafiy, tabiiy, iqtisodiy, huquqiy, ma'naviy-axloqiy, estetik hamda ekologik bilimlarning takomillashgan ko'rinishi; muayyan g'oyaga cheksiz ishonch bo'lib, uning shakllanishi bir necha bosqichda kechadi.

Birinchii bosqichda ular beqaror va vaziyat taqozosiga ko'ra o'zgaruvchanlik xususiyatini kasb etadi. **Ikkinchi bosqichda** ma'naviy-axloqiy qarashlarning barqaror tamoyillariga aylanadi. Mavjud talab, jamiyat tomonidan olingan axloqiy qoidalardan chetga chiqish qiyin, ziddiyatli vaziyatlarda ongli harakatni tashkil etish, irodaviy sifatlariga tayangan holda ish ko'rish taqozo etiladi. **Uchinchi bosqichda**, e'tiqod barcha vaziyatlarda ham ustuvor ma'naviy-axloqiy tamoyil bo'lib qoladi. O'quvchi tomonidan o'zlashtirilgan

ilmiy bilimlar hayotiy munosabatlar jarayonida keng qo'llanilganda, ularning asl mohiyati chuqur his qilingan va anglangandagina e'tiqodga aylanadi.

1.O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning asosiy yo'llari. Agar uning qarashlari tizimi ong birligiga tayansa, inson dunyo haqida bir butun tasavvur hosil qiladi. Bundan kelib chiqadiki, dunyoqarashni shakllantirish shaxsning intellektiga, irodasiga, his-tuyg'usiga, uning amaliy hayotiga ta'sir ko'rsatish bilan bog'liq.

O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirishning asosiy yo'llari: intellektual tarkibiy qism, ijobiy emosional holat, amaliy faoliyat sohasi, fanlararo aloqadorlik, pedagogning ijtimoiy va kasbiy pozitsiyasi.

Dunyoqarashning intellektual tarkibiy qismi borliqni bevosita hissiy aks ettirishdan, abstrakt tushunchali fikrlashgacha bo'lgan harakatni talab etadi.

O'quvchilarning ijobiy emosional holati ta'lim muassasasida ijobiy ijtimoiy-psixologik muhiti yaratishga - adabiyotlar va san'atni ishlab chiqishga, o'qinlarning hayoti va faoliyati, ijtimoiy faoliyatiga, o'zining shaxsiy tajribasiga ta'sir qaratishni uyg'otadi.

O'quvchilarning amaliy faoliyat sohasi etarlicha keng bo'lishi mumkin. Iyovqat-mehnat va ijtimoiy faoliyat o'quvchilarni keng doiradagi ijtimoiy munosabatlariga jalb qiladi, muloqot tajribasi, har tomonlama axborotlar bilan qurollantiradi. Ta'lim-tarbiyani tashkil etish jarayonida **fanlararo aloqadorlik**, ijtimoiy va tabiiy omillarning o'zaro muvofiq kelishiga erishish omillari, atrof-muhiti hamda ijtimoiy munosabatlar ta'sirida shaxs kamolotini ta'minlashga erishish imkoniyatlaridan unumli foydalanishga intilish maqsadga muvofiqdir. Ta'lim muassasalarida o'quv predmetlari sifatida tavsiya etilgan fanlar asoslarining o'quvchilar tomonidan chuqur o'zlashtirilishi ularning keng dunyoqarashini shakllantirishga yordam beradi.

Pedagogning ijtimoiy va kasbiy pozitsiyasi ilmiy dunyoqarashni shakllantirishning muhim omili sifatida aks etadi. Dunyoqarashni shakllantirishning muvafaqqiyati ko'pincha, o'quvchilarning o'qituvchiga ishonchiga asoslanadi.

3.Aqliy tarbiyaning mazmun-mohiyati va komponentlari. Aqliy tarbiya ta'lim oluvchining intellekti, bilish imkoniyatlarini, iqtidor va qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan. Uning asosiy vazifasi - ta'lim oluvchilarning fan asoslarini bo'yicha bilimlar tizimi bilan qurollantirish. Ularni o'zlashtirish natijasida dunyoqarash asoslarini shakllanishi zarur.

Aqliy tarbiya **asosiy vazifasi** ta'lim oluvchilarning fan asoslarini bo'yicha bilimlar tizimi bilan qurollantirishdir.

Aqliy tarbiyaning vazifalari quyidagilar:
• belgilangan hajmdagi ilmiy bilimlarni egallash;
• dunyoqarashni shakllantirish;
• aql kuchi, iqtidor va qobiliyatlarini rivojlantirish;
• bilishga oid qiziqishlarini rivojlantirish;
• shaxs salohiyatini imkoniyatlarini rivojlantirish;

- bilish faoliyatini shakllantirish;
- doimiy ravishda o'z bilimlarini to'ldirish, umumta'limiy tayyorgarlik darajasini oshirish ehtiyojlarini rivojlantirish;
- ta'lim oluvchilarni bilish faoliyati metodlari bilan qurollantirish;
- fikrlash qobiliyati, ijodiy faoliyat tajribalarini shakllantirish. Agar inson odamlar orasida ijtimoiy muhitda yashar ekan, uning aqliy taraqqiyoti, intellekti haqida gapirishga to'g'ri keladi. Bu esa uning jismoniy taraqqiyoti uchun ham muhim.

Aqliy rivojlanish deganda hayotiy ta'sir etish va oqibatlarining barcha miqdoriy imkoniyatlari natijasida kelib chiqadigan aql kuchi va fikrlashning rivojlanish jarayonini tushunish mumkin.

Aqliy rivojlanishning nima ekanligini aniqlash uchun "fikrlash" va "aql kuchi" tushunchalariga to'xtalish lozim bo'ladi.

Fikrlash esa, shaxs bilish faoliyati jarayoni bo'lib, voqealarni bevosita va umumlashgan holda aks ettirish bilan xarakterlanadi. Boshqacha aytganda, u aqliy faoliyat mahsulidir. eng zig'ir fikrlash merosiy tushuncha, u barcha insonlarga xos. Falsafiy, pedagogik, psixologik adabiyotlarda fikrlashning 20 dan ortiq turlari ajranib ko'rsatiladi: mantiqiy; abstrakt(mavhum); umumlashgan, nazariy;

texnik; reproduktiv; ijodiy(produktiv); tizimli; kategorial; induktiv; deduktiv; algoritmik; tanqidiy; mustaqil va boshqalar.

Aqliy rivojlanish - inson psixikasining individual o'ziga xosliklaridan, u yashayotgan ijtimoiy-tarixiy sharoitlar bilan bog'liqlikda hayotiy tajribalarni oshib borishi va sifat yoshi bilan aloqadorlikdagi intellektual faoliyatdan kelib chiqadigan miqdoriy va sifat o'zgarishlarining murakkab dinamik tizimi. Insoniyat tajribasini qanchalik o'zlashtirganlik aqliy rivojlanishda hal qiluvchi omil sifatida aks etadi. Amaliy bilimlar zahirasi aqliy rivojlanishning tuzilishiga kiruvchi tarkibiy qismlardan biri sifatida qaralishi kerak.

Amaliy bilimlar zahirasi bilan bir qatorda aqliy rivojlanishning tuzilishida ta'lim olganlik o'z aksini topadi. Ta'lim olganlik - bu aql sifatini shakllantiruvchi shaxs intellektual xususiyatlarining tizimi.

Aqlning teranligi inson yangi materialni egallashda mavhumlashtira olishi mumkin bo'lgan belgilarning muhimligi bosqichi va ularni umumlashganligi darajasida namoyon bo'ladi.

Aqlning sustligi qarama-qarshilikda: bir qoliplikka, fikrlashdagi odatiylikka moyillikda, bir harakatdar tizimidan boshqasiga o'tishdagi qiyinchilikda namoyon bo'ladi.

Fikrning moslashuvchanligi maqsadga muvofiq o'zgaruvchanlikni talab etadi.

Aqlning barqarorligi insonga vazifalarni fikriy hal etish, ularning butun belgilarini xotirada eslab qolishga imkon beradi. Bu sifat tasniflashga oid biron vazifani hal etishda aniq ko'rinadi.

Fikriy faoliyatning anglanganligi - uning mahsulati sifatida so'zda ifoda etish imkoniyatida aks etadigan aqlning sifati.

Aqlning mustaqilligi - yangi bilimlarni, vazifalarni hal etishning yangi usullarini faol izlashda namoyon bo'ladi.

Fikrning tejankorligi - kam vaqt sarflab etaricha bilimlarni egallay olishda aks etadi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Dunyoqarash deb nimaga aytiladi?
2. Dunyoqarashning qanday turlari mavjud?
3. Ilmiy dunyoqarash dunyoqarashning boshqa turlaridan qaysi jihatlari bilan farq qiladi?
4. E'tiqodning shakllanishi qanday bosqichlarda amalga oshadi?
5. O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish vositalariga nimalar kiradi?
6. Aqliy tarbiyaning maqsadi va vazifalarini izohlang.
7. Fikrlash va uning turlarini tahlil eting.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq. 1997.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakteristikalar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika -T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2001y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma -T.: Ta'lim markazi, 1999. - 136 b.
8. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim innovatsionlaridagining asosidir. Toshkent, Navro'z. 2012 y.
9. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.
10. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
11. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat -T.: Navro'z, 2011.
12. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi -T.: Innovatsiya -Etyo. 2020 y.

14- MAVZU. FUQAROLIK TARBIIYASI

Reja:

1. Fuqarolik tarbiyasining maqsad, vazifalari va metodlari.
2. O'quvchilarga fuqarolik tarbiyasini berish jarayonida Davlat ramzlari (Madhiya, Gerb, Bayroq)dan foydalanish.
3. Vatanparvarlik va baynalminalik tarbiyasining maqsad, vazifalari va metodlari.
4. Huquqiy tarbiya.

Tayanch tushunchalar: Fuqaro, fuqarolik, fuqarolik tarbiyasi, Davlat ramzlari (Madhiya, Gerb, Bayroq), vatanparvarlik, baynalminalik, Huquqiy tarbiya.

1. Fuqarolik tarbiyasining maqsad, vazifalari va metodlari.

Fuqarolik tarbiyasi fuqarolik tushunchasining mohiyatini anglatish orqali o'quvchilarda yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatini shakllantirish, ularni xalq, Vatan, jamiyat manfaatlarini yo'lida kurashuvchi fuqarolar etib tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Fuqarolik tarbiyasining markaziy obyekti fuqaro sanaladi.

Fuqaro fuqaroligi huquqiy jihatdan e'tirof etilgan hamda muayyan jamiyat (davlat) a'zosi bo'lgan shaxsdir.

Fuqarolik esa huquqiy va adxloqiy me'yorlarga ongli rioya etish, ma'lum huquqlardan foydalanish hamda burchlarini bajarishga mas'ullik bilan yondoshuv, mehnat jarayoni va jamoadagi faollik, ma'naviy etuklik asosida muayyan davlatga mansublik.

Fuqarolik tarbiyasining vazifalari tizimini quyidagilar tashkil etadi:

1. Yosh avlodni doimiy ravishda jamiyatda ustuvor mavqega ega bo'lgan adxloqiy va huquqiy me'yorlarga rioya etishga o'rgatib borish.
2. O'quvchilarga fuqarolik huquq va burchlari to'g'risida ma'lumotlar berib borish, ularda fuqarolik faoliyatini tashkil etish borasida ko'nikma va malakalar hosil qilish.
3. O'quvchilarda davlat ramzlariga nisbatan hurmat va muhabbatni qaror toptirish, Respublika Prezidenti sha'ni, or-nomusini himoya qilishga tayyorlik hissinii shakllantirish.
4. O'quvchilarda xalq o'tmishi, milliy qadriyatlarga nisbatan muhabbat tuyg'usini uyg'otish, ulardan g'ururlanish, faxrlanish va iftixor hislarini oshirish.
5. Vatan, xalq va millat ishiga sodiqlik, o'z manfaatlarini yurt manfaatlarini bilan uyg'unlashtira olishga erishish, fidoiy fuqaroni tarbiyalab voyaga etkazish.
6. Vatan, yurt ozodligi va mustaqilligini e'zozlovchi, ardoqlovchi, uni himoya qilishga tayyor fuqaroni tarbiyalash ishiga keng jamoatchilik e'tiborini jalb etish.

Fuqarotaming burchlari quyidagilardan iboratdir: fuqarolar Konstitutsiya va qonunlarda ko'zda tutilgan talablarga rioya etishga, boshqa kishilarning huquqlari, erkinliklari, sha'ni, qadr-qimmatini hurmat qilish; O'zbekiston tarixining tarixiy, ma'naviy-madaniy merosini avaylab asrash; fuqarolar tabiiy ehtiyojlariga ehtiyojkorona munosabatda bo'lish; qonunlar bilan belgilangan burchlar va mahalliy yig'implarni to'lash; O'zbekiston Respublikasini himoya qilish. Yuqorida qayd etilgan burchlarni bajarish O'zbekiston Respublikasining fuqaroni sanaluvchi har bir kishining muqaddas burchidir.

1.1. O'quvchilarni fuqarolik ruhida, tarbiyalashda davlat ramzlarining ahamiyati. Davlat ramzlari muayyan millat, elatning etnopsixologik xususiyatlarini, qarashlari, orzu-umidlari, intilishlari hamda maqsadi, hududiy, ijtimoiy-g'oyaviy birlik mohiyatini anglatishga xizmat qiluvchi tasviriy belgilar majmuidir. Muayyan davlatning bayrog'i, gerbi (tamg'asi) hamda madhiyasi davlat ramzlari majmuini ifodalaydi.

Davlat ramzlari o'zlarida chuqur siyosiy va ijtimoiy-g'oyaviy mazmuni o'zida etadi. Davlat ramzlari (bayroq, gerb)da tasvirlangan ranglar, tasvirlar muayyan xalq, millat o'tmishi, qadim an'analari, xalqning turmush tarzi, orzu-umidlari, maqsadi, hayotiy intilishlarini ifoda etishga xizmat qiladi. Davlat ramzlarida esa xalq, millat, davlat va jamiyatning yagona maqsadi, birligi ifodasi tarannum etiladi.

Davlat ramzlari davlatning mavjudligini ko'rsatuvchi belgilar sanaladi.

Ramzlar – bu shartli belgilar bo'lib, ular qadim davrlardayoq turli xalqlarda u yoki bu hodisa, olam, mavjudot, odamlar tasvirini, ularning xususlarini ifodalagan.

Fuqarolik tarbiyasini tashkil etish uchun ma'lum shart-sharoitlarning mavjudligi taqozo etiladi. Bular:

- 1) o'quv yurtida tashkil etilayotgan ta'lim-tarbiya jarayoni yuksak darajada uyushirilishi kerak;
- 2) fuqarolik tarbiyasini tashkil etish jarayonining muvaffaqiyati o'qituvchi va o'quvchilar jamoasining saviyasiga bog'liq;
- 3) tarbiyaviy ishning rejali, uzluksiz, tizimli bo'lishiga erishish;
- 4) oila, maktab va mahalla o'rtasida o'zaro hamkorlikning yuzaga kelishi fuqarolik tarbiyasining muvaffaqiyatini ta'minlaydi;
- 5) o'quvchilarning adxloqiy va huquqiy me'yorlar, umumiy tartibga qat'iy rioya etishga o'rgatish, zimmasidagi burchni to'laqonli ado etishlariga e'tiborni qaratish.

Fuqarolik tarbiyasini tashkil etishda suhbat, munozara, ma'ruza, bahslardan foydalanish, mashq, test, anketa savollarga javoblar olish kutilgan natijani qo'lga kiritishga imkon beradi.

Fuqarolik tarbiyasida umumiy natijasini hisobga olish muhim ahamiyatga ega. Bunda o'quvchining tarbiyalanganlik darajasi asos qilib olinadi. Ushbu

maqsadda diagnostik (tashhis qo'yish), statistik va qiyosiy tahlil tahlili olib borish lozim.

Ijtimoiy fuqarolik tarbiyasining tashkil etilishi natijasida kamol topgan fuqaro o'zida quyidagi siqatlarini namoyon eta olishi lozim:

- fuqarolik burchini bajara olish (o'z Vatani, xalqi, ota-onasi oldidagi majburiyatni his eta olish) qobiliyatiga egalik;
- milliy g'urur va vatanparvarlik tuyg'usiga ega bo'lish;
- davlat Konstitutsiyasi, davlat hokimiyati organlari, mamlakat Prezidenti hamda davlat ramzlari (gerb, bayroq va madhiya)ga nisbatan hurmat bo'lish;

- mamlakat taqdiri va istiqboli uchun javobgarlik, mas'ulilik;
- ijtimoiy huquqiy hamda axloqiy me'yorlarga nisbatan hurmat va itoat bo'lish;

- mamlakat milliy boyliklarini asrash, ularni ko'paytirish huquqi qayg'urish;

- davlat tili, milliy madaniyat va an'analarga sodiq, ularga nisbatan ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, ularni asrash;

- ijtimoiy faollik;
- demokratik tamoyillarga amal qilish;
- tabiatga nisbatan ehtiyotkorona va mas'uliyatli munosabatda bo'lish;
- fuqarolarning huquq va burchlarini hurmat qilish;
- huquqiy ong va fuqarolik madaniyatiga ega bo'lish;
- to'g'ri so'z, adolatli, muruvvatli, mehribon bo'lmish;
- o'z faoliyati va xatti-harakatiga nisbatan mas'uliyatli bo'lish;
- baynalmillalik, o'zga mamlakatlarning xalqlariga nisbatan hurmat bo'lish va boshqalar.

3. Vatanparvarlik va baynalmillalik tarbiyasining maqsad, va-zifalari va metodlari. Fuqarolik tarbiyasini tashkil etish jarayonida shaxsda vatanparvarlik (lotincha «patriotes» – vatandosh, «patriis» – vatan, yur) tuyg'usini shakllantirishga alohida e'tibor qaratiladi. Binobarin, fuqaro muayyan davlatning a'zosi sifatida uning sha'ni, obro'-yo'e'tiborini ta'minlashi, uning manfaatlari uchun kurasha olishi zarur.

«Vatan atamasi aslida arabcha so'z bo'lib, ona yurt ma'nosini bildiradi. Vatan tushunchasi ken va tor ma'noda qo'llaniladi. Bir xalq vakillari jumligan yashab turgan, ularning ajdodlari azal-azaldan istiqomat qilgan hudud nazari tutilsa, bu keng ma'nodagi tushunchadir. Kishi tug'ilib o'sgan uy, mahalla, qishloq nazarda tutilsa, bu tor ma'nodagi tushunchadir»¹¹.

Vatanparvarlik shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ilib o'sgan vatani tarixidan g'ururlanishi, buguni to'g'risida qayg'urishi hamda uning portloq istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat sanaladi.

Vatanparvar shaxs qiyofasida quyidagi siqatlar namoyon bo'ladi:

- 1. Vatanga bo'lgan mehr-muhabbat, unga sadoqat.

- 2. O'zi mansub bo'lgan millat o'tmishi, urf-odatlari, an'analari va qadriyatlariga sodiqlik.

- 3. Vatan va millat tarixidan g'ururlanish.

- 4. Vatanning moddiy, shuningdek, millat tomonidan yaratilgan ma'naviy boyliklarini asrash, ularni ko'paytirish borasida g'amxurlik qilish.

- 5. Vatan ravnaqi va millat taraqqiyoti yo'lida mehnat qilish.

- 6. Vatan ozodligi va millat erkiga qilinayotgan har qanday tahdidga qarshi kurash.

- 7. Vatan va millat obro'i, sha'ni, or-nomusini himoya qilish.

- 8. Vatan ravnaqi va millat taraqqiyotiga nisbatan ishonchga ega bo'lish.

Baynalmillalik («inter» – orasida, «ortasida, aro, «natio» – xalq) o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, an'analari, turmush usuli, bht hamda vijdon erkinligini hurmat qilish, ularning manfaatlariga xos e'tkazmaslikni ifoda etuvchi shaxsiga xos ma'naviy-axloqiy holatlardan biridir.

Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi yoshlarni vatan himoyasi hamda harbiy muvofaqatga tayyorlash, ularda favqulotda holatlarda harbiy mudofaani tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik tuzum.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasining maqsadi yoshlarni vatan himoyasi hamda harbiy muvofaqatga tayyorlash, ularda favqulotda holatlarda harbiy muvofaqatni tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat bo'lib, markaz jarayonida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- 1. O'quvchilarga fuqaro mudofaasi hamda harbiy bilim asoslarini bo'yicha boshqali nazariy bilimlarni berish va amaliy ko'nikmalarni hosil qilish;

- 2. O'quvchilarni milliy mustaqillik, O'zbekiston Respublikasining davlat qadrihi hamda konstitutsiyaviy tuzumiga qarshi uyushtiriluvchi tahdidlarning oldini olishga tayyorlash;

- 3. O'quvchilarda g'oyaviy ongliklik tarbiyalash asosida, ularda terrorizm va diniy ekstremistik g'oyalarga qarshi nafat tuyg'usini tarbiyalash;

- 4. O'quvchilarning vatan himoyasini ta'minlash borasidagi harbiy-texnik tayyorgarlikka ega bo'lishlari uchun zarur shart-sharoitni yaratish;

- 5. O'quvchilarda favqulotda vaziyatlarda tegishli chora-tadbirlarni ko'ra olish, shuningdek, qurolli hurujlardan himoyalalanish ko'nikma va malakalarini shakllantirish;

- 6. Ularda hushyorlikni oshirish va bokazolar.

Harbiy-vatanparvarlik tarbiyasini tashkil etishda ta'lim muassasalarida o'qitilishi yo'lga qo'yilgan boshlang'ich harbiy tayyorgarlik mashg'ulotlari asosini shunamiyatga ega. O'quvchilar o'rtasida bht (boshlang'ich harbiy ta'lim o'quv fani) bo'yicha o'zlashtirilgan nazariy va amaliy bilimlarni namoyish etish imkonini beruvchi musobaqaning tashkil etilishi bu borada ijobiy natija bera olish o'qituvchi rahbarligida «shon-shuhrat» muzeylariga uyushtiriluvchi

ekskursiyalar ham o'quvchilarda harbiy-vatanparvarlik tuyg'usini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi.

4. Huquqiy tarbiya. Huquqiy tarbiya shaxs tomonidan o'zlashtirilgan nazariy-huquqiy bilimlar negizida huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni hosil qilish, unda ijobiy mazmundagi huquqiy sifatlarni qaror toptirish va huquqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon hisoblanadi. Shaxs huquqiy madaniyatini shakllantirish huquqiy ta'lim va tarbiya jarayonining muhim bosqichidir.

Huquqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar hal etiladi:

- o'quvchilarga huquqiy me'yorlar, qonunlar va ijtimoiy-huquqiy munosabatlar mohiyati hamda ularning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati to'g'risida ma'lumotlar berish;

- o'quvchilarda huquqiy bilimlarni egallashga bo'lgan ehtiyojni yuzaga keltirish, huquqiy ongni qaror toptirishga erishish;

- o'quvchilarda huquqiy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni hosil qilish;

- ularda ijobiy mazmundagi huquqiy sifatlarni (huquqiy tasavvur, huquqiy idrok, huquqiy tafakkur, huquqiy savodxonlik, huquqiy mas'ullik, huquqiy faollik, huquqiy e'tiqod va huquqiy salohiyat)ning qaror toptirishini ta'minlash;

- o'quvchilarning huquqiy madaniyatini (huquqiy me'yorlar, qonunlarning ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini to'g'ri baholash, harakat va harakatsizlikning qonuniy bo'lishiga erishish, davlat Konstitutsiyasi va ramzlarini, shuningdek, fuqarolik huquq va burchlarini hurmat qilish, yuridik xizmatlarga nisbatan ehtiyojni qaror toptirish, har qanday ko'rinishdagi huquqbuzarliklarga qarshi murosasiz kurashni tashkil etish)ni shakllantirish.

Huquqiy madaniyat - shaxs tomonidan huquqiy bilimlarning o'zlashtirilishi hamda huquqiy faoliyatni tashkil etish darajasining sifati ko'rsatkichi. Shaxs huquqiy madaniyatini shakllantirish quyidagi shartlar asosida amalga oshiriladi:

- keng ko'lami ijtimoiy - huquqiy axborotli muhitning mavjudligi;

- shaxs huquqiy ongini shakllantirish;

- shaxs huquqiy faoliyatini yo'lga qo'yish.

Pedagogik jarayonda huquqiy ta'lim-tarbiyaning samaradorligini hisobga olish maqsadga muvofiqdir. O'quvchilarning huquqiy jihatdan tarbiyalanganligi quyidagi holatlar bilan o'lchanadi:

- o'quvchilarning tomonidan "O'zbekiston davlat va huquqi asoslari", "Konstitutsiyaviy huquq" kabi o'quv fanlarining o'zlashtirilish darajasi, ya'ni, huquqiy bilimlarning muayyan darajasi;

- ularning umumjamiyat axloqiy-huquqiy me'yorlariga amal qilishlari hamda maktab va boshqa o'quv yurtlari ichki tartib-qoidalarini, shuningdek, o'quvchilarning qoidalariga rioya qilishlari, tartib-intizomni buzish hollarining kamayganligi, o'z-o'zini nazorat qilish, xatti-harakatlari mohiyatini o'ngi tahlil etish qobiliyatiga ega ekanliklari - huquqiy ongning muayyan darajasi;

Ijtimoiy-huquqiy faolliklari (o'quvchilarning o'z-o'zini boshqaruv organlari, maktab uyushmalari, tabiatni muhofaza qilish, shuningdek, jamoat tashkilotlari hamda huquq-tartibotni himoya qiluvchi tashkilotlar faoliyatini uyushtirishdagi ishtiroklari) - amaliy-huquqiy faoliyat ko'lami. O'quvchilardagi qiziqishni oshirishga olingan holda huquqiy mazmundagi, xususan, "Biznes faoliyatini tashkil etishning huquqiy asoslari", "Maishiy xizmat turlaridan foydalanishning huquqiy mohiyati", "Oldi-soti munosabatlarining huquqiy-axloqiy negizlari", "Yoshlar jinoyatchiligi va uning oqibatlari", "XXI asrga narkotiklarsiz qadam tashlash", "Sening huquq va burchlaring", "Yoshlar ijtimoiy mehnatini tashkil etish shartlari", "Nihon-muqaddas bitim", "Tabiatni muhofaza qilishning huquqiy asoslari", "Terrorizm - mudhish jinoyat", "Qonuniy harakat va harakatsizlik nima?" kabi mavzularda ma'ruza va seminarlar tashkil etish, muvofiq ravishda huquqiy bilimlarni o'zlashtirish maqsadida ularni huquqiy salohiyat bilan ishlashga o'rnatish, jinoyi xatti-harakatlar va ularning oqibatlari xususida davra suhbatlari, huquqni muhofaza qilish organlari xodimlari bilan uchrashuv va konferensiyalar o'tkazish, shuningdek, huquqiy mavzudagi konfidentlar namoyish etish g'oyati muhim. Shaxsda huquqiy sifatlarni qaror toptirish uning ijtimoiy - huquqiy munosabatlari jarayonidagi ishtiroki darajasi va atama bog'liq. Doimiy ravishda, maqsadli tarzda huquqiy munosabatlarga e'tibol shaxsda huquqiy madaniyat unsurlarining shakllanishiga olib keladi. Bu bitta jamiyat mafkurasi, ijtimoiy tuzumda qaror topgan huquqiy munosabatlar mazmunini, uning g'oyalari o'quvchilarning huquqiy madaniyatini shakllantirishda etakchi o'rin tutadi.

Huquqiy tarbiyani tashkil etish davrida o'quvchilarning faoliyatini mazmunini baholash, ularda o'z faoliyatlariga nisbatan tanqidiy yondoshuvni qaror toptirish, shuningdek, o'z faoliyatlarini real baholashga o'rnatib borish talab etiladi. Shaxs huquqiy madaniyatini quyidagi ikki asosiy qismga ajratish mumkin:

1) huquqiy ong;

2) huquqiy faoliyat.

Huquqiy ong - ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, u jamiyat muayyanining ma'lum bosqichida - davlat, mulk va mulkiy munosabatlarining rivoj bo'lishi, aholining keskin sur'atda taqabulashuvi, huquq, huquqiy munosabatlar tushunchalarining paydo bo'lish jarayonida ularga yondosh bo'lishga sifatida qo'llanilgan hamda ijtimoiy-huquqiy munosabatlarni tashkil etish chog'ida ko'zga tashlanadi.

Huquqiy ong muayyan jamiyatning moddiy hayot tarzi bilan bog'lanadigan tasavvur, idrok, tafakkur va e'tiqodlar tizimi bo'lib, ijtimoiy-psixologik hodisa sifatida murakkab tuzilishga ega.

Huquqiy faoliyat huquqiy me'yorlar, qonunlar talablariga nisbatan o'ngi muvofiq, ularga qat'iy va og'ishmay amal qilish, qonunlarni hurmat qilish, shaxs erkini himoya qilish kafolati sifatida e'tirof etish, huquqiy munosabatlar jarayonidagi faol ishtirokni tashkil etishga yo'naltirilgan amaliy

xatti-harakatlar majmui. Shaxs huquqiy madaniyatining muhim tarkibiy qismlari sifatida quyidagilar e'tirof etiladi: huquqiy tasavvur, huquqiy idrok, huquqiy savdoxonlik, huquqiy tafakkur, huquqiy faollik, huquqiy mas'ullik, huquqiy e'tiqod, huquqiy salohiyat.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Fuqaro deb kimga aytiladi?
2. Fuqarolik tushunchasining mazmunini sharhlang.
3. Fuqarolik tarbiyasini tashkil qilishdan ko'zlangan maqsadni shaxsiy mulohazalaringiz asosida bayon eting.
4. Davlat ramzlarini bilish va ularning mohiyatidan xabardor bo'lish fuqarolik tarbiyasini tashkil etishda qanday ahamiyatga ega?
5. Sizning fikringizcha, fuqarolik tarbiyasi qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishi kerak?
6. Vatanparvarlik nima va shaxsda vatanparvarlik xislati qanday shakllantiriladi?
7. Baynalminalik tarbiyasining mohiyati nimadan iborat?
8. O'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning ijtimoiy mohiyatini ochib bering.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.; Sharq, 1997.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O.'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshchaya pedagogika. -T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika –T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2003y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.–T.: Ta'lim markazi, 1999. – 136 b.
9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro'z, 2012 y.
10. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.
11. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. –T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
13. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. –T.: Innovatsiya-Ziyo 2020 y.

15-MAVZU. MA'NAVYIY-AXLOQIY TARBIYA

Reja:

1. Axloq va ma'naviyat tushunchasi.
2. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalari.
3. Ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirish metodlari.
4. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash mazmuni.
5. O'quvchilarda ogli intizomlilikni tarbiyalash.
6. Sun'iy intellekt va axloqiy munosabatlar uyg'unligi.

Tayanch tushunchalar: Axloq, ma'naviyat, tarbiya, ma'naviy axloqiy tarbiya, ma'naviy-axloqiy tushunchalar, ma'naviy-axloqiy xulq-atvor, ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari, oila, jamiyat, taraqqiyot, fuqarolik jamiyati, huquq, munosabat, qonun, ijtimoiy institut, ma'naviyat, madaniyat, tarbiya, ta'lim, akob, burch, vazifa, ko'nikma, bilim, ma'suliyat, kommunikativlik, kommunikativlik, Sun'iy intellekt.

1. Axloq va ma'naviyat tushunchasi. Axloq va ma'naviyat chuqur ichki qadrlar aloqadorlikka ega. Zero, ma'naviyat individ mansub bo'lgan guruhlar tarkibida ta'limda yuzaga keladi, axloq esa, o'z navbatida, guruh a'zolari bo'lgan shaxslar ma'naviyatining o'zaro tutash ommaviy munosabatlarida namoyon bo'ladi. Axloq - ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida shaxs kamolotining yuqori bosqichi sanaladi. Zero, axloq, axloqiy me'yorlarsiz shaxsning ruhiy va jismoniy etukligining mezoini bo'lgan ma'naviy kamolotga erishib bo'lmaydi. Shuning uchun ham ma'naviy-axloqiy tarbiyada uzviylik, aloqadorlik dialektik asosda ega bo'lib, shaxsning ma'naviy-axloqiy shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lib, shaxsning ong va tarbiyaviy ta'sir etish shakli sifatida. Axloq - ma'naviyatning tarkibiy qismi sifatida shaxs kamolotining yuqori bosqichi sanaladi. **Axloq** (arabcha - xulq-atvor - ma'nosi bildiradi) ijtimoiy munosabatlardan biri bo'lib, ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soladigan qonun-qoidalar majmuidir.

Munosabatlarni boshqarish ikki xil usul bilan amalga oshiriladi: xulq-atvorning rag'batlantirish va jazolash. Axloq jamiyatdagi munosabatlarni tartibga solish va ijtimoiy rivojlanish ehtiyojlari ifodalangan maqsadlarni ilgari suradi.

Axloq tushunchalari umumiy xarakterga ega, ular alohida munosabatlarni emas, balki hammasi sohasidagi munosabatlarni qamrab oladi. Bunday tushunchalar axloqiy kategoriya deb ataladi.

Engulak, ixtirilik, haqqoniylik, rostgo'ylik, adolatlilik, mehnasevarlik, imoratkorlik kabi sifat va xususiyatlarni o'zida birlashtirgan shaxs kavsiyi axloqiy tamoyillar deb ataladi.

Hayotda qoida sifatida qabul qilingan talablardan kishilar o'zlariga intizomlar orasidan namuna tanlaydi. Bu axloqiy ideal deb ataladi.

Axloqning asosiy qirralari (tamoyillari) - birdamlik (shaxs va manfaatlarining umumiylikdagi yuqori ko'rinishi sifatidagi ijtimoiylikka bo'yusundirilishi) va insonparvarlik (shaxsga o'z-o'zicha qadriyat va yakuniy maqsad sifatida munosabatda bo'lish). Axloqiy ongning o'ziga xos tushunchalari sifatida yaxshilik va yomonlik, burch, vujud, sha'n, qadr-qimmat, kabitlarni keltirib o'tish mumkin. Yuqorida aytilganlarni e'tiborga olib, axloqning, jamiyat a'zolarining faoliyatiga yo'nalganligi va uni boshqarishda ma'nosida, faoliyatli tavsiflarni ko'rsatib o'tish to'g'ri bo'ladi.

Axloqiy me'yorlar har bir inson va jamiyat uyg'unlikda mavjud bo'lib olishiga intilgan kishilik jamiyatining ko'p asrlik tajribasi natijasidir.

Insoniyat hamisha eng muhim maqsadlardan biri sifatida kishilarning hamkorlikdagi yashashida uyg'unlikka intilib kelgan. Axloqiy me'yorlar insonning yaxshilik va yomonlikni chegaralash, ezigulik nima ekanini aniqlashga intilishlari natijasida yuzaga kelgan.

Axloqiy me'yor va qadriyatlardan iborat. Axloqning uchinchi elementi idealarni esa, shaxs o'zida tarkib topirishni xohlagan me'yor va sifatlar tarafdorlari ajratib ko'rsatish mumkin.

Me'yor - bir turdagi xulq-atvor, takrorlanadigan vaziyat, talab, standart, taqdir uchun misol, ijtimoiy fikr, did, qoida, urf-odat shaklidagi namuna. Me'yorlar ajdodlarning katta ijobiy ahamiyatga ega tajribasini o'zida mujassamlaydi, zero ularda u yoki bu xulq-atvorning ko'plab avlodlar tajribasida sinalgan maqsadga muvofiqlik aks etadi.

Qadriyatlar - ijtimoiy munosabatlar va jamiyat a'zolarining ijtimoiy ahmiyatli fazilatlarini. Qadriyatlar xilma-xil tasnifga ega bo'lib, eng umumiy tarzda mutlaq va nisbiy qadriyatlar farqlanadi. Absolyut qadriyatlar, ya'ni umumiahmiyatli (obyektiv) tavsifga ega bo'lib, ular o'zida shubhasiz asoslangan, istalgan nuqtai nazaridan, turlicha munosabatlar va barcha subyektlar uchun ijobiy xususiyatga ega. Ulardan tashqari, nisbiy ijobiy qadriyatlar ham mavjud bo'lib, ular faqat qandaydir munosabat bilan yoki ma'lum bir subyektlar uchungina ijobiy tavsifga ega bo'ladi.

Ma'naviyat va axloq o'z navbatida tarbiya jarayonini samarali tashkil etishni taqozo etadi. Ma'lumki, tarbiya yosh avlodni jamiyatda yashashga maqsadli tayyorlash jarayoni bo'lib, maxsus tashkil etilgan davlat va jamoat institutlari orqali amalga oshiriladi, jamiyat tomonidan nazorat qilinadi va tuzatishlar kiritib boriladi.

Ma'naviy-axloqiy tushunchalar, baholash va muhokama yuritish asosida ma'naviy-axloqiy e'tiqod shakllanadi va nihoyat inson xatti-harakati va xulqi aniqlanadi. Ma'naviy-axloqiy e'tiqodga ega inson axloqiy me'yorlar, talablarni ongli bajaradi va ularga hurmat bildiradi. Lekin ma'naviy-axloqiy me'yorlar haqida bilimga ega bo'lish va uni tushunish hali e'tiqodni faoliyatga aylantiradi degan gap emas, ma'naviy-axloqiy bilimlar qachon hayotiy tajribalarda qo'llanilib, talabalar tomonidan ularning faoliyatida yorqin namoyon bo'lgandagina, rivojlangan deiyish mumkin.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya tizimida ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ular inson tomonidan, uning voqea-hodisalar, kishilar hamda o'z xulqiga nisbatan his-tuyg'ularni uyg'unlashga rag'bat paydo qiluvchi tarbiyaviy ishlar tizimi tashkil etilganligiga samarali kechadi. Mazkur tizimda xulq-atvorni shakllantirishga doir tarbiyaviy ishlar aks etadi. Shunga ko'ra ma'naviy-axloqiy xulq-odobga doir talablarni shakllantirishga undovchi rag'bat bilan hosil bo'ladigan faoliyat eng asosiy bo'lib hisoblanadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyani tashkil etish jarayonida uyushtiriluvchi ishlar xulq-odobga doir xatti-harakatlar zanjiridan iborat bo'ladi. Ma'naviy-axloqiy xatti-harakatlar esa o'quvchi tomonidan axloqiy me'yor va tamoyillar o'rganishni o'rganish, ularni anglab etishdan iboratdir.

1. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalari. Ma'naviy-axloqiy tarbiya - yagona ijtimoiy tarbiya jarayonining tarkibiy qismi. Jamiyat tomonidan insonlar xulqining boshqarilishiga zarurat ikki o'zaro bog'liq asosli shart qilib qo'yadi: birinchidan, jamiyat ongida me'yorlar, tamoyillar, kishilar, adolat, ezigulik va yovuzlik kabi tushunchalar ko'rinishida aks etadigan va asoslanadigan axloqiy talablarni ishlab chiqish; ikkinchidan, inson o'z xatti-harakatlarini yo'naltirishi va nazorat qila olishi, shuningdek ijtimoiy xulqini boshqarishda ishtirok eta olishi, ya'ni boshqa kishilarga talab qo'ya bilishi va shuning xatti-harakatlarini baholay olishi uchun bu talablarni hamda ular bilan bog'liq taassurlarni har bir inson ongiga singdirish. Aynan shu ikkinchi vazifa asosida shaxsning tegishli e'tiqod, ma'naviy moyilliklar, his-tuyg'ular, odatlar, boshqaruv axloqiy sifatlarini shakllantirishdan iborat bo'lgan axloqiy tarbiya orqali bel qilinadi. U yoki bu jamiyatda ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonining asosini uning maqsadlari bilan belgilanadi. Bu maqsadlar ijtimoiy munosabatlar tavsifi bilan belgilanadi.

O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy tarbiyani shakllantirish ularning ma'naviy hayotini, ongini, axloqiy hislarini, shaxsiy sifatlarini va xulqini tarbiyalash hamda rivojlanishini taqozo etadi. O'quvchilarni axloqiy tarbiyalashning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

- 1) o'quvchilarda axloqiy his-tuyg'ular va xatti-harakatlarini tarbiyalash;
- 2) xulq madaniyati va ijobiy his-tuyg'ularni tarbiyalash;
- 3) axloqiy xulq-atvor ko'nikmalarini shakllantirish.

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning asosiy tamoyillariga quyidagilar kiradi:

- ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ma'lum maqsadga qaratilganligi;
- ta'lim-tarbiya ishiga o'quvchi shaxsini hurmat qilgan holda yondashish;
- ma'naviy-axloqiy tarbiyani hayot va amaliyot bilan bog'lab olib borish;
- o'quvchilarning faolligi;
- jamoada tarbiyalash;
- tarbiyaviy ishning tizimliliigi va izchilligi;
- tarbiyaviy ishning ta'sirchanligi;
- oila, ta'lim muassasasi, davlat va nodavlat tashkilotlar hamda kattalar uchun tarbiyaviy ta'sirning birligi;

- o'quvchidagi ijobiy sifatlariga suyanish;
- o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishni ko'zda tutish.

Tarbiyaning zamonaviy tamoyillari - tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarning o'rtasida subyektlar munosabatlarining o'rnatilishi, dialog nuqtai nazariga muvofiq tarzda shunday xulosaga kelindiki, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning muvaffaqiyatli bo'lishi uchun psixik jarayonlarga (motivatsiya, anglash, interiorizatsiya va boshqalar) tashqi ta'sirlar ichki, individual-shaxsiyga o'zgarib va mustahkam aylanadigan pedagogik shart-sharoitlarni yaratish zarur.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari. Ma'naviy-axloqiy tarbiyada ta'lim metod va usullardan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlari deganda, o'quvchilarning axloqiy tasavvur va bilimlarni egallab olishga, ularda madaniy xulq va ijodiy munosabatlarni, shaxsning axloqiy his-tuyg'ulari va sifatlarini tarbiyalashga qaratilgan faoliyat usulidir.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya metodlarini shartli ravishda quyidagicha tasnif etish mumkin:

Ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirish metodlari: hikoya, tushuntirish, etik suhbat, izohlash, nasihat, o'g'it, ko'rsatma, namuna va boshqalar.

Ma'naviy-axloqiy xulq-atvorni shakllantirish metodlari: mashq, o'rgatish, pedagogik talab, tarbiyalovchi vaziyat, topshiriq va hokozolar.

Ma'naviy-axloqiy motivatsiyani hosil qilishga doir metodlar rag'batlantirish, musobaqa, tanbeh berish kabilar.

3.Ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirish metodlari. Ma'naviy-axloqiy mavzudagi hikoya - axloqiy mazmundagi voqea-hodisalarni yorqin emosional bayon etilishidir. Hikoya tarbiyalanuvchilarning his-tuyg'ulariga ta'sir etib, ularga axloqiy me'yor va qoidalarni tushunish hamda o'zlashtirishga yordam beradi. Yaxshi bayon tavsifiga ega hikoya axloqiy tushunchalarning mohiyatini ochib berishga xizmat qilib qolmay, balki tarbiyalanuvchilarda madaniy xulq-atvor qoidalariga ijobiy munosabatning yuzaga kelishiga xizmat qiladi. Ma'naviy-axloqiy mazmundagi hikoya bir nechta vazifani bajaradi: bilimlar mambai bo'lib xizmat qiladi, tarbiyalanuvchining xulq-atvor tajribasini kattalarniki asosida boyitadi.

Ushbu metodning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

1) tarbiyalanuvchilarda ijobiy axloqiy hislarni uyg'ota olish, hikoya qahramonlariga hamdardlik bildirish - yutug'idan quvonib, muvaffaqiyatsizligiga birgalishib achinish;

2) tarbiyalanuvchilarga tushunarli bo'lgan ayrim axloq qoidalarining mazmunini ochib berish;

3) ma'naviy-axloqiy mavzulardagi hikoyalardan mashg'ulotlarda, sayrlarda, tarbiyalanuvchilarning o'z hayoti bilan bog'liq bo'lgan joylarda ham foydalanish.

Ma'naviy-axloqiy mazmundagi hikoya samaradorligini ta'minlash uchun quyidagi **shartlarga** rioya qilinishi zarur:

1. Hikoya tarbiyalanuvning ijtimoiy tajribasiga mos kelishi lozim. Maktabgacha yoshdagi tarbiyalanuvchilar uchun hikoyaning qisqa, emosional, shaxsni bo'lishi maqsadga muvofiq.

2. Hikoyaning rasmlar bilan, musiqa jo'rligida bayon qilinishi uning mazmuni idrok qilinishini ta'minlaydi.

3. Ma'naviy-axloqiy mavzudagi hikoyaning yaxshi idrok qilinishi uchun o'ziga mos muhitning yaratilganligi muhim ahamiyatga ega.

4. Hikoyadan ko'zlangan maqsadga erishish uchun uni mohirona bayon etish bera olish lozim. Ishonarsiz, bir xil ohangda hikoya qilish orqali buni muvaffaqiyatli oshirib bo'lmaydi.

Tushuntirish metodi esa, tarbiyalanuvchilarga yangi axloqiy tushuncha, me'yor va qoidalarni bayon qilib berilayotganida ishlatiladi. Tushuntirish katalanining jonli so'zi va namunasi asoslaniladi. Masalan, ro'paradan kuzatilgan tanish kishiga xushmuomalak bilan salom berish uchun biroz yo'riq xushun kishining yuziga qarab, kulimsirab "Assalomu alaykum" deyish, keyin yo'lda davom etish kerak. Tushuntirish va ko'rsatish tabiiy bo'lmog'i lozim.

Ma'naviy-axloqiy mavzudagi suhbatlar orqali tarbiyalanuvchilar axloq me'yorlari va qoidalarini, ijobiy xulq shakllarini egallabgina qolmay, shu bilan bir qatorda ularda axloq qoidalari va me'yorlariga nisbatan talab yuzaga keladi. Suhbat jarayonida tarbiyalanuvchilarning axloqiy tajribalarini kengaytirib berish, xulqning axloqiy sabablarini aniqlab berish kerak. Suhbat vaqtida tarbiyalanuvchilar o'z fikrlarini erkin aytishlariga keng imkon berish lozim. Shunda ular har bir xatti-harakatlarini ongli ravishda, axloq me'yorlari va qoidalari asosida bajarishga urinadilar.

Izohlash - tarbiyalanuvchilarga og'zaki-emosional ta'sir ko'rsatish usulidir. Milliy tarbiyamizda mazkur metod "ta'birlamoq" tarzida ham ishlatiladi. Ta'birlamoq - tarbiyalanuvchida, tarbiyalanuvchilar guruhida uchrab turuvchi xatti-harakatlarni sifatlamoqdir. Tushuntirish va hikoyadan farqli ravishda izohlashning muhim jihati biror yosh guruhi yoki alohida tarbiyalanuvchiga ta'sir etishga yo'nalganligidir. Mazkur metodni qo'llashda maktabgacha yosh guruhi va tarbiyalanuvchilar guruhining shaxsiy sifatlariga asoslaniladi. Maktabgacha yosh guruhida soddagina izohlash ko'rinishidan foydalaniladi: "Mana bunday qilish kerak", "hamma shunday qiladi" va boshqalar. Izohlash metodi yangi axloqiy sifatlar yoki xulq-atvor shakllarini shakllantirish hamda tarbiyalanuvchilarda ma'lum bir xatti-harakatlarga to'g'ri munosabatni tarkib topirish uchun xizmat qiladi.

Tarbiyalanuvchilarni axloqiy tarbiyalashda nasihat qilish muhim o'rin tutadi. **Nasihat** - sokin, xayrixoh vaziyatda tarbiyalanuvchini yaxshi yo'lga olib, ta'lim berish maqsadida aytilgan gap, maslahat, pand, o'g'it. Aynan nasihat tinglash va unga rioya etish mazkur yosh guruhi uchun xosdir. Nasihat orqali tarbiyalanuvchi psixikasiga tizimli ta'sir ko'rsatilib, unda ma'lum bir faoliyat motivlari va ustanovkalar hosil qilinadi.

Shuningdek, tarbiyalanuvchilarning axloqiy ongini shakllantirishda ko'rsatma berishdan ham foydalaniladi. Ko'rsatmoq tarbiyalanuvchilarga tarbiyalanuvchilarga o'mak yoki ibrat olishlari yoki ularda yangi tushuncha, bilim hosil qilish maqsadida biror narsaga diqqat-e'tiborlarini jalb qilishdir.

Ishontirish - tarbiyalanuvchilarni axloqiy tarbiyalashda katta yordam beradi («Kasal bo'lmaslik uchun ovqatlanishdan oldin qo'lni yuvish kerak». «O'rtog'ini urish yomon»). Ishontirish o'z navbatida namuna ko'rsatishni talab etadi. Namuna tarbiyalanuvchining birinchi signal tizimiga faol ta'sir ko'rsatish harakatlanish uchun aniq timsolni hosil qiladi va o'z navbatida tarbiyalanuvchida axloqiy ong, his-tuyg'u, ishonchni tarkib toptirib, uning faolligini oshiradi.

Ma'naviy-axloqiy xulq-atvorni shakllantirish metodlari. Mashq - ma'naviy-axloqiy xulq va odatlarni tarbiyalashning eng ta'sirli metodidir. Unga qoidalarni mashq qildirish - foydal odatlarni qaytarish kiradi. eslatib, o'rgatilgan tajribani yangilash, nazorat - o'rgatilgan odatning to'g'ri va samarali ekanligini tekshirish, o'z-o'zini nazorat qilish, tarbiyalanuvchilarni faollashtiruvchi shaxsiy gigiena qoidalari, ovqatlanish madaniyati, ko'chada, shaxsda xulq-atvor madaniyatini egallashni mashq qildirish bunga misol bo'la oladi. Mashq qildirish natijasida tarbiyalanuvchida malaka va odatlar tarkibi topadi.

Mashq metodining samaradorligi quyidagi shart-sharoitlarni hisobga olishni talab qiladi:

- 1) mashqlar tizimi;
- 2) ularning mazmuni;
- 3) mashqning tushunarli bo'lishi;
- 4) hajmi;
- 5) takrorlash tezligi;
- 6) nazorat va tuzatish;
- 7) tarbiyalanuvchilarning individual o'ziga xosliklari;
- 8) mashqni bajarish joyi va vaqti;
- 9) individual, guruhli va jamoaviy mashq shakllarini uyg'unlashtirish;
- 10) motivatsiya hosil qilish va rag'batlantirish.

Mazkur omillar orasida mashqning hajmi va sur'ati hamda kutiladigan natija o'rtasida to'g'ridan-to'g'ri aloqadorlik mavjud: mashq qanchalik ko'p va tez-tez bajarilsa, uning yordamida shakllantiriladigan sifatlar shunchalik tez rivojlanadi.

Talab - tarbiyalash maqsadida tarbiyalanuvchidan biror narsani qat'iyat bilan so'rab turish bo'lib, tarbiyalanuvchilarning ma'lum bir faoliyatini rag'batlaydi yoki bartaraf etishga xizmat qiladi.

Taqdim etish shakliga ko'ra bevosita va bilvosita talab farqlanadi. Bevosita talab uchun qat'iylik, aniqlik, mohiyatning tushunarli bo'lishi xos bo'lib, keskin ohang, yuz harakatlari uyg'unligi aks etadi.

Bilvosita talab (maslahat berish, yalinish, ta'kidlash, qaytarish) bevosita talabdan farqli ravishda tarbiyalanuvchida qayg'urish, qiziqish, intilish kabi psixologik omillarni chaqirishga xizmat qiladi. Maslahat berish orqali tarbiyalanuvchida ma'lum xatti-harakatning foydali ekanligiga ishonch hosil qilinadi Tarbiyalanuvchi qachonki bildirilayotgan fikmi o'z uchung muhim ekanligiga ishonch hosil qila olgandagina maslahatni qabul qiladi. Yalinish - og'irida boshqa talab qilish ko'rimishi kor qilmassligiga ko'zi esa, tarbiyalanuvchi oshida mehmi yangilash, uyg'otish maqsadida uni biror narsaga ko'ndirish uchun iltimos qilish, o'timib so'rashdir. Ta'kidlash - tarbiyalanuvchilarni ma'lum vaziyatda har bir vaziyatda, ularga malol kelmaydigan axloqiy mazmuni qaytib, tayinlashdir. Qaytarish - tarbiyalanuvchi jahli chiqib, qizishib biror kor-bid yomonlik qilishga qaror qilsa yoki vajo-hati shuni ko'rsasa, uni bunday amaldan, nojo'ya ishdan, xatti-harakatdan o'zini tutishga undash, tiyish.

O'rgatish - tarbiyalanuvchiga biror ish-harakat (masalan, turli joy va vaziyatlarda o'zini tutishni, gapirishni va boshqalar) bajarish usulini, yo'l-yo'nalishni tushuntirish, bildirish va shu ishni mustaqil bajaray oladigan qilish. Mashq metodni to'g'ri qo'llash qoidalarga quyidagilar kiradi:

1. Tarbiyachi va tarbiyalanuvchilarni tarbiya maqsadini aniq tasavvurga ega bo'lishlari lozim. Ayniqsa, tarbiyalanuvchi o'rgatilayotgan ish-harakatning uning uchun xizmat qilishini tushunib etmasa, tarbiyachining harakati zoe ketadi.

2. Ish-harakatni bajarishga o'rgatishda buyruqqa emas, tushuntirishga asoslanish lozim. Masalan: «Qo'shimlar bilan salomlashib yursang, ular seni yaxshi ko'rishadi», «Seni chiroyli kuladi deyishlari uchun tishlarni yuvib yashing kerak» va boshqalar.

3. Tarbiyalanuvchilarga o'rgatiladigan ish-harakat uchun maqbul vaqt va joylar hisobga olinishi lozim. Odatlantirish uchun ma'lum muddat zarur, shodilish kerak emas. Dastlab tarbiyalanuvchini harakatlarni to'g'ri bajarishi taqdim qayg'urish, keyin uni tez amalga oshirishiga intilish zarur.

4. Tarbiyalanuvchiga harakatlar qanday bajarilishini, natijasi nima bilan bog'lanishini ko'rsatib berish lozim. Masalan, toza va iflos poyabzal, silliq va g'ijindangan kiyimni taqqoslab ko'rsatish orqali tarbiyalanuvchini bunday belgilarni bartaraf etishga o'rgatib borish mumkin.

5. O'rgatish doimiy nazoratni talab etadi. Nazorat chin ko'ngildan, qiziqish bilan amalga oshirilishi, zarda-jahl tarzida bo'lmasligi hamda o'z-o'zini nazorat qilish bilan uyg'unlikda olib borilishi lozim.

6. O'rgatish o'yin orqali amalga oshirilsa, yaxshi samara beradi. O' yinda tarbiyalanuvchi belgilangan qoidalarni boshqalarning majburlashisiz ham o'z oshishiga ko'ra bajaradi.

Muammoli vaziyat o'zining ahamiyati jihatidan mashqqa yaqin turadi, ammo uning o'ziga xos tomoni tarbiyalanuvchida faollik, ijodkorlik, mustaqillik namoyon bo'lishi uchun sharoit yaratadi. Dastlab hikoya-vaziyat tavsiya etiladi, masalan birorta hikoya ma'lum jar yemda to'xtatiladi.

Tarbiyachi tarbiyalanuvchilariga hikoyadagi qahramonlar xulqi baholashni tavsiya etadi. Tarbiyalanuvchilarning javoblari muhokama etiladi va hikoyadagi ijobiy, insoniy xulq haqida bir fikrga kelinadi. Keyinchalik tarbiyalanuvchilarga real muammoli vaziyat taklif etiladi: futbol o'yini ketyapsin. Bir jamoaning sardori yaxshi o'yinchi, uning jamoasi har doim yutib chiqadi. Mana shunday voqea sodir bo'ldi: u jamoadagi bir o'yinchi koptokni noto'g'ri tepgani uchun uni qattiq uradi. Undan o'yinchi bilan qo'pol munosabatida bo'lgani uchun o'yinchidan kechirim so'rash talab etiladi. U kechirim so'rashdan bosh tortadi, demak, uni o'yindan chetlashtirish kerak. Tarbiyalanuvchilariga avval tarbiyachining yordamida, keyinchalik esa mustaqil ravishda bu muammoni hal etish tavsiya etiladi.

Ma'naviy-axloqiy motivatsiyani hosil qiluvchi metodlar. Bu guruh metodlaridan tarbiyachi tarbiyalanuvchilarda ijobiy axloqiy sifatlarni mustahkamlash, tarbiyalanuvchi xulqidagi salbiy tomonlarni yo'qotish maqsadida foydalaniladi. Bunda qoyish, maqtash, taqdirlash, ta' qiqlash, tahsinlash, terqash, uyaldirish, shavqlantirish kabi metodlardan foydalaniladi. **Koyish** - jazo berishning engil turi. Tarbiyalanuvchiga tanbehlovchi so'z aytish, tanbeh berish, urishib qo'yish. **Maqtash** - tarbiyalanuvchini uning o'ziga yoki boshqalar oldida yaxshi tomonlarini ko'rsatib gapirish, yaxshi qilib ko'rsatish. **Taqdirlash** - tarbiyalanuvchini qadrlash, munosib baholash, tarbiyalanuvchiga uning qadri bor ekanligini sezdirish. **Ta'qiqlash** - tarbiyaviy maqsadli tarbiyalanuvchiga, tarbiyalanuvchiga biror narsani man etish. **Tahsinlash** - tarbiyalanuvchini «ofarin», «balli» kabi so'zlar bilan qarshi olish, maqtash yuksak baholash. **Tergash** - vaqti-vaqti bilan tarbiyalanuvchiga etarli darajada qattiqqo'ldlikni namoyon qilib, tekshirib, nojo'ya xatti-harakatlari uchun ko'yib, «yo'l»dan qaytarib turish. **Uyaldirish** - noma'qul qilg'i uchun tarbiyalanuvchiga o'ta noqulaylik tug'dirish, xijolat qildirish. **Shavqlantirish** - tarbiyalanuvchining xulqi, muvafaqqiyatlari, kelajagiga g'oyat mamnunlik hissi bilan qiziqish, ruhiy ko'tarinkilik bilan zavqlanish, zavqlantirish, qanoatlantirish.

4. Oilada bolalarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash mazmuni.

"Biz uchun muqaddas bo'lgan oila asoslarini yanada mustahkamlash, xonadonlarda tinchlik-xotirjamlik, ahilik va o'zaro hurmat muhitini yaratish, ma'naviy-ma'rifiy ishlarni aniq mazmun bilan to'ldirishdan iborat bo'lmoqchi zarur" Sh.M. Mirziyoyev.

Oila er-xotinlik itifoqiga, qarindoshlik aloqalariga, umumiy xo'jalik yuritadigan er va xotin, ota-ona va bolalar, aka-uka va opa-singillar va boshqa qarindoshlar o'rtasidagi munosabatlarga asoslanigan kichik ijtimoiy guruh, jamiyatning asosi, davlat qudratining manbai. Oilaning hayoti moddiy (biologik, xo'jalik) va ma'naviy (axloqiy, huquqiy, psixologik) jarayonlar bilan xarakterlanadi. Oila-tarixiy kategoriya. Uning shakllari va funksiyalari mavjud ijtimoiy munosabatlar xarakteriga, shuningdek jamiyatning madaniy taraqqiyoti darajasiga bog'liq.

Oila» kishilarning nikoh yoki qon-qarindoshlik nishtalari, umumiy turmush usuli, axloqiy mas'uliyat hamda o'zaro yordamga asoslanuvchi kichik guruh, «jamiyat» va «oila» tushunchalari bir-biri bilan chambarchas bog'liq. Bu bog'liqlik jamiyatning oilalarsiz mavjud bo'lmasligi hamda o'z navbatida oilaning ma'lum bir jamiyat tarkibida vujudga kelishi va yashovchanligiga ko'rinadi. Oila hamda jamiyat o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlar ikki tomonlama shaxsdorlik xususiyatiga ega. Har bir oila umumjamiyat talablari asosida faoliyat yuritadi. Jamiyat taraqqiyotining rivoji esa uning bag'rida mavjud bo'lgan oilalarning ijtimoiy-iqtisodiy va ma'naviy qiyofasining shakllanganlik darajasiga bevosita bog'liqdir. Chunonchi, ijtimoiy borliqlig oilalar zimmasiga qiyofaning talablari ularning manfaatlariga zid bo'lmasa, aksincha, oilalar faolligini, tinchligini ta'minlashga yordam bersa, oilalar tomonidan ijtimoiy talablarning qo'llab-quvvatlanishi, ularning amaldagi ijrosini ta'minlash ko'rsatkichi shuncha yuqori bo'ladi.

Ilmiy-pedagogik, psixologik, fiziologik hamda falsafiy asarlarning tahlili iborat ko'rsatkichi, oila bola uchun eng asosiy tarbiya muhiti bo'lib, bu muhitda shaxs kamoloti uchun muhim hisoblangan xulq-atvor, iroda, karakter va qiyofa qurash shakllanadi. Bola oila timsolida jamiyatning ijtimoiy-ma'naviy qiyofasini ko'radi, jamiyat talablari mohiyatini ilk bora shu kichik jamoa asosida, oilaviy munosabatlarni tashkil etish jarayonida anglaydi.

Oilaviy munosabatlar - ota-onalar yoki bolaning kamoloti uchun mas'ul bo'lgan shaxslar (buva-buvilar) hamda farzandlar o'rtasida turli yo'nalishlarda tashkil etiluvchi munosabatlaridir.

Oilaviy munosabatlar farzandlarning aqliy, ruhiy kamolotini ta'minlab, ota-onalarga o'ziga xos faollikni ham yuzaga keltiradi. Xususan, farzandlarning bevosita ta'siri tufayli ularning qiziqish hamda faoliyatlari doirasi kengayadi, o'zaro aloqalari mazmunan boyib boradi, real hayot mohiyatini chuquroq anglash, ya'ni, farzandlar kamoloti, kelajagi timsolida o'z umri davomiyligini hissiy holati ro'y beradi.

Shaxsning ma'naviy sifatlarga ega bo'lishi, unda ma'naviy bilimlarni oqillashga nisbatan ehtiyoj va qiziqishning paydo bo'lishida oila tarbiyasi asosiy olni bajaradi. Oilada qaror topgan sog'lom ma'naviy-ruhiy muhit farzandlarning yetuk, barkamol bo'lib voyaga etishlari uchun beqiyos sharoitga egadir.

Shaqda azal-azaldan oila tarbiyasiga yuksak baho berib kelingan. Totalitar tuzum davrida esa oilaning shaxs tarbiyasiga tutgan o'rmi inkor etilib, uni ijtimoiy borliq vositasida tarbiyalashga harakat qilindi.

Oila tarbiyasining mohiyati. Oila tarbiyasi, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, ota-onalar yoki shaxs kamoloti uchun mas'ul shaxslar tomonidan tashkil etiluvchi hamda farzandlari har tomonlana yetuk, sog'lom etib tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon. Ota-onalar o'zlarining ijtimoiy boshlarini bajarar ekanlar, farzandlarida mehnatga, uni tashkil etuvchilarga nisbatan mehr-muhabbat, hurmat tuyg'usini shakllantirish, ularni ijtimoiy-

foydali mehnatga tayyorlash, turli ko'rinishdagi munosabatlarni uyushtirish vaqtida tarbiyaviy maqsadga amal qilish, ijtimoiy me'yorlarga o'g'ishmay rioya etish, sog'lom turmush tarziini yaratish, o'z shaxsiy hayotlari mazmunini belgilashda maqsad, so'z va faoliyat birligini ta'minlash borasida har tomonlama ijobiy ta'sir namunasini ko'rsatadi.

Oila tarbiyasini tashkil etish shakli, metod va vositalari. Oila sharoitida uyushtirilayotgan subhatlar alohida diqqatga sazovordir. Ommaviy axborot vositalari orqali aholi e'tiboriga havola etilayotgan huquqiy mavzulardagi maqolalar, ko'rsatuv, eshittirish, shuningdek, ommaviy-huquqiy adabiyotda hamda ularda ilgari surilgan g'oyalari yuzasidan o'tkaziladigan subhatlar bolalarda huquqiy tasavvur, idrok, savdonlik, tafakkur, faollik, mas'ullik, e'tiqod va salohiyatni qaror topishiga olib keladi. Oila muhitida bolalarga ularning burchlari ta'g'risidagi ma'lumotlarni berib borish, o'z navbatida huquqlaridan foydalanish yo'llarini ko'rsatib berish bu orada yaxshi samara bera oladi.

Oila bolalarda vatanparvarlik, insonparvarlik tuyg'ularini hosil qiluvchi o'ziga xos maskan sanaladi. Bolalar «Vatan», «xalq» tushunchalarining mohiyatini dastlab ana shu maskanda o'zlashtiradilar. Binobarin, oilaning o'zi Vatanning bir bo'lagidir. Oila sha'nini himoya qilish, uni saqlash ta'g'risida qayg'urishning Vatanning sha'ni, el-yurt manfaatini uchun kurashish tuyg'ulari bilan uzviy bog'liq bo'lishiga erishish oilada tashkil etilayotgan ijtimoiy-siyosiy tarbiyaning asosi bo'lishi lozim. Yuqorida qayd etilgan tarzda oila tarbiyasini tashkil etish komil insonni tarbiyalab voyaga yetkazish muvaffaqiyati uchun poydevor bo'ladi. Farzandlarning har tomonlana yetuk bo'lib voyaga etishlarida ota-ona, oilaning boshqa a'zolarining dunyoqarashlari, hayotiy yondoshuvlari va ma'naviyat daryosi o'ziga xos o'rin tutadi.

Shuningdek, ota-onalarning muayyan darajada pedagogik bilimlarga ega bo'lishlari ham ahamiyatlidir. Oila va ta'lim muassasalari o'rtasida tashkil etilgan hamkorlikning bosh g'oyasi ota-onalar uchun pedagogik yordam ko'rsatishdan iboratdir. Ota-onalar bilan olib boriladigan ishlar:

Ota-onalar bilan o'tkaziladigan subhatlar.

Subhatlar yakka va umumiy tarzda olib boriladi. Ikk subhat chog'ida o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularda ma'naviy-axloqiy madaniyat unsurlarini qaror toptirish muvaffaqiyatini ta'minlash kafolati bo'lgan ota-onalar va farzandlarning ijtimoiy onglik hamda faollik darajasini aniqlashga yordam beruvchi anketa so'rovlarini o'tkazish mumkin. So'rovnomalari ikki turda bo'lib, ulardan birinchisi har bir o'quvchining umumiy portretini tasvirovchi, diagnostik tasvifiga ega, ikkinchi turdagi so'rovnoma esa ota-onalarning ijtimoiy tarbiyasi yo'lga qo'yish, farzandlar ma'naviy madaniyatini shakllantirishga nisbatan ularning shaxsiy munosabatlarini aniqlashga xizmat qiluvchi so'rovnomalardir.

Maktabning o'quv yili davomida ota-onalar bilan olib boriladigan ishlari:

1. Sinf ota-onalar majlisi. Majlis o'quv yili davomida besh marta o'tkaziladi, ya'ni, o'quv yili boshlanishi oldidan, I, II, III va IV choraklar o'rtasida. Majlislarda o'quv yurti ichki-tarbiy qoidalari, umumijamoa ijtimoiy me'yorlariga rioya etish holatlari, yuzaga kelgan ziddiyatlar tahlil etiladi, mavjuddagi davr uchun belgilangan ishlarni rejalashtirish, ularni hal etish yo'llari, chora-tadbirlari belgilanadi. Maktabda ta'lim olayotgan jamoa hayoti, shuningdek, tarbiyaviy tadbirlar faollik ko'rsatayotgan, o'qishda, mehnatda shubha o'tmak bo'layotgan o'quvchilarning ota-onalariga minnatdorlik izhor etiladi.

Ayrim o'quv yurtida tashkil etilayotgan tadbirlarda faol ishtirok o'tkaziladi aytib o'tiladi va buning sabablari aniqlanadi, bunday holatlarga boshqarib berish borasida fikrlashib olinadi.

Umummaktab ota-onalar majlisi. Ota-onalarning umumiy yig'ilishida o'quv yili davomida o'quvchilar, ota-onalar bilan olib boriladigan tarbiyaviy ishlarining borishi va yakuni muhokama qilinadi. Ota-onalar maktab hayoti va o'quvchilarning intizomi, xulq-atvori, ijtimoiy me'yorlarga amal qilishlari, o'quvchilarni ma'naviy jihatdan tarbiyalash borasida erishayotgan natijalar bilan tushuntiriladi.

5. O'quvchilarda og'li intizomlilikni tarbiyalash. Ijtimoiy jamiyat hayotining tartibli kechishini ta'minlash maqsadida axloqiy hamda huquqiy me'yorlar qabul qilingan. Jamiyat ijtimoiy hayotida muhim o'rin tutuvchi ijtimoiy-huquqiy me'yorlar esa davlat tomonidan qabul qilinib, tegishli qonun aktlari asosida tartibga solinadi.

Intizom ijtimoiy-axloqiy va huquqiy me'yorlarga nisbatan og'li tarbiyalash, ularga to'la amal qilish demakdir. Og'li intizom tushunchasi shaxs hayotining ijtimoiy-axloqiy hamda ijtimoiy-huquqiy me'yorlar talabari asosida aqliy quvvatga tayangan holda tashkil etilish ko'rsatkichidir. Og'li intizom tarbiyasi o'quvchilar tomonidan intizomning mohiyati, uning ijtimoiy jamiyat hamda shaxs hayotida tutgan o'rini to'ri baholash, shuningdek, ijtimoiy-axloqiy va ijtimoiy-huquqiy me'yorlar talablariga og'li munosabati shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayondir. Talabalar o'rtasida og'li intizom tarbiyasini tashkil etish jarayonida quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

1. Ijtimoiy-axloqiy va ijtimoiy-huquqiy me'yorlar mohiyatini o'quvchilar ongiga singdirish, og'li intizom tushunchasini qaror toptirish.

2. O'quvchilar tomonidan ijtimoiy burch mohiyatining o'zlashtirilishiga ishlash.

3. O'quvchilarda ijtimoiy burchni ado etish jarayonida og'li va ixtiyoriy faoliyatni tashkil etish borasidagi ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

4. O'quvchilarda kundalik hayotiy rejim asosida faoliyatni tashkil etish ko'nikmasini hosil qilish.

5. O'quvchilarda mehnatni ilmiy asosda tashkil etish (mehnat va dam olish faoliyati, aqliy va jismoniy mehnat faoliyati o'rtasida o'zaro mutanosiblikning qaror topishiga erishish) ko'nikma va malakalarini hosil qilishga erishish.

6. O'quvchilarda ta'lim muassasasi ichki tartibi qoidalariga bo'ysunish hissini shakllantirish.

7. Intizomsizlikning oldini olgan holda intizomsizlikka qarshi kurashishga yo'naltirilgan faoliyatini yo'lga qo'yish va boshqalar.

Ta'lim muassasalarining muhim vazifalaridan biri yosh avlodni ongli intizom ruhida tarbiyalashdir.

Ta'lim muassasalarida o'rnatilgan intizom ta'lim muassasalarida jamoasini jipslashtirish, ta'lim muassasasi ichki hayoti va faoliyatining mo'tadil kechishini ta'minlaydi. Intizom o'quvchilardan hamjihatlik asosida faoliyat olib borish, o'quv yurti manfaatini uchun birgalikda kurashish, rahbariyat hamda vakolati o'quvchilar organlari, uning a'zolari talablarini to'rti talqin etish va ularning bajarilishini talab etadi.

Ongli intizom o'quvchilarning o'qish va mehnat faoliyatiga ongli munosabatda bo'lish, o'quv yurti ichki tartib intizomiga bo'ysunish, jamoa tomonidan topshirilgan topshiriqni bajarishga vijodan yondashgan holda xulq-atvor me'yorlariga qat'iy rioya etish zarurligini tushunib olishlari va ularga o'z ixtiyorlari bilan itoat etish ko'nikmalarining hosil bo'lishiga sharoit yaratadi.

Ta'lim muassasalarida o'quvchilarda intizomlilik xislatining hosil bo'lishi uchun ta'lim-tarbiya ishlarining sifatini yaxshilash, ularning samaradorligini oshirishga imkon beradi.

Ongli intizom jamoa yordamida olib borilgan tarbiyaviy ishlarining natijasiga bo'lib qolmay, ayni vaqtda, tarbiya vositasi sifatida xizmat qiladi. Intizom ko'rsatkichi qanchalik yuksak darajaga ko'tarilsa, uning tarbiya vositasi sifatidagi ta'siri shuncha ortib boradi. Intizomli jamoa o'z a'zolarini ichki tartibga rioya qilishga, muayyan xulq me'yorlariga amal qilishga, o'qituvchilar topshiriqlarini bajarishga, o'z tengdoshlariga namuna ko'rsatishga, ijtimoiy burchini anglashga o'rgatadi. Bunday jamoa o'quvchi noto'g'ri harakat qilsa, uning xatosi ko'rsatiladi, natijada o'quvchi tomonidan o'z xatosini anglashi, to'g'ri natishtga bo'lgan urinish yuzaga keladi. O'quvchi va jamoa o'rtasida ongli intizomni qaror toptirish ikki tomonlama ta'sir kuchiga egadir. Talaba jamoa doirasida jamoaning salbiy xususiyatlarini yo'qotish uchun kurashadi, jamoa esa o'quvchidagi mavjud nuqsonlarni bartaraf etishga o'z ulushini qo'shadi.

Intizom o'quv ishlariga g'oyat katta ta'sir ko'rsatadi. O'qituvchilarning topshiriqlarini, jamoa qarorlarini bajarish, mashg'ulotlarga kechikmasdan etib kelish hamda sababsiz birona ham darsni qoldirmaslik, darsda tartib saqlash, uy vazifalarini o'z vaqtida bajarish kabi holatlar ta'lim jarayonining muvaffaqiyatini, shuningdek, o'quvchilarning chuqur bilim olishlari uchun imkon yaratadi. shunday ekan, qaysiki o'quv yurtida o'qituvchi va o'quvchilar jamoasi intizom qoidalariga qattiq rioya qilsa, o'sha o'quv yurtida o'zlashtirilgan yuqori darajada bo'ladi, tarbiyaviy ishlarni tashkil etishda yuksak natijalar qo'lga kiritiladi.

O'quvchilarning ongli intizomini qaror toptirishda kundalik hayotiy rejim hamda unga qat'iy amal qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Qat'iy dars jadvali,

qoida va maktabdan tashqari tarbiyaviy tadbirlarni uyushtirish va ularni o'zlashtirish, kundalik faoliyatni aniq rejalashtirish o'quvchining shaxsiy hayotini muayyan tartibga solishga xizmat qiladi.

Ongli intizom tuyg'usini o'quvchilarda shakllantirish quyidagi mas'umandagi faoliyatni tashkil etish asosida kechadi:

a) maqsadga muvofiq talablarning qo'yilishi hamda ularning o'quvchilar tomonidan bajarilishini uzluksiz, doimiy nazorat qilib borish;

b) ijtimoiy-axloqiy va ijtimoiy-huquqiy me'yorlar mohiyatini tushuntirish;

v) ongli intizom mezonlaridan biri bo'lgan intizomli xulq, xarakter va iroda ifodalari hosil qilish maqsadida mashg'uldirish va o'rgatish;

g) rag'batlantirish va jazolash. Rag'batlantirish - o'quvchining namunali xulq uchun boshqalarga ibrat qilib ko'rsatish, faxriy yoriqlar bilan taqdimlash, doimiy gazetada ushbu o'quvchi to'rtisida kichik ma'lumotnoma berish, uning asosini maxsus doskaga qo'yish, ota-onasining nomiga tashakkumoma yuborish va boshqalar. Jazolash - o'quvchi (talaba)ning xatti-harakati va faoliyatini jamoa muhokamasiga qo'yish kabi holat asosida tashkil etiladi.

6. **Sun'iy intellekt va axloqiy munosabatlar uyg'unligi.** Mamlakat barqarorligining asosiy mezoni unda yashayotgan xalqning o'z tarixi va madaniyatini qay darajada ulug'lashiga bog'liq. Bu jarayon esa shubhasiz o'stirlanig axloqiy tarbiyasi bilan belgilanadi.

Haqiqatdan ham XXI asrga kelib ilm fan shu darajada rivojlanib ketdiki hayotimizni hech bir kunini fan yutuqlari va texnikalarisiz tasavvur qilib bo'lmaydi. Ayniqsa axborotlashgan jamiyat va sun'iy intellekt kabi tushunchalar hayotimizning bir bo'lakiga aylanib qolganligi hozirgi kunda hech kimga sir emas.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Islom bankorlik tashkiloti Tashqi ishlar vazirlari kengashining 43- sessiyasining oshilish marosimidagi nutqlarida ta'lim- tarbiya masalasiga alohida e'tibor berganlar.

"Dunyo shiddat bilan o'zgarib, barqarorlik va xalqlarning mustahkam o'rnatilishiga raxna soladigan turli yangi tahdid va xavflar paydo bo'layotgan bugungi kunda ma'naviyat va ma'rifatga, axloqiy tarbiya, yoshlarning bilim olish, kamolga yetishga intilishiga e'tibor qarotish har qachongidan ham muhimdir. Aynan ta'lim va ma'rifat bashariyat farovonligining asosiy omillaridan hisoblanadi, insonlarni ezgulikka da'vat etadi, saxovatli, sabr- qanoatli bo'lishga undaydi."¹² Hech shubhasiz ushbu so'zlar bugungi kunga hayotimizning barcha jabhalarida o'z aksini topmoqda. Hammamimizga yaxshi ma'lumki insonning tarbiyasi uning axloqiy qarashlari qadim zamonlardan beri e'tiborlantirilgan jamiyatda biz ko'pincha uchratayotgan sun'iy intellekt

¹² Ш.М.Мирзиёев "Ислам ҳамкорлик ташкилоти Ташқи ишлар вазирлари кенгашининг 43- сессиясидаги нутқи". Халқ сўзи 2016 йил 19 октябр.

tushunchasiga va uning axloqiy munosabatlari bilan qay darajada bog'liq ekanligiga to'xtalib o'tsak.

Intellekt deganda individning sezgi, idrok, xotira, tasavvur, tafakkur, sayohat, diqqat kabi butun bilish(jodkorlik) qobiliyatlarini tizimi tushuniladi. Umuman aqliy qobiliyatni ifodalovchi intellekt tushunchasi insonning yangi sharoitga moslashuvi bilan bog'liq xulq-atvor fazi-latlarini umumlashtirishda ham qo'llaniladi. Sun'iy intellekt esa yuqoridagi kabi tuzilmalarni texnika vositalarida namoyon qilishga intiladi.

1956 yilda amerikalik tadqiqotchi Djordj Makkarti fanga ikkita ma'voq ega bo'lgan "sun'iy intellekt" atamasini olib kiradi. Birinchidan, sun'iy intellekt ostida, insonning intellektual faoliyatini bilan qiyoslanishi mumkin bo'lgan intellektual faoliyatni amalga oshirish imkoniyatiga ega bo'lgan dasturiy va apparat vositalarni yaratish nazariyasi tushuniladi. Ikkinchisi esa sun'iy intellekt vositalarining "tushunishi", ya'ni insonning tabiiy tilini qabul qila oladi, jumladan ongli ravishda suhbat qura olish qobiliyatini nazarda tutilgan.

Djordj Makkartining fikricha, qachonki sun'iy tizimlar o'z tuzilishi va harakatlanishida unda kechayotgan biologik tizimlarga xos bo'lgan jarayonlarni takrorlashga majbur emas degan qoidadan kelib chiqilsa, sun'iy intellekt tushunchasidan farq qiladi. Mazkur yondashuv tarafdorlari inson fe'l-atvori fenomenini, uning o'qishga layoqati va moslashuvi aynan uning biologik tuzilishi va harakatlanish xususiyatlarini natijasidir deb hisoblaydilar. Bular sirasiga bu nechta yo'nalishlarni kiritish mumkin. Kompyuterga oid fanlarda sun'iy intellekt muammolari ekspert tizimlar va bilimlar bazasini loyihalashtirish nuqtai nazaridan ko'rib chiqiladi. Umuman olganda, kompyuter fanlaridagi sun'iy intellekt muammolari tadqiqoti intellektual axborot tizimlarini yaratish, rivojlantirish va ishlatishga yo'naltirilgan, bu kabi tizimlarni ishlab chiqarish va undan foydalanuvchilarni tayyorlash masalasi esa informatsion texnologiyalar mutaxassislari tomonidan hal etiladi. Robototexnika va sun'iy intellekt sohalari bir-biri bilan chambarchas bog'langan. Ushbu ikki fanning integratsiyalashuvi (yaxlitlashuvi), intellektual robotlarning sun'iy intellektning yana bir yo'nalishini tashkil qiladi. Pfeo, AIBO, QRIO kabi o'yinchoq robotlar intellektual robototexnika uchun misol bo'lib xizmat qilishi mumkin.¹⁵

Demak zamonaviy fan texnika rivojlanish davrida axloqiy munosabatlari qanchalik muhim bo'lsa texnika va texnologiyalardan foydalanish masalasi ham shu darajada o'sib bormoqda. Hozirda bu uyg'unlashuv masalasi biror bir jamiyat uchun emas balki butun dunyo bo'yicha dolzarb masala bo'lib qolmoqda.

Dunyoga mashhur fizik, astronom olim Stevin Xoking 2017 yil 30 aprel kuni OAV bilan bo'lgan muqaddima texnika fanlari va sun'iy intellekt jarayonini juda tez sur'atlar bilan o'sib borayotganligi aqni insonlar undan aql bilan foydalansa juda katta

ovqatlarga erishishi, aksincha bo'ladigan bo'lsa bu insoniyat tanazuliga sabab bo'lishi mumkin ekanligini ta'kidladi.¹⁴

Intellekt o'zining muayyan mazmundorligi bilan tafakkurdan ajralib turadi. Agar biz intellekt so'zining lug'aviy ma'nosiga e'tibor beradigan bo'lsak, unda insonning faol momenti ham, ijodiylik, yaratuvchanlik, noma'lum narsalar kashfiyatiga kirish imkoniyati ham mavjudligini ko'ramiz.

Bu nuqta-i nazaridan sun'iy intellekt tizimlarining imkoniyati yetarli darajada keng. Ayni vaqtda minglab qoidalarni qamrab olgan va ayrim vositalarni har qanday inson matematiklardan yaxshiroq yechish imkoniyatiga ega bo'lgan tizimlar bazasi va kuchli ekspert tizimlari yaratilgan. Shunday kompyuter tizimlari mavjudki, ular gazeta shrifтини inson ovozi bilan o'qiy olgani va texnik adabiyotni yuqori sifatlarda tarjima qilish ishlarini amalga oshira olgani sun'iy intellektning falsafiy jihati intellektual jarayonlarni kibernetik modellashtirish va inson ongi faoliyatini bilan o'xshash bo'lgan ma'lumotlarni yaratish ishlarini amalga oshirishi mumkin bo'lgan mashinalarning yaratilishi kashfiyatidagi metodologik yo'l-yo'riqlari va epistemologik oqibalarini qamrab olgani.

Xulosa qilib aytadigan bo'lsak hozirgi kunda ilm fan shu darajada rivojlanib borganki, bu holat insonlar hayotini qanchalar yengillashtirgan bo'lsa, shunchalik darajada muammolari ham yuzaga keldirdi. Shuning uchun ham bu masalaga hisobli yondashish uning ham salbiy ham ijobiy tomonlarini birday ko'ra olish zarurini beradi. Bugungi kundagi rivojlanishlar bizni bevosita XXI-asr haqiqatidan ham texnika asri ekanligini insonlar hayotini hech bir sohasini texnik vositalarsiz muayyan e'tibor bilan o'lmayotganligidan ham ko'rish mumkin. Sun'iy intellekt vositalari va axloqiy hissiyotlar insonlar hayotida bir biri bilan shu darajada chambarchas bog'lanib ketganki zamonaviy axborot texnologiyalari, ijtimoiy tarmoqlar kunda OAV orqali bu jarayonlarni yaqqol namunasini ko'rmoqdamiz. Insoniyat kelajakini qanday bo'lishi esa insoniyatni sun'iy intellekt vositalaridan qanday mas'ulardagi foydalanishlariga bog'liq.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Axloq va ma'naviyatning o'zaro aloqadorligini asoslang.
2. Ma'naviy-axloqiy tushunchalarga nimalar kiradi?
3. Ma'naviy-axloqiy tamoyillarga izoh bering.
4. Ma'naviy-axloqiy tarbiya deganda nima tushuniladi?
5. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalarini izohlang.
6. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning metodlarini misollar asosida tushuntirib bering.
7. Oila deganda nimani tushunasiz?
8. Oilaning burch va vazifalari nimalardan iborat?
9. Oilaga bag'ishlangan qanday huquqiy-me'yoriy hujjatlarini bilasiz?

¹⁵ Вившикотт Д. Игра и реальность. – М.: Институт Общегуманитарных Исследований, 2002.

10. Oila, onalik va bolaliki ijtimoiy muhofaza qilishga qaratilgan ushbu yo'nalishlarni aytin?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" –T.: Sharq 1997.B-65.
 2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. –T.: Ma'naviyat, 2008.
 3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakterlar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
 4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika.-T.: O'qituvchi,2017 g.
 5. Mavlanova R. Pedagogika –T.: O'qituvchi, 2000 y.
 6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. – T.: Moliya, 2009y.
 7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odoznamo.-T.: Ta'lim markazi, 1999. -136 b.
 9. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim jarayonidagining asosidir. Toshkent, Navro'z 2012 y.
 10. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.
 11. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. –T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
 12. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
 11. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.–T. Innovatsiya-2020 y.
 14. Toshboboyev M.J. Estika va estetikaning zamonaviy muammolari. Tashkent nashr. T. Noshir.2019 y 155-157 b.

16-MAVZU. O'QUVCHILARNING MEHNAT, JISMONIY VA ESTETIK TARBİYASI

Reja:

1. Mehnat tarbiyasi maqsad va vazifalari.
2. Mehnat tarbiyasini tashkil etishning pedagogik shart- sharoitlari.
3. Jismoniy tarbiyaning maqsad va vazifalari.
4. Jismoniy tarbiya vositalari.
5. estetik tarbiya va uning vazifalari.
6. estetik tarbiya vositalari

Tayanch tushunchalar: mehnat, mehnat tarbiyasi, mehnat turlari, jismoniy tarbiya, jismoniy tuklik, jismoniy tarbiya vositalari, estetika, estetik ishchi, estetik madaniyat.

1. Mehnat tarbiyasi maqsad va vazifalari. Mehnat tarbiyasining maqsadi o'quvchilarda mehnatga engli munosabati shakllantirishdir. Mazkur maqsadga erishish yo'lda quyidagi vazifalarni ijobiy hal etish maqsadga muvofiq:

- yosh avlodda mehnat qilish istagini qaror toptirish va ularni zamonaviy ishlab chiqarishning turli sohalarda faoliyat yuritishga tayyorlash;

- o'quvchilarda umumjamiyat manfaati yo'lda mehnat qilish ehtiyojini hosil qilish;

- ularning aqliy qobiliyatlarini rivojlantirish;

- o'quvchilarning mavjud bilimlarini uzluksiz ravishda takomillashtirish borishlari uchun zarur shart-sharoitni yaratish;

- ularda mehnat ko'nikma va malakalarini tarkib toptirish;

- o'quvchilar faoliyatida yuqori madaniyat, maqsadga intilish, tashkilotchilik, mehnat intizimi, tadbirkorlik, tejamlilik, ishini sifatli bajarish, moddiy boyliklarga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish, hayotiy faoliyat yo'nalishini belgilash malakalarini shakllantirish;

- o'quvchilarda davlat iqtisodiy siyosati mazmuniga tayangan holda olib yashab turgan hududlar ishlab chiqarish xususiyatlariga muvofiq kasblarni egallashga bo'lgan qiziqishni oshirish;

- o'quvchilarni kasbga yo'llash, ularni mehnat faoliyatining barcha turlari shuningdek, ular yashayotgan hududda ehtiyoj mavjud bo'lgan mutaxassislikka bilan tanishtirish.

2. Mehnat tarbiyasini tashkil etishning pedagogik shart-sharoitlari:

1. Bolalar mehnatining o'quv-tarbiyaviy vazifalar bilan bog'liqligi.

2. Ijtimoiy ahamiyatli mehnatni o'quvchilarning qiziqishlari bilan birga qo'shib olib borilishi.

3. Mehnat faoliyatining hammabopligi va qo'ldan kela olishi.

4. Mehnat faoliyatining majburiyligi va vijdoniyli.

5. Mehnat faoliyatini tashkil etishda jamoaviy va individual shakllarni birga qo'shib olib borish.

Mehnat faoliyatining asosiy turlari quyidagilardir:

O'quv mehnati o'quvchilarning ilmiy bilimlar hamda turli fanlar asoslarini o'zlashtirishga yo'naltirilgan faoliyati turidir.

Ijtimoiy-foydali mehnat shaxsi har tomonlama kamol toptirish hamda uning muayyan ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga yo'naltirilgan hamda ijtimoiy mehnat xarakteridagi faoliyati turidir.

Hozirgi davrda ta'lim muassasalarida o'z-o'ziga xizmat keng yo'lga qo'yilmoqda. O'z-o'ziga xizmat o'quvchilarning ijtimoiy va o'quv ehtiyojlarini qondirish maqsadida ularning o'zlar tomonidan amalga oshiriluvchi mehnat faoliyati turidir. O'quvchilarning navbatchiligi o'z-o'ziga xizmat qilishni tarkib toptirishning muhim shaklidir.

Ishlab chiqarish mehnati turlari xilma-xildir. Masalan, o'quvchilarning mehnat haftaligi, chorvaga yem-xashak tayyorlash va shirkat xo'jaliklarida faoliyat yuritish va boshqalar. Umumiy mehnat

o'quvchilar mehnatining eng omaviy shakli sanaladi.

Mehnat tarbiyasini tashkil etish **shakllari:** mehnat bayrami, o'quvchilar tomonidan buyumlar ko'rgazmasi; hasharlar uyushtirish; qarovchisi yo'q, bemor, katta va nogiron kishilarga ko'rsatiluvchi insonparvarlik yordami; ta'limkorlik; ta'mirlash (maktab binosini); «Mohir qo'llar» to'garagi faoliyati.

3. Jismoniy tarbiyaning vazifalari. Jismoniy tarbiya deganda jismoniy morfologik va funksional rivojlanishini jamiyat talablari doirasida amalga oshirish, jismoniy sifatlarni, qobiliyatlarini rivojlantirish, jismoniy madaniyat va sport sohasiga taalluqli maxsus bilimlarni o'zlashtirish, oshirish tizimi.

Jismoniy tarbiya - tarbiyalanuvchilarning jismoniy va sportga oid qobiliyatlarini maqsadga yo'naltirilgan, aniq tashkil etiladigan va rejali tarzda amalga oshirish tizimi.

Jismoniy tarbiyaning vazifalari xilma-xil bo'lib, pedagogikada qator kasblar yaratilgan. Jumladan, V.A.Stalenin, I.F.Isayev, E.N.Shiyanovlar jismoniy tarbiyaning quyidagi vazifalarini ajratib ko'rsatishadi:

1) bolalarning jismoniy to'g'ri rivojlanishiga yordam berish - jismoniy morfologik va funksional rivojlanishini ta'minlovchi ishchanlik qobiliyatini oshirish, uning tashqi muhitning noqulay vaziyatlariga barqaror qarshi tura olishini mustahkamlash;

2) asosiy harakatlantiruvchi sifatlarni rivojlantirish - bolaning xilma-xil harakatga doir faoliyatga qobiliyatligi uning barcha jismoniy sifatlari - kuchlilik, chidamlilik, chaqqonlik va ephillikni yuksak uyg'unlikda rivojlantirishini ta'minlaydi;

3) hayotiy muhim harakatga oid ko'nikma va malakalarni shakllantirish - holda maxsus harakatga doir bilim, ko'nikma va malakalarni tarkib toptirish. Harakatga doir tasavvurlarga tayangan holda bola turli sharoitlarda o'z xatti-harakatlarini boshqara olish imkoniyatiga ega bo'ladi;

4) jismoniy madaniyatning tizimli mashg'ulotlariga barqaror qiziqish va shahsiyatini tarbiyalash. Sog'lom turmush tarzining asosida bolaning doimiy mavjud o'z-o'zini jismonan rivojlantirishga ichki tayyorligi yotadi. U muvaffaq jismoniy mashqlar bilan shug'ullanish va bolalarning jismoniy mashg'ulotlarga faol munosabati natijasida yuzaga keladi;

5) jismoniy madaniyat va sport, tibbiy va gigiena sohalariga oid minimum asosiy bilimlarni egallash zarurli. Bolalar kun tartibi va shaxsiy gigiena haqida, jismoniy madaniyat va sportning salomatlikni mustahkamlashdagi ahamiyati aniq tasavvurlarga ega bo'lishi zarur.

6) jismoniy madaniyat va sport, tibbiy va gigiena sohalariga oid minimum asosiy bilimlarni egallash zarurli. Bolalar kun tartibi va shaxsiy gigiena haqida, jismoniy madaniyat va sportning salomatlikni mustahkamlashdagi ahamiyati aniq tasavvurlarga ega bo'lishi zarur.

II. Lixachev jismoniy tarbiyaning quyidagi vazifalarini ajratib ko'rsatadi:

1) rivojlantiruvchi - bolalarning jismoniy kuchini va nerv tizimini takomillashtirish, o'zgaruvchan vaziyatlarga moslashuvini ta'minlash;

2) tarbiyaviy - bolalarda ma'naviy-axloqiy sifatlarning tarkibiy toptirishga yordam berish. Boshqacha aytganda, «Sog'lom tanda - sog' aql»;

3) ta'limiy - bolalarning jismoniy madaniyatining nazariy asoslari bilan tanishtirish, uning inson hayotidagi ahamiyatini tushuntirish;

4) sog'lomlashtiruvchi - bolalarda harakatga doir sifatlarni tarkib topirish, ularning baqovvat va tetiklashuviga ko'maklashish;

5) umummadaniy - bo'sh vaqtni mazmunli va foydali o'tkazish.

IP.Podlasiy tomonidan taklif etilgan jismoniy tarbiyaning vazifalari V.A.Slastenin, I.F.Isayev, E.N.Shiyanovlar tasnifiga mos kelib, shu bilan birga jismoniy tarbiyaning yana ikkita funksiyasi alohida ajratib ko'rsatilgan: 1) tarbiyalanuvchilarda estetik sifatlarni tarbiyalash; 2) tarbiyalanuvchilarda axloqiy sifatlarni tarbiyalash.

4.Jismoniy tarbiya vositalari. Jismoniy tarbiyani amalga oshirish vositalari xilma-xil bo'lib, ularni umumlashgan tarzda uch guruhga ajrash mumkin: tabiiy omillar, gigienik shart-sharoitlar va jismoniy mashqlar.

Tabiiy omillar tabiat in'omlari (suv, havo, quyosh)ning sog'liqni mustahkamlash, bolaning morfologiya va jismoniy to'g'ri rivojlanishiga ko'maklashish imkoniyatlarini o'zida aks ettiradi. Ilmiy adabiyotlarda mazkur holat «bola organizmini chiniqtirish» atamasi bilan tavsiflanadi. Bola organizmini chiniqtirish deganda, organizmni mustahkamlash, chidambilik, zararli ta'sirlarga qarshilik ko'rsatish, hayotiy sharoitlarning o'zgarishiga moslashish qobiliyatini rivojlantirishga qaratilgan tadbirlar tizimi tushuniladi.

Gigienik shart-sharoitlar. Bolalarning jismoniy to'g'ri rivojlanishi uchun gigienik shart-sharoitlar - uyqu, ovqatlanish va kiyinish, kun tartibi kabilarini hisobga olish zarur.

Bolalarning jismoniy jihatdan tarbiyalashdagi muhim vazifa nerv tizimi gigienasidir. Bu vazifani hal etishda uyqu katta ahamiyatga ega.

Uyqu miya yarimsharhlarining normal ishlashi uchun zarur bo'lgan kuch-quvvatni tiklaydi. Chuqur va yaxshi, uzoq davom etadigan uyqu nerv tizimining, organizm charchashining oldini oluvchi vositadir. Agar bola yomon uxlasa, uyquga to'ymasa nerv tizimining buzilganidan dalolat beradi. Nerv tizimi qo'zg'aluvchan bolalar aksariyat yomon uxlaydilar. Bunday bolalarning uyqu tormozlanishi chuqur normal uyquni ta'minlay olmaydi.

Kiyinish ham gigienik omil sifatida bolaning jismoniy rivojlanishiga o'z ta'sirini ko'rsatadi. Kiyim har doim bolani o'rab turgan havo temperaturasiga mos yeelishi, ter o'tkazadigan bo'lishi, oson yuviladigan, yaxshi ho'llanadigan, namni shimadigan, elastik va badanni bezovta qilmaydigan bo'lishi lozim.

Bolalarning ovqatlanishi (nonushta, tushki ovqat, kech tushki ovqat va kechki ovqat) osoyishta vaziyatda o'tishi kerak. Bola stol atrofida yaxshi ishtaha bilan o'tirsa, uning organizmida ovqatning yaxshi hazm bo'lishiga yordam beruvchi shart-sharoit hosil qiladi. Yaxshi ishtaha bolalarda mustaqillikni, madaniy-gigienik malakalarni, stol atrofida o'zini to'g'ri tutib o'tirish malakalarini tarbiyalashga yordam beradi, eng muhimi - bolalarning yoshligidan boshlab ularda yaxshi ishtaha bo'lishini ta'minlash muhim ahamiyatga egadir.

Kun tartibi jismoniy tarbiyaning muhim shartidir. Kun tartibi xilma-xil bo'lishi hamda dam olishning vaqt jihatdan maqsadga muvofiq taqsimlanishi, kun tartibidir.

Jismoniy mashqlar deganda, jismoniy tarbiya qonuniyatlari va vazifalari bilan bog'liqlikda maxsus tashkil etiluvchi hamda og'li ravishda bajarishga qaratilgan harakatlar yig'indisi tushuniladi. Jismoniy mashqlarga tasnif etishga bo'lsa xilma-xil yondashuvlar mavjud bo'lib, ko'proq umumlashgan tasnif o'zida gimnastika, o'yin, sayr kabilarini qamrab oladi.

Pedagogik nuqtai nazardan gimnastika organizmga nafis ta'sir etish yoki uning alohida tizim va funksiyalarini rivojlantirish imkoniyatini beradi. Gimnastikaning asosiy, gigienik, sportga oid, badiiy, ishlab chiqarishga doir, tibbiy turlari mavjud.

O'yin bolaning jismoniy kuchini, qo'llarining qattiqligini, qaddiganastining tikligini, ishonchli ko'zlarni rivojlantirishga xizmat qilib, unda o'ykir o'ynash, topqirlik, tashabbuskorlik kabi sifatlarni tarbiyalaydi. O'yinning tarbiyaviy ahamiyati katta bo'lib, bolalarda g'amxo'rlik, o'z jamoasi uchun qayg'urish, boshqalardagi harakatlanishdan quvonish, do'stlik va o'rtoqlik hissinii kuchaytiradi.

Sayr piyoda, qayiqda, chanada va velosipedda o'tkazilishi mumkin. Sayr bolalarning uzoq vaqt ochiq havoda bo'lib, ularning sog'ligi va jismoniy taraqqiyotiga har tomonlama ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

5.Estetik tarbiya va uning vazifalari - tarbiyalanuvchilarda estetik hissiyatni, estetik ong va munosabatlarni shakllantirishga qaratilgan tarbiyaning alohida shakli. estetik tarbiya - bu estetik jihatdan rivojlangan va ijodiy faol bo'lgan inson shaxsini shakllantirish jarayoni. estetik tarbiya insonparvar muhojirga, estetik orzuga mos keladigan voqealarni idrok etish, baholash va nafisat qonunlari asosida qayta yaratishga qodir bo'lgan inson shaxsini shakllantirishga mo'ljallangan tarbiya sohasidir.

Estetik tarbiyaning maqsadi: tarbiyalanuvchilarda shaxsning har tomonlama rivojlanishi uchun zarur bo'lgan axloqiy-estetik, insonparvarlik sifatlarni, go'zallikni ko'ra olish, his qilish, tushunish va yaratish malakalarini shakllantirish.

Estetik tarbiyaning vazifalari:

1) tarbiyalanuvchilarni san'atdagi, atrofi-mizdagi go'zallikni his qila olishga o'rgatish;

2) voqealikka estetik munosabatlarni qaror topirish;

3) estetik didni, go'zallikni baholash qobiliyatini tarbiyalash.

Estetik madaniyatni shakllantirish - bu faqatgina badiiy dunyoqarashni o'rnatish, o'qilgan kitoblar, ko'rilgan kinofilmlar, tinglangan musiqiy asarlar esini ko'paytirishga emas. Aksincha, bu insonning hissiyoti ta'sir ko'rsatish, shaxs ma'naviyatini boyitish, xulq-atvorini boshqarish va tuzatishdir. Agar befarqlik, loqaydlik namoyon bo'lsa, inson o'zining antiestetikligini namoyon etadi. Agar o'quvchi go'zallikni his qilishning ijobiy odatlari,

she'riyat, ijodiy mehnatni o'zlashtirgan bo'lsa, u holda uning estetik madaniyatining yuqori darajada ekanligi haqida bemaol gapirish mumkin. Shunday odamlar borki, romanlar, she'rlar o'qishadi, ko'rgazma va konsertlarni ishtirok etadi, biroq ijtimoiy axloq me'yorlarini buzishadi. Bunday odamlar estetik madaniyatdan uzoq, chunki estetik qarashlar va estetik lazzatlanish ularning ichki dunyosiga kirib bormagan. Buning uchun shaxs estetik madaniyatini shakllantirishning muhim tarkibiy qismlari - estetik qiziqish, estetik ehtiyoj, estetik ong, estetik mulohaza, estetik did, estetik idealni tarkib toptirish, ularning psixologik-pedagogik jihatlarni asoslash lozim.

Estetik madaniyatning tarkibiy qismlari:

shaxsning voqeilikni estetik jihatdan bilib olishga undovchi subyektiv omillar **estetik ehtiyoj** deb ataladi.

Shaxsning estetik faoliyatiga, voqeilik va san'at asarlarini estetik jihatdan o'zlashtirishga kirishishi **estetik qiziqish** deb ataladi.

Ijtimoiy voqeilik, tabiat, san'at bilan bevosita muloqot jarayonida

- nazariyalar, qarashlar, badiiy ta'lim va tarbiya natijasida shakllanadigan xususiyat **estetik ong** deb ataladi.

Shaxsning aniq bir estetik hodisaga munosabatini bildiruvchi aqliy harakati **estetik mulohaza** deb ataladi.

Estetik axborotlar oqimi, estetik va axloqiy normalar yig'indisi orqali shakllanadigan va shaxsning narsa-buyum, hodisalarga estetik baho berishida yaqqol namoyon bo'ladigan hodisa **estetik did** deb ataladi.

Shaxsning tabiat, jamiyat va san'atdagi maqsad tarzida idrok etadigan, takomillashgan go'zallik borasidagi bahosining aks etishi **estetik ideal** deb ataladi.

Tarbiyaviy faoliyatning shunday shakllari borki, ular shaxsning estetik voqeilikka munosabatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Tarbiyaviy faoliyatning bunday shakllari **estetik tarbiya vositalari** deb ataladi.

Estetik tarbiya vositalariga tabiat, mehnat va san'at kiradi.

Mehnat takomillashgan sari, ayniqsa, jismoniy mehnat turlari texnikalashib borgan sari, ularning ko'ngilni va ijodiy tabiati ortib boradi. Shu tariqa mehnat estetik tarbiyaning eng muhim omili bo'lib qoladi. Qoloq ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyasi sharoitida har qanday mehnat turi shaxsga estetik ta'sir ko'rsata olmaydi. Ishlab chiqarish jarayonida qatnashayotgan har bir shaxs o'z mehnatidan ko'proq moddiy va ma'naviy manfaatdor bo'lsagina, mehnat estetik tarbiya omili bo'la oladi.

San'at estetik tarbiya vositasi sifatida har bir shaxsga mo'ljallanganligi bilan, dunyoga keng va ochiq ko'z bilan qarash tuyg'usini shakllantirish, nafosatni bevosita mushohada etish, yuksak orzu-umidlar yo'lida ijodkorlik qobiliyatini vujudga keltirishi bilan izohlanadi.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Mehnat tarbiyasining maqsad va vazifalarini tushuntirib bering.

2. Mehnat faoliyatining asosiy turlariga nimalar kiradi?
3. Mehnat faoliyatini tashkil etish shakllarini izohlang.
4. Jismoniy tarbiya deganda nima tushuniladi?
5. "Jismoniy kamolat" tushunchasi o'zida nimani ifoda etadi?
6. Jismoniy tarbiyaning maqsadi va vazifalarini tushuntirng.
7. Jismoniy tarbiyaning estetik va axloqiy vazifalariga nimalar kiradi?
8. Estetik tarbiyaning maqsadi va vazifalarini izohlang.
9. Estetik madaniyatni shakllantirishning tarkibiy qismlariga tavsif bering.
10. Estetik madaniyatni shakllantirish vositalarini bayon eting.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq. 1997. B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonda rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xaraktarlar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh. A. Obshaya pedagogika. -T.: O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T. Moliya, 2001y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma. -T.: Ta'lim markazi, 1999. - 116 b.
8. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim amaliyotlarining asosidir. Toshkent, Navro'z, 2012 y.
9. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.
10. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
11. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.
12. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. -T. Innovatsiya, 2020 y.

17-MAVZU. TA'LIM MUASSASASI MENEJMENTI

Reja:

1. Ta'lim muassasasini boshqarish haqidatushuncha.
2. Boshqarish funksiyalari. Boshqaruv metodlari va usullari.
3. Pedagogik Kengash ta'lim muassasasining boshqaruv organi sifatida.
4. Ta'lim muassasasi Metodik Kengashi va uning vazifalari.
5. Metodika birlashmalari va ularning faoliyatini tashkil etish yo'llari.

6. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimi. Yosh o'qituvchilar bilan ishlash yo'llari.

Tayanch tushunchalar: boshqarish, menejment, boshqaruv funksiyalari, boshqaruv metodlari, boshqaruv usullari, Pedagogik Kengash, Metodika Kengashi, Metodika birlashmasi, kadrlarni qayta tayyorlash va malaka oshirish, metodik xizmat ko'rsatish, yosh o'qituvchilar bilan ishlash.

I.Ta'lim muassasasini boshqarish haqida tushuncha. Boshqarish ma'lum bir obyektga tashkiliy, rejalii, tizimli ta'sir ko'rsatish demakdir.

Ta'lim muassasasining pedagogik faoliyatini boshqarish deb esa pedagogik jarayonini rejalashtirish, tashkil etish, rag'batlantirish, natijalarni nazorat va tahlil qilishga aytiladi.

Ta'lim muassasalarini boshqarish nazariyasi ta'lim muassasalarining menejmenti nazariyasi bilan boyitildi. Menejment nazariyasi xodimlarga nisbatan ishonch, ularning umumli mehnat qilishlari uchun sharoit yaratish hamda o'zaro hurmat bilan tavsiflanadi.

Menejment mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish maqsadida muayyan xodim yoki guruhga ta'sir etish, ular bilan hamkorlik qilish jarayonidir.

Olimlar ta'lim menejmetining bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega ekanligini ham ta'kidlab o'tishadi. Ular orasida quyidagi xususiyatlar asosiy hisoblanadi:

- ta'lim menejmenti «maqsadga muvofiqlik» so'zi bilan aniqlanadigan ma'naviy o'Ichovga ega;
- ta'lim menejmenti - bu fan va san'at (chunki bunda insonlar o'rnatiladi) o'zaro munosabatlar katta rol o'ynaydi);
- menejment mazmunida o'z aksini topadigan shaxs, davlat va jamiyat manfaatlarining o'zaro dialektik birligi;
- ta'limni boshqarishda jamoatchilikning faol qatnashuvi.

Yuqoridagilardan ko'rinib turibdiki, endlikda ta'lim tizimini davlat tomonidan boshqarishdan davlat-jamoatchilik boshqaruviga o'tiladi. Davlat-jamoatchilik boshqaruvining maqsadi - ta'lim muassasalarining dolzarb masalalarini davlat va jamoatchilik hamkorligida hal qilish, o'qituvchilar, o'quvchilar hamda ota-onalarga ta'lim dasturlarini, turlarini, ta'lim muassasalarini tanlashda huquq va erkinlik berishni kengaytirishdan iborat.

Jamiyat talablarini qondirish hozirgi zamon rahbaridan yuqori madaniyat, chuqur ma'naviyat, Vatan uchun javobgarlik hissi, mas'uliyatlik, chuqur bilimga ega bo'lishi, o'z ijodiy potensialini rivojlantirishga, innovatsion faoliyatga, o'z ustida ishlashga, kasbiy faollikka qobiliyatlik va shu kabi boshqa bir qator sifatlarini talab etadi. Ya'ni ko'pqirrali qobiliyatlikni talab etadi. Ko'pqirrali qobiliyat tushunchasi kasbiy va shaxsiy kompetentlik tushunchasiga mos kelib, Aleks Muurning fikricha "Sodda qilib

sohuntradirgan bo'lsak ko'pqirrali qobiliyatlar deganda turli xil insonlar turli xil ishlar orqali yoki bir inson turli xil narsalarni turli xilda o'rganilishi tushuniladi. Xou ta'kidlashicha hech qachon ikki o'rganuvchi bir xil bo'lmaydi: ko'p bir shaxs o'ziga xos qobiliyatlarga egadir.¹⁵

Ko'pqirrali qobiliyat tushunchasining eng ilg'or tarafdorlaridan biri asarlari ko'pchilikka ma'lum bo'lgan Govard Gardnerdir. (1983,1993) (yana ko'rish mumkin bo'lgan asarlar Armstrong 1994, Xou 1984, 87-92 betlar va Buttil 1998).¹⁶

2. Boshqarish funksiyalari. Boshqaruv metodlari va usullari. Boshqarish funksiyasi deganda u yoki bu ob'ektni boshqarishga oid aniq vazifalarni hal etishga qaratilgan bir turdagi ishlar majmui tushuniladi. Boshqarish nazariyasi mualliflaridan Anri Fayol XX asrning boshlarida boshqaruvning besh funksiyasini ajratib ko'rsatgan: rejalashtirish, tashkil etish, farnoyish berish, muvofiqlashtirish, nazorat. A.T.To'xtaboyev mazkur funksiyalarni faqat ma'muriy ekanligini ta'kidlab, ma'muriy boshqaruv funksiyalarining uch guruhini ajratib ko'rsatadi: umumiy funksiyalar; ijtimoiy-psixologik funksiyalar; biologik funksiyalar.

Turli olimlarning fikrlarini umumlashtirgan holda, boshqaruvning quyidagi funksiyalarini ajratib ko'rsatish mumkin:

Axborot-tahlil funksiyasi. Mazkur funksiya Yu.Konarjevskiy tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, boshqaruvda alohida o'rin tutadi; bunda axborotlarni to'plash va tahlil qilishda jarayon boshlanadi va tugallanadi.

Maqsadli-motivlashtirish funksiyasi. Motivlashtirish belgilangan maqsadga erishish bo'yicha barcha boshqaruv subyektlarida qiziqishlar uyg'otishga yo'naltirilgan tadbirlarni tashkil etishni nazarda tutadi.

Oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi. Boshqaruv faoliyatini oldindan ko'rish (anglash) va rejalashtirish funksiyasi uchun maqsadli-motivlashtirish boshlang'ich asos bo'lib xizmat qiladi, oldindan ko'rish-rejalashtirish funksiyasi tashkiliy shakllar, usullar, ta'sir etuvchi vositalarni tanlaydi, nazoratning me'yorlari va natijalarini baholashga xizmat qiladi, shuningdek, pedagogik tizimni va uning ishtirokchilarining harakati va faoliyatini muvofiqlashtirish hamda tartibga solish imkonini beradi.

Tashkiliy-ijrochilik funksiyasi. Bu funksiya boshqaruv faoliyatining barcha yo'nalishlarida o'z ifodasini topadi. Bu kadrlar tanlash va joy-joyiga joylash, ijrochilarning o'zaro ta'sir etish tizimini shakllantirish, axborotlar to'plash va ularga ishlov berish faoliyatlarini bilan bog'liq bo'ladi. Buning natijasida u yoki bu pedagogik tizimga xos tarkibiy tuzilish vujudga keladi.

Nazorat-tashxis funksiyasi. Nazorat - bu boshqaruv jarayonining faol boshqarilardan biri bo'lib, u boshqaruvning barcha funksiyalari bilan bog'liq bo'ladi. Umumiy holda nazorat rejalashtirilgan natija bilan haqiqiy erishilgan

¹⁵ Teaching and learning: Pedagogy, Curriculum And Culture. Alex Moore.146-6er

¹⁶ Teaching and learning: Pedagogy, Curriculum And Culture. AlexMoore.147-6er

natijalarni o'zaro solishtirish jarayoni bo'lib, u faoliyatning muvaffaqiyatini aniqlashga imkoniyat yaratadi.

Tartibga solish - muvofiqlashtirish funksiyasi pedagogik faoliyatning holatini zaruriy, belgilangan darajada ushlab turish, uni yangi sifat darajasiga ko'tarish va pedagogik jarayonda yo'l qo'yilayotgan xatoliklarni tuzatish uchun pedagogik jarayon ishtirokchilarining xatti-harakatlarini tartibga solish uchun xizmat qiladi.

Mazkur funksiyalarni amalga oshirishda boshqaruv metodlari muhim ahamiyat kasb etib, ular boshqaruv jarayonida xodimlar faoliyatini tashkil etish va ularni muvofiqlashtirishda qo'llaniladigan ta'sir etish yo'llari va usullarining yig'indisi hisoblanadi.

Boshqaruv metodlari. Zamonaviy ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlarda ta'lim muassasalarini boshqarishga ko'p darajada mos keladigan metodlarning to'rt asosiy guruhi: iqtisodiy, tashkiliy- ma'muriy, ijtimoiy-psixologik va axborotlar to'plash metodlarini ajratib ko'rsatish mumkin.

Iqtisodiy metodlar o'zaro bog'liq bo'lgan iqtisodiy ko'rsatkichlarning yig'indisini tavsiflab, har bir ishchi va butun muassasa uchun talablar belgilash bilan birgalikda zamonaviy talablar darajasida faoliyat ko'rsatishlari uchun sharoitlar yaratadi. Ta'lim muassasasi faoliyatini takomillashtirish, innovatsion jarayonlarni kuchaytirish, ya'ni xodimlarning innovatsion faoliyatlarini tashkil etish, ta'lim-tarbiya jarayoni ishtirokchilarining faolliklarini rivojlantirishda iqtisodiy metodlardan foydalaniladi.

Rahbarlar tomonidan boshqaruv jarayonida, xodimlarning faoliyati barcha o'rganilgandan keyin, faoliyatni takomillashtirish va rivojlantirish uchun bajariladigan vazifalar rejalashtiriladi. Bunda rahbarlar o'z xodimlarining faoliyatini natijalariga ko'ra rag'batlantirish, mukofotlash, jazolash (jamiy solish) yoki moddiy yordam ko'rsatishlarida boshqarishning mazkur metodlarini foydalanishlari zarur bo'ladi. Iqtisodiy qayta tashkil etishlar mazkur metodlarni kuchaytirishga yo'naltiriladi.

Tashkiliy-ma'muriy metodlar ham iqtisodiy metodlar bajaradigan vazifalarni bajaradi, faqat ularning ta'sir ko'rsatish usullari va shakllari o'zaro farq qiladi. Iqtisodiy metodlarda belgilangan masalalarni hal qilish uchun rahbarlar ta'sir ko'rsatishning turli xil usul va shakllarini tanlash imkoniyatiga ega bo'ladi. Tashkiliy-ma'muriy metodlar qarorlar, buyruqlar, farmoyishlar va ko'rsatmalar tayyorlash, ularni o'z vaqtida tegishli shaxslarga etkazish va bajarilishini nazorat qilish orqali ta'sir ko'rsatishni nazarda tutadi.

Mazkur metod rahbarlar va xodimlar, o'qituvchilar va o'quvchilarni umuman olganda, barcha jamoa a'zolari o'rtasidagi mavjud munosabatlarni inobatga olgan holda ularning qiziqishi, manfaatlari, ko'nikma va malakalari, bilim hamda qobiliyatlarini o'rganib, jamoadagi mavjud sharoitlarni yaxshilash va boshqa zaruriy chora-tadbirlarni amalga oshirish orqali jamoa a'zolarining faoliyatlarini muvofiqlashtirishga xizmat qiladi.

Tashkiliy-ma'muriy metoddan fodalalanishdan ko'zlangan maqsad belgilangan maqsadlarga erishishda jamoada mavjud bo'lishi zarur bo'lgan munosabatlarni, aloqalar, tashkiliy barqarorlik, intizom, o'zaro mas'uliyat va kelishuvchanlik, tartiblilik hamda uzduksiz rivojlanishni ta'minlash va me'yoriy hujjatlariga mos ravishda ta'minlanishdan iborat.

Ijtimoiy-psixologik metodlar jamoa a'zolari o'rtasida shunday munosabatlarni vujudga keltirishni nazarda tutadiki, bunda rahbar xodimlarning imkonli erkin harakat qilishi, o'zini-o'zi namoyon qilishi, turli jarayonlarda ishtirok etishi, fikr bildirishi uchun shart-sharoitni va ijodiy muhitni yaratishi zarur.

Boshqaruv usullari. Boshqaruv uslubi - bu ish usullarining to'plami bo'lib, u o'zining faoliyatida ushbu boshqaruv apparatini qo'llaydi. Management uslubi - bu rahbarni shaxsiy sifatlarining to'plami, rahbarni qo'l ostidagilar bilan munosabati, rahbarning o'z faoliyatida ishlatadigan uslubi va yo'llari, rahbarning xodimlarni amalda bilishidir. Boshqaruv uslubi boshqaruv usulidan iborat bo'ladi. Boshqaruv usuli - bu boshqaruv faoliyatini amalga oshiruvchi usul bo'lib, ularning to'plamidir. Boshqaruvning uchta uslubi keng tarqalgan:

Avtoritar (direktiv) uslubda rahbar o'z irodasini qo'l ostidagilarga muvofiq kuch vositasida o'tkazishga intiladi, ya'ni majburlash, qo'rqitish, rag'batlantirish va boshqa chora-tadbirlardan foydalanadi.

Liberal (erkin ish yuritish) uslub rahbarning o'z qarorlarini tavsiyalar berishida berishi, xodimlarning ishiga kamoq aralashishi bilan tavsiflanadi. Bunda rahbar vositachi sifatida faoliyat ko'rsatadi, xodimlariga keng doirada mas'uliyat, to'la erkinlik berish bilan bir qatorda, ularning harakatlariga kam ta'sir beradi va nazoratni sustlik bilan amalga oshiradi.

Demokratik (kollegial) uslubda rahbar o'z faoliyatini o'zining jamoasi a'zolariga tayangan holda, jamoa fikrini inobatga olib amalga oshiradi. Boshqaruv vakolatlari, faoliyat uchun javobgarlik xodimlar o'rtasida taqsimlanadi. Xodimlarning o'zaro munosabatlari rag'batlantirish bilan bog'liq ularning bildirgan fikriga quloq soladi, ular bilan maslahatlashadi, ularni tomonlarini inobatga olib rag'batlantirib boradi.

3. Pedagogik Kengash ta'lim muassasasining boshqaruv organi sifatida.

Pedagogik Kengash - ta'lim muassasasining boshqaruv organi. Ta'lim muassasalarida o'quv-tarbiya jarayonini rivojlantirish, takomillashtirish, muassasa faoliyati bilan bog'liq barcha tashkiliy masalalarni muvofiqlashtirish, o'qituvchi va tarbiyachilarning kasbiy mahorati va ijodkorliklarini o'stirish maqsadida pedagogik xodimlarni birlashtiruvchi pedagogik Kengash faoliyat ko'rsatadi.

Pedagogik Kengash ta'lim muassasasi jamoasining yuqori boshqaruv organi hisoblanadi.

Pedagogik Kengashning asosiy vazifalariga quyidagilar kiradi:

ta'lim muassasasining tayyorlangan muhim hujjatlarini muhokamadan o'tkazishi, tasdiqlaydi va bajarilishini nazorat qiladi;

- ta'lim muassasasining maqsad va vazifalaridan kelib chiqqan holda o'qituvchilarning istiqbolli yo'nalishlarini belgilaydi;
- ta'lim muassasasida o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etish va ta'lim samaradorligini oshirishda maqbul shart-sharoitlar yaratishga qaratilgan qarorlarni qabul qiladi;
- ta'lim muassasasi boshqaruv tizimini takomillashtirish bo'yicha yo'riqlarni ishlab chiqadi;
- pedagogik jamoaning ma'lum yo'nalishlardagi faoliyatini tahlil qilish va yakuniy xulosaga chiqaradi;
- ta'lim muassasasi pedagogik jamoasi uchun o'z vakolati doirasida me'yoriy talablarni ishlab chiqadi, tasdiqlaydi va bajarilishini nazorat qiladi.

Pedagogik Kengash quyidagi huquqlarga ega: ta'lim muassasasini rivojlantirish yo'nalishlarini istiqbol rejasini belgilash;

- ta'lim muassasasi jamoasi oldiga qo'yilgan maqsad va vazifalarining bajarilishini amalga oshirish;
- o'quv rejada maktab ixtiyoriga berilgan soatlarni taqsimlash, yillik va taqvimiy ish rejasini mazmuni hamda dars jadvalini muhokama qilish;
- o'quv jarayonini tashkil qilishning turli shakl va metodlarini muhokama qilish, amaliyotga tatbiq etish;
- ta'lim muassasasi ta'lim jarayoniga oid barcha masalalarni o'z vakolati doirasida muhokama etish va tegishli qaror qabul qilish;
- pedagoglar malakasini oshirish tizimi, ularning ijodiy tashabbuskorliklarini rivojlantirish bo'yicha o'z takliflarini berish;
- o'quvchilarning bilim darajasini aniqlashda oraliq nazorat bo'yicha qaror qabul qilishda qatnashish, uni o'kazish shakli va vaqtini belgilash;
- ta'lim oluvchilarni sinfdan-sinfga, kursdan-kursga ko'chirish va bituvchilarni yakuniy attestatsiyaga qo'yish bo'yicha qaror qabul qilish;
- ta'lim darayonini tashkil qilish hamda ta'lim muassasasini rivojlantirishga doir masalalar bo'yicha maktab rahbariyatining hisobotlarini tinglash;
- ta'lim maqsadiga muvofiq holda o'quvchilarni rag'batlantirish va jazolash bo'yicha masalalarni hal etish;
- chorak, yarim yillik "esemestrlar", yil yakuniga doir xulosalar chiqarish;

Pedagogik Kengash a'zolaridan pedagogik faoliyatini bir xil tamoyillarga asosan amalga oshirishni talab qilish;

- ta'lim-tarbiya jarayonida alohida xizmat ko'rsatgan ta'lim muassasasi xodimlarini rag'batlantirishga tavsiya qilish;
- yakuniy attestatsiyadan muvaffaqiyatli o'tgan o'quvchilarga o'rnatilgan tartibda hujjatlar berish to'g'risida qaror qabul qilish.

Pedagogik Kengash yig'ilishlari qarorlashtirilib, qabul qilingan hujjatlar ta'lim muassasasi ish yuritish hujjatlari bilan birga saqlanadi. Pedagogik Kengash faoliyati bir qator hujjatlarda o'z akini topadi: ish rejasini, kengash bayonnomasi yoziladigan muhrlangan daftar, kengash materiallari, hisobot.

Ta'lim muassasasi hujjatlari besh yil davomida ta'lim muassasasida saqlanadi.

4. Ta'lim muassasasi Metodik Kengashi va uning vazifalari.

Ta'lim jarayonining sifati har jihatdan o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi, pedagogik va metodik mahorati darajasiga bog'liqdir. Buni shu maqsadda ta'lim muassasasida metodik Kengash va fan metodik birlashmalari ish olib boradi. Metodik Kengash ta'lim muassasasida ta'lim jarayonining sifati ta'minlash, o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy jihatdan tayyorgarligi hamda pedagogik va metodik mahoratlarini takomillashtirilib boshishga nazariy-metodik jihatdan rahbarlik qiluvchi organdir.

Metodik Kengashning faoliyat doirasi keng bo'lib, u tomonidan quyidagi vazifalar amalga oshiriladi:

- ta'lim jarayonining metodik ta'minot holatini o'rganadi, ta'lim muassasasi metodik ishlarini tashkil etadi va muvofiqlashtirib boradi;
- ta'lim muassasasida olib borilayotgan metodik ishlarining istiqbolini aniqlaydi;
- yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalariga umumiy rahbarlik qilish va ular faoliyatini muvofiqlashtiradi;
- ta'limga doir me'yoriy va metodik hujjatlarni o'rganadi, ularni o'quv jarayoniga tatbiq etish usullari yuzasidan tavsiyalar beradi;
- ta'lim muassasasi o'quv-metodik ishlariga ekspert sifatida baho berishni amalga oshiradi;
- o'qituvchilarning g'oyaviy-nazariy bilim darajasini oshiradi, ularni fan yutuqlari, pedagogik innovatsiyalar, ilmiy-ommabop adabiyotlar bilan mustazam tanishtirib boradi;
- o'qituvchilarga ish rejalarining tuzilishi va bo'limlari mazmuni bo'yicha tavsiyalar beradi;
- ta'lim muassasasi ta'lim jarayonida qo'llashi uchun ilg'or pedagogik metodik ishlarini ishlab chiqadi va ularning amaliyotga joriy etilishini nazorat qilib boradi;
- o'qituvchilarning pedagogik va metodik mahoratini oshirishga doir ishlarini amalga oshiradi;
- davlat ta'lim standartlari talablari, o'quv rejasini va dasturlarning bajarilish holatini tahlil qiladi va tegishli tadbirlarni belgilaydi;
- tashqi va ichki nazorat natijalariga Davlat ta'lim standarti talablarining bajarilishida aniqlangan kamchiliklarni bartaraf etish chora-tadbirlarini belgilaydi va ularning bajarilishini nazorat qiladi;
- o'quv jarayoniga o'qitish metodikasining zamonaviy va samarali usullarini olib kirish, pedagogik kadrlarni metodik jihatdan bilimlarini oshirish maqsadida o'quv seminarlarini tashkil qilish;
- ta'lim jarayonida milliy mafkura va yoshlarda siyosiy ongini shakllantirishga doir ko'rsatmalar berib borish;

-o'quvchilar bilimini nazorat qilish va ularning mustaqil ishlarini tashkil qilishga doir ko'rsatmalar berish;

-yo'nalish va fanlar bo'yicha metodika birlashmalari hisobotini tashkil, muhokama qilish, ularning faoliyatini takomillashtirish yuzasidan tavsiyalar berish;

-o'qituvchilarning samarali mehnatlarini inobatga olgan holda ma'naviy va moddiy rag'batlantirishga tavsiya qilish;

-pedagogik xodimlarning attestatsiyadan o'tkazish bo'yicha materiallarni tayyorlash;

-ta'lim muassasasi miqyosida fan o'yliklari (haftaliklari), fanlar bo'yicha darsdan tashqari (fakultativ, to'garak) ishlari, fan olimpiadalarning tashkil bosqichlari, ko'rik-tanlovlarning o'tkazilishi va ularning samarasini nazorat qilish bo'lish.

Metodika Kengashi yig'ilishlari qarorlashtirilib, Kengashning quyidagi hujjatlari ta'lim muassasasi ish yuritish hujjatlari bilan birga saqlanadi: ish rejasi, Kengash yig'ilishi bayonnomasi, Kengash tomonidan tahlil qilingan materiallar, ekspert qilingan materiallar va ishlab chiqilgan metodik ishlar, yillik hisobot.

5. Metodika birlashmalari va ularning faoliyatini tashkil etish yo'llari. Ta'lim muassasasida fanlar yoki bir-biriga yaqin bo'lgan fanlar turkumlarini bo'yicha Metodika birlashmalari faoliyat ko'rsatadi. Metodika birlashmalarining maqsadi o'qituvchilarning metodik va kasbiy mahoratlarini takomillashtirish, o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berishga qo'yilgan hozirgi zamon talablarning bajarinishini ta'minlash borasida o'zaro yordamni tashkil etish, ijodiy tashabbuslarni uyg'unlashtirish va ta'lim-tarbiya bershning zamonaviy usullarini ishlab chiqishdan iborat.

Metodika birlashmalari o'zida Metodika Kengashining vazifalarini aks ettiradi. Shu bilan birga Metodika birlashmalari quyidagi vazifalarni ham amalga oshiradi:

- fanlar bo'yicha taqvimiy, mavzuiy rejalarni tasdiqlashga tavsiya etish, - oraliq va yakuniy nazoratlar uchun o'qituvchilar tomonidan tayyorlangan sinov materiallarini tasdiqlash;

- ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganishni tashkil qilish va ommalashtirish;

- tegishli yo'nalish yoki fan bo'yicha ta'lim muassasasida metodik ta'minotga bo'lgan ehtiyojni aniqlash;

- darslarni o'zaro kuzatishlarni tashkil qilish, natijalarni tahlil etish va mutaxassislarga amaliy yordam berish;

- ta'lim metodlarini o'rganish maqsadida ochiq darslarni tashkil etish, ilg'or pedagogik tajribalarga doir takliflarni o'rganish, umumlashtirish va ommalashtirish;

- yosh mutaxassislarga metodik yordam berish; ko'rgazma va ko'rsatmalari vositalardan foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalarni berish;

- fan xonalarining me'yoriy hujjatlar talablari asosida jihozlanishini tashkil etish.

Umumiy o'rta ta'lim maktablarida Metodika birlashmalari boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bo'yicha bitta, V-XI sinflarda esa o'quv rejasidagi alohida bitta bo'yicha tashkil etiladi. Agar u yoki bu fan bo'yicha o'qituvchilar soni uch nafardan kam bo'lsa, u holda fan o'qituvchilari shu turkumdagi fan o'qituvchilari bilan birgalikda bitta Metodika birlashmasiga birlashadilar, Metodika birlashmasiga ta'lim muassasasi Pedagogika Kengashi qaroriga asoslanib ijodkor va tajribali o'qituvchilardan ta'lim muassasasi direktorining buyruqi bilan rahbar tayinlanadi. Metodika birlashmalarining faoliyati quyidagi hujjatlar asosida tartibga solinadi: ish rejasi, Birlashma a'zolari haqidagi ma'lumotlar, Birlashma faoliyatiga aloqador bo'lgan o'quv-metodik hujjatlar, birlashma yig'ilishi bayonnomalari, hisobotlar.

6. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish. Yosh o'qituvchilar bilan ishlash. Fan-texnika taraqqiy etib, ijtimoiy muassabatlar mazmuni axborotdarga tobora boyib borayotgan, fan olimadagi o'zgariklar, psixologiya-pedagogika fani rivoj topayotgan bir davrda o'qituvchilarning o'z ustida mustaqil ravishda ishlashlari, malakalarini oshirib borishlari, mustaqil izlanish ko'nikmasiga ega bo'lish va ijodkor bo'lishlarini talab qiladi.

Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishdan maqsad o'qituvchilarning ijodiy imkoniyatlarini rivojlantirish, ularning kasbiy mahoratlarini takomillashtirish, natijada esa o'quvchilarga ta'lim-tarbiya berish afonini keskin oshirishdan iboratdir. Ta'lim-tarbiya ishlarining murakkablashib borishi o'qituvchi oldida turgan vazifalarni kengaytirmoqda shunga ko'ra, pedagoglarning malakasini oshirish tizimida ularni ijodiy izlanishga jalb etish, ijodkorlikdagi faolligini rag'batlantirish maqsadiga muvofiq ish olib borish muhim ahamiyatga ega. Shu maqsadda pedagogik kadrlarni qayta tayyorlash va malakasini oshirishning bir qancha shakllari ishlab chiqilgan. Bu shakllardan nafaqat maktab pedagoglarining malakasini oshirishdagina emas, umumiy o'rta ta'lim muassasalarining rahbarlari ham xabardor bo'lishlari va shundan muvaffaqiyatli foydalana olishlari lozim. Pedagoglarning malakasini oshirish shakllari quyidagi ikki guruhga bo'linadi: ta'lim muassasasi doirasida amalga oshirish va ta'lim muassasasidan tashqarida malaka oshirish.

Yosh o'qituvchilar bilan ishlash. Yosh o'qituvchilarning har tomonlama yetuk mutaxassis bo'lib yetishishlari bugungi kunning eng dolzarb muassalaridan biridir. Haqiqatan ham yosh o'qituvchi ta'lim muassasasiga ishga kirishi deylik: uni o'quvchilar bilan ishlashga tayyor deb ayta olamizmi?

To'g'ri, o'liy o'quv yurtida u yaxshi nazariy bilimlarga ega bo'ladi va shu bilan bir vaqtda pedagogik amaliyotdan ham o'tib keladi. Biroq u o'liy o'quv yurtini tamomlashi bilan o'qituvchi degan nomga ega bo'ladi. Tabiiyki, unda o'quvchilar bilan ishlash tajribasi yetarli emasligi bois mehnat faoliyatining birinchi yilidayoq bir qator muammolarga duch keladi. Zero, yosh o'qituvchiga

xarakteri turlicha bo'lgan o'quvchilar guruhi bilan ishlash oson kechmaydi. U o'z o'quvchilarining qobiliyat darajasi, o'zlashtirishdan ortda qolayotgan o'quvchilar shaxsini o'rganishda ularning har biri o'ziga xos xotira, fikrlash layoqati va diqqatga ega bo'lishlarini hisobga olmagani sababli o'quvchilarni bilimlarni hosil qilishni tartibga solish imkoniyatini qo'ldan boy beradi. Yosh o'qituvchining eng katta xatosi, u o'zini bilimi sayoz o'quvchilar bilan ishlashdan olib qochadi. Uning uchun bilimi yuqori bo'lgan o'quvchilar bilan ishlash oson tuyuladi. Natijada o'zlashtirishi past o'quvchilarning tengdoshlaridan ortda qolishlari kuchayadi, ularning rivojlanishi ta'lim jarayonida tartibsiz kechadi.

Yosh o'qituvchilarga yordamni tashkil etishda asosiy bo'g'in - bu ular bilan bevosita ishlashni yo'lga qo'yishdir. Ularga ma'ruzalar o'qish, nazariy mashg'ulotlarni tashkil etish shart emas, chunki ular oliy ta'lim muassasasida etarli ma'lumotlarni oladilar. Yosh o'qituvchi amaliy maslahatlarga ehtiyoj sezadi. Bunday yordamni quyidagicha amalga oshirish mumkin: barcha yosh o'qituvchilarni jalb etish orqali; ogohlantirish orqali har bir o'qituvchining darsini kuzatish yo'li bilan; yosh o'qituvchining ishi bilan yaqindan tanishish orqali.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Boshqarish deb nimaga aytiladi?
2. Ta'lim muassasasini boshqarish va menejment tushunchalarini izohlang.
3. Boshqaruv funksiyasi deganda nima tushuniladi?
4. Boshqaruvning qanday funksiyalari mavjud?
5. Boshqaruv metodlari deganda nima tushuniladi?
6. Boshqaruv metodlariga izoh bering.
7. Boshqaruv uslublarini tahlil qiling.
8. Pedagogik Kengashning vazifalari nimalardan iborat?
9. Ta'lim muassasida metodik ishlar qay tarzda amalga oshiriladi?
10. Metodik Kengash va metodik birlashmalarning faoliyati haqida gapirib bering.
11. Pedagog kadrlar malakasini oshirishdan maqsad nima? U qanday amalga oshiriladi?

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi" -T.: Sharq, 1997.B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat, 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvor yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshchaya pedagogika.-T.: O'qituvchi, 2017 g.

5. Mavlanova R. Pedagogika -T.: O'qituvchi, 2000 y.

6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya, 2001y.

7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.-T.: Ta'lim markazi, 1999. - 130 b.

8. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim muassasalaridagining asosidir. Toshkent, Navro'z, 2012 y.

9. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. Toshkent, Dzayin-Press, 2011 y.

10. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.

11. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro'z, 2011.

12. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi. -T.: Innovatsiya-2020 y.

18-MAVZU. KORREKSION PEDAGOGIKA ASOSLARI VA INKLYUZIV TA'LIM

Reja:

1. Korreksion pedagogika pedagogik fanlarning tarmog'i sifatida.
2. Korreksion (maksus) pedagogikaning asosiy vazifalari, tamoyillari va metodlari.
3. Anomal bolalar va ularning umumiy tavsifi.
4. Aqli zaiflikning psixologik-pedagogik xususiyatlari, uning paydo bo'lishi sabablari.
5. Nutqida nuqson bo'lgan, eshitish, ko'rish qobiliyati buzilgan va tashch-harakat apparati buzilgan o'quvchilarni korreksion o'qitish yo'llari.
6. Inklyuziv ta'lim va uning maqsad va vazifalari.

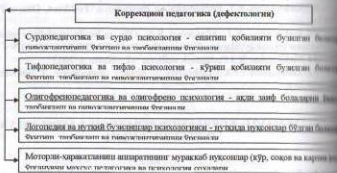
Tayanch tushunchalar: korreksiya, korreksion pedagogika, korreksion pedagogika sohalari, anomalniya, korreksion pedagogikaning asosiy kategoriyalari, inklyuziya, inklyuziv, inklyuziv ta'lim, integratsiya, resurs, resurs pedagog.

1. Korreksion pedagogika pedagogik fanlarning tarmog'i sifatida. Rivojlanishda turli nuqson (kamchilik)lar bo'lgan o'quvchilarni korreksion o'qitish va tarbiyalash bilan korreksion pedagogika (defektologiya) shug'ullanadi. Korreksion (maksus) pedagogika (defektologiya - yunoncha defectus - nuqson, kamchilik, logos - fan, ta'limot) - rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maksus, individual tarbiyalash va o'qitish metodlariga asoslangan, salomatlik imkoniyatlari cheklangan bolaning

individualligi hamda shaxsini rivojlantirish jarayonini boshqarish mohiyat qonuniyatlarini o'rganuvchi fan sanaladi.

Ilimiy tushuncha sifatida korreksion pedagogika zamonaviy pedagogika fanida rasman e'tirof etilganiga u qadar ko'p vaqt bo'lmadi. Uzoq vaqt davomida pedagogikada «defektologiya» tushunchasi qo'llanib kelingan.

Korreksion pedagogika (defektologiya) tarkibiga quyidagi sohalar kiradi:

44- mizma. Korreksion pedagogika (defektologiya) soxlamini

Pedagogik lug'atda «korreksiya» tushunchasi (yunoncha «correctio» - tuzatish) pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomol bolalarning psixik va jismoniy rivojlanish kamchiliklarini tuzatish (qisman yoki to'liq) sifatida tushunilishi ta'kidlab o'tiladi¹⁴.

Korreksion pedagogikaning asosiy maqsadi - belgilangan (normal) va (mavjud kamchilik) faoliyat o'rtasidagi nomuvofiqlikni yo'qotish yoki kamaytirishdan iborat.

2. Korreksion (maxsus) pedagogikaning asosiy vazifalari, tamoyillari va metodlari. Turli kategoriyali anomol bolalarni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalashning umumiy qonuniyatlari mavjud. Korreksion pedagogikaning asosini anomol bolalarni har tomonlama, fiziologik va psixologik o'rganish tashkil etib, uning vazifalari sirasiga quyidagilar kiradi:

- rivojlanishida turli kamchiliklar bo'lgan bolaning nuqsonlarini tuzatish va korreksion-kompensatorli imkoniyatlarini aniqlash;
- differensatsiyali o'qitish va tarbiyalashni amalga oshirish maqsadida anomol bolalarning muammolarini hal etish;
- anomol bolalarni aniqlash va hisobga olish;
- rivojlanish anomaliasini erta diagnostika qilish metodlarini ilmiy jihatdan ishlab chiqish;

bolalarda rivojlanish nuqsonlarini tuzatish, yo'qotish yoki kamaytirish bo'yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish;

-anomol bolalarning oldini olish bo'yicha profilaktik chora-tadbirlar tuzatib berishni ishlab chiqish;

-anomol bolani rivojlantirish va uni ijtimoiylashtirish jarayonining samaradorligini oshirish.

1. Anomol bolalar va ularning umumiy tavsifi. Anomol o'quvchilar bilan ish boriladigan korreksion ishlarining asosiy yo'nalishlari. Psixofiziologik rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish - murakkab ijtimoiy-pedagogik muammo hisoblanadi. Rivojlanishida nuqson bo'lgan bolalar bilan korreksion ishlar quyidagi sharoitlarda olib boriladi:

1. Bolalarning rivojlanishi va xulqidagi nuqsonlar tabiati va mohiyatini aniqlash, ularning yuzaga kelishi sabablari va sharoitlarini o'rganish.
 2. Rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalar bilan korreksion-pedagogik faoliyatning tashkil etish va rivojlanishi tarixini o'rganish.
 3. Bolalarning rivojlanishi va xulqidagi nuqsonlarning oldini olishga xizmat qiluvchi ijtimoiy-pedagogik shart-sharoitlar va psixofiziologik rivojlanish metodologiyasi (sabab-oqibatli asoslari) ni aniqlash.
 4. Rivojlanishida kamchilik va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarga korreksion-pedagogik ta'sir ko'rsatish texnologiyasi, shakl, metod va sharoitlarini ishlab chiqish.
 5. Ommaviy umumiy o'rta ta'lim manbalari sharoitlarida rivojlanishi va xulqida nuqsonlar bo'lgan bolalarning umumiy va maxsus ta'limi mazmunini tashkil qilish.
 6. Bolalarni reabilitatsiya qilish va himoyalash markazlari, maxsus muassasalarning maqsadi, vazifa va asosiy yo'nalishlarini aniqlash.
 7. Anomol bolalar bilan korreksion-pedagogik faoliyatni tashkil etuvchi o'quvchilarni tayyorlashda zarur o'quv-metodik bazasi yaratish.
- Bola rivojlanishidagi nuqsonlarni diagnostika qilishda korreksion ishlar tamoyillari va metodlari.** Rivojlanishida kamchiliklar bo'lgan bolalar bilan korreksion-rivojlantiruvchi ta'lim va tarbiyaga muhtoj bo'ladi. Anomol bolalarga yondashishda u yoki bu nuqsonni aniqlash emas, balki uning mohiyatini, tuzilishi, bolani tegishli muassasaga joylashtirish, korreksion ishlarni amalga oshirishda alohida ahamiyatga ega bo'lgan sonli va sifatlil kamchiliklarini aniqlash muhimdir.
- Anomol bolalarni maxsus muassasalarda o'qitish va tarbiyalash, shuningdek, umumiy o'rta ta'lim maktablarida korreksion-rivojlantiruvchi ishlarini tashkil etish masalasi bilan psixologik-tibbiy-pedagogik komissiyalar (PMPK) shug'ullanadilar. Bu borada mutaxassislarining quyidagi tamoyillarga amal qilishlari maqsadga muvofiqdir:
- Insoparvarlik tamoyili** har bir bola uchun o'z qobiliyatlarini maksimal darajada rivojlantira oladigan zarur sharoitlarni o'z vaqtida yaratib berishdan

iborat bo'lib, u bolani izchil va batafsil o'rganish, uning yo'lida uchraydigan qiyinchiliklarni yo'qotish yo'llari va vositalarini izlashni talab etadi.

Bolalarni kompleks o'rganish tamoyili bolaga tashxis qo'yishda shaxs mutaxassisliklari (tibbiy, defektologik, psixologik va pedagogik) bo'yicha olingan ma'lumotlarga tanishni nazarda tutadi. Agar shifokor, defektolog, psixolog va pedagoglarning fikrlari turlicha bo'lsa, bola qayta tekshirish o'tkaziladi.

Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish tamoyili bolaning idrok, ehtiyoj, emosional-irodaviy sifatлари va xulqini tekshirishni ko'zda tutadi. Unga ko'ra bolaning rivojlanishiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan jismoniy holat ham hisobga olinadi. Bolani har tomonlama va yaxlit o'rganish uning o'z qismini, mehnat va o'yin kabi faoliyati jarayonidagi harakatlarini kuzatishga asoslanadi.

Bolani dinamik o'rganish tamoyiliga binoan tekshirish davomida olib boriladigan va bajara oladigan ishlarni emas, balki ularning o'qitishdagi imkoniyatlarini ham hisobga olish muhim ekanligini nazarda tutadi. L.S.Vo'voskiyning "yaqin rivojlanish zonasini" - bolalarning o'qishdagi mavjud imkoniyatlari haqidagi ta'limoti mazkur tamoyilning asosini tashkil qiladi.

Sifatiy-miqdoriy yondashuv tamoyili bola bajaragan topshiriqlar baholashda yakuniy natijangina emas, balki usuli, masalani echish uchun tanlangan yo'lning ratsionalligi, harakatlarning mantiqiy ketma-ketligi, maqsadga erishishdagi qat'iylik va tirshoqlikni ham hisobga olish zarurligini asoslaydi.

Ma'lum turdagi patologiyali bolalarni boshqa bolalar guruhlaridan ajratish tamoyili har bir maxsus ta'lim muassasasi o'zi qoidalariga egaligini tasviflaydi. Rivojlanishida mavjud bo'lgan chetlanishlar darajasiga ko'ra differentsiyalashirilgan ta'limni tashkil etish tamoyili rivojlanishida bir sinf, lekin darajasiga ko'ra turli chetlanishga ega bolalarni ajratgan holda o'qishlarni nazarda tutadi, binobarin, ularni o'qitish metodikasida sezilarli farqlar mavjud (masalan, ko'zi ojiz bolalar taktil asosida (Brayl tizimi bo'yicha), yomon ko'ruvchilar esa ko'rish asosida o'qitiladi).

8. Yoshi tamoyili har bir guruh yoki sinfga ma'lum yoshdagi bolalarning qabul qilinishini ifodalaydi. Turli yoshdagi rivojlanishida nuqsonlar bo'lgan bolalarni tekshirish va ularga korreksion yordam ko'rsatish malakali mutaxassislar tomonidan amalga oshiriladi.

Psixologik-pedagogik tekshirishlar quyidagi metodlari yordamida tashkil etiladi:

Subhat metodi. Subhat bola bilan aloqa o'rnatish vositasi bo'lib, anomal bolaning shaxsi, emosional-irodaviy sifatleri, xulqi, shuningdek, rivojlanishidagi chetlanishlarning sabablari haqidagi ma'lumotni topishga imkon beradi. Agarida bolaning nutqida, ehsitish qobiliyatida nuqsonlari bo'lsa, yoki munosabatga qiyin kirishsa subhatni tashkil qilish tavsiya etilmaydi. Bunday hollarda bolani qiziqtiradigan ko'rgazmali materialdan foydalanish mumkin.

Kuzatish metodi. Kuzatish bolaning konsultatsiyaga kelishidan avval baholani va yaxlit tekshirishlarni o'tkazish jarayonida davom ettiriladi. Kuzatish har doim aniq maqsad asosida o'tkaziladi. Bolani o'yin faoliyatini tashkil etish jarayonida kuzatish alohida ahamiyatga ega, ular bola bilan aloqa o'rnatishga imkon beradi. Ayrinm hollarda o'yinchoqlar yordamida maxsus tekshirishlar o'tkaziladi.

Rasmlarini o'rganish metodi. Rasmlar bolani o'rganishda muhim differentsial-diagnostik vosita hisoblanadi. Bolada pedagog tomonidan tavsiya olingan rasmlar xavotir uyg'osa, bolaga erkin rasm chizishni taklif etish masalada muvofiqdir. Uning mavzu tanlay olishi, tasvirlash xususiyatlari, rasm chizish jarayoni yakuniy tashhis uchun qiymatli ma'lumot hisoblanadi. Aqli zaif bolalar odatda mavzuni tanlashga qiyinladilar, ular syujetlar yaratmay, shubha odlatiy predmetlarni tasvirlashga harakat qiladilar.

Tajriba-psixologik tadqiqotlar metodlari. Ular maxsus o'rganilishi kerak bo'lgan psixik jarayonni qo'zg'atuvchi ma'lum vaziyatlarni yaratishni ko'zda tutadi. Tajriba metodikalar yordamida u yoki bu holatlarning sabablari va oqibatlarini ochib ko'rsatish mumkin bo'ladi.

Testlar metodi. Bu metod bolalarning psixodiagnostik maqsadlarda tekshirishda qo'llaniladi. D.Veksler tomonidan asoslangan moslashtirilgan test ommaviylashgandir. Undan foydalanish individual-psixologik tekshirishlarni o'tkazishda bola haqida zarur ko'rsatish ma'lumotlarni olishga imkon beradi.

4.Aqli zaiflikning psixologik-pedagogik xususiyatlari, uning paydo bo'lishi sabablari. Aqli zaiflikni o'rganish bilan bog'liq masalalar korreksion pedagogikada (defektologiyada) eng muhim masalalar qatoriga kiradi. Aqli zaif bolalar rivojlanish va nuqson darajasiga ko'ra turlicha bo'ladi. Ularni quyidagi guruhga ajratish mumkin:

Ona qorinidaligi miyasi shikastlangan bolalar. Tug'ilishi paytida yoki tug'ilgandan keyin uch yil davomida miyasi shikastlangan bolalar.

Butunjahon sog'liqni saqlash tashkiloti (VOZ) 1994 yilda aqli zaiflikning quyidagi to'rt darajasini e'tirof etgan: sezilmas (kam), o'rta, og'ir va chuqur bo'lganlar.

Aqli zaif bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar. Aqli zaif bola bilan korreksion ishlar erta boshlash nuqsonni maksimal darajada tuzatish va ekanlamchi chetlanishlarning olidini olishga imkon beradi. Aqliy qo'liqlikni psixologik-pedagogik diagnostika qilishni o'z vaqtida o'tkazish juda muhimdir.

Aqli zaif bolalar oila yoki sog'liqni saqlash tizimiga qarashli maxsus maktablarda tarbiyalanadilar. Maktabgacha yoshdagi bolalar bilan olib boriladigan korreksion ishlar aqli zaif bolalar uchun maxsus bolalar bog'chalarida amalga oshiriladi. Aqli zaif bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar ommaviy bolalar bog'chalaridagi maxsus guruhlariga qabul qilinishlari mumkin. Ularda o'qitish maxsus bolalar bog'chasidagi kabi maxsus dastur bo'yicha olib boriladi.

5. Nutqida nuqson bo'lgan, eshish, ko'rish qobiliyati buzilgan va tayanch-harakat apparati buzilgano'quvchilarni korreksion o'qitish yo'llari.

Nutqida nuqson bo'lgan o'quvchilarni korreksion o'qitish. Nutqiy buzilishlar sabablari va ularning turlari. Nutq – faqatgina insonga so'z bo'lgan muhim psixik funksiyadir. Nutqiy munosabatlar yordamida, shaxs ongida borliqni aks ettiruvchi bilimlar doimiy ravishda to'ldirilib va boyitil boriladi.

Nutqiy nuqsonlarni o'rganish, oldini olish va korreksiya bilan korreksion pedagogika (defektologiya)ning muhim sohasi - logopediya (yunoncha logos - so'z va paideia - tarbiyalash) shug'ullanadi. Patogen omil ta'sirida yuzaga kelgan nutqiy buzilishlar o'z-o'zidan yo'qolmaydi va u maxsus tashkil etilgan korreksion-logopedik choralarsiz bolaning keyingi rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Hozirgi kunda logopediyada nutqiy buzilishlarni ikki turi ajratiladi:

-tibbiy-psixologik nutqiy buzilish;

-psixologik-pedagogik nutqiy buzilish.

Tibbiy-psixologik turda ko'riladigan hamma nutqiy buzilishlarni quyidagi ikki yirik guruhga ajratish mumkin:

-og'zaki nutqning buzilishi; -yozma nutqning buzilishi.

Og'zaki nutqning buzilishi o'z navbatida quyidagi ikki turga ajratiladi:

-nutq ifodalanishi fonatsion tuzishi (nutq talaffuzi) ning buzilishi;

-fikir strukturali-semantik (ichki) tuzilishi (nutqning tizimli yoki polimorf)ning buzilishi. Psixologik-pedagogik (pedagogik) klassifikatsiyalash uni pedagogik jarayonda qo'llashga yo'naltirilgan bo'lib, bolalar jamoasi bilan nutqiy nuqsonlarni tuzatishga yo'naltirilgan korreksion-rivojlantiruvchi ta'sir ko'rsatish metodlarini ishlab chiqishga xizmat qiladi. Psixologik-pedagogik (pedagogik) klassifikatsiyalashga ko'ra nutqning buzilishi quyidagi ikki guruhga ajratiladi:

1. Muomala vositalari (fonetik-fonematik va nutqning umumiy rivojlanmaganligi) ning buzilishi.

2. Muomala vositalarini qo'llashdagi buzilishlar.

Eshitish qobiliyati buzilgan o'quvchilarni korreksion o'qitish. Eshitish qobiliyatining buzilishi sabablari, ularni turlarga ajratish. Anomal bolalar orasida eshitish qobiliyati turli darajada nuqsonli bo'lgan bolalar ko'pchilikni tashkil etadilar. Eshitish – borliqni tovushli hodisalar shaklida aks ettirish, inson (tirik jonzod)ning tovushlarni anglash va farqlash qobiliyati. Eshitish eshitish organi yoki tovush analizatori (tovush ta'sirini qabul qiluvchi va ajratuvchi murakkab nerv tizimi) yordamida amalga oshiriladi.

Eshitish qobiliyatining buzilishi ko'p hollarda muddatli bo'ladi. Masalan, o'rta qulog'ning tashkil topishi, shamollash, ottinguzur to'siqlarining yuzaga kelishi, tashqi va o'rta qulog'ining anomal tuzilishi (quloq suprasining bo'lmashligi yoki etaricha rivojlanmaganligi, eshitish yo'llarining bitib qolishi, quloq pardasidagi nuqsonlar va boshqalar) kabi holatlarda. Zamonaviy

meditina ulami davolashning samarali metodlariga ega. Ular qatoriga konservativ va operativ metodlarni kiritish lozim. Odatda samarali davolash, bi'zan uzoq vaqt davolash tadbiri olib borilganda eshitish qobiliyati tiklanadi.

Eshitish qobiliyatining buzilishiga yuqumli kasalliklar bilan og'rish, so'zlash, akustik yoki kontuziyali jarohatlar ham sabab bo'lishi mumkin. Qulog'i og'irlik yoki karlik kelib chiqish sabablarga ko'ra: nasliy, tug'ma va kelib chiqqan tarzda turlarga ajratiladi. Yoshlikda eshitish qobiliyatining buzilishiga olib keluvchi sabablar orasida quyidagilari alohida ko'rsatiladi: homiladorlikning birinchi uch oyida onaning virusli kasalliklar bilan og'irishi (qizamiq, kor, gripp, gepatit viruslari va boshqalar), rivojlanishdagi tug'ma nuqsonlari (masalan, labi va tanglayidagi yoriq), chala tug'ilish, kichik vaznli tug'ilishi (1500 dan kam) hamda yomon tug'ilishi kabilar. Eshitish qobiliyatining buzilishiga homiladorlik davrida onaning spirti ichimlik, gijohvand moddalar iste'mol qilishi, antibioniklarni qabul qilishi ham sabab bo'lishi mumkin. Karlikning nasliy o'tishi holati juda kam kuzatiladi.

-eshitish qobiliyatidagi kamchiliklarni quyidagi turlarga ajratish mumkin:

- eshitish qobiliyatining zararlanganlik darajasi;

- eshitish qobiliyati zararlanganda nutqiy rivojlanish darajasi;

-yeshitish qobiliyatida buzilishning yuzaga kelish vaqti.

Yuqorida ko'rsatilgan mezonlarga ko'ra eshitish qobiliyatining buzilishi qulog'i og'irlik va karlik kabi guruhlarga ajratiladi.

Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni ommaviy, umumiy o'rta ta'lim maktablarida korreksion o'qitish. Eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash masalalari bilan surdopedagogika shug'ullanadi. Surdopedagogika (yunoncha «surdus» – kar) - eshitish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash jarayonini o'rganuvchi korreksion (maxsus) pedagogikaning yana bir muhim sohasi.

Eshitish analizatorining normal ishlashi bolaning umumiy rivojlanishi uchun alohida ahamiyatga ega bo'ladi. Eshitish analizatori buzilganda bolaning o'sup, psixologik rivojlanishi yomonlashadi, idrok etish faoliyati, umumiy rivojlanishi ortda qoladi. Statistik ma'lumotlariga qaraganda eshitish organi funksiyasi buzilgan va eshitmaydigan bolalar soni doimiy ravishda o'tib bormoqda.

Ayni vaqtda surdopedagogika oldida quyidagi vazifalar turibdi:

- Eshitish qobiliyati buzilgan shaxslar, ularning individual xususiyatlarini, shuningdek, eshitishi, nutqi buzilishi xususiyatiga ko'ra ularni o'qitish qonuniyatlarini pedagogik jihatdan o'rganish;

- Eshitish qobiliyati buzilgan turli kategoriyadagi bolalar uchun maxsus ta'lim mazmunini ishlab chiqish, uni ilmiy jihatdan asoslash va amaliy amalga oshirish;

- Eshitish qobiliyati buzilgan shaxslarni o'qitishning didaktik va maxsus metodlarini yaratish;

- Koldiq eshish qobiliyatini rivojlantirish bo'yicha maxsus ta'lim texnologiyalarini yaratish, pedagogik sog'lomlashtirish tadbirlarini tashkil etish va boshqalar.

Ko'rish qobiliyati buzilgan o'quvchilarni korreksion o'qitish. Ko'rish qobiliyati buzilishi turlari, ularning sabab va oqibatlari. Ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash xususiyatlari bilan tiflopedagogika shug'ullanadi (yunoncha «typhlos» – ko'r) – korreksion pedagogika (defektologiya)ning muhim sohasi.

Ko'rish - ko'rish analizatori yordamida borliqni sezish va qabul qilishdir. Miya ko'rish orqali tashqi dunyo haqidagi ma'lumotlarni oladi.

Bolaning ko'rish qobiliyati buzilganda uni rivojlantirish, o'qitish va tarbiyalash jarayonlarida jiddiy qiyinchiliklar yuzaga keladi.

Bolalarda ko'rish qobiliyati buzilishining sabablari turlicha bo'lib, ular nasliy kasalliklar, homila ona qorinida rivojlanayotganda ko'rish organlari patologiyasining yuzaga kelishi, homiladorlik paytida onaning tokeplazmasi, qizamiq va boshqa og'ir kasalliklar bilan og'rishi va hokazo omillardan iborat bo'lishi mumkin.

Ko'rish qobiliyatining buzilishi tug'ma yoki orttirilgan bo'ladi.

Tug'ma ko'r bo'lish homilaning zararlaniishi sababli yuzaga keladi. Ko'rish nuqsonlarining yuzaga kelishida nasliylik ham ko'zga tashlanadi.

Orttirilgan ko'rik odatda ko'rish organlari – to'r pardasi, shoh parda yoki markaziy nerv tizimining kasallanishi (meningit, miya shishi, meningoensefalit), organizmning umumiy kasallanishidan keyingi asoratlari (kor, gripp, skarlatina), shuningdek, miya yoki ko'zning jarohatli shikastlanishi (boshi yaralanishi, shikastlanishi) oqibatida bo'lishi mumkin.

Ko'rish qobiliyatining buzilgan bolalar quyidagi guruhlariga ajratiladi:

-ko'r tug'ilganlar. erta ko'r bo'lib qolganlar;

-uch yoshidan keyingi ko'r bo'lib qolganlar.

Ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni ommaviy, umumiy o'rta ta'lim maktablarida korreksion o'qitish va tarbiyalash. Ko'rish qobiliyati buzilgan bolalarni o'qitish va tarbiyalash masalalari bilan tiflopedagogika (yunoncha «typhlos» – ko'r) – korreksion pedagogika (defektologiya)ning yana bir sohasi shug'ullanadi.

Ko'rish qobiliyati buzilgan bolalar bilan ish olib borayotgan o'qituvchilari korreksion ishlarning o'ziga xos jihatlarni bilishi zarur.

O'qituvchi o'quvchining doska, jadval va xaritadagi o'quv materiallarini qabul qilishi va tushunishini nazorat qilib borishi kerak. Anomal refleksiya bolalarda ko'zi charchashi ko'p kuzatiladi. shuning uchun dars paytida ularga ko'rish ishlarini boshqa turdagi ishlar uyg'unlashtirib berishi zarur. Anomal refleksiya bola 10-15 minut davomida intensiv ko'rish ishlarini bajargandan keyin bir necha minut uzoqqa (doska yoki derazaga) qarashi kerak, bu ko'rish charchog'ining bartaraf etilishiga yordam beradi.

Ko'rish qobiliyati ancha og'ir bo'lgan – ko'r va yomon ko'radigan bolalarni o'qitish maxsus ta'lim muassasalarida amalga oshiriladi. Ba'zan ko'rish qobiliyati og'ir buzilgan bolalar ommaviy umumiy o'rta ta'lim maktablariga qabul qilinadilar. Bunday vaziyatda anomol bolalar uchun maxsus sharoitlarni yaratish zaruriyati yuzaga keladi.

O'z sinflarida og'ir ko'rish qobiliyati buzilgan bola bo'lgan o'qituvchilar bolaga differensial yondashuv asosida munosabatda bo'lishlari zarur. Buning uchun sinfdagi o'quvchilarning soni 15 faldan oshmasligi, sinf xonasi yaxshi qurilgan, ko'rish qobiliyatida nuqsoni bo'lgan bolaning ish o'rmi esa ko'z uchun yoritilgan bo'lishi kerak. O'quv-tarbiyaviy ishlar jarayonida o'qituvchining nutqi katta ahamiyatga ega bo'ladi. Uning nutqi aniq, tushunarli, tizimli bo'lishi zarur. O'qituvchi o'zining har bir harakati mohiyatini so'z yordamida sharhlab borishi.

Sinfida ko'r yoki yomon ko'radigan bola bo'lgan o'qituvchi ularning individual xususiyatlari va imkoniyatlarini bilishi, ular normal ko'radigan o'quvchilardan farq qilishlarini yaxshi anglashi maqsadga muvofiqdir.

Tayanch-harakat apparati buzilgan o'quvchilarni korreksion o'qitish. Tayanch-harakat apparatdagi turli buzilishlar bolalarni o'qitish va tarbiyalashda muayyan muammolarni keltirib chiqarishi mumkin. Tayanch-harakat apparati funksiyalarining buzilishi tug'ma yoki orttirilgan bo'lishi mumkin. Tayanch-harakat apparati patologiyasi quyidagi turlarga ajratiladi:

1) nerv tizimining kasallanishi (bolalar serebral paralichi (BSP), poliomielit);

2) tayanch-harakat apparatining tug'ma patologiyasi; sonning tug'ma qiyaqligi; bo'yin qiyshtiqli; qiyshtiq oyoqlik va oyoqning boshqa nuqsonlari; umurtqa pog'onasi rivojlanishidagi nuqsonlar (skolioz); qo'l yoki oyoqlarning rivojlanmaganligi va nuqsonlari; qo'li barmoqlarining anomol rivojlanishi; atrogripoz (tug'ma mayiblik);

3) orttirilgan kasalliklar va tayanch-harakat apparatining zararlaniishi; orqa miya, bosh miya va qo'l-oyoqlarning travmatik jarohatlanishi; poliartrit; skelet kasalliklari (tuberklez, suyaklardagi shishlar, osteomielit), skelet tizimi kasalliklari (raxit, xondodistrofiya).

6. Inkiyuziv ta'lim va uning maqsad va vazifalari. Inkiyuziv ta'lim tizimida quyidagi maqsad va vazifalarning hal etilishi talab etiladi:

- ta'lim muassasasida imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarning ta'lim olishlari uchun zaruriy psixologik-pedagogik, korreksion sharoitlarni yaratish, ularning imkoniyatiga yo'naltirilgan umumta'lim dasturlari va korreksion ishlarni amalga oshirish orqali ruhiy va ijtimoiy moslashtirishni amalga oshirish;

- o'quvchilarning ta'limdagi teng huquqliligini kafolatlash;

- jamiyatning va oilaning faol ishtirokida nogiron va sog'lom bolalarning huquqlarini qondirish, ijtimoiy hayotga erta moslashtirish;

- imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarni oilalardan ajramagan holda yashash huquqini ro'yobga chiqarish;

- jamiyatda imkoniyati cheklangan bolalar va o'smirlarga nisbatan do'stona va mexr-muhabbat munosabatini shakllantirish.

Inklyuziv ta'limda resurs pedagog va uning vazifalari.Maxsus ehtiyojli bolalarni umumta'lim sharoitida o'qitish maktablararo qatnab yuruvchi o'qituvchi, ya'ni, resurs o'qituvchi faoliyatini talab etadi. Inklyuziv ta'lim amaliyotida maktablararo qatnab yuruvchi o'qituvchi va oddiy sinf o'qituvchisining hamjihatlikdagi harakatlari orqali amalga oshirilishi mumkin.

Ba'zi sinflarda bolalar ma'lum bir vaqtda sinfdan ajratib olish kerak bo'ladi mumkin. Hamma vaqt resurs o'qituvchi sinf o'qituvchisi bilan birgida faoliyat ko'rsatishi va bu maxsus ta'lim sohasida mutaxassislikka ega bo'lishi talab qilinadi.

Maktablararo qatnab yuruvchi resurs pedagog nogiron bolalar uchun ko'proq bo'lgan qo'llanmalar, jihozlar bilan ta'minlash, homiyilar topish, ota-onalarni maktabga yordam berishga jalb qilish va imkoniyati cheklangan bolalar, sog'lom bolalar hamda sinf o'qituvchisi o'rtasidagi mustahkam aloqani o'rnatish, maxsus resurs qo'llanmalarni ta'minlash orqali yordam berish, ota-onalar, bolalar, oddiy sinf o'qituvchilari va maktab ma'muriyatiga maslahatlar berish, shuningdek, maxsus ta'limga muhtoj bolalar uchun faoliyatini takkili etish va ularga mos keluvchi ta'lim dasturlari haqida muhokamalar yuritish, hatto nogiron bo'lmagan bolalarning ota-onalariga ham ma'lumotlar etkash turadi.

Resurs o'qituvchi faoliyatidan ko'zlangan asosiy maqsad: umumta'lim muassasalarida ta'lim olayotgan maxsus ta'limga muhtoj o'quvchilar va ularning o'qituvchilariga yordam ko'rsatishdan iborat.

Inklyuziv ta'lim tushunchasi.Inklyuziv ta'lim (ingliz tilidan olingan bo'lib, inclusive, inclusion - uyg'unlashmoq, uyg'unlashtirish, qamrab olish, qamrab olish ma'nolarini bildiradi) nogiron va sog'lom bolalar o'rtasidagi to'siqslarni (diskriminatsiyani) bartaraf etish, maxsus ta'limga muhtoj bolalar (ayrim sabablarga ko'ra nogiron bo'lgan) o'smirlar rivojlanishida uchraydigan nuqsonlar yoki iqtisodiy qiyinchiliklardan qat'iy nazar ijtimoiy hayotga moslashirishga yo'naltirilgan umumta'lim jarayoniga qo'shishni ifodalovchi ta'lim tizimidir. Inklyuziv ta'limning siyosati turli xil ehtiyojli bolalarni ta'lim olishini qo'llaydi, va yutuga erishishiga yordam beradi hamda yaxshi hayot qurishiga imkon yaratadi.

Inklyuziv ta'limni amalga oshirish uchun va turli xil o'qish qobiliyatini mavjud talabalarni yaxshiroq moslasha olishlari uchun ta'lim tizimi, o'qitishning tuzilishi va o'qitish amaliyotini namoyish etish ko'proq moslashadigan xamkorlik tarzida bo'lishi zarur.¹⁷

Inklyuziv ta'lim umumta'lim jarayonini rivojlantiradi va barcha bolalarga mos bo'lgan ta'limni joriy qiladi. Imkoniyati cheklangan bolalarning ta'lim sohasiga oid qo'shimcha moslamalarni tashkil qilib, qulay sharoit yaratadi. Inklyuziv ta'lim turli xil ehtiyojli bolalarning ta'lim olishiga qaratilgan metodologiyani rivojlantirishga harakat qiladi. Inklyuziv ta'lim turli xil ehtiyojli qondirishga qaratilgan ixcham turdagi dars berishga yondashadigan ta'limni ishlab chiqishni amalga oshiradi. Agarda inklyuziv ta'limni taqbiq sohasida dars berish, o'qitish bir muncha samarali va unumli bo'lsa, unda nafaqat imkoniyati cheklangan bolalar balki barcha bolalar uchun foydali bo'ladi. Inklyuziv ta'lim maktablari bolalarning bilim olishi uchun shaxsiy huquqlarini namoylaydi. Bunday yondashuv diskriminatsiyani bartaraf etadi, kamaytiradi.

Imkoniyati cheklangan bolalar ta'lim-tarbiyasi masalasi bugungi kunda eng dolzarb masalalar sirasiga aylanib bormoqda.

Maxsus ta'lim imkoniyati cheklangan bolalar uchun ta'lim tizimi sifatida cheklangan. Ushbu ta'lim imkoniyati cheklangan bolalarning ehtiyojlarini umumta'lim muassasalarida qondirib bulmaydi degan taxminlar asosida qurilgan. Maxsus ta'lim butun dunyoda maktab yoki internat shaklida, shuningdek umumta'lim maktablarining ucha katta bo'lmagan qismi sifatida faoliyat yuritadi.

Imkoniyati cheklangan bolalarning maxsus ta'lim tizimida o'qitilishi ularning maktabni tugatgach ijtimoiy jamiyatga moslashib ketishlarini qiyinlashtiradi. shuningdek, ularning o'z oilasidan uzoqda bo'lishga majbur qiladi. Bu toifa bolalar boqimandalikka e'rganib qoladilar, o'z-o'ziga xizmat qilishlarida qiyinchiliklarga duch keladilar. Bundan tashqari juda ko'plab maxsus ehtiyojli bolalar ta'limdan chetda qolib qetmoqdalar. Hozirgi kunda Respublikamizda alohida yordamga muhtoj bolalarning rivojlanish darajasi, imkoniyati, nuqson xususiyatlari va qobiliyatlariga ko'ra maxsus yoki umumta'lim tizimida ta'lim olishini amalga oshirish maqsadida inklyuziv ta'lim siyosati faol amalga oshirilmoqda.

Inklyuziv ta'lim madaniyati.«Salamanka deklaratsiyasi»ga muvofiq, har bir o'quvchining tafovut, xususiyatlarini qo'llab-quvvatlovchi va ma'qullovchi ehtiyoj sifatida qarashadi. Uning maqsadi, jinsi, irqi, madaniyati, ijtimoiy ehtiyoj, dini, individual imkoniyat va qobiliyatidagi tafovutlar oqibatida yuzaga keladigan ijtimoiy segregatsiyaga yo'l qo'ymaslikdir. Biroq bu konsepsiya universal foydalanish uchun yaroqsiz bo'lib chiqdi. Dunyo bo'yicha maktablarda inklyuzivga ko'pincha umumta'lim maktablarida nogironlarni o'zlarining tengdoshlari bilan birga ta'lim olish deb qaraladi. Biroq inklyuziv ta'limning mazmun-mohiyati to'g'risidagi bilim va ma'lumotlar hali jamiyatda shah emas. «Inklyuziv» va «integratsiyalashgan» atamalari ko'pincha bir xil ma'noda ishlatiladi.

Nogiron bolani oddiy sharoitga joylashtirish integratsiyaga qarab qo'yilgan birinchi qadamdir. Imkoniyati heklangan bolalarning umumta'lim muassasalariga kiritilishiga qamrab olinishi jahon miqyosida «inklyuziv» yoki «integratsion»

¹⁷(Dr. Smriti Swarup Education of children with special needs National Council of Educational Research and Training, 2006 11-13 Geraap)

ta'lim atamali bilan ataladi. Integratsiyalashgan ta'lim bu - diqqat markazli bolaning aynan maktabga kelib-kechish muammosi turgan, maxsus olibyiq bolaning maktabga qatnash jarayonidir.

NAZORAT UCHUN SAVOL VA TOPSHIRIQLAR:

1. Korreksion pedagogika fani nimani o'rganadi?
2. Korreksion pedagogika fani yana qanday nomlar bilan ataladi?
3. Korreksion pedagogikaning qanday sohalarini mavjud?
4. Korreksion pedagogikaning asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
5. Korreksion pedagogikaning asosiy kategoriyalariga nimalar kiradi?
6. Anomal bilan olib boriladigan korreksion ishing asosiy yo'nalishlariga nimalar kiradi?
7. Inklyuziv ta'limda deganda nimani tushinasiz?
8. Inklyuziv ta'limning asosiy mohiyati nimadan iborat?
9. Inklyuziv ta'lim qanday vazifalari hal etishga yordamlashada?
10. Inklyuziv ta'lim madaniyati tushunchasini izohlang.
11. Inklyuziv ta'limning vazifalarini aytib bering.
12. Inklyuziv ta'limda resurs pedagogning ro'lini tushuntirib bering.

Foydalanilgan Adabiyotlar Ro'yxati:

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida" gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash Milliy dastun" -T.: Sharq. 1997. B-65.
2. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch. -T.: Ma'naviyat 2008.
3. Mirziyoyev sh.M.O'zbekistonni rivojlantirishning beshta ustuvur yo'nalishi bo'yicha Xarakatlar strategiyasi. -T., O'zbekiston, 2017y.
4. Abdullayeva sh.A. Obshaya pedagogika.-T. O'qituvchi, 2017 g.
5. Mavlanova R. Pedagogika--T.: O'qituvchi, 2000 y.
6. Sayidaxmedov N.S. Yangi pedagogik texnologiyalar. - T.: Moliya 2003y.
7. Hasanboyeva O. va boshqalar. Odobnoma.-T.: Ta'lim markazi, 1999 - 136 b.
8. Xudoyqulov X.J. Zamonaviy pedagogik texnologiya ta'lim samaradorligining asosidir. Toshkent, Navro' z. 2012 y.
9. Xudoyqulov X.J. Pedagogika va Psixologiya. -T., Dzayin-Press, 2011 y.
10. Xudoyqulov X.J. Allayorova S.N. Oliy ta'limda modulli o'qitish va innovatsion texnologiyalardan foydalanish. -T.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 y.
11. Xudoyqulov X.J. Pedagogik mahorat. -T.: Navro' z, 2011 .
12. Xudoyqulov X.J. Tarbiyaviy ishlar metodikasi.-T.: Innovatsiya-Ziyo. 2020 y.

GLOSSARIY

Anomaliya (yunoncha - anomal) - me'yordan, umumiy qonuniyatlardan iboratlash, noto'g'ri rivojlanish.

Anomal bolalarni o'qitish, tarbiyalash va rivojlantirish - korreksion pedagogikaning asosiy tushunchasi bo'lib, muqsonning darajasi va tuzilishiga mos tashlangan metod hamda vositalar yordamida anomal bolalarni faol ijtimoiy hayot va muhojaga tayyorlash, ularda fuqarolik sifatlarini shakllantirish.

Axloq (lotincha «moralis» - xulq-atvor ma'nosini bildiradi) - ijtimoiy munosabatlarda hamda shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat qonunidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari yig'indisi.

Axloqiy ong - shaxsga axloqiy me'yorlar va xulq-atvor qoidalari to'g'risidagi asosiy bilimlarni berish asosida hosil qilinuvchi ong shakli.

Axloqiy tarbiya - muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, oqob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarini o'quvchilarga ongiga singdirish asosida ularda axloqiy ong, axloqiy faoliyat ko'rsatkichlari va axloqiy madaniyatni shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Aqliy tarbiya - shaxsga tabiat va jamiyat taraqqiyoti to'g'risidagi bilimlarni berish, uning aqliy (bilish) qobiliyati, tafakkuri va dunyoqarashini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Baynalmillilik («inters» - crasida, o'rta, aro, «natio» - xalq) - o'zga millat va elatlarning haq-huquqlari, erki, urf-odatlari, an'analari, turmush tarzi, tili hamda e'tiqod erkinligini hurmat qilish, ularning manfaatlariga ziyon etkazmaslikni ifoda etuvchi shaxsga xos ma'naviy-axloqiy fazilat.

Bakalavriat - mutaxassislik yo'nalishi bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, ta'lim olish muddati kamida to'rt yil davom etadigan tarixan oliy ta'lim.

Bashoratlash - bo'lajak darsni tashkil etilishining turli variantlarini baholash va shundan qabul qilingan mezonlarga muvofiq eng ma'qulini tanlab olish. Ta'lim-tarbiya jarayonini oldindan ko'ra bilish, bashorat qilish.

Baho - ta'lim oluvchilarga ularning ta'lim olishi, bilimlarni o'zlashtirishga nisbatan ijodiy yondoshishini rag'batlantirish maqsadida ta'sir ko'rsatish vositasi.

Bilim - shaxsning ongida tushunchalar, sxemalar, ma'lum obrazlar ko'rinishida aks etuvchi borliq haqidagi tizimlashtirilgan ilmiy ma'lumotlar majmui.

Bilim olish - borliqni idrok etish, o'rganish, mashq qilish va muayyan tajriba asosida xulq-atvor hamda faoliyat ko'nikma, malakalarining mustahkamlanib, mavjud bilimlarning takomillashib, boyib borish jarayoni.

Bilish - obyektiv borliqning inson ongida aks etish shakli; ilmiy bilimlarni o'zlashtirish jarayoni.

Vatanparvarlik (lotincha «patriotes» - vatandosh, «patri» - vatan, yurt) - shaxsning o'zi mansub bo'lgan millat, tug'ilib o'sgan vatani tarixidan g'ururlanishi, buqani to'g'risida qayg'urishi hamda uning porloq istiqboliga bo'lgan ishonchini ifoda etuvchi yuksak insoniy fazilat.

Verbal - bilim (ma'lumot, axborot)larni so'z yordamida (og'zaki) yetkazib berish, ifoda etish.

Gnosologiya (yunon tilidan gnosis – bilim, ong, o'rganish) – bilish, ilmiy bilimlarning shakllanishi, xususiyatlari, qonuniyatlari, usullari, ilmiy tafakkur shakllari, shuningdek, insonga xos bo'lgan borliqni anglash qobiliyati haqidagi nazariya, ta'limot.

Davlat ramzlari – muayyan millat, elatning etnopsixologik xususiyatlarini qarashlari, orzu-umidlari, intilishlari va maqsadi, hududiy, ijtimoiy-g'oyaviy birlashmoq mohiyatini anglatishga xizmat qiluvchi tasviriy belgilar majmui.

Davlat ta'lim standarti – 1) ta'lim olish shaklidan qat'iy nazar bitiruvchilarga erishishlari zarur bo'lgan ta'lim darajasini belgilovchi asosiy hujjat; 2) o'quv fan bo'yicha ta'limning yakuniy natijalarini belgilovchi asosiy hujjat; 3) ta'lim dasturlari mazmunining minimumi, o'quvchilar tomonidan bajariladigan o'quv ishlarining maksimal hajmi, shuningdek, bitiruvchilarning tayyorgarlik darajalariga qo'yiluvchi talablar.

Dars – bevosita o'qituvchi rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim jarayonining asosiy shakli.

Darslik – muayyan fan bo'yicha ta'lim maqsadi, o'quv dasturi va didaktik talabarga muvofiq belgilangan ilmiy bilimlar to'g'risidagi ma'lumotlarni beruvchi manba.

Didaktika (ta'lim nazariyasi) – (yunoncha «didaktikos» “o'rgatuvchi”, «didako» – “o'rganuvchi”) – ta'limning nazariy jihatlarini o'rganuvchi fan. U mohiyati, tamoyillari, qonuniyatlari, o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini mazmuni, ta'lim maqsadi, shakl, metod, vositalari, natijasi, ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'li va hokazo muammolarini o'rganuvchi fan.

Didaktika tamoyillari (lotin tilidan «principium» – har qanday nazariyaning asosiy, boshlang'ich, dastlabki holati) – ta'limni tashkil etishga qo'yilgan mo'yeriy talablarni ifodalovchi, shuningdek, ta'lim jarayonining asosiy maqsadi va qonuniyatlariga muvofiq ushbu dastlabki holatini belgilovchi qarashlar.

Didaktik tashhis maqsadi – o'quv jarayonining samaradorligini aniqlash, baholash va tahlil qilish.

Didaktik tizim (yunoncha «sistema» – yaxlit, qismlardan tashkil topgan, birlashtirish) – ma'lum mezonlar asosida ta'lim jarayonining yaxlit holatini belgilash, ajratib ko'rsatish.

Didaktik o'yin – o'rganilayotgan obyekt, hodisa va jarayonlarni modellashtirish asosida o'quvchining bilishga bo'lgan qiziqishi va faollik darajasini rag'batlantiruvchi o'quv faoliyati turi.

Dunyovarash – tabiat, jamiyat, tafakkur hamda shaxs faoliyati mazmunining rivojlanib borishini belgilab beruvchi dialektik qarashlar va e'tiqodlar tizimi.

Jazolash – tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga salbiy baho berish usuli.

Jamoa (lotincha «kollektivus» so'zining tarjimai bo'lib, yig'ilma, omona, birgalikdagi majlis, birlashma, guruh kabi ma'nolarni anglatadi) – bir necha a'zo (kishi)lardan iborat bo'lib, ijtimoiy ahmiyatiga ega umumiy maqsad asosida tashkil topgan guruh.

Jinsiy tarbiya – o'zida shaxsi jinsiy jihatdan chiqitirish, ularni tozalik va ozodlikka o'rgatish, o'z sog'ligi uchun g'amxo'rlik qilish va mas'uliyatli bo'lishni ta'minlashga qaratilgan pedagogik faoliyat mazmuni.

Jismoniy tarbiya – o'quvchilarda jismoniy va irodaviy sifatlarini shakllantirish, ularni aqlli va jismoniy jihatdan mehnat hamda Vatan mudofasiga tayyorlashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiya tizimining muhim tarkibiy qismi.

Joriy nazorat – ta'lim jarayonida o'quvchilar tomonidan o'quv dasturida belgilangan muayyan mavzularni o'zlashtirish bo'yicha bilim, ko'nikma va malakalarni darajasi aniqlash, baholash shakli.

Ibrok – aniq maqsadga yo'naltirilgan anglash jarayoni.

Ijtimoiy adaptatsiya (yunoncha adaptio – moslashish) – anomol bolalar individual yoki guruhlari xulqlarining ijtimoiy qadriyatlar va xulq-atvor qoidalariga mos kelishi.

Ijtimoiylashuv – ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish asosida shaxsning hayot va ishlab chiqirish jarayoniga moslashuvi.

Ijtimoiy ongni shakllantiruvchi metodlar – o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlar, e'tiqod hamda dunyoqarashni shakllantirish maqsadida ularning ongi, hissiy-uxi va irodasiga ta'sir ko'rsatish usullari.

Ijtimoiy pedagogika – ijtimoiy munosabatlar jarayonida pedagogik g'oyalarning ongi va roli, shaxsni kasbiy va ijtimoiy faoliyatga yo'naltirish muammolarini o'rganadi.

Ijtimoiy reabilitatsiya (yunoncha rehabilitas – inoqati, qobiliyatni tiklash) – anomol bolaning psixofiziologik imkoniyatlariga tayangan holda uning ijtimoiy munosabatlar jarayonida ishtirok etishi uchun zarur sharoit yaratish, ijtimoiy faoliyat va mehnatga jalb etish.

Izoblash (tarbiya metodi sifatida) – tarbiyalanuvchiga hissiy-og'zaki ta'sir etish usuli.

Ilmiy dunyoqarash – uzbeksiz, tizim ravishda mavjud fanlar asoslarini puxta o'zlashtirib borish, ijtimoiy munosabatlar jarayonida faol ishtirok etish natijasida baharlanishgan dunyoqarash shakli.

Individ (lotincha «individuum» bo'linmas, yagona, alohida degan ma'nolarni anglatadi) – xatti-harakatlarini shartli refleks yordamidagina tashkil eta oluvchi biologik mavjudot.

Individuallik – shaxsning o'ziga xos xususiyatlari.

Indütut -bilimlarning bitta sohasi doirasida aniq yo'nalishlar bo'yicha oliy va qoidaga ko'ra oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi.

Iqtisodiy tarbiya – o'quvchilarga iqtisodiy bilimlarni berish, ularda iqtisodiy faoliyat (oila byudjetini shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni sarflash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar)ni tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishdan iborat pedagogik jarayon.

Iqtisodiy ta'lim – o'quvchilarga xo'jalik yuritish tizimi (oila byudjetini shakllantirish, xo'jalikni yuritish, mavjud moddiy boyliklarni asrash, ko'paytirish, savdo-sotiq munosabatlarini to'g'ri tashkil etish va hokazolar) to'g'risidagi nazariy bilimlarni berishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

Yosh xususiyatlari – muayyan bir yosh davriga xos bo'lgan anatomik, fiziologik (ijtimoiy) va psixologik xususiyatlar.

Kadrlar malakasini oshirish va ularni qayta tayyorlash - mutaxassislarining kasb bilimlari va ko'nikmalarini yangilash hamda chuqurlashtirish maqsadida tashkil etiluvchi ta'lim bosqichi.

«Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi» - «Ta'lim to'g'risida»gi O'zbekiston Respublikasi Qonunining qoidalarga muvofiq, milliy tajribaning tahlili hamda ta'lim tizimidagi jahon miqyosidagi yutuqlar asosida tayyorlangan hamda yuksak umumiy va kasb-hunar madaniyatiga, ijodiy va ijtimoiy faollikka, ijtimoiy-siyosiy hayotda mustaqil ravishda mo'ljali to'g'ri o'l bilish mahoratiga ega bo'lgan, istiqbol vazifalarini ilgari surish va hal etishga qodir kadrlarning yangi avlodini shakllantirish mazmunini belgilab beruvchi yuridik hujjat.

Kadrlar tayyorlash milliy modeli - shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan va ishlab chiqarish kabi tarkibiy qismlarning o'zaro hamkorligi, ular o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik asosida «yuksak ma'naviy va xalqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlarni tayyorlash Milliy tizimi» mohiyatini aks ettiruvchi andoza, loyiha Uning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat:

Shaxs - kadrlar tayyorlash tizimining bosh subyekti va obyekti, ta'lim sohasidagi xizmatdorning iste'molchisi va ularni amalga oshiruvchi;

Davlat va jamiyat - ta'lim va kadrlar tayyorlash tizimi faoliyatini tartibga solish va nazorat qilishni amalga oshiruvchi kadrlarni tayyorlash va ularni qabul qilib olishning kafillari;

Uzluksiz ta'lim - malakali, raqobatbardosh kadrlar tayyorlashning asosi bo'lib, ta'limning barcha turlarini, davlat ta'lim standartlarini, kadrlar tayyorlash tizimining tuzilmasi va uning faoliyat ko'rsatish muhitini o'z ichiga oladi;

Fan - yuqori malakali mutaxassislar tayyorlovchi va ularidan foydalanuvchi, ilg'or pedagogik va axborot texnologiyalarini ishlab chiqaruvchi;

Ishlab chiqarish - kadrlarga bo'lgan ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilaydigan asosiy buyurtmachi, kadrlar tayyorlash tizimini mohiyaviy va moddiy-texnikaviy jihatdan ta'minlash jarayonining faol ishtirokchisi.

Kasb-hunar kolleji - o'quvchilarning kasb-hunarga moyilligi, bilim va ko'nikmalarini chuqur rivojlantiruvchi, tamlab olingan kasb-hunar bo'yicha bir yoki bir necha ixtisosni egallash imkonini yaratish maqsadida tegishli davlat ta'lim standartlari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini beruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi.

Kategoriya - fanning mohiyatini ochib beruvchi eng muhim, asosiy tushuncha.

Kompensatsiya (yunoncha «compensatio» - o'rinni to'ldirish, tenglashtirish) - oliy nerv faoliyatining zahira imkoniyatlariga tayangan olingan organizmning buzilgan yoki rivojlanmagan funksiyalarining o'rinni to'ldirish yoki qayta qurish.

Korreksiya (yunoncha «correctio» - tuzatish) - pedagogik uslub va tadbirlardan iborat maxsus tizimi yordamida anomol bolalarning psixik va jismoniy rivojlanishidagi kamchiliklarini qisman yoki to'liq tuzatish.

Korreksion (maxsus) pedagogika (defektologiya - yunoncha «defectus» - nuqson, kamchilik, «logos» - fan, ta'limot) - rivojlanishda jismoniy yoki psixik kamchilikka ega, maxsus, individual tarbiyalash va o'qitish metodlariga asoslangan, salomatlik imkoniyatlarini cheklangan bolaning individualligi hamda shaxsini rivojlantirish jarayonini boshqarish mohiyati, qonuniyatlarini o'rganuvchi fan.

Korreksion-pedagogik faoliyat - yaxlit ta'lim jarayonini qamrab oluvchi hamda murakkab psixofiziologik va ijtimoiy-pedagogik chora-tadbirlarning amalga oshirilishini nazarda tutuvchi pedagogik tizim.

Korreksion-tarbiyaviy ishlar - shaxsning anomol rivojlanishi xususiyatlariga ko'ra umumiy pedagogik ta'sir ko'rsatish chora-tadbirlari tizimi.

Ko'nikma - shaxsning muayyan harakat yoki faoliyatni tashkil eta olish qobiliyati.

Ko'rgazmali metodlar - predmet, hodisa yoki jarayonlar mohiyatini tabiiy holatda namoyish qilish, ularning maketlarini ko'rsatishda qo'llaniluvchi usullar.

Litsye (kolleja) ma'ruza - o'quv materialini o'quvchilarning idrok etish faoliyatlarini faollashtirish usullari bilan birgalikda davomli og'zaki bayon etish (80-90 daqiqa), berilayotgan materialning sxematik modelini tuzish (asosiy fikrni tezis yoki loyiha ko'rinishida yozib olish) va boshqalar.

Loyihalashtirish (rejalashtirish) - o'quvchilarning o'quv faoliyatini boshqarish dasturini yaratish.

Logopediya (yunoncha «logos» - so'z, nazariya, ta'limot, «paideia» - tarbiyalash) - nutqiy nuqsonlarni o'rganish, ular kelib chiqishining oldini olish va ularni qisman yoki to'liq tuzatish masalalarini o'rganuvchi fan; korreksion pedagogika (defektologiya)ning muhim sohasi.

Magistratura - aniq mutaxassislik bo'yicha fundamental va amaliy bilim beradigan, bakalavriyat negizida ta'lim muaddati kamida ikki yil davom etadigan oliy ta'lim.

Madaniyat («cultura» so'zidan olingan bo'lib, parvarish qilish, ishlov berish ma'nosini bildiradi) - ijtimoiy taraqqiyot davomida insonlarning faoliyati tufayli yo'lga kirib, ularning ijtimoiy ehtiyojlarini qondirishga xizmat qiluvchi moddiy va ma'naviy boyliklar tizimi.

Mazmun (ta'lim (bilim olish) mazmuni) - ta'lim jarayonida shaxs tomonidan o'rnatilishi zarur bo'lgan ilmiy bilim, amaliy ko'nikma, malaka, fikrlash hamda faoliyat usullari tizimi.

Maktabgacha ta'lim - bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlovchi, unda o'qishga intilish hissini uyg'otuvchi, uni mantazam ta'lim olishga tayyorlovchi hamda bola olti-yetti yoshga etguncha davlat va nodavlat maktabgacha ta'lim muassasalari va oilalarda amalga oshiriluvchi ta'lim bosqichi.

Maktabgacha ta'lim pedagogikasi - maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarni tarbiyalash, ularni intellektual, ma'naviy-xalqiy va jismoniy jihatdan kamolotga olib kelish masalalarini o'rganadi.

Maktabdan tashqari ta'lim - madaniy-yestetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo'nalishlarda yo'lga qo'yiluvchi, bolalar hamda o'smirlarning ta'limga bo'lgan, yakka tartibdagi, o'tib boruvchi talab-yhtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish maqsadida tashkil etiladigan ta'lim bosqichi.

Malaka - muayyan harakat yoki faoliyatni bajarishning avtomatlashtirilgan shakli.

Materialni og'zaki bayon qilish metodlari - o'quv materialini mohiyatini og'zaki (hikoya, tushuntirish, maktab ma'ruzasi kabi shakllarda) yoritishda qo'llaniluvchi usullar.

Mafkura(arabcha «mafkura» - naqat nazar va e'tiqodlar tizimi, majmui) - faoliyatdagi muayyan siyosat, haquqiy, axloqiy, diniy, badiiy, falsafiy, ilmiy qarashlar, shuningdek, ma'naviy-axloqiy yuksalish, ma'rifiy-tarbiyaviy ishlarining rivojini ta'minlovchi, ularning maqsad va yo'nalishlarini aniqlashda yetakchi o'rin tutuvchi g'oyalari tizimi.

Mashq va o'rganish (faoliyatda mashqlantirish) metodlari- muayyan mashq yordamida bolalar faoliyatini oqilona, maqsadga muvofiq va har tomonlama puxta tashkil qilish, ularni axloq me'yorlari va xulq-atvor qoidalarini bajarishga odatlantirish usullari.

Ma'lumot - ta'lim-tarbiya natijasida o'zlashtirilgan va tizimlashtirilgan bilim, bilimning ko'nikma va malakalar hamda tarkib topgan dunyoqarash majmui.

Ma'naviyat (arabcha «ma'naviyat» - ma'nolar majmui) - mohiyatiga ko'ra ijtimoiy taraqqiyotga ijobiy ta'sir o'tkazuvchi falsafiy, haquqiy, ilmiy, badiiy, axloqiy, diniy tasavvur, tushuncha va g'oyalari majmui.

Ma'rifat -shaxs ongiga ilmiy bilim, axloq qoidalari hamda ijtimoiy munosabatlarni tartibga soluvchi haquqiy me'yorlarni singdirish, ta'lim-tarbiyaviy shakillantirish, milliy meros va umuminsoniy qadriyatlarini o'rganish, ularni targ'iblash maqsadida amalga oshiriladigan tadbirlar tizimi.

Ma'ruza - yirik hajmdagi o'quv materialini og'zaki bayon qilish shakli.

Menecjment - mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish uchun shaxs (xodim) yoki guruhga ta'sir o'tkazish asosida ularning faoliyatini tashkil qilish tamoyillari, shakllari, metodlari va usullari.

Metod - yunoncha tarjimai etadqiqot, usul, maqsadga erishish yo'li» kabi ma'nolarni anglatadi.

Metodika (fan sifatida)- xususiy fanlarni o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini o'rganadi.

Mehnat tarbiyasi - shaxsga mehnatning mohiyatini chuqur anglatish, ularda ehtiyojga engli munosabat, shuningdek, muayyan ijtimoiy-foydali harakat yoki kasbiy ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik faoliyat jarayoni, ijtimoiy tarbiyaning tarkibiy qismi.

Munozara (tarbiya metodi sifatida) - tarbiyalanuvchilarga hissiy-og'zaki ta'sir o'rnatish asosida ularni ma'naviy-axloqiy siyosatlarini shakllantirishga yo'naltirilgan his-munozara usuli.

Nazorat (ta'lim jarayonida)- ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, o'lchash va baholash jarayoni.

Nafosat didi - shaxsning buyum yoki hodisaga nisbatan munosabat bildirish turi, eyniktiv nafosat o'lchovi.

Nafosat madaniyati - go'zallikni his etish, undan zavqlanish, mavjud go'zalliklarni arash va boyitish yo'lida o'zlashtirilgan bilim hamda amalga oshiriladigan nafosat faoliyatini tashkil etish darajasining sifat ko'rsatkichi.

Nafosat ongi - go'zallik, go'zallikni his etish, uning mohiyatini anglash, nafosat o'ngi yo'li, nafosat didi kabi tushunchalarning ongda aks etishi.

Nafosat tarbiyasi (estetik tarbiya- lotincha «estezio» go'zallikni his qilaman) - quvchilarni voqeelik, tabiat, ijtimoiy va mehnat munosabatlari va turmush go'zalliklarini anglash, idrok etish va to'g'ri tushunishga o'rganish, ularning badiiy lini o'tirish, ularda go'zallikka muhabbat uyg'otish, ular tomonidan go'zallikni

yaratish qobiliyatlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon; ijtimoiy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi.

Oila - kishilarning nikoh yoki qon-qarindoshlik rishtalari, umumiy turmush tarzi, axloqiy mas'uliyat hamda o'zaro yordamga asoslanuvchi kichik guruh.

Oilaviy munosabatlari - ota-onalar (yoki bolaning kamoloti uchun mas'ul bo'lgan shaxslar) hamda furzandlar o'rtasida turli yo'nalishlarda tashkil etiluvchi munosabatlari.

Oila tarbiyasi - ota-onalar (yoki bola kamoloti uchun mas'ul shaxslar) tomonidan tashkil etiluvchi hamda farzandlarni har tomonlama etuk, sog'lom etib tarbiyalashga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

Oraliq nazorat - o'quvchilar tomonidan o'quv materialining muayyan bob yoki bob'larni bo'yicha o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli.

Pedagogika (yunoncha «paidagogik» bo'lib, «paidagos» - bola, etaklayman) - ijtimoiy tarbiyaning umumiy qonuniylari, muayyan jamiyatda yagona ijtimoiy maqsadga muvofiq yosh avlodni tarbiyalash hamda unga ta'lim berishning mohiyati va muammolarini o'rganadigan fan.

Pedagogik mahorat - bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy mahoratlarini oshirish, takomillatirish muammolarini o'rganadi.

Pedagogik paradigma (yunoncha «paradigma» - misol, namuna) - pedagogika fani rivojining ma'lum bosqichida ta'limiy va tarbiyaviy muammolarni hal etish namunasi (modeli, standarti) sifatida ilmiy pedagogik hamjamiyat tomonidan e'tirof etilgan nazariy hamda metodologik ko'rsatmalar to'plami; ta'limning konseptual modeli.

Pedagogik talab - turli xatti-harakatlarni bajarish hamda faoliyatda ishtirok etish jarayonida o'quvchi tomonidan amal qilinishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlari.

Pedagogik texnologiya - ta'lim va tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, texnologik yondashuv asosida ta'lim va tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish muammolarini o'rganadi.

Pedagogik mahorat - ta'lim-tarbiya jarayoniga engli, ijodiy yondashuv, metodik bilimlarni samarali qo'llay olish qobiliyati, yuksal pedagogik tafakkur.

Pedagogik talab - turli harakatlarni bajarish, muayyan faoliyat jarayonida ishtirok etishda o'quvchi amal qilishi zarur bo'lgan ijtimoiy xulq-atvor me'yorlarini ifodalovchi vazifa; tarbiyaning eng muhim usuli.

Rag'batlantirish - tarbiyalanuvchining xatti-harakati va faoliyatiga ijobiy baho berish asosida unga ishonch bildirish, ko'ngilini ko'tarish va uni qo'llab-quvvatlash usuli.

Rivojlanish - shaxsning fiziologik va intellektual o'sishida namoyon bo'ladigan miqdor va sifat o'zgarishlar mohiyatini ifoda etuvchi murakkab jarayon.

Tarbiya - muayyan, aniq maqsad hamda ijtimoiy-tarixiy tajriba asosida shaxsni har tomonlama o'tirish, uning ongi, xulq-atvori va dunyoqarashini tarkib topitirish jarayoni.

Tarbiya jarayoni - o'qituvchi va o'quvchi (tarbiyachi va tarbiyalanuvchi)lar o'rtasida tashkil etiluvchi hamda aniq maqsadga yo'naltirilgan samarali hamkorlik jarayoni.

Tarbiya mazmuni - shaxsning shakllanishiga qo'yiluvchi ijtimoiy talablar mohiyati.

Tarbiya metodi (yunoncha «metodos» - yo'l) - tarbiya maqsadiga erishish yo'li; tarbiyalanuvchilarning ongi, irodasi, tuyg'ulari va xulqiga ta'sir etish usullari.

Tafakkur - ijtimoiy voqea-hodisalarning ongda to'laqonli aks etishi, inson aqliy faoliyatining yuksak shakli.

Tashhis - didaktik jarayon kechadigan barcha sharoitlarni oydinlashtirish, ularning natijalarini belgilash.

Ta'lim - o'quvchilarga nazariy bilimlarni berish asosida ularni amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirish, ularning bilish qobiliyatlarini o'stirish va dunyoqarashlarini tarbiyalashga yo'naltirilgan jarayon.

Ta'lim konsepsiyalari (lotin tilidan «conceptio» - tizim) - ta'lim-tarbiya mazmuni, istiqbolini yorituvchi yaxlit qarashlar tizimi; uzluksiz ta'lim tizimining hali bosqichlarida ta'lim muassasalari faoliyati yo'nalishi, maqsad va vazifalarini belgilashning alohida usuli.

Ta'lim maqsadi (o'qish, bilim olish maqsadi) - ta'limning aniq yo'nalishini belgilab beruvchi etakchi g'oya.

Ta'lim natijasi (ta'lim mahsuli) - ta'lim yakunining mohiyatini qayd etuvchi tushuncha; o'quv jarayonining oqibati; belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi.

Test - aniq maqsad asosida muayyan holat darajasini sifat va miqdoriy ko'rsatkichlarda belgilashga imkon beruvchi sinov vositasi.

Topshiriq - o'quvchilarda mehnat, ijtimoiy xulq va hayotiy tajribani ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida qo'llaniladigan usul.

Tushuntirish - o'quv materialini mazmunini isbot, tahlil, umumlashma, taqqoslash asosida bayon qilish.

To'garak - o'quvchilarning qiziqishi va qobiliyatlarini rivojlantirish maqsadida sinfdan yoki maktabdan tashqari sharoitda uyushtiriluvchi qo'shimcha ta'lim shakli.

Universitet - kadrlar tayyorlash va bilimlarning keng sohalari bo'yicha oliy va oliy o'quv yurtidan keyingi ta'lim dasturlarini amalga oshiruvchi, yuridik maqomga ega ta'lim muassasasi.

Usul - muayyan o'quv materialini o'zlashtirishda qo'llanilyotgan asosiy ta'lim metodi bilan birga ikkinchi bir ta'lim metodining ayrim elementlaridan foydalanish.

Faoliyat - shaxs tomonidan tabiiy va ijtimoiy maqsadga muvofiq tashkil etiluvchi kundalik, ijtimoiy yoki kasbiy harakatlarning muayyan shakli, ko'rinishi.

Shaxs - psixologik jihatdan taraqqiy etgan, shaxsiy xususiyatlari va xatti-harakatlari bilan boshqalardan ajralib turuvchi, muayyan xulq-atvor va dunyoqarashga ega bo'lgan jamiyat a'zosi.

Shaxsni ijtimoiylashtirish - uni jamiyat tomonidan tan olingan xulq-atvor me'yorlari, bilim hamda qadriyatlar tizimini o'zlashtirishdan iborat ijtimoiy hayotga jalb etish jarayoni.

E'tiqod - dunyoqarash negizida aks etuvchi ijtimoiy-falsafiy, huquqiy, ma'naviy-axloqiy, estetik, iqtisodiy hamda ekologik bilimlarning takomillashgan ko'rinishi; muayyan g'oyaga cheksiz ishonch.

Yakuniy nazorat - ta'lim oluvchilarning chorak yoki yarim yillik uchun belgilangan o'quv materiallari bo'yicha o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malakalari darajasini aniqlash, baholash shakli.

O'z-o'zini baholash - mavjud fazilatleri, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish asosida o'z shaxsiga baho berishga yo'naltirilgan faoliyat usuli.

O'z-o'zini tahlil (nazorat) qilish - o'z shaxsi, mavjud fazilatleri, xatti-harakati, xulq-atvorini tahlil qilish, mavjud sifatlarni boyitish yoki salbiy odatlarni bartaraf etishga qaratilgan faoliyat usuli.

O'z-o'zini qayta tarbiyalash - shaxsning o'zidagi salbiy odatlar, xarakteridagi zararli sifatlarni yo'qotish, ularni bartaraf etishga qaratilgan ichki faoliyati jarayoni.

O'zlashtirish - ta'lim jarayonida ustovor o'rin tutuvchi ijtimoiy talablarga muvofiq shaxs tomonidan muayyan xatti-harakat va xulq usullarining egallanishi.

O'rganish - tarbiyalanuvchilar ijtimoiy xulq-atvor ko'nikmalari, odatlarini shakllantirish maqsadida rejalı va izchil tashkil qilinadigan turli harakatlar, amaliy ishlar.

O'qituvchi (pedagog) - pedagogik, psixologik va mutaxassislik yo'nalishlari bo'yicha maxsus ma'lumot, kasbiy tayyorgarlik va ma'naviy-axloqiy sifatlarga ega hamda ta'lim muassasalarida faoliyat ko'rsatuvchi shaxs.

O'qish - ma'lum usullar yordamida tashkil etilgan bilimlarni o'rganish jarayoni; o'quvchilar tomonidan o'quv faoliyati usullarini egallab olishga yo'naltirilgan faoliyat.

O'quvchilarning o'z-o'zini boshqarishi - o'quvchilarning jamoa faoliyatini uyushtirish va boshqarishdagi faol ishtiroklari.

O'quv qo'llanmasi - 1) ma'lum o'quv fanlari bo'yicha metodik materiallar, tushuntirishlar, tavsiyalarni yorituvchi hamda o'qituvchi yoki o'quvchilar uchun mo'ljallangan manba; 2) muayyan fan bo'yicha tayyorlangan hamda metodik jihatidan o'quv-tarbiyaviy jarayonda bevosita foydalanish imkonini beruvchi qo'shimcha o'quv materiallari.

Harbiy vatanparvarlik tarbiyasi - yoshlarni vatan himoyasi hamda harbiy mudofaaga tayyorlash, ularni favqulodda holatlarda harbiy mudofaani tashkil etish ko'nikma va malakalarini shakllantirishga yo'naltirilgan pedagogik jarayon.

Hikoya - o'qituvchi tomonidan mavzuga oid dalil, hodisa va voqealarning yaxlit yoki qismlarga bo'lib, tasviriy vositalar yordamida obrazli tasvirlash yo'li bilan ishonch, qisqa va izchil bayon qilinishi.

TEST TOPSHIRIQLARI

1. «Kadrlar tayyorlash milliy dasturining maqsadi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- a) uzluksiz ta'lim tizimini yaratish asosida jahon ta'limi darajasiga erishish;
- v) ta'lim tizimini takomillashtirish maqsadida, uzluksiz ta'lim, fan va ishlab chiqarish o'rtasida integratsiyani yuzaga keltirish;
- s) ta'lim sohasini tubdan isloh qilish, uni o'tmishdan qolgan mafkuraviy qarashlar va sarqitlardan to'la xalos etish, rivojlangan demokratik davlatlar darajasida, yuksak ma'naviy va axloqiy talablarga javob beruvchi yuqori malakali kadrlar tayyorlash Milliy tizimini yaratish;
- d) shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan hamda ishlab chiqarishning o'zaro bog'liqligi va aloqadorligi asosida ta'lim tizimini yuqori bosqichga ko'tarish;
- ye) milliy pedagogika va jahon ta'limi tajribasiga tayangan holda malakali mutaxassis, ilmiy va ilmiy-pedagog kadrlarni tayyorlashda sifat darajasiga erishish.

2. Kadrlar tayyorlash milliy modelining tarkibiy qismlari qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- a) ta'lim muassasasi, pedagoglar jamoasi, Pedagogik Kengash, Xalq ta'limi Vazirligi, Davlat test Markazi;
- v) shaxs, davlat va jamiyat, uzluksiz ta'lim, fan, ishlab chiqarish;
- s) xalqaro donor tashkilotlar, oliy o'quv yurtlari, umumiy o'rta ta'lim maktablari, akademik litseylar, kasb-hunar kollejlari;
- d) «Ustoz» jam'armasi, pedagogik xodimlar jamiyati, doimiy harakatdagi seminarlar, metodik birlashmalar, Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi;
- ye) pedagog xodimlar assotsiatsiyasi, Xalq ta'limi Vazirligi, Oliy va o'rta maxsus ta'lim Vazirligi, Metodik Kengashlar, xalqaro donor tashkilotlari.

3. «Kadrlarga bo'lgan ehtiyojni, shuningdek, ularning tayyorgarlik sifati va saviyasiga nisbatan qo'yiladigan talablarni belgilash, kadrlar tayyorlash tizimini molliya va moddiy-texnika jihatidan ta'minlash» vazifasi kadrlar tayyorlash milliy modelining qaysi tarkibiy qismi tomonidan amalga oshiriladi?

- a) shaxs;
- v) davlat va jamiyat;
- s) uzluksiz ta'lim;
- d) fan;
- ye) ishlab chiqarish.

4. Maktabdan tashqari ta'lim funksiyasi to'g'ri belgilangan javob variantini toping:

- a) tegishli davlat ta'lim standartlari doirasida o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limini berish;
- v) madaniy-estetik, ilmiy, texnikaviy, sport va boshqa yo'nalishlarda bolalar hamda o'smirlarning ta'limga bo'lgan, yakka tartibdagi, otib boruvchi talab ehtiyojlarini qondirish, ularning bo'sh vaqti va dam olishini tashkil etish;

s) mutaxassisliklar yo'nalishlari bo'yicha fundamental va amaliy bilimlarni berish;

- d) bolaning sog'lom, har tomonlama kamol topib shakllanishini ta'minlash, unda o'qishga intilish hissini uyg'otish, uni muntazam bilim olishga tayyorlash;
- ye) barcha javoblar to'g'ri.

5. Kimlar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega?

- a) tegishli ma'lumotli, kasb tayyorgarligi bor yuksak ahloqiy fazilatlariga ega bo'lgan shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega.
- v) tegishli oliy ma'lumotli, pedagogik tajribaga to'plagan shaxs pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega.
- s) har tomonlama yetuk, sog'lom fikrlaydigan, ma'naviy-axloqiy fazilatlariga ega shaxslar pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish huquqiga ega.
- d) pedagogik faoliyat bilan shug'ullanish sud hukmiga asosan man etilgan shaxslarning ta'lim muassasalarida bu faoliyat bilan shug'ullanishga yo'l qo'yilmaydi
- e) barcha javoblar to'g'ri

6. Davlat ta'lim standartlari deganda nimani tushunasiz?

- a) davlat ta'lim standartlari O'zbekiston Respublikasining barcha ta'lim muassasalari uchun majburiy bo'lgan hujjat.
- v) davlat ta'lim standartlari umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim mazmuniga hamda sifatiga qo'yiladigan talablar
- s) davlat ta'lim standartlari o'quv – metodik majmua
- d) o'quvchilarning fanlarni o'zlashtirishiga qo'yiladigan talablar
- ye) umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi muassasalari uchun umumta'lim fanlaridan o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqishga qo'yiladigan umumiy talablar

7. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunning 20-moddasiga ko'ra ta'lim oluvchilar qanday ijtimoiy himoya qilinadi?

- a) ta'lim oluvchilar qonun hujjatlariga va normativ hujjatlariga muvofiq barcha imtiyozlar bilan ta'minlanadi.
- v) talabalarining stipendiya olishi, yotoqxonaga bilan ta'minlanishi, kutubxonadan foydalanishi, sport bilan shug'ullanishi kafolatlanadi.
- s) ta'lim muassasasida ta'lim oluvchilar qonun hujjatlariga va normativ hujjatlariga muvofiq imtiyozlar, stipendiya va yotoqxonada joy bilan ta'minlanadi.
- d) ta'lim muassasasida talabalar turar joy bilan ta'minlanadi
- ye) barcha javoblar to'g'ri

8. "Voyaga yetmagan bolalarning ota-onalari yoki qonuniy vakillari bolaning qonuniy huquqlari va manfaatlarini himoya qilishlari shart hamda ularning tarbiyasi, maktabgacha, umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limi olishlari uchun javobgardirlar". Ushbu norma qaysi hujjatda keltirilgan.

- a) O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida
- v) O'zbekiston Respublikasi "Oila" Kodeksida
- s) O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunida

d) O'zbekiston Respublikasi Kadrilar tayyorlash milliy dasturida
ye) O'zbekiston Respublikasi "Bola huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi Qonunda

9. Kadrilar tayyorlash milliy dasturi necha bo'limga nibarot?

- a) 8 bo'limgan
- v) 7 bo'limgan
- s) 5 bo'limgan
- d) 4 bo'limgan
- ye) 12 bo'limgan

10. Kadrilar tayyorlash milliy dasturini amalga oshirish bosqichlari?

- a) 3 bosqich 1997-2000, 2001-2005, 2005-2015
- v) 4 bosqich 1997-1998, 2000-2005, 2005-2010, 2010-2021
- a) 5 bosqich 1997, 2001, 2005, 2015, 2017-2021
- d) 3 bosqich 1997-2001, 2001-2003, 2003 va undan keyingi yillar
- ye) 3 bosqich 1997-2001, 2001-2005, 2005 va undan keyingi yillar

10. O'zbekiston Respublikasida o'qituvchilarni rag'batlantirishga qaratilgan talovlar qaysilar?

- a) Yil o'qituvchisi
- v) eng yaxshi pedagog
- s) Yilning eng yaxshi fan o'qituvchisi
- d) Yilning eng yaxshi chet tili o'qituvchisi
- ye) barcha javoblar to'g'ri

11. Menejment tushunchasining mohiyati.

a) Menejment-bu qadimgi san'at va eng yangi fanidir.
b) Menejment- siyosiy, iqtisodiy texnologik, ijtimoiy va axloqiy tizimlarning qismi.

s) Menejment (yoki boshqarish) mavjud minimal imkoniyatlardan maksimal natijalarga erishish maqsadida muayyan xodim yoki guruhga ta'sir etish, ular bilan hamkorlik qilish jarayoni

d) Barcha javoblar to'g'ri.

12. "Boshqaruv jarayoni san'atdir, uning mohiyati ilmi (boshqaruv sohasidagi tashkiliy bilim asoslarini) har bir sharoitga nisbatan ishlatilishidir". Iborasi qaysi olimlar tomonidan aytilgan.

- a) G.Kunts, S.O.Donnel
- b) Suqrot va Aflotun
- s) Gegel va Nyuton
- d) Lessing va Kunts

13. " Biz ko'pincha rahbar qat'iyatli, bilimdon va talabchan bo'lishi kerak, deyimiz. Hech shubhasiz, rahbar uchun bu fazilatlar suv bilan havoday zarur" iborak intomonidan aytilgan.

- a) O'zbekiston Respublikasi birinchi Prezidenti I. A. Karimov
- b) O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev

- s) A. Avloniy
- d) M. Behbudiy

14. "Soddaroq qilib tushuntiradigan bo'lsak ko'p qirrali qobiliyatlar deganda turli xil insonlar turli xil uslublar orqali yoki bir inson turli xil asarlarni turli xilda o'rganilishi tushuniladi" bu ta'rif kim tomonidan aytilgan?

- a) Aleks Mur
- b) Govard Gardnerdir
- s) Xou va Benti
- d) Barcha javoblar to'g'ri

15. Qo'l asidagilarga mustaqillik, erk beruvchi, ishda topshiriqlar berganda ishchilarning qobiliyatini hisobga oluvchi, shaxsiy moyilliklarni ham hisobga oluvchi, buyruq yoki topshiriqlarni taklif ma'nosida beruvchi rahbar?

- a) Demokratik rahbar
- b) Liberal rahbar
- s) Avtoritar rahbar
- d) Byurokrat rahbar

16. 1999 yil Yevropa davlatlarining ta'lim vazirlari Boloniya deklaratsiyasida ta'lim ishohatlarining konseptual asoslari sifatida kompetentli yondoshuvni belgilashdi. Uning mazmuni nima?

- a) Rahbarning kompetensiyalarga egaligini aniqlash, ya'ni faoliyatning qaysi usulini egallashi, nimalarni bajara olishi, nimalarga tayyorgirni aniqlash – kompetentli yondoshuv deyiladi.
- b) Ta'limga yangi tadqiqot yo'nalishini kompetentli yondoshuv deyiladi.
- s) Ta'limga modernizatsiyalashning zamonaviy bosqichida uning maqsadini o'zgarishi kompetentli yondoshuvdir.
- d) Barcha javoblar to'g'ri

17. Nuqtalar o'ranga mos so'zni toping "... – kishilarning har bir jamiyatgahoshulq normalari majmu"; «... – ijtimoiy yong shakllaridan biri bo'lib, hamma sohalarda kishilarning hatti-harakatlarini tartibga solish funksiyasini bajaradi»

- a) Tarbiya
- b) Ahloq
- s) Ta'lim
- d) Insonparvarlik

18. Mehnat tarbiyasini shakllantirishda qaysi metod eng maqbul sanaladi?

- a) Ko'rgazmali metod
- b) Amaliy va namuna metodi
- s) Jazo metodi
- d) Rag'batlantiruvchi metodlar

19. Demokratik xuquqiy davlatning poydevori bo'lib hisoblangan tarbiya turi.

- a) Huquqiy tarbiya
- b) Aqliy tarbiya
- s) Aqliy tarbiya
- d) Estetik tarbiya

20. Estetik tarbiyaning maqsadi to'g'ri berilgan javobni ko'rsating.

a) Komillikka erishishda inson qalbi, faoliyati va tabiat go'zalligi uyg'unligiga erishish

b) Yaxshi muomala, munosabatga o'rgatish va mehnatga bo'lgan layoqatini tarbiyalash

- a) Yaxshi kiyinishga va atrof-muhitni ozoda saqlashga o'rgatish
- d) Mehnat go'zalligini ko'r olishga va tejamlorlikka o'rgatish

21. Mehnat tarbiyasini tashkil etish shakllarini aniqlang.

1) muammoli; 2) hasharlar uyushtirish; 3) izlanuvchan-tadqiqotli; 4) mehnat bayrami; 5) konstruktirlash; 6) ko'kalam-zorlashtirish; 7) maktab binosoni ta'mirlash

- a) 1,2,4,5,7
- b) 2,4,6,7
- s) 1,2,4,6
- d) 1,3,5,6,7

22. "Axloq" tushunchasi qanday ma'noni anglatadi?

- a) Shaxsi atrof-muhitga, kishilarga nisbatan ijobiy munosabati;
- b) ma'naviy-axloqiy ongning rivojlanganlik darajasi;
- s) ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, ijtimoiy munosabatlar hamda shaxs satti-harakatini tartibga solib turadigan qonun-qoidalar majmui;
- d) To'g'ri javob yo'q.

23. Vatanparvarlik tarbiyasida..... o'rganish bo'yicha ishlarni tashkil etish muhim rol o'ynaydi.

- a) Davlat hujjatlarini
- b) davlat ramzlarini
- s) Badii adabiyotlarni
- d) Qonun va qarorlarni

24. Estetik tarbiyaning asosiy vositalarini aniqlang.

- a) konkurslar, viktorinalar, seminarlar
- b) to'garaklar, ijodiy birlashmalar, maktab bayramlari
- s) tabiat, mehnat, badii adabiyot
- d) a va b

25. Jismoniy tarbiyaning ta'limiy vazifasiga nimalar kiradi?

- a) odamlarni jismoniy tarbiyaning nazariyasi va tarixi bilan ta'minlash
- b) insoniy axloqiy sifatlarini shakllantirish
- s) odamlarning sog'lig'ini mustahkamlash, organizmning shakl va funksiyalarini uyg'un rivojlantirish

d) to'g'ri javob yo'q

26. Fuqarolik tarbiyasining maqsadi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

- a) fuqarolarda iqtisodiy munosabatlarni tashkil etish qobiliyatini tarbiyalash;
- b) fuqarolarda o'z huquq va burchlarini himoya qila olish ko'nikmasini hosil qilish;

a) fuqarolik tushunchasining mohiyatini anglatish orqali o'quvchilarda yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatini shakllantirish;

- d) to'g'ri javob yo'q.
- 27. Estetika so'zining ma'nosi nima?

- a) xulq-atvor
- b) go'zallikni his qilaman
- s) donolikni sevaman
- d) o'qitaman

28. "Buyuk didaktika" asarining muallifi kim?

- a) Volfgang Ratke;
- b) K.D. Ushinskiy;
- c) A. Avloniy;
- d) Ya.A. Komenskiy.

29. Lug'aviy jihatdan "didaktika" tushunchasi qanday ma'noni ifodalaydi?

- a) tahlil qilish;
- b) o'qitish;
- c) ta'lim nazariyasi;
- d) tarbiya qilish.

30. "Buyuk didaktika" asari nechanchi yilda lotin tiliga tarjima qilingan va dastlab qacra nashr etilgan?

- a) 1919-1926 yilda Berlinda;
- b) 1633-1638 yilda Amsterdamba;
- c) 1620 1630 yilda Vashingtonda;
- d) 1645-1650 yilda Moskvada.

31. Didaktikaning vazifalari to'g'ri belgilangan qatorni toping

- a) ta'lim jarayoni uchun xos bo'lgan umumiy qonuniyatlarni aniqlash;
- b) tarbiya jarayoni uchun xos bo'lgan umumiy qonuniyatlarni aniqlash;
- c) innovatsion jarayonlarga xos bo'lgan qonuniyatlarni aniqlash;
- d) loyihalash jarayonlariga xos bo'lgan qonuniyatlarni aniqlash.

32. Ta'limning rivojlantiruvchi funksiyasi – nimani fodalaydi?

- a) ta'lim metodikasi;
- b) ta'lim jarayonida bilimlarni o'zlashtirishni, o'quvchining rivojlanishi sodir bo'lishini;
- c) ta'lim jarayonida o'quvchi bosh obyekt va subyekt bo'lishini;
- d) ta'lim metodologiyasini umumiy holatda o'zlashtirishini va rivojlantirishini.

33. Ta'lim jarayoni yaxlit tizim sifatida namoyon bo'lishi to'g'ri ketma-ketlikda berilgan qatorni toping?

- a) tashqi motivatsiya, ichki motivatsiya, yordamchi motivatsiya, o'quvchining individual faoliyati;
- b) ta'lim maqsadi, o'qituvchi faoliyati, o'quv material mazmuni, o'quvchi faoliyati, natija;
- c) o'qituvchining faoliyati, ta'lim metodlari, vositalari, shakllari, uzluksiz ta'lim-tarbiya;
- d) ta'lim-tarbiya tizimi va an'analari;

34. Ta'lim jarayonining ta'lim berish funksiyasi nimadan iborat?

- a) o'quvchiga chuqur bilim berish;
- b) o'quv-uslubiy majmua yaratish;
- c) DTS ishlab chiqish;
- d) o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishdan iborat.

35. Ta'limni tashkil etish nechta bosqichda iborat?

- a) bilish, asoslash;
- b) umumlashtirish, tashkil etish;
- s) o'quv materialining bo'laklari;
- d) takrorlash nazorat va baho, tushunish;
- ye) a, b, s, d.

36. Ta'lim jarayonining tuzilishi qaysi javobda o'z aksini topgan?

- a) ta'lim maqsadi, o'qitish va o'rganish faoliyati hamda natija;
- b) o'quv materialining mazmuni va ta'limni tashkil qilish shakllari;
- s) ta'lim metodlari;
- d) ta'lim vositalari;
- ye) a, b, s, d.

37. Ta'lim jarayonining qanday qonun va qonuniyatlari mavjud?

- a) jarayon maqsadi, mazmun va metodlarining ijtimoiy jihatdan shartiligi, ta'lim va tarbiyaning o'zaro bog'liqligi, pedagogik jarayonning bir butunligi va birligi qonuni;
- b) nazariya va amaliyot birligi va o'zaro aloqa, ta'lim jarayonning dinamikalik (rivojlanish) qonuni;
- s) ta'lim jarayonida shaxsning rivojlanish, ta'lim-tarbiya jarayonini boshqarish, rag'batlantirish, ta'lim jarayonida sezgi, mantiqiylik va tajriba birligi, tashqi (ta'lim) va ichki (bilish) faoliyatining birligi qonuniyatlari;
- d) ta'lim jarayonining shartlilik, ta'lim va tarbiya o'rtasida qonuniy bog'liqlik, o'qituvchi va o'quvchi-talaba o'rtasidagi o'zaro ta'sir qonuniyatlari;
- ye) a, b, s, d.

38. O'rganilayotgan materialni egallasbga qaratilgan turli didaktik vazifalarni hal etish bo'yicha o'qituvchining o'rgatuvchi ishi va o'quvchilar o'quv-bilish faoliyatini tashkil etish usullari tushuniladi.

- a) Metod
- b) Ta'lim metodlari
- s) Ta'lim usuli
- d) Metodika

39. O'quvchilarning bilish faoliyati tavsifiga ko'ra ta'lim metodlari tasnifi qaysi olimlar tomonidan ishlab chiqilgan?

- a) I. Ya. Lerner va M. N. Skatkin
- b) Ye. I. Golant, N. M. Verziln
- s) M. A. Danilov va B. P. Esipov
- d) M. I. Maxmutov

40. O'rganilayotgan obyekt harakat dinamikasini ochib berishda qo'l keluvchi va ayni chog'da predmetning tashqi ko'rinishi va ichki tuzilishi haqida to'laqonli ma'lumot berishda keng qo'llaniluvchi metod qaysi?

- a) Tushuntirish
- b) Demonstratsiya
- s) Evristik subbt
- d) Ekskursiya

41. Blum toksonomiyasiga ko'ra bilim olish darajasining 4 bosqichi qanday soatlanadi?

- a) Tahsil qilish
- b) Sintez
- s) Qo'llash
- d) Tushunish

42. Ta'limni tashkil etishning transformativ shakli izohlangan qatorni toping.

- a) An'anaviy va noan'anaviy shakllar birikmasi bo'lib bunda o'qituvchi va o'quvchilar bir - birlarining ichki olamiga kirib borishga harakat qiladilar.
- b) An'anaviy shaklda o'qituvchi to'g'ridan-to'g'ri yo'nalish beradi (ma'ruza o'qish yoki demonstratsiya).
- s) Noan'anaviy shaklda o'qituvchi va o'quvchilar dialog olib borishlari mumkin, biroq to'g'ridan-to'g'ri yo'nalish berilmaydi.
- d) Individdning jamiyat yoki alohida olingan shaxslarga nisbatan munosabatini oydinlashtirishga yordam beradi.

43. Aniq bir masalani hal etishda ta'lim oluvchining har bir harakati va operatsiyalarini kuzatib borishga imkon berish qaysi ta'lim shaklining yutug'i hisoblanadi?

- a) Ma'ruza seminar
- b) Individual
- s) Sinf-dars
- d) Frontal

44. Ma'ruzaning anjuman-ma'ruza shakli qaysi qatorda izohlangan?

- a) Talabalar tomonidan o'quv materialini izlanishli tarzda o'zlashtirishiga erishish
b) Savol va javoblar tarzida ma'ruza mashg'ulotini tashkil etish
c) Talabalar tomonidan o'quv materialini o'zlashtirishga erishish maqsadida tushuntirish bilan birga eng asosiy qismlarini yozdirib berish
d) Fikrlar almashinuvini tashkil etish asosida ma'ruza qismlarini o'zlashtirishiga erishish

45.ta'lim oluvchining bilim, ko'nikma va malakalarini aniqlash, o'lchash va baholashni anglatadi?

- a) Yakuniy tekshirish
b) Aniqlash
c) Tekshirish
d) Nazorat

46.(maktabdagi) o'quv ishini asosiy tashkiliy shakli bo'lib, unda o'qituvchi aniq belgilangan dars doirasida o'quvchilarning doimiy tarkibi bilan qat'iy jadval bo'yicha shug'ullanadi, jamoaviy bilish faoliyatiga rahbarlik qilib, o'quv dasturiga o'zi belgilaydigan didaktik va tarbiyaviy vazifalarga erishish uchun xilma-xil metodlardan foydalanadi.

- a) Ma'ruza
b) Seminar
c) Dars
d) Mashg'ulot

47. To'garaklar, klublar, olimpiadalar, viktorinalar, ko'rgazmalar, ekspeditsiyalar va hokazolarda ta'limni tashkil etishning qaysi shakliga misol bo'la oladi?

- a) Frontal
b) Yordamchi
c) Asosiy
d) Guruhiy

48. Quyidagi ketma-ketlik qaysi dars turi uchun xarakterli sanaladi?

- a) tashkiliy qism;
b) yangi mavzuni bayon qilish;
v) o'rganilgan materialni mustahkamlash;
d) uy vazifasini berish

49. Aralash darsning tuzilishi.

- A. Takrorlash
B. Yangi bilimlarni bayon qilish darsining tuzilishi
S. O'rganilganlarni takrorlash va mustahkamlash darsining tuzilishi
D. Laboratoriya darslarining tuzilishi

50. Quyidagi ketma-ketlik qaysi dars turi uchun xarakterli sanaladi?

- 1) tashkiliy qism;
2) o'rganilganlarni umumiy tarzda takrorlash (yodga tushirish);
3) nazorat ishini o'tkazish;
4) uy vazifasi (o'rganilganlarni qayta takrorlash maqsadida).
a) O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini nazorat qilish darsining tuzilishi
b) Yangi bilimlarni bayon qilish darsining tuzilishi
c) O'rganilganlarni takrorlash va mustahkamlash darsining tuzilishi
d) Laboratoriya darslarining tuzilishi

51. Har bir darsning ta'lim vazifalarini aniq belgilash, darsni axborotlar bilan boyitish, ijtimoiy va shaxsiy ehtiyojlarni hisobga olish bilan mazmunini optimallashtirish darsning qaysi funksiyasiga misol bo'la oladi?

- a) Tarbiyaviy
b) Didiktik
c) Rivojlantiruvchi
d) Motivatsiyalovchi

52. O'quvchilarda o'quv-o'rganish faoliyati ijobiy sifatlari, qiziqish, ijodiy tashabbuskorlik va faollik shakllantirish darsning qaysi funksiyasiga misol bo'la oladi?

- a) Tarbiyaviy
b) Didiktik
c) Rivojlantiruvchi
d) Motivatsiyalovchi

53. O'rganilganlarni takrorlash va mustahkamlash darsining tuzilishi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- a) tashkiliy qism; nazariy materiallarni mustahkamlash; laboratoriya ishini o'tkazish; o'quvchilarni baholash; uy vazifasi.
b) tashkiliy qism; nazariy materiallarni mustahkamlash; amaliy ish topshiriqlarini bajarish; o'quvchilarni baholash; uy vazifasi.
c) tashkiliy qism; o'rganilganlarni umumiy tarzda takrorlash (yodga tushirish); nazorat ishini o'tkazish; uy vazifasi (o'rganilganlarni qayta takrorlash maqsadida)
d) tashkiliy qism; o'rganilgan mavzularga doir savol-javob o'tkazish; o'rganilgan mavzularga doir amaliy topshiriqlarni bajarish; o'quvchilarni baholash.

54. O'quvchilarga diqqat-e'tiborli munosabatda bo'lib, pedagogik odob (tabalariga amal qilish, o'quvchilar bilan hamkorlik va ularning muvaffaqiyat qozonishlaridan manfaatdor bo'lish darsning qaysi funksiyasining tarkibiy qismi hisoblanadi?

- a) Tarbiyaviy
b) Didiktik
c) Rivojlantiruvchi
d) Motivatsiyalovchi

55. Ma'ruza, amaliy ishlar, laboratoriya mashg'ulotlari, seminarlar, konsultatsiyalar, uy vazifalari ta'limni tashkil etishning qaysi shakliga misol bo'la oladi?

- a) Frontal
- b) Qo'shimcha
- s) Asosiy
- d) Guruhiy

56. Estetik tarbiyaning maqsadi to'g'ri berilgan javobni ko'rsating?

a) Komillikka erishishda inson qalbi, faoliyati va tabiat go'zalligi uyg'unligiga erishish.

b) Yaxshi muomala, munosabarga o'rgatish va mehnatga bo'lgan layoqatini tarbiyalash.

- s) Yaxshi kiyinishga va atrof-muhitni ozoda saqlashga o'rgatish.
- d) Mehnat go'zalligini ko'ra olishga va tejankorlikka o'rgatish.

59. Jismoniy tarbiyaning ta'limiy vazifasiga nimalar kiradi?

a.) Odamlarni jismoniy tarbiyaning nazariyasi va tarixi bilan tanishtirish.

b) Insoniy axloqiy sifatlarni shakllantirish.

s) Odamlarning sog'lig'ini mustahkamlash, organizmning shki va funksiyalarini uyg'un rivojlantirish.

d) To'g'ri javob yo'q.

60. Fuqarolik tarbiyasining maqsadi qaysi javobda to'g'ri ko'rsatilgan?

a) Fuqarolarda iqtisodiy munosabatlarni tashkil etish qobiliyatini tarbiyalash;

b) Fuqarolarda o'z huquq va burchlarini himoya qila olish ko'nikmasini hosil qilish;

s) Fuqarolik tushunchasining mohiyatini anglatish orqali o'quvchilarda yuksak darajadagi fuqarolik madaniyatini shakllantirish.

d) To'g'ri javob yo'q.

61. Aniq bir masalani hal etishda ta'lim oluvchining har-bir harakati va operatsiyalarini kuzatib borishga imkon berish qaysi ta'lim shaklining yutuqi hisoblanadi?

- A. Ma'ruza seminar.
- B. Individual.
- S. Sinf-dars.
- D. Frontal.

62. Noma'qul xatti- harakatlarning oldini olish uchun qo'llaniladi?

- A. Tanbeh berish.
- B. Uylatirish.
- C. Hayfsan.
- D. Ogohlantirish.

63. Didaktika pedagogikaning qanday qismi?

A. Pedagogikada tarbiya qonuniyatlarini o'rganuvchi qismi.

B. Pedagogikada ta'lim jarayoning umumiy qonuniyatlarini o'rganuvchi qismidir.

C. Ta'lim jarayonida maxsus pedagogikani o'rganuvchi qismi.

D. Pedagogikaning namuna qismi.

64. Ma'lum bir o'qitish usulini muvaffaqiyatli amalga oshirish uchun zarur bo'lgan yordamchi o'quv materiallari?

- A. Asbob-uskuna
- B. Metod
- C. Vosita
- D. Qo'llanma

65. Yoshi va bilim jihatdan bir xil bo'lgan ma'lum miqdordagi o'quvchilar guruhiga deb ataladi.

- A. Sinf
- B. Dars
- C. Guruh
- D. Seminar

66.deb bevosita o'qituvchilarning rahbarligida muayyan o'quvchilar guruhi bilan olib boriladigan ta'lim mashg'ulotiga aytiladi.

- A. Tarbiya jarayoni
- B. Guruh
- C. Dars
- D. Sinf

67. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida»gi Qonuni qachon qabul qilingan?

- A. 1997 yil 29-avgust.
- B. 1999 yil 7-yanvar.
- C. 2001 yil 17-mart.
- D. 1992 yil 14-iyul.

68. Pedagogikaning asosiy tushunchalari qaysilar?

- A. Rivojlantirish, shakllantirish, ta'lim va tarbiya, ma'lumot.
- B. O'qitish, o'rgatish, namuna ko'rsatish, ibrat bo'la olish.
- B. Shakllanish, tarbiya, tafakkur, idrok va sezish.
- C. Sezish, bilish, anglash, tushunish, xotira, bilim, malaka, ko'nikma.

69. «Ta'lim to'g'risida» gi qonun nechta bo'lim va nechta moddadan iborat?

- A. 5 bo'lim 34 modda.
- C. 4 bo'lim 45 modda.
- B. 7 bo'lim, 41 modda.
- D. 9 bo'lim 36 modda.

70. «Pedagogika» so'zining lug'aviy ma'nosi qaysi qatorda to'g'ri ko'rsatilgan?

- A. Lotincha «Paydagogos» so'zidan olingan bo'lib, «bola yetaklash», «bola yetaklayman», degan ma'noni anglatadi.
- B. «Didaskos» so'zidan olingan bo'lib, o'qitaman, o'rgataman ma'nosini bildiradi.
- C. «Pedagogika» so'zidan olingan bo'lib, o'zgartiraman ma'nosini bildiradi.
- D. «Pedagogika» so'zidan olingan bo'lib, tarbiya beraman ma'nosini bildiradi.

71. Bolaning bog'cha davri qaysi qatorda ko'rsatilgan?
A) 3-6yosh B) 1-5yosh C) 1-4yosh D) 1-3 yosh
72. Pedagogika fanining «nimaga o'qitish», «nimani o'qitish», «qacrd o'qitish» kabi savollariga javob beruvchi qismi.
A) Tarbiya nazariyasi yoki «Didaskol».
B) Ta'lim - tarbiya nazariyasi yoki «Pedagogiya».
C) Maktabshunoslik yoki pedagogik - psixologiya deb ataladi.
D) Ta'lim nazariyasi yoki Didaktika.
73. O'qitish usuli deganda.
A. Ta'lim jarayonida o'qituvchi va o'quvchilarning maqsadga erishishga karnatilgan birgalikdagi faoliyati.
B. Har bir o'qituvchiga xos uslub.
C. Og'zaki va yozma bayon qilish usulini o'rganish.
D. O'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi munosabat.
74. Ta'limning tashkiliy shakliga kim tomonidan asos solingan?
A. Ya.A. Komenskiy.
B. A. Avloniy.
C. D. Didro.
D. A. Navoiy.
75. Bir akademik soat necha minutdan iborat?
A. 80 minut.
B. 100 minut.
C. 45 minut.
D. 60 minut.
76. Pedagogika sohasida yaratilgan birinchi ilmiy asar.
A. Buyuk didaktika.
B. Saodotnoma.
C. Ritorika.
D. Turkiy guliston yohud axloq.
77. Ta'lim olish huquqi shaxsning asosiy huquqlaridan biridir. Ushbu fikr qacrdan olingan?
A. O'zbekiston konstitutsiyasi.
B. Turkiy guliston yoxud axloq.
C. Hadis.
D. «Ta'lim to'g'risida»gi qonun.
78. Qadimgi Yunonistonda o'qituvchilarni nima deyishgan?
A. Ta'lim beruvchi
B. Pedagog
C. O'qituvchi
D. Didaskal
79. O'qitishning texnik vositalaridan foydalanish metodlari qaysi metodlar gurubiga kiradi?
A. O'qitishning ko'rgazmalik metodlari.
B. O'qitishni og'zaki bayon qilish metodi.
C. O'qitishni amaliy metodlari.
D. Mustaqil ish metodlari.

80. Malaka bu ...

- A. Mehnat qilish jarayonida hosil bo'lgan ko'nikmalar natijasi hisoblanadi.
B. Bilimlarni amalda bir necha bor qo'llanilishi orqali sodir bo'ladi.
C. Insonning uzoq yillar davomida o'zlashtira olgan bilimlar majmuasi.
D. Og'li hatti-harakatning avtomatlashtirilgan, behato bajariladigan harakati.
81. DT'Sning vazifalari.
A. Ta'lim mazmuniga qo'yiladigan majburiy minimal darajani belgilash.
B. Ta'lim muassasalarini tashkil etish.
C. Ta'lim muassasalari boshqirish.
D. Ta'lim tizimini amalga oshirish.
82. Ta'lim jarayoni nimalardan iborat?
A. Harakatlarni tekshirish.
B. Xatoni tuzatish, baholash.
C. Maqsad, xatoni tuzatish
D. Maqsad, nazorat, baholash, natija, ta'lim metodlari.
83. Metod tushunchasi nimani ifodalaydi?
A. Tadiqiq qilish yoki bilish yo'li
B. Ta'lim berish usullari va shakllari
C. Pedagogik qonuniyatlarini ta'limda ifodalaniishi
D. Talabalarga bilim berish va baholash jarayoni
84. Yangi bilim berish darsida asosiy o'rinni nima belgilaydi?
A. Yangi mavzu bayoni
B. Laboratoriya
C. Mustaqil ish.
D. Takrorlash.
85. Darsning tashkiliy qismi necha minutdan iborat bo'ladi?
A. 3-5 minut.
B. 20-25 minut.
C. 10-15 minut.
D. 2-3 minut.
86. Kalendar-mavzuli reja kim tomonidan tasdiqlanadi?
A. Maktab direktori.
B. Fan o'qituvchisi
C. Ta'lim vazirligi.
D. O'quv ishlari bo'yicha direktor muovini
87. Umumiy o'rta ta'lim necha yillik?
A. 5 yillik
B. 11 yillik
C. 9 yillik
D. 4 yillik
88. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi «Umumiy o'rta, o'rta massus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gisonli Farmoniga muvofiq, majburiy umumiy o'rta va o'rta massus ta'lim umamta'lim maktablari, kasb-hunar ta'limi ixtiyoriylik asosida kasb-hunar kollejlari, amalga oshiriladi.

- A. PF-5313
- B. PF-5314
- C. PF-5410
- D. PF-5544

89. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi «O'zbekiston respublikasi Xalq ta'limi vazirligi faoliyatini takomillashtirish to'g'risida»gi-sonli Qaroriga muvofiq umumta'lim maktablari 11 yillik hajmga aylantirildi.

- A) PQ-3304
- B) PQ-3303
- C) PQ-3304
- D) PQ-3201

90. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 25-yanvardagi «Umumiy o'rta, o'rta maxsus va kasb-hunar ta'limi tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida»gi-son Farmoni qabul qilindi.

- A) PF-5313
- B) PF-3303
- C) PF-3304
- D) PF-3201

91. Pedagogika fanining eng muhim asosiy kategoriyalariga kiradi.

- A) Shaxs Tarbiya, Ta'lim, Bilim, Ko'nikma, Malaka, Ma'lumot, Rivoyalash
- B) Tadqiq qilish yoki bilish yo'li
- C) Ta'lim berish usullari va shakllari
- D) Pedagogik qonuniyatlarini ta'limga ifodalangan

92. «Akademiya» so'zi asonaviy qahramon Akadema nomidan kelib chiqqan. Eramizdan avvalgi IV asrda yaqinidagi Akadema nomi bilan nomlanuvchi joyda Platon o'z shogirdlariga ma'ruzalar o'qigan bo'lib, keyinchalik ta'lim tashkil etiluvchi maskan ham shunday nom bilan atala boshlagan. Qadimgi Rim va Yunonistonda bolalarga bilim berish faylasuflar zimmasiga yuklatilgan.

- A) Afina
- B) Yunoniston
- C) Gretsiya
- D) Baqtriya

93. "Gender" atamasi 1968 yilda amerikalik psixolog olim Stoller tomonidan ilmiy iste'molga kiritilgan bo'lib, "....." ma'nosini bildiradi.

- A) Jins
- B) maktab direktori
- C) Tadqiq qilish yoki bilish yo'li
- D) Maktab

94. «Didaktika» atamasini ilk marotaba fanga kiritgan.

- A) nemis pedagogi Volfgang Ratke (1571-1635)
- B) Ya.A. Komenskii
- C) N.S. Saidaxmedov
- D) Karlsh eyshler

95. Didaktikaning fundamental ilmiy asoslari ilk bortomonidan ishlab chiqilgan. 1657-yilda chex tilida «Buyuk didaktika» asarini yozdi. Didaktikani «hammani hamma narsaga o'rgatish san'ati» deb tushuntirdi.

- A) Ya.A. Komenskii
- B) N.S. Saidaxmedov
- C) Volfgang Ratke
- D) Karlsh eyshler

96. «Didaktika» atamasi ilk bor (1613-yil) deb nomlangan ma'ruzada qo'llanilgan.

- A) «Didaktika yoki ta'lim san'ati»
- B) «Nuri kelajak»
- C) «Buyuk didaktika»
- D) «Maqsad sari yo'l»

97. Paradigma (paradigma) so'zdan olingan bo'lib keng ma'noda turmush va fikrlashning biror sohasining fundamental asoslarini aniqlab beruvchi o'ziga xos tuzilishga ega nazariya deb izoblanadi.

- A) Grekcha
- B) Fransuzcha
- C) Inglizcha
- D) Nemischa

98. Didaktikaning asosiy kategoriyalarini aniqlang?

- A) o'rganish, o'qitish, ta'lim, nom berish, xulosa chiqarish.
- B) taxil qilish, izoxlash, nom berish, xulosa chiqarish, aytm berish.
- C) o'rgatish, o'rganish, o'qitish, ta'lim, bilim, ko'nikma, malaka, kompetensiya, maqsad, mazmun, tashkil etish, shakl, metod, vosita, natija.
- D) taxil qilish, izoxlash, nom berish, mazmun, tashkil etish, shakl, metod.

99. Buyuk olim ning fikricha, tarbiyasiz ta'limga vosita bor, lekin maqsad yo'q, ta'limsiz esa maqsad bor, vosita yetishmaydi.

- A) Ya.A. Komenskii
- B) Karlsh eyshler.
- C) A. Disterveg
- D) I.F. Gerbart.

100. Nemis pedagogi ta'limga tarbiyaning bir qismi sifatida qaraydi: "Ta'lim prinsiplari bor ekan, hamisha tarbiya prinsiplari ham bo'ladi, yoki aksincha" deb izohlagan.

- A) Ya.A. Komenskii
- B) Karlsh eyshler
- C) A. Disterveg
- D) I.F. Gerbart

101. Kompetensiyaviy yondashuvda ta'limgan an'anaviy uch elementi (triada) -ni tahlil etish talab etiladi deb aytgan.

- A) Omad, baxt, chitmol
- B) «Bilim - Ko'nikma - Malaka»
- C) Harakat, ishbilarnonlik, talantlilik
- D) Talant, bilim, omad

102. Davlat ta'lim standarti deb nimaga aytiladi?
 A) Me'yor.
 B) «Bilim - Ko'nikma - Malaka».
 C) O'quvchi, talabalar tomonidan egallanishi lozim bo'lgan bilim - ko'nikma - malakalarning minimal miqdori.
 D) Intizom.
103. «Standart» so'zi tarjima qilinganda qanday ma'nolarni anglatadi?
 A) Nemischa «me'yor», «namuna», «andoza», «model»
 B) Inglizcha bilim - ko'nikma - malaka
 C) Lotincha bilim - ko'nikma - malaka
 D) Inglizcha «me'yor», «namuna», «andoza», «model»
104. XIX asr oxiri XX asr boshlarida, aqliy rivojlanishida farqi bo'lgan o'quvchilarni o'qitishda individuallashtirishga ahamiyat qaratish masalasi ayniqsa dolzarb xususiyat kasb etdi. Shunga mos ravishda tanlab o'qitish shakli yuzaga keldi bular AQShda Yevropadatizimi).
 A) Dalton, Massachusetts
 B) Batov, Mangeym
 C) Massachusetts, Batov
 D) Linkollen, Peru
105. 1905 yili Dalton shahrida (Massachusetts shtati) o'qituvchi elena Park Xerst tomonidan birinchi bor qo'llanilgan ta'limning individuallashtirilgan tizimi ular orasida eng radikal hisoblangan. Bu tizim nomi bilan pedagogika va maktab tarixiga kirdi. U ba'zan laboratoriya yoki ustaxonalar tizimi deb ham ataydilar.
 A) Dalton, Massachuse.
 B) Batov, Mangeym.
 C) Dalton-reja.
 D) Linkollen, Peru.
106. Aralash darsning tuzilishi.
 A) Tashkiliy qism.
 B) O'qilgan mavzuni takrorlash (uy vazifasini tekshirish); v) yangi mavzuni bayon qilish.
 C) O'rganilgan materialni mustahkamlash.
 D) O'quvchilarni baholash.
107. Yangi bilimlarni bayon qilish darsining tuzilishi.
 A) Tashkiliy qism.
 B) Yangi mavzuni bayon qilish.
 C) O'rganilgan materialni mustahkamlash.
 D) Uy vazifasini berish.
108. O'rganilganlarni takrorlash va mustahkamlash darsining tuzilishi:
 A) Tashkiliy qism.
 B) O'rganilgan mavzularga doir savol-javob o'tkazish.
 C) O'rganilgan mavzularga doir amaliy topshiriqlarni bajarish.
 D) O'quvchilarni baholash.
109. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini azorat qilish darsining tuzilishi.

- A) Tashkiliy qism.
 B) O'rganilganlarni umumiy tarzda takrorlash (yodga tushirish).
 C) Nazorat ishini o'tkazish;
 D) Uy vazifasi (o'rganilganlarni qayta takrorlash maqsadida).
110. Laboratoriya darslarining tuzilishi.
 A) Tashkiliy qism.
 B) Nazariy materiallarni mustahkamlash.
 S) Laboratoriya ishini o'tkazish.
 D) O'quvchilarni baholash.
111. Amaliy darslarning tuzilishi.
 A) Tashkiliy qism.
 B) Nazariy materiallarni mustahkamlash.
 C) Amaliy ish topshiriqlarini bajarish.
 D) O'quvchilarni baholash.
112. Yangi pedagogik texnologiyada axborot texnologiyalarni o'rni qanday?
 A) Ijodiy yondashuvda.
 B) O'zaro ta'sirlarda.
 C) Pedagogikada monitoringda.
 D) Boshqarish imkoniyati tug'iladi va u o'qituvchining yaqin ko'makdoshiga aylandi hamda uning funksiyalarini qisman o'z zimmasiga oladi.
113. An'anaviy yondashuvning asosiy xususiyati nimada?
 A) Ijodiy yondashuv.
 B) Nazorat turlari (joriy, oraliq, yakuniy).
 C) Gapirob berish, tushuntirish, talaba esa bu axborotni xotirada saqlaydi.
 D) O'zaro ta'sirlar.
114. «Tizim» so'zi haqida tushuncha?
 A) Gaplarni yozib, saqlab olish.
 B) Ijodiy yondashuv.
 C) Qismlardan tuzilgan, birikkan yaxlit narsa yoki hodisa.
 D) O'quvchilarning bilish faoliyatini rivojlantirish.
115. Ta'lim jarayoni nimalardan iborat?
 A) Maqsad, nazorat, baholash, natija, ta'lim metodlari.
 B) Harakatlarni tekshirish.
 C) Xatoni tuzatish, baholash.
 D) Maqsad, xatoni tuzatish.
116. O'quv jarayoni nimatardan iborat?
 A) Matnli belgi, ovozi belgi.
 B) Harakatlarni, shakllar va chizuvlar.
 C) Ta'limning maqsadi va mazmuni, baholash, o'qish-o'qitish.
 D) Ishchi fazo, yordamchi vositalar paneli.

«UMUMIY PEDAGOGIKA» FANIDAN NAZORAT SAVOLLARI

1. Kadrlar tayyorlash milliy dasturining asosiy maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. Kadrlar tayyorlash Milliy modelining tarkibiy qismlariga izoh bering.
3. Uzlüksiz ta'lim tizimining isloh qilinishi qanday omillar bilan bog'liq?
4. O'n bir yillik majburiy ta'limga o'tilishining sabablarini izohlang.
5. O'quv-ishlab chiqarish majmuasining asosiy maqsadini tushuntirib bering.
6. Kasb-hunar ta'limini tashkil etishga yangicha yondashuvni qanday baholaysiz?
7. Oliy ta'lim tizimining isloh qilinishi asosida qanday natjalarga erishiladi?
8. Oliy o'quv yurtidan keying ta'lim bosqichlariga izoh bering.
9. Pedagog kadrlarni qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirishga qo'yiladigan talablarga baho bering.
10. Pedagogika fani nimani o'rganadi?
11. Pedagogika fanining obekti va predmetini izohlang.
12. Pedagogika fanining asosiy vazifalariga izoh bering.
13. Pedagogikaning asosiy kategoriyalariga nimalar kiradi?
14. Pedagogikaning boshqa fanlar bilan aloqadorligini asoslang.
15. Pedagogik fanlar tizimini shartli ravishda asosiy, yordamchi va mustaqil fan sohasi yo'nalishlariga turkumlang.
16. Pedagogika fani metodologiyasi tushunchasiga izoh bering.
17. Pedagogikaning ilmiy tadqiqot metodlari haqida gapirib bering.
18. "Individ" tushunchasi nimani ifoda etadi?
19. Odaming shaxs sifatida shakllanishining asosini nima tashkil etadi?
20. Shaxsning rivojlanishi tushunchasiga izoh bering.
21. Shaxs rivojlanishiga qanday omillar ta'sir ko'rsatadi?
22. Shaxs rivojlanishiga doir zamonaviy yondashuvlarni izohlang.
23. Shaxs rivojlanishining yosh davrlariga tavsif bering.
24. Shaxs rivojlanishining gender xususiyatlariga deganda nima tushuniladi?
25. Shaxs ijtimoiylashuvining mazmun-mohiyatini yoritib bering.
26. Yaxlit pedagogik jarayon tushunchasiga izoh bering.
27. Yaxlit pedagogik jarayonning komponentlariga nimalar kiradi?
28. Yaxlit pedagogik jarayonning qonuniyatlari deb nimaga aytiladi?
29. Yaxlit pedagogik jarayonning qonuniyatlariga tavsif bering.
30. Yaxlit pedagogik jarayonning tamoyillari tushunchasiga ta'rif bering.
31. Yaxlit pedagogik jarayonning tamoyillariga izoh bering.
32. Didaktika nimani o'rganadi? Mazkur sohaning obyekti va predmetini izohlang.
33. Didaktikaning asosiy kategoriyalarini sanab bering.
34. Zamonaviy ta'lim paradimlariga nimalar kiradi?
35. O'qitish jarayonining asosiy vazifalariga izoh bering.
36. O'qitish jarayonining bosqichlariga ta'rif bering.
37. O'quvchilarning bilish faoliyatining tuzilishi va o'ziga xosliklarini izohlang.

38. Ta'lim qonuniyatlari deganda nimani tushunasiz?
39. Ta'limning qanday umumiy qonuniyatlari mavjud?
40. Ta'limning xususiy qonuniyatlariga nimalar kiradi?
41. Ta'lim tamoyillari deb nimaga aytiladi?
42. Ta'limning mazmunga doir tamoyillariga nimalar kiradi?
43. Ta'limning tashkiliy-metodik tamoyillariga izoh bering.
44. Ta'lim mazmunini deb nimaga aytiladi?
45. Ta'lim mazmunini belgilashga doir qanday yondashuvlar mavjud?
46. Kompetentsiyaviy yondashuv deganda nima tushiniladi?
47. Ta'lim mazmunini loyihalash tamoyillariga izoh bering.
48. Ta'lim mazmunini loyihalashda qanday mezonlarga asoslanish lozim?
49. Davlat ta'lim standartlari nima va u qanday komponentlardan iborat?
50. Tayanch o'quv rejasiga izoh bering.
51. O'quv dasturida qanday masalalar o'z aksini topadi?
52. O'quv-metodik majmua nima va u o'z ichiga nimalarni qamrab oladi?
53. Ta'lim metodlari deb nimaga aytiladi?
54. «Ta'lim usuli», «pedagogik texnologiya», «metodika» tushunchalariga izoh bering.
55. Ta'lim metodlari tasnifini izohlang.
56. Ta'lim metodlarining mazmun-mohiyatini bayon eting.
57. Ta'lim vositalari deganda nima tushuniladi?
58. Ta'lim vositalari tasnifini izohlang.
59. Ta'limning texnik vositalariga nimalar kiradi?
60. Hozirgi vaqtda ta'limni tashkil etishning qanday shakllari keng tarqalgan?
61. Ta'limni tashkil etishning individual tizimiga izoh bering.
62. Sinf-dars tizimining afzalligi va kamchiliklari nimalarda namoyon bo'ladi?
63. Ma'ruza-seminar tizimining o'ziga xosligini izohlang.
64. Dars deb nimaga aytiladi?
65. Darsning qanday turlari mavjud?
66. Darsga qo'yiladigan talablarni tushuntirib bering.
67. O'qituvchining darsga tayyorgarlik ko'rishi qanday bosqichlarni o'z ichiga oladi?
68. Ta'limni tashkil etishning yordamchi shakllariga nimalar kiradi?
69. Didaktik tashxis deganda nima tushiniladi?
70. Tashxislashning tarkibiy qismlariga nimalar kiradi?
71. Nazorat va hisobga olish deb nimaga aytiladi?
72. Nazoratning qanday vazifalari mavjud?
73. Tekshirish deb nimaga aytiladi? Tekshirishning qanday bo'g'inlari mavjud?
74. Baholash deb nimaga aytiladi? Baho deb nimaga aytiladi?
75. Tashxislashning tamoyillarini izohlang.
76. Nazoratning turlari, shakli va metodlarini bayon eting.
77. O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini baholash mezonlarini tushuntirib bering.
78. Ta'limning sifati monitoring qanday bosqichlarda amalga oshiriladi?

79. Keng va tor ma'nodagi tarbiya tushunchalariga izoh bering.
80. Tarbiya mazmuni deganda nima tushiniladi?
81. Tarbiyaning maqsadi va umumiy vazifalarini bayon eting.
82. Tarbiya jarayoni qanday o'ziga xos xususiyatlarga ega?
83. Tarbiya qonuniyatlarini shrhlab bering.
84. Tarbiya tamoyillarini izohlang.
85. Tarbiya turlarining umumiy tavsifini bayon eting.
86. «Jamo» va «o'quvchilar jamoasi» tushunchalariga izoh bering.
87. O'quvchilar jamoasining o'ziga xosliklarini sanab bering.
88. O'quvchilar jamoasini shakllantirish bosqichlarini izohlang.
89. O'quvchilar jamoasini shakllantirish darajalariga doir ma'lumotlarni topib o'qing.
90. O'quvchilar jamoasini shakllantirish shart-sharoitlarga tavsif yozing.
91. Tarbiya metodi, usuki va vositasi tushunchalariga ta'rif bering.
92. Tarbiya metodlarini tasniflashga doir yondashuvlarni izohlang.
93. Shaxs ongini shakllantirish metodlari haqida gapirib bering.
94. Faoliyatni tashkil etish va ijtimoiy xulq-atvor tajribalarini shakllantirish metodlarini misollar asosida tushuntiring.
95. Faoliyatni rag'batlash va motivatsiyalash metodlarini qo'shimcha manbalardan o'qib to'ldiring.
96. Dunyoqarash deb nimaga aytiladi?
97. Dunyoqarashning qanday turlari mavjud?
98. Ilmiy dunyoqarash dunyoqarashning boshqa turlaridan qaysi jihatlari bilan farq qiladi?
99. Ye'tiqodning shakllanishi qanday bosqichlarda amalga oshadi?
100. O'quvchilarda ilmiy dunyoqarashni shakllantirish vositalariga nimalar kiradi?
101. Aqliy tarbiyaning maqsadi va vazifalarini izohlang.
102. Fikrlash va uning turlarini tahlil eting.
103. Fuqaro deb kimga aytiladi?
104. Fuqarolik tushunchasining mazmunini sharhlang.
105. Fuqarolik tarbiyasini tashkil qilishdan ko'zlangan maqsadni shaxsiy mulohazalaringiz asosida bayon eting.
106. Davlat ramzlarini bilish va ularning mohiyatidan xabardor bo'lish fuqarolik tarbiyasini tashkil etishda qanday ahamiyatga ega?
107. Sizning fikringizcha, fuqarolik tarbiyasi qanday shakl, metod va vositalar yordamida tashkil etilishi kerak?
108. Vatanparvarlik nima va shaxsda vatanparvarlik xislati qanday shakllantiriladi?
109. Baynalminalik tarbiyasining mohiyati nimadan iborat?
110. O'quvchilarni harbiy-vatanparvarlik ruhida tarbiyalashning ijtimoiy mohiyatini ochib bering.
111. Axloq va ma'naviyatning o'zaro aloqadorligini asoslang.
112. Ma'naviy-axloqiy tushunchalarga nimalar kiradi?

113. Ma'naviy axloqiy tamoyillarga izoh bering.
114. Ma'naviy-axloqiy tarbiya deganda nima tushiniladi?
115. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning maqsad va vazifalarini izohlang.
116. Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning metodlarini misollar asosida tushuntiring.
117. Oila deganda nimani tushunasiz?
118. Oilaning burch va vazifalari nimalardan iborat?
119. Oilaga bag'ishlangan qanday huquqiy-mc'yoriy hujjatlarni bilasiz?
120. Oila,onalik va bolaliki ijtimoiy muhofaza qilishga qaratilgan ustuvor yo'nalishlarni aytin?
121. Mehnat tarbiyasining maqsad va vazifalarini tushuntirib bering.
122. Mehnat faoliyatining asosiy turlariga nimalar kiradi?
123. Mehnat faoliyatini tashkil etish shakllarini izohlang.
124. Jismoniy tarbiya deganda nima tushiniladi?
125. "Jismoniy kamolat" tushunchasi o'zida nimani ifoda etadi?
126. Jismoniy tarbiyaning maqsadi va vazifalarini tushuntiring.
127. Jismoniy tarbiyaning estetik va axloqiy vazifalariga nimalar kiradi?
128. Yestetik tarbiyaning maqsadi va vazifalarini izohlang.
129. Yestetik madaniyatni shakllantirishning tarkibiy qismlariga tavsif bering.
130. Yestetik madaniyatni shakllantirish vositalarini bayon eting.
131. Boshqarish deb nimaga aytiladi?
132. Ta'lim muassasasini boshqarish va menajment tushunchalarini izohlang.
133. Boshqaruv funksiyasi deganda nima tushiniladi?
134. Boshqaruvning qanday funksiyalari mavjud?
135. Boshqaruv metodlari deganda nima tushiniladi?
136. Boshqaruv metodlariga izoh bering.
137. Boshqaruv uslublarini tahlil qiling.
138. Pedagogik Kengashning vazifalari nimalardan iborat?
139. Ta'lim muassasasida metodik ishlar qay tarzda amalga oshiriladi?
140. Metodik Kengash va metodik birlashmalarning faoliyati haqida gapiring.
141. Pedagog kadrlar malakasini oshirishdan maqsad nima? U qanday amalga oshiriladi?
142. Korreksion pedagogika fani nimani o'rganadi?
143. Korreksion pedagogika fani yana qanday nomlar bilan ataladi?
144. Korreksion pedagogikaning qanday sohaları mavjud?
145. Korreksion pedagogikaning asosiy vazifalariga nimalar kiradi?
146. Korreksion pedagogikaning asosiy kategoriyalariga nimalar kiradi?
147. Anomal bilan olib boriladigan korreksion ishning asosiy yo'nalishlariga nimalar kiradi?
148. Inklyuziv ta'limda deganda nimani tushunasiz?
149. Inklyuziv ta'limning asosiy mohiyati nimadan iborat?
150. Inklyuziv ta'lim qanday vazifalarni hal etishga yordamlashada?
151. Inklyuziv ta'lim madaniyati tushunchasini izohlang.
152. Inklyuziv ta'limning vazifalarini aytib bering.
153. Inklyuziv ta'limda resurs pedagogning rolini tushuntirib bering.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. -Т.: Ўзбекистон, 2018.
2. Ўзбекистон Республикасининг "Таълим тўғрисида" ги Қонуни. -Т.: шарқ, 1997.Б-65.
3. Ўзбекистон Республикасининг " Кадрлар тайёрлаш Миллий дастури". - Т.: Шарқ, 1997.
4. Каримов И.А. Юксак маънавият – оғилмас куч. -Т.: Маънавият, 2008.
5. Мирзиёев Ш.М. Ўзбекистон Республикаси ривожланишининг 2017-2021 йилларга мўлжалланган бешта уствор йўналиши бўйича "Харакатлар стратегияси".-Т.: Ўзбекистон, 2017.
6. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш - юрт тараққиёти ва халқ фаровонлиги гарови. -Т.: Ўзбекистон, 2017.
7. Абдуллаева Ш.А. Обшая педагогика. -Т.: Ўқитувчи, 2017 г.
8. Абу Али ибн Сино. Хикматлар. - Т.: Ўзбекистон, 1980. - 24 б.
9. Абу Носир Форобий. Фозил одамлар шахри. - Т.: А.Қодирый, 1993.-223 б.
10. Абдулла Авлоний. Туркий гулистон-ёхуд ахлоқ.-Т.: Ўзбекистон, 1992.160 б.
11. Абдуллаева Қ. Фарзанди-дилбанди.-Т.: Ўқитувчи, 1983.- 09 б.
12. Абрамова А.И. Совершенствование экономического обучения и воспитания учащихся.-М.: "Высшая школа". 1990.
13. Аликўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. - Т.: ТДПУ, 2006 й.
14. Алишер Навоий Арбаби ҳадис. Қирқ ҳадис.-Тошкент.; Ўзвучи, 1991.- 47 б.
15. Ал-Бухорий. Адиб дурдоналари.-Тошкент.; Ўзбекистон, 1990.- 198 б.
16. Асқарова Ў.М. Мохрибонлик уйлари ўстириқларида гурурин тарбиялашнинг педагогик хусусиятлари.-Тошкент. 2001.-154 б.
17. Асқарова Ў.М. Педагогикадан амалий машқлар ва масалалар Ўқув қўлави.-Тошкент, Истиқлол, 2005.
18. Ахлоқ-одоба оид ҳадис намуналари.-Тошкент.; Фан, 1991. - 72 б.
19. Бекназаров Н ва бошқалар. Бозор иқтисодиёти назарияси.-Т.: Университет, 1993.
20. Бородулина С. Ю. Коррекционная педагогика. Ростов-на-Дону, Феникс. 2004 г.
21. Бобур З.М. Махрами асрор топмади.-Тошкент.; Ўзвучи, 1993. - 76 б.
22. Воҳидов Р, Махмудов М. Имон-қалб гавҳари.-Тошкент.; Маънавият, 1999.- 200 б.
23. Джураев Р.Х. ва бошқ. Педагогик атамалар дугати. -Тошкент, Фан, 2008.
24. Жонматовна Х. Абу Али ибн Сино таълим-тарбия тўғрисида. - Тошкент.; Ўзбекистон, 1990. - 97 б.
25. Зунинов А. Ўзбек педагогика тарихи. -Т.: Ўқитувчи, 1997 й.
26. Махмудов К. Турмуш зийнати.-Тошкент.; Ўқитувчи, 1991.-135 б.
27. Маххамов У. Ахлоқ-одоб сабоқлари.-Тошкент.; Фан, 1994.- 115 б.
28. Махмудов М.Х. Комил инсон аждодлар орузи.-Тошкент.; Ўзвучи, 2002.- 280 б.
29. Махмудов К. Мехмоннома.-Тошкент.; 1995. -167 б.
30. Мирзаев Т. ва бошқалар. Ўзбек халқ мақоллари.-Тошкент.; шарқ, 2003. - 510 б.
31. Мусурмонова О. Оила маънавияти-миллий гурур.- Тошкент.; Ўқитувчи, 1999.-200 б.
32. Муҳаммад пайғамбар алайҳиссалом кияси. Ҳадислар. - Тошкент.; Камалат, 1991. -51 б.
33. Мавлянова Р. Педагогика.-Т.: Ўқитувчи, 2000 й.
34. Муталипова М. Халқ педагогикаси. Ўқув қўлави.-Т.: Шарқ, 2015 й.
35. Махсус педагогика. Тошкент.: "Фан ва технологиялар" 2014.
36. Муталипова М. Халқ педагогикаси. Ўқув қўлави.-Тошкент, Фан, 2015.
37. Исмаилова З.Қ. Педагогика. -Т.: Молия, 2008й.
38. Исмоилова З. Педагогикадан амалий машғулотлар. - Т.: Фан, 2001
39. Ишмухамедов Р. Ж. Таълимда инновацион технологиялар. - Т.: Истеод, 2008й.
40. Иномова Н. Оқлада болаларнинг маънавий-ахлоқий тарбияси. - Тошкент.: Фан, 1999. -151 б.
41. Қалдибекова А.С. Умумий педагогика назарияси ва амалиётини лаборатория машғулоти.- Т.: "Фан ва технология" нашриёти, 2013.
42. Камолова Н.Қ. Ўқувчи-ёшларини иқтисодий-инновацион тарбия беришнинг миллий-маънавий асослари.-Т.: 2004.
43. Куликов В. В. Ожерелье О. И. Экономика: вектор обновления. -М.: Политиздат, 1991.
44. Қайқовус Қобунома.-Тошкент.; Ўқитувчи, 1992. - 85 б.
45. Қурбанов Ш. ва бошқалар. Баркамол аждод орузи. -Т.: шарқ, 1998 й.
46. Ниёзов Н.Х. Иқтисодиёт ва бозор.-Т.: Мехнат, 1992.
47. Ниёзов Ф., Ахмедова М. Педагогика тарихидан семинар машғулоти.- Т.: Ношир, 2011.
48. Нурмухамедова Ш. Л. Ногирон болаларини тарбиялашда онла ва махсус муассаса ҳамкорлигини таъминлашнинг итмий-педагогик асослари. - Тошкент. 2014.

49. Нисимчук А.С. Экономическое образование школьников.-М.: Просвещение, 1991.

50. Обидов М. Одоб-ахлоқ-маънавият булоғи.-Тошкент.; Фан, 1999. -200 б.

51. Олдак П.Г. Формирование современного экономического мышления. Новосибирск Наука, 1998.

52. Ортиков М. Ёш авлодни мукаддас гоълар руҳия тарбиялаш бўйича тавсиялар.-Тошкент.; Ўз ДЖТУ, 1995. -32 б.

53. Очилов М. Муаллим қалб меймони.-Тошкент.; Ўқитувчи, 1997. -136 б.

54. Очилов М. Ахлоқий тарбия.-Тошкент.; Ўқитувчи, 1992.-232 б.

55. Ортиков Ё.Ўрта Осиёлик улут зотларининг иқтисодий дунёқарашлари. -Т.: ТАКИ, 1999.

56. Писехунов А.И., История педагогики и образования. - М.: Цс"Сфера", 2001.

57. Сариков Э. Иқтисодиёт ва бизнес асослари. -Т.: Шарқ, 1997.

58. Ражабова И.Ю. Социально-экономические проблемы индивидуальной трудовой деятельности в условиях переход к рыночной экономике. Душанбе, 1998.

59. Физоуддин ибн Фахруддин. Тарбияли хотун. -Т.; Мехнат, 1991.-16 б.

60. Сайдахмедов Н.С. Янги педагогик технологиялар. -Т.: Молида, 2003й.

61. Темур тузулклар (П. Ахмедов тахрири остида). -Тошкент.; F.Гулом адабиёти ва санъати, 1996. -344 б.

62. Темурова С. Болаларни индор анъаналар намуналарида тарбиялаш. -Тошкент.; Ўқитувчи, 1975. -116 б.

63. Тўраева О. Бола азиз, одоби ундан азиз.-Т.; Ўқитувчи, 1986. -57 б.

64. Тўхлиев Н. Ўзбекистон иқтисодиёти.-Т.; Ўқитувчи, 1994.

65. Тўхлиев Н. Осиё ва бозор.-Т.: Фан, 1992.

66. Толилов Ў., Усмонова М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. -Т.: Фан, 2006й.

67. Хайдаров М.Э. Педагогик мерос тарбия манбасидир. Бошланғич таълим. -1992.-№11-12. -19-20 б.

68. Тобчибоев М.Ж. Этика ва эстетиканинг замонавий муаммолари. Даврий нашр. Т. Ношир, 2019 й 155-157 б.

69. Хайитов О. Янгица иқтисодий фикрлаш шакллантириш. -Т.: Ўзбекистон, 1989.

70. Ҳасанбоева О. ва бошқалар. Одобнома. -Т.: Таълим маркази, 1999. -136 б.

71. Ҳасанбоев Ж, Тўрақуллов Х, Хайдаров М., Ҳасанбоева О. Педагогика фондини янги долдат. -Т.: Фан ва технология, 2008.

72. Ҳожи Ахмаджон Бобомурод. Ислоҳ одоби ва ахлоқи. -Т.; Монароунахр, 2002.-158 б.

73. Ҳомидов Х. Аждодлар сабоғи ақл қаймоғи. - Тошкент.; Чўпон, 1998. - 109 б.

74. Худойқуллов Х.Ж. Замонавий педагогик технология таълим самарадорлигининг асосидир. -Т.: Навруз, 2012 й.

75. Худойқуллов Х.Ж. Педагогика ва Психология. -Т.: Дзайин-Пресс, 2011 й.

76. Худойқуллов Х.Ж. Аллаёрова С.Н. Олий таълимда модулли ўқитиш ва инновацион технологиялардан фойдаланиш. -Т.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 й.

77. Худойқуллов Х.Ж. Тарбиявий иншар методикаси.-Т. Иновация-3иё, 2020 й.

78. Худойқуллов Х.Ж. Педагогик маҳорат. -Т.: Навруз, 2011.

79. Худойқуллов Х.Ж. Бошқарува раҳбар одоб-ахлоқ фазилатларининг назарий ва амалий асослари. -Т.: "MUMTOZ SO'Z" 2019 й.

80. Худойқуллов Х.Ж. "Қобусномада иқтисодий тарбия масалалари". Душанба, 1997.

81. Худойқуллов Х.Ж. Бошланғич синф ўқувчиларида иқтисодий тарбия бериш асослари. -Т.: Фан, 2008.

82. Худойқуллов Х.Ж. Шарқ муфтаққирлари иқтисод одоби тўғрисида. -Т.: 2005. -110 б.

83. Худойқуллов Х.Ж. Ўзбекининг турури-унинг одобиди Тошкент Дзайин-Пресс, 2007.150 б.

84. Ҳасанбаев Ж. ва бошқалар. Иқтисодий тарбия назарияси. Тошкент.: ТДИУ.-2006 йил, -175 б.

85. Ҳолмухамедов К. Муҳаммад қисси ва сирли олам. - Тошкент.: Ёш гвардия, 1989. -295 б.

86. Шоммақсулов М., Шорахмедов Ш. Ҳикматнома.-Тошкент.; Ўзбек Совет Энциклопедияси, 1990. -525 б.

87. Юсупов Э., Исмоилов Х. Инсон баркамоллиғи.-Тошкент.; Ўзбекистон, 1990. -35 б.

88. Юсуф Ҳос Ҳожиб. Қутадғу билиг. -Тошкент: Юлдузча, 1990. -250 б.

Электрон таълим ресурслари.

1. www.tdpu.uz
2. www.pedagog.uz
3. www.edu.uz
4. www.zhb.edu.uz
5. www.gov.uz
6. www.zinet.uz
7. www.ictedu.uz
8. www.press-service.uz
9. www.gov.uz
10. www.infocom.uz
11. www.press-uz
12. infowww.ziynet.uz
13. www.idpu.uz

MUNDARIJA

KIRISH.....	3
1-MAVZU: O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimini rivojlantirishning konseptual asoslari.....	6
2-MAVZU: Pedagogika shaxs tarbiyasi va rivojlanishi haqidagi fan. Uning ilmiy tadqiqot metodlari va metodologiyasi.....	19
3-MAVZU: Shaxsning rivojlanishi, tarbiyasi va ijtimoiylashuv yaxlit pedagogik jarayon ekanligi.....	30
4-MAVZU: O'rita maxsus va kasb-hunar ta'limi mazmuni davlat ta'lim standartlari.....	45
5-MAVZU: Didaktika - pedagogik ta'lim nazariyasi. O'qitish jarayoni yaxlit tizim sifatida.....	49
6-MAVZU: Ta'lim mazmuni.....	6
7-MAVZU: Ta'lim metodlari va vositalari.....	73
8-MAVZU: Ta'limni tashkil etish shakllari va turlari.....	83
9-MAVZU: O'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini tashxis etish.....	89
10-MAVZU: Tarbiya jarayonining mohiyati va mazmuni. Tarbiya qonuniyatlari va tamoyillari.....	98
11-MAVZU: Jamoa tarbiya obyekti va subyekti sifatida.....	101
12-MAVZU: Tarbiyaning umumiy metodlari.....	106
13-MAVZU: O'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini shakllantirish. Aqliy tarbiya.....	113
14 - MAVZU: Fuqarolik tarbiyasi.....	118
15-MAVZU: Ma'naviy-axloqiy tarbiya.....	125
16-MAVZU: O'quvchilarning mehnat, jismoniy va estetik tarbiyasi.....	140
17-MAVZU: Ta'lim muassasasi menejmenti.....	146
18-MAVZU: Korreksion pedagogika asoslari va inklyuziv ta'lim.....	156
GLOSSARIY.....	168
ILOVA.....	177
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI.....	203

Xudayqulov X.J, Boboqulova D.M.

UMUMIY PEDAGOGIKA

o'quv qo'llanma

Toshkent - "Innovatsiya-Ziyo" - 2021

Muharrir: Xolsaidov F.B.

Nashriyot litsenziyasi AI №023, 27.10.2018.
Bosishga 14.09.2021. da ruxsat etildi. Bichimi 60x84.
"Times New Roman" garniturası.
Ofset bosma usulida besildi.

Shartli bosma tabog'i 13. Nashr bosma tabog'i 12,75.
Adadi 100 nusxa.

"Innovatsiya-Ziyo" MCHJ matbaa bo'limida chop etildi.
Manzili: Toshkent shahri, Farhod ko'chasi, 6-a uy.

+99899 552-11-21

Muallif va nashriyot rozilgisiz chop etish ta'qiqlanadi.